

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Rdp
ZGODOVINSKI čas.
1998

941/949



119990045,1

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW



leto 1998 **1** letnik 52

ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 52
LETO 1998

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Štiplošek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. 9. 1998.

Prevodi: Nives Sulič Dular in dr. Petra Svovljšak (angleščina), mag. Niko Hudelja in dr. Jožef Smej (nemščina), dr. Janez Šumrada (francoščina), Sandi Volk (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za leto/letnik 1998: za nečlane in ustanove 5600 SIT, za društvene člane 4000 SIT, za društvene člane-upokojene 3000 SIT, za društvene člane-štolente 2000 SIT. Cena tega zvezka v prosti prodaji (s prometnim davkom) je **1400 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente 35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620- 10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, januar 1999

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Gerhard H. Waldherr, SIVE DEO – SIVE DEAE. Oblike preprečevanja in premagovanja strahu ob potresnih katastrofah v rimski antiki	5–20
SIVE DEO – SIVE DEAE. Forms of Preventing and Overcoming Fear During Earthquake Catastrophes in Roman Antiquity	
Anja Dular, Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. Ob privilegiju cesarja Leopolda za Valvasorjevo delo <i>Theatrum mortis humanae</i>	21–36
From the History of Printing Privileges	
Jožef Smej, Mikloš Küzmič med državnim aparatom, cerkveno oblastjo in fevdalno gosposko	37–49
Mikloš Küzmič between State Machinery, Church Authorities, and Feudal Lords	
Janez Šumrada, Prebivalstvo v slovenskih predelih francoske Ilirije	51–72
The Population in the Slovenian Parts of French Illyria	
Bojan Godeša, Kocbekova misija v Rimu poleti 1944	73–85
The Mission of Edvard Kocbek to Rome in the Summer of 1944	
Sandi Volk, Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954	87–109
The Slovene Political Emigration in Trieste after the Year 1954	

ZAPISI – NOTES

Andrej Komac, Georges Duby – metode, rezultati in pomen preučevanja francoskega plemstva	111–121
Georges Duby – Methods, Results, and Significance of the Research on French Nobility	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Dr. Branko Marušič – šestdesetletnik (Petra Svobljšek)	123–125
Dr. Branko Marušič – Sexagenarian	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Mednarodni simpozij »Meščanstvo na območju nekdanje habsburške monarhije po letu 1918«, Celje, 1.–4. oktobra 1997 (Branko Goropevšek)	127–128
International Symposium »The Middle Classes in the Region of former Habsburg Monarchy after 1918«, Celje, October 1–4, 1997	

RAZSTAVA – EXHIBITION

Razstava »Napoleone e Campoformido 1797« (Branko Reisp)	129–130
The Exhibition »Napoleone e Campoformido 1797«	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Jörg K. Hoensch, Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437 (Janez Mlinar)	131–132
Dušan Kos, Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja. Čas bojevnikov (Ferdo Gestrin)	132–134
Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma (Igor Grdina)	134–138
Janusz Piekalkiewicz, Prva svetovna vojna (Davorin Vuga)	138–142
Mile Bjelajac, Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935 (Zvezdan Marković)	142–145

Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995) (Jože Maček)	145–147
O nevzvišenem v gledališču (Peter Vodopivec)	148–149
Annales 8 in 9/96 (Letnik VI.). Anali za istrske in mediteranske študije – Annali di Studi istriani e mediterranei (Avgust Lešnik)	149–151
Kobarid (Damjana Fortunat-Černilogar)	151–153
Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. 3. knjiga, 1986–1995 (Olga Janša Zorn)	153–154

OBVESTILA – INFORMATIONS

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar).....	155–156
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 52, 1998, 1 (110)	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 52, 1997, 1 (110)	

Gerhard H. Waldherr

SIVE DEO – SIVE DEAE**Oblike preprečevanja in premagovanja strahu ob potresnih katastrofah v rimski antiki¹**

Nenadni, nepredvideni vdor naravnih pojavov, kot so potresi, poplave, tornadi itd., v življenjski prostor ljudi pogosto vnese motnje ali celo smrtno nevarne prekinitve številnih povezav znotraj družbe. To trčenje sistema 'okolje' ob sistem 'človek' označujemo kot (naravno) katastrofo.² Vendar pri tem ne gre za trenutno dogajanje, temveč vselej za izredno kompleksne procese, preučevanje katerih zaposluje različne znanstvene panoge. Pomemben dosežek vse bolj razširjenega multidisciplinarnega preučevanja katastrof (disaster research³) predstavlja spoznanje, da mehanizmi, ki jih družbe in njihovi podsistemi oblikujejo ob soočanju s katastrofami, niso dani po naravi in zato tudi niso vselej enaki in nespremenljivi, temveč predstavljajo specifično trenutnih družbenih razmer.⁴ Odnos do naravnih katastrof ima torej tudi zgodovinsko razsežnost in zato se s temi pojavi ukvarjajo tudi zgodovinske vede.

V starejši zgodovini predstavljajo potresi in spremljevalni pojavi, kot so plazovi, blatni nanosi, poplavni valovi (tsunami), težišče preučevanja naravnih katastrof, kajti izredno pogosti so prav v Sredozemlju, ki je osrčje obravnavanih antičnih kultur. Približno 15–20 % vseh po svetu občutenih potresov zabeležijo v tako imenovanem sredozemsko-transazijskem pasu.⁵ Geologi so izračunali, da je zgolj mesto Konstantinopol in njegovega predhodnika Bizanc med letom 500 pr.n.št. in letom 1890 prizadelo približno 600 – pogosto katastrofalnih – potresov.⁶

Zato nas ne sme začuditi, da se starejša zgodovina, že dolgo in intenzivno ukvarja s potresnimi sunki. Vendar lahko ugotovimo, da se je starejša zgodovina kot tudi druge antične vede, pri svojih analizah zgodovinskega izročila o naravnih katastrofah, v našem primeru o potresih, od konca 19. stoletja pa vse do današnjih dni osredotočala skoraj izključno na posamezen potres in – če lahko tako rečemo – predvsem na njegove kvantitetne vidike.

¹ Pričujoči članek je nekoliko predelana in z opombami opremljena verzija predavanja, ki sem ga imel 20. novembra 1997 na povabilo prof. dr. R. Bratoža v Klubu Humboldtovih štipendistov Slovenije v Ljubljani. Za objavo v *Zgodovinskem časopisu* se gospodu Bratožu pristrčno zahvaljujem.

² O tem G. Waldherr, *Altertumswissenschaften und moderne Katastrophenforschung*, v: E. Olshausen (izd.), *Naturkatastrophen in der Antike. Akten des 6. Internationalen Historisch-Geographischen Kolloquiums der Ernst-Kirsten-Gesellschaft*, Stuttgart, maj 1996 (*Geographica Historica* 10), str. 8 sl. (v tisku). Nasprotnega mnenja je H.-F. Angel, *Der religiöse Mensch in Katastrophenzeiten*, Frankfurt/Main 1996, str. 10.

³ Waldherr, *Altertumswissenschaften*, op. cit., str. 10 sl.

⁴ E. M. Geenen, *Soziologie der Prognose von Erdbeben. Katastrophensoziologisches Technology Assessment am Beispiel der Türkei*, Berlin 1995, str. 37; G. Waldherr, *Erdbeben – Das außergewöhnliche Normale* (*Geographica Historica* 9), Stuttgart 1997, str. 9.

⁵ J. Gere, *Terra non firma*, New York 1984, str. 14 sl.; na splošno glej Waldherr, *Erdbeben*, op. cit., str. 38 sl.

⁶ Povzeto po P. Verclyeen, *Tremblements de terre à Constantinople: L'impact sur la population*, Byzantion 58, 1988, str. 155 – kot literaturo navaja: G. Maas, *Das Erdbeben von Konstantinopol 1894*, v: *Himmel und Erde* 7, 1895, str. 409 sl.

Znanstveniki so poskušali in poizkušajo z upoštevanjem najrazličnejših virov, pa naj gre za literarno ali nenazadnje tudi epigrafsko izročilo, izluščiti kar najbolj natančne, t.j. številčno izrazljive informacije, ki se nanašajo na primer na čas sprožitve posameznega potresa, na njegovo trajanje, stopnjo jakosti in nastalo – predvsem materialno – škodo. V ta namen pogosto prevajamo antične navedbe, predvsem kar se tiče izjav o jakosti tovrstnih pojavov, v absolutne merske podatke, ki izpolnjujejo zahteve in temeljijo na sodobnih naravoslovnih in tehniških znanostih. Gre za podatke, kakršnih smo dandanes vajeni in jih pričakujemo od aktualnih medijskih poročil o katastrofah. Ob tem pogosto spregledamo problematiko tovrstnega ravnanja, pri katerem le opisno izražene, praviloma subjektivne navedbe, ki v razpoložljivih virih prevladujejo, prevajamo v jezik števil, ki se nam zdi 'objektiven', saj uporablja absolutne merske enote. Vse to pa počnemo le zato, da bi navedbe odgovarjale našim predstavam. Neredko se pri poizkusih, da bi antične vire na ta način pripravili do govora, v ospredju nahaja nebrzdana želja po enoznačni informaciji, kritično oziroma ustrezno obravnavanje gradiva pa ostaja v ozadju.

Starejša zgodovinska znanost si je in si prizadeva, da bi potek dogodkov izrazila in posredovala dalje v obliki kar najbolj natančnih podatkov. Seveda so tovrstne raziskovalne dejavnosti tudi v bodoče potrebne, pravilne in neobhodne za pridobivanje novih znanj. To pomeni, da nas mora tudi v bodoče še vedno zanimati naravni pojav sam in njegove materialne posledice. Vendar sem mnenja, da to pač ne bi smela biti edina smer, ki naj bi jo ubirala naša prizadevanja.⁷

Naravne katastrofe (torej tudi potrese) bi morali v prvi vrsti obravnavati kot pojave, s katerimi so se pripadniki različnih družbenih sistemov v teku zgodovine mentalno spopadali na različne načine in jih predelali v duhovno izkustvo okolja.

Potresi sodijo med tiste naravne pojave, ki so bili po svoji pojavnosti vse do bližnje preteklosti nepredvidljivi. Njihov nastop je vselej predstavljal prekinitev običajnega reda. Sicer so se sredozemske kulture po zaslugi ustnega ali pisnega izročila in izkušene ljudske modrosti vseskozi zavedale možnosti, da pride do potresa, vendar je odločilni trenutek ostajal nepredvidljiv in potresi so v človekovo življenje vsakokrat vdrli nepričakovano in tako rekoč brez opozorila; zato lahko govorimo o »izrednih, vendar normalnih«⁸ pojavih.

V nobeni predznanstveni kulturi namreč niso poznali prepričljive in splošno veljavne racionalne razlage za nastanek in potek potresnih sunkov, mehanizma, ki je bil do neke mere pojasnjen šele v zadnjih desetletjih. Vrh tega tudi skorajda ni bilo možnosti za preprečevanje ali rešitev pred katastrofalnimi posledicami.

Vsakokrat, ko je človek soočen z dogajanjem, ki se izmikajo njegovemu načrtnemu vplivu in vzročni razlagi, ki bi jo dopuščala vsakdanja izkustva, oziroma se znajde v situacijah, za katere nima ustaljenih in ustreznih vedenjskih vzorcev, pride do krize delovanja ali do krize orientacije. Kot naravna reakcija se pojavita bojazen ali strah. Vse to – strah, bojazen, zaskrbljenost – sodi med večne in neizogibne spremljevalne pojave in gonilne sile človekovega obstoja.

V večini, predvsem pa v predmodernih družbah se strah-bojazen institucionalno izražata v religiji. Moči in sile, s katerimi ne moremo razpolagati, moramo identificirati, poimenovati ter jih s pomočjo določenih praktik odgnati in tako preprečiti njihov škodljivi vpliv.

Podobno kot si ljudje veličastne in shriljive sile predstavljajo v podobi določenih oseb, se tudi strah-bojazen specifično izraža kot strahospoštovanje do posameznih bogov. Konstitutiv-

⁷ O tem Waldherr, *Erdbeben*, op. cit., str. 29 str.; isti, *Altertumswissenschaften*, op. cit, str. 1 sl.

⁸ Prim. naslov moje monografije, glej op. št. 4.

no povezavo med strahom in religijo omenja že Stacij:⁹ »primus in orbe deos fecit timor.« Odtlej je to na zahodu ena izmed stalnih tem, s katerimi se ukvarja filozofija religije.

Strah pred tem, da bi se proti svoji volji izpostavljali silam, proti katerim smo sicer nemočni, predstavlja pomemben motiv pri oblikovanju kultov, obredov in številnih družbenih pravil vedenja. Strah je torej nekakšna iztočnica za skupinsko identiteto in za vedenjske norme, ki krepijo občutek skupinske sopripadnosti. Med značilne izrazne oblike religioznega prastrahu, ki ga občutimo ob soočenju z nadčloveškimi silami in ki ogroža samo življenjsko podstavo človeka, pa poleg strahu pred ognjem in sončnimi mrki štejemo tudi strah pred potresi.¹⁰

Nastop naravnih pojavov, kot so potresi, torej – pri predmodernem človeku še močnejše kot danes – izzove strah, ki bi ga lahko opredelili tudi kot nezavedni odziv na neobvladljivo okolje. Iz tega sledi, da moramo v okviru odziva antičnih ljudi na naravni pojav potresa, ki nas zanima, strah obravnavati kot pomemben dejavnik in da moramo torej na vedenje ob potresu gledati z vidika odnosa do strahu, saj predstavlja mehanizem, ki naj bi omilil in preprečeval strah.¹¹

V okviru premagovanja oziroma preseganja bojzani sodi tudi to, da potrese interpretiramo kot komunikacijo med bogovi in ljudmi.¹² Ob tem velja poudariti, da se oblika te komunikacije spreminja iz obdobja v obdobje. Pričujoča razprava bo obravnavala prav vprašanje, kakšna je bila ta vrsta komunikacije, torej odnos do potresov v interakcijskem sistemu 'človek – bogovi', v antičnem Rimu in kako se je ta odnos sčasoma spremenil.

Potresi v Rimu – znamenje božjega srda

Ljudje so potrese v prvi vrsti dojemali kot znamenja znotraj komunikacijskega sistema med nadnaravnimi silami in zemeljsko sfero.¹³ Takšno obravnavanje naravnih pojavov sprva ni pomenilo niti pozitivnega niti negativnega vrednotenja. Vendar pa je negativno tolmačenje naravnih pojavov s pretežno uničujočimi posledicami, kot so tudi potresni sunki, precej razumljivo.

Zato so v republikanskem Rimu potresne sunke skupaj s celo vrsto drugih nepojasnljivih dogodkov in čudežnih znamenj sprva vrednotili negativno, namreč kot izraz *ira deorum*, srda bogov. Takšna strah zbujujoča znamenja so imenovali *prodigia*, pri čemer etimologija izraza še vse do danes ni povsem pojasnjena.¹⁴ »V tem letu so videli nebo žareti in Zemljo je prizadejal grozljiv potres.« Tako poroča Tit Livij v svojem zgodovinskem delu »ab urbe condita« o letu 461 pr.n.št. in nadaljuje: »Česar leto prej nihče ni verjel, namreč da je krava spregovorila; to so zdaj verjeli vsi. Poleg drugih nebesnih znamenj so deževale ribe in ta dež naj bi pokončal ogromno množino ptic, ki so zašle vanj. Kar je padlo na Zemljo, je zadostovalo za celo vrsto dni, ne da bi se vonj niti najmanj spremenil.«¹⁵ Livij ne dela nikakršnih razlik in seizmične anomalije – danes povsem razložljive naravne pojave – navaja skupaj z drugimi, za nas »čudežnimi« dogodki.

⁹Theb. 3,661.

¹⁰E. Benz, Die Angst in der Religion, v: Die Angst. Studien aus dem C.G. Jung-Institut 10, 1959, str. 189.

¹¹Prim. Waldherr, Erdbeben, op. cit., str. 31 sl. z navedbo literature.

¹²Prim. ob tem tudi Waldherr, Erdbeben, op. cit., str. 221 sl.

¹³Ob tem K. Berger, Hellenistisch-heidnische Prodigien und Vorzeichen in der jüdischen und christlichen Apokalypik, ANRW II 23.2 (1980), str. 1447 sl.

¹⁴Prim. ob tem predvsem dela: R. Bloch, Les prodiges romains et la procuratio prodigiorum, RIDA 2 (Mélanges Fernand de Visscher I), 1949, str. 119 sl. (= Les prodiges); isti, Les prodiges dans l'antiquité classique (Grèce, Etrurie, Rome), Pariz 1963; pa tudi Waldherr, Erdbeben, op. cit., str. 157 sl.

¹⁵Liv. 3,10,6 sl.

Kako »ozdraviti« odnos med ljudmi in bogovi?

Omenjena *prodigia* so bila za Rimljane bolj ali manj enakovredna znamenjem, ki so izražala motnjo v pozitivnem odnosu med ljudmi in bogovi. Ker je bil uravnotežen odnos do nadnaravnega, tako imenovana *pax deum*, eksistenčnega pomena za dobrobit rimske države, so se po pojavu takšnega znamenja najprej posvetili vprašanju, kako znova urediti moteni stik z bogovi. V Rimu se je pri reševanju tega problema, ki je sodil na področje religiozno-sakralnega, že zelo zgodaj izoblikovala za naše pojme nadvse mehanična shema nadaljnega poteka dogodkov, nekakšen obred, če pod tem izrazom razumemo zaporedje dejanj, kot ga je utrdila tradicija, dejanj, ki ponovno vnašajo red na posamezno področje vsakodnevnega življenja. Ta obred, lahko bi ga imenovali tudi proces zdravljenja, označujemo kot *procuratio prodigiorum*:¹⁶ če so konzulum – torej najvišjim uradnikom rimske države – naznanili nek *prodigium*, v našem primeru na primer potresni sunek, so ti obvestili senat. Ta je zadolženim članom določenih svečeniških skupnosti, katerim je bila pridržana pravica, da hranijo in za nasvet povprašujejo Sibilske bukve, zbirko skrivnostnih modrih rekov, zadal nalogo, naj določijo nadaljnje ravnanje.¹⁷ Na podlagi izročila so spokorne ukrepe, ki so jih sprožili ob potresih, običajno sestavljali: tridnevna priprošnjiška procesija mestnega prebivalstva, opravljanje določenih molitev in žrtvovanje, na primer darovanje jedi (*lectisternium*) ali zakol večje živali.¹⁸

Potrese so izključno in nedvoumno interpretirali kot božja znamenja, ki so izražala motnjo v odnosu med zemeljsko in nebesno sfero. Dandanes pomembne komponente, kot je na primer jakost potresa, realen obseg škode itd., ob tem vrednotenju niso igrale tako rekoč nobene vloge in jim tudi izročilo namenja le malo prostora.¹⁹ Dejanska katastrofa ni bil potres sam, temveč srd bogov. Ker je to zadevalo temelje celotne rimske države, je šlo za javno zadevo, za katero so morale poskrbeti javne, t.j. državne ustanove – konzuli in senat. Strokovnjaki so vodili in usmerjali skorajda stereotipno potekajoči proces zdravljenja v obliki točno določenih sakralnih obredov. Uspeh tovrstnega prizadevanja naj bi zagotavljala kompetenca, ki so jo v tem pogledu priznavali odgovornim svečnikom.

Prav s pomočjo takšnih obredov, ki se nam zdijo izredno mehanični, je bilo mogoče zaječiti bojazen, ki so jo v prebivalstvu zasejali katastrofalni dogodki, še preden bi se ta izrodila v paniko.²⁰ Sicer trenutka, ko bo nastopil potres, ni bilo mogoče predvideti in katastrofe ni bilo mogoče preprečiti, vendar je bil pomen dogodka nedvoumen, kot je bilo jasno tudi to, kar je sledilo. Ker je bila v izvajanje ustreznih spokornih obredov, priprošnjiških procesij in žrtvovanj vključena tudi skupnost prebivalcev, je bilo mogoče aktivno in kolektivno zajeti, kanalizirati in preseči grozo vsakega posameznika. Formalno ustrezno obhajanje obredov, za katero so jamčili strokovnjaki, je zagotavljalo, da bo zlo pregnano in da bo ponovno vzpostavljena *pax deum*. To prepričanje je odpravilo razloge za kakršenkoli strah in grozo.

¹⁶ Bloch, op. cit. (op. 14).

¹⁷ E.M. Orlin, *Temples, Religion and Politics in the Roman Republic*, Leiden idr. 1997, str. 81 sl.

¹⁸ Dion. Halic. 10,2,5; Livij na petih mestih natančneje poroča o *procuratio prodigiorum*: 4,21,5; 34,55,1–4; 39,56,6 sl.; 40,59,7 sl.; 41,28,2. Ob tem Waldherr, *Erdbeben*, op. cit., str. 232 sl.; upoštevaj deloma tudi ibid. str. 160, op. 349.

¹⁹ To sem poizkušal prikazati v svoji monografiji, prim. tam, str. 241 sl.

²⁰ W. Burkert, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche* (Ch.M. Schröder (izd.), *Die Religion der Menschheit*), Stuttgart idr. 1977, str. 396.

Pozejdon – tisti, ki stresa Zemljo²¹

Grki so s potresi že od nekdaj povezovali točno določeno božanstvo, in sicer Pozejdona. Po njihovem mnenju »mogočni gospodar Egeje«²² s svojim trizobom ni le burkal morja, temveč je z njim stresal tudi kopno.²³ Izmed vseh bogov je prav Pozejdon veljal za povzročitelja potresov. Istočasno so mu pripisovali tudi sposobnost, da potrese prepreči.²⁴ V celotnem vzhodnem sredozemskem prostoru so v krajih s pogostimi potresi trepetali pred njim in ga častili z vzdevkom *seisichthon, ennosigaios*, »tisti, ki stresa Zemljo«, pa tudi evfemistično kot *Poseidon asphaltios*, »tisti, ki trdno stoji.«^{25,26}

»Naj vam Pozejdon z enim samim potresnim sunkom zruši hiše na glavo,« je atiški kmet Dikajopolis v Aristofanovi komediji »Aharnjani«²⁷ preklel Spartance, v drugih primerih pa so temelje posameznih zgradb preventivno posvetili Pozejdonu, da bi s tem zagotovili njihovo trdnost.²⁸

'Sive deo – sive deae'

Podobno kot številna druga življenjska področja, je tudi religija Rimljanov v teku časa nedvomno doživela proces helenizacije, ki je številne rimske bogove približala grškim, vendar pa so se obdržale nekatere očitne razlike. Ena izmed njih je: Rimljani potresov v nasprotju z Grki nikdar niso pripisovali določenemu božanstvu. Tako tudi ne poznamo kultov, ki bi bili posvečeni rimskemu pendantu Pozejdona, bogu Neptunu. V veliko večji meri so se popotresni spokorni obredi s splošno formulo obračali na *si deo si deae*,²⁹ torej na boga ali boginjo, pri čemer nadnaravno ni bilo natančneje specificirano. To nas ne sme pretirano čuditi, saj so potrese vrednotili kot znamenja splošne, torej ne na posamezno božanstvo vezane motnje v odnosu do nadnaravnih sil.

Strahu, za razliko od Grkov, niso premagovali tako, da bi si zastavili vprašanje, kdo je povzročitelj, katerega naklonjenost bi si nato prizadevali ponovno pridobiti. Razloga za božji srd pravtako niso iskali v preteklih dogodkih. Rimljani so večjo pozornost zato namenjali posledicam in poizkušali zagotoviti in uporabiti ustrezna sredstva, ki naj bi ponovno odpravila motnjo v stiku med zemeljskim in nadnaravnim področjem. Pri tovrstnem dojetanju potresov *prodigium* tudi ni imel nikakršnega napovednega, preroškega značaja. Potres je bil 'znamenje', toda ne 'znanilec'.

Od 'znamenja' do 'znanilca'

Predvsem po drugi punski vojni (218–201 pr.n.št.) se je prav v tem oziru pričela uveljavljati bistvena sprememba.³⁰ Potresom so namreč v vedno večji meri pripisovali

²¹ Waldherr, Erdbeben, op. cit., str. 221 sl.

²² E. Simon, Die Götter der Griechen, München 1969, str. 68.

²³ Pozejdonovo pristojnost za morje in kopno tematizirajo že antični avtorji: Diodor 15,49; Strabon 12,8,18 (579).

²⁴ Še v rimskem cesarskem obdobju se Pozejdon pojavlja v vlogi povzročitelja, pa tudi branitelja pred potresi: Ael. Arist. Or. XX 23; Plut. Thes. 36; Cornutus Theol. 22 (ed. C. Lang, 1881, 43,1); Macr. Sat. 1,17,22.

²⁵ Macr. Sat. 1,17,22.

²⁶ Simon, op. cit., str. 69 sl.

²⁷ Arist. Ach. 510.

²⁸ Myth. Vat. 3,10,2.

²⁹ Aulus Gellius Noct. Att. 2,28,3: Eas ferias si quis polliuisset piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam 'si deo, si deae' immolabant, idque ita ex decreto pontificum observatum esse M. Varro dicit, quoniam, et qua vi et per quem deorum dearumque terra tremaret, incertum esset.

pomen, ki naj bi se nanašal na prihodnost in ki ga je mogoče opredeliti; tako so potresi postali znanilci v pravem pomenu besede. Zato je v ospredje vedno bolj stopalo vprašanje: »Kako lahko potres **tolmačim** – quid portendat prodigium (in ne več: kako lahko potres **omilim/ozdravim**)?«³¹ Pomembna posledica novega vrednotenja je bila, da so potresna znamenja izgubila svoj dotedanji enoznačni in nujno negativni značaj. Kajti že sama možnost razlage je pomenila priložnost, da bi potres vendarle lahko tolmačili tudi kot pozitivno znamenje. S tem se je povečala potreba po vsebinski izpolnitvi posameznega *prodigium*, s čimer so na veljavi pridobili tudi interesi tistih, ki naj bi bili po splošnem prepričanju tega sposobni.³²

V Rimu je možnost alternativne interpretacije očitno predstavljala novost. Vendar v grškem kulturnem prostoru najdemo celo vrsto primerov z bogatim izročilom, v katerih so bojazni, ki jih izzovejo potresni sunki, prav tako premagovali s pozitivnim pretolmačenjem dogajanja. Tako Ksenofont na primer pripoveduje, kako je v korintski vojni ob vdoru Spartancev pod vodstvom kralja Agezilaja v Argos prvi večer pohoda prišlo do potresa, ki ga je poslal neznani bog. Četo, ki se je prestrašena želela obrniti, saj je verjela, da je v potresu mogoče prepoznati božji srd, je voditelj kasneje poučil, da gre za pozitivno sporočilo Pozejdona, saj je do potresa prišlo ob začetku bojnega pohoda.³³

Med punsko vojno sta se Rim in Italija znašla v eksistenčni krizi (»*Hannibal ante portas*«), ki je vodila do očitnih znamenj množične hysterije v rimski družbi. Zato so možnosti pozitivnega vrednotenja potresov, ki so v Rimu predstavljalale novost, s svojim optimističnim pogledom na prihodnost padle na plodno zemljo.³⁴

Tolmačenje in napovedovanje potresov

V tem obdobju je bilo zaželeno tolmačenje potresov, za kar so bili nujno potrebni strokovnjaki, ki naj bi bili tega večji, namreč vidci, vedeževalci in razlagalci znamenj. V Rimu so po državnem nalogu to nalogo od začetka drugega stoletja pr.n.št. dalje v vedno večjem številu izpolnjevali etruščanski *'haruspices'*, delovanje katerih je doživelo pravi preporod.³⁵ Vendar se je na trgu sčasoma pojavljalo vedno več »samostojnih delavcev na področju tolmačenja prihodnosti.«

Vedno bolj občutna prisotnost in vse večja priljubljenost tovrstnih skupin, katerih znanje je izviralo predvsem iz orientalskih skrivnih nauk, jasno ponazarja mentalno spremembo v okviru rimske družbe, na katero je odločilno vplivala druga punska vojna. Kolektivni spomin na eksistenčno ogroženost in krizno situacijo je spodbudil vse bolj trdno vero v orakel, preroštvo in napovedovanje prihodnosti.³⁶

S takšnim razvojem dogodkov je na veljavi pridobila tudi astrologija. Že od prvega stoletja n.št. dalje, predvsem pa v 2. in 3. stoletju, je v rimskem cesarstvu prišlo do prave poplave laične astrološke literature.³⁷ Tovrstna dela so vse pogosteje obravnavala tudi različne

³⁰Te spremembe dobro prikaže H.S. Versnel, *Römische Religion und religiöser Umbruch*, v: M.J. Vermaseren (izd.), *Die orientalischen Religionen im Römerreich*, Leiden 1981, str. 46 sl.; Bloch, *Les prodiges* op. cit.

³¹Bloch, *Les prodiges*, op. cit., str. 125.

³²Prim. ob tem tudi C. Bergemann, *Politik und Religion im spätrepublikanischen Rom*, Stuttgart 1992, str. 89 sl.

³³Xen. Hell. 4,7,4.

³⁴Bloch, *Les prodiges*, op. cit., str. 123 sl.; P. Händel, gl. geslo *prodigium*, RE 23,2,1959, str. 2283 sl.; W.W. Fowler, *The religious experience of the Roman people*, London 1933, str. 339 sl.

³⁵Bloch, *Les prodiges dans l'Antiquité classique*, Pariz 1963, str. 127 sl.

³⁶Gl. ob tem tudi P. Brown, *Religion and society*, London 1972, str. 123.

zveze med potresi in posameznimi astronomsko-astrološkimi konstelacijami.³⁸ Vedno širši sloji prebivalstva so bili prepričani, da je v skrivnostnem znanju orientalskih razlagalcev znamenj, ki so ga v Rimu pogosto označevali s skupnim izrazom '*ars Chaldaica*',³⁹ poleg številnih drugih stvari zaobseženo tudi tolmačenje in napovedovanje potresov.

Določene zvezdne kombinacije ter astronomski in atmosferski pojavi, na primer kometi ali obarvanje sonca na rdeče ali celo na črno, so veljali za znanilce potresov. Tesno zvezo med astrologijo in potresi, ki so jih praviloma šteli med atmosferske pojave, so obravnavale posebne potresne knjige, tako imenovane seizmologije, v katerih so bili seizmični pojavi interpretirani v skladu z astrološkimi kriteriji.⁴⁰ Tako na primer tudi Klavdij Ptolemaj v svojem temeljnem astrološkem delu '*Tetrabiblos*' opisuje različne zvezdne konstelacije, ki jih je mogoče vnaprej izračunati in ki napovedujejo potrese.⁴¹

Poleg interpretacije so vsekakor videli tudi možnost napovedovanja in vnaprejšnjega izračuna potresov. To prepričanje je naravne pojave napravilo ljudem dojemljivejše in začrtalo nov okvir za premagovanje strahu. To pa je bila naloga, ki je uradna rimska državna religija po vsem sodeč ni bila več zmožna opravljati.

Filozofi, magi in božji ljudje

V opisanem ozračju so se močno razširile mitske pripovedi, po katerih naj bi grški filozofi že pred stoletji napovedovali potrese na podlagi obarvanja vode v vodnjakih.⁴²

Verjeli so, da je potrese mogoče napovedovati tudi na podlagi vedenja različnih živali. Tako Klavdij Ajlijan, ki je živel ob koncu 2. in v prvi polovici 3. stoletja n.št. in izviral iz kraja Praeneste (Palestrina), v svojem delu »O živalih«⁴³ pripoveduje, kako so vse male živali

³⁷ O tem M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion II* (HdAW 5,2), München 21961, str. 268 sl.; str. 486 sl.; W. in G. Gundel, *Astrologumena. Astrologische Literatur in der Antike und ihre Bedeutung*, Wiesbaden 1966, str. 257 sl.; F.H. Cramer, *Astrology in Roman Law and Politics*, Philadelphia 1954; nadaljnja literatura pri J. Sünskes, *Astrologie und Aufstand: Die Angst der römischen Kaiser vor Machtverlust*, v: H.-J. Drexhage, J. Sünskes (izd.), *Migratio et commutatio*, FS T. Pekáry, St. Katharinen 1989, op. št. 60, str. 1 sl.; T. Barton, *Ancient Astrology*, London 1994.

³⁸ Npr. Ptolem. *Tetrabiblos* 2,3(70); 2,7(80); 2,8(87); 2,22(94); 4,8(197), ob tem tudi G. Traina, *Tracce di un' imagine: il terremoto fra prodigio e fenomeno*, v: E. Guidoboni (izd.), *I terremoti prima del Mille in Italia e nell' area mediterranea*, Bologna 1989, str. 110 sl.

³⁹ Firm. *Math.* 8,25; pojem Chaldaei, ki so ga sprva uporabljali predvsem za semitsko ljudstvo Kaldu (južna Babilonija), je združeval raznovrstne vidce, ki so se ukvarjali z astronomsko-astrološkimi in meteorološkimi opazovanji in iz njih izpeljevali napovedi za prihodnost, gl. W.J.W. Koster, gl. geslo *Chaldäer*, RAC 2, 1954, str. 1006 sl., posebej str. 1017 sl.; D.O. Edzard, gl. geslo *Kaldu*, *Reallexikon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie V*, izd. D.O. Edzard, Berlin, 1976–1980, str. 291 sl., posebej str. 296 sl.; A. Baumstark, gl. geslo *Chaldaioi*, RE III, 1899, str. 2057 sl. Upoštevac ob tem Cic. *de div.* 2,87 sl.

⁴⁰ Npr. seizmologija, ki jo je spisal Vicellius Romanus, avtor, ki ga omenja le Iohannes Lydus (*de ostent.*, str. 55 sl.), o tem Gundel, *op. cit.*, str. 136 sl.; Traina, *op. cit.*, str. 110 sl.; druge seizmologije so navedene pri Gundel, *op. cit.*, str. 257 sl. Odločilno vlogo pri nastanku tovrstne astrologije, ki je bila v rimskem cesarskem obdobju izredno razširjena, je verjetno igral Egipt; o tem A. Diehle, *Die Griechen und die Fremden*, München 1994, str. 151 sl., op. št. 28, tudi Koster, *op. cit.*, str. 1010.

⁴¹ Prim. *op. cit.* št. 38.

⁴² To sposobnost so pripisovali na primer obema v 6. stoletju živečima filozofoma Pitagori s Samosa (Jamblichus v. *Pyth.* 136; o tem G. Clark, *Iamblichus: On the Pythagorean Life. Translated with notes and introduction*, Liverpool 1989) in Ferekidu s Siroso (H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, izd. W. Kranz, Zürich 1972 (ponatis šeste izdaje iz leta 1951), 7 A 1.6; Cic. *de div.* 1,112; 2,31; Plin. *NH* 81 (191); Diog. Laert. I 11,2). Glede obeh gl. G.S. Kirk idr., *Die Vorsokratischen Philosophen. Prevod v nemščino K. Hülsen*, Stuttgart, Weimar 1994, str. 54 sl., posebej str. 57 sl.; str. 237 sl. V skoraj identični obliki to anekdoto zasledimo v povezavi z Anaksagoro pri Amm. *Marc.* 22,16,22. Glede naravoslovnega ozadja tovrstnih napovedi glej mdr. Roeloffs, *Pure Appl. Geophys.* 126 (2–4), 1988, str. 177 sl.; M. Mucciarelli, *D. Albarello, Tectonophysics* 193, 1991, str. 247 sl.

– miši, podlasice, kače idr. – zbežale iz mesta v notranjost dežele pet dni pred potresno katastrofo leta 373 pr.n.št., ki je z morskim valom uničila grški mesti Bura in Helike.⁴³

Vendar takšne trditve niso le plod bujne domišljije. Za razliko od ljudi so namreč živali izredno dovzetne za nekatere elektromagnetne pojave, ki domnevno nastopijo pred potresi. Znana so tudi tehtna poročila o opažanjih spremenjene barve ali vonja vode v vodnjakih ali izvirih pred potresnimi sunki na Kitajskem, ki ima tisočletno »potresno kulturo« in izredno razvejan sistem opazovalnih postaj po vsej deželi.⁴⁴

Vendar po antičnem prepričanju potresov niso napovedovala le kozmična znamenja, naravni pojavi in obnašanje živali, temveč so to funkcijo lahko privzemale tudi sanje. V verjetno najpomembnejši antični sanjski bukvi *Oneirokritika*, ki jo je napisal Artemidor iz Daldiza v 2. stoletju n.št., niso obrazložene le sanje, v katerih se pojavljajo potresi sami,⁴⁵ temveč v sanjah za znanilce potresov veljajo tudi določene osebe – na primer pojavljanje Pozejdona ali Amfitrita.⁴⁶

Poleg sposobnosti, da napovedo in tolmačijo potrese, so nekaterim ljudem pripisovali celo zmožnost, da potrese izzovejo. Tako naj bi se znani mag Ciprijan kot čarovniški vajenec v Egiptu naučil ne le razlikovanja med naravnimi in umetnimi potresi, temveč tudi, kako se le-te ustvari.⁴⁷

Z naraščajočo vero v različne oblike magije je raslo tudi prepričanje, da je mogoče obvladati, odvrniti ali preprečiti nesrečo, ki jo napoveduje potres, ali celo odvrniti potres sam. V tem času so se povsod po sredozemskem prostoru pojavljali vse številnejši vedeži, čarodeji, čarovnice in/ali tako imenovani »božji ljudje«, ki so trdili, da se spoznajo na potrese, da so jih tudi sposobni preprečiti in tako ljudi osvoboditi njihovih bojazni.⁴⁸

Posli, ki so jih sklepali s svojimi veščinami, in konkurenčni boj, ki je vladal med posameznimi »čudodelci«, ki so drug drugemu očitali nesposobnost, se jasno pokažejo v epizodi, kakršno opisuje grški pisatelj Filostrat.

Z otoka Lezbos izvirajoči Filostrat je okrog leta 200 n.št. po naročilu cesarice Julije Domne, žene Septima Severa, napisal življenjepis neopitagorejca Apolonija. Junak življenjepisa je prihajal iz kilikijske Tijane in je v prvem stoletju n.št. kot asketski potujoči pridigar in vedeževalec prepotoval širne dele rimskega imperija ter veljal za svetega in čudodelnega moža. Na svojih potovanjih je obujal ljudi od mrtvih in tudi napovedoval potrese, nekoč pa je očitno prišlo do spora z drugimi čudodelci, tako rekoč z njegovo konkurenco.⁴⁹ Nekateri izmed teh »modrih mož« so številnim mestom na Helespontu, ki jih je prizadela vrsta

⁴³ De. nat. animal. 11,19.

⁴⁴ O tem H. Tributsch, Wenn die Schlangen erwachen, Frankfurt 1981.

⁴⁵ Npr. Artemid. 2,45; 4,60.

⁴⁶ Artemid. 2,38. Prim. glede Artemidorjevega tolmačenja sanj S.F.R. Price, The Future of Dreams: From Freud to Artemidorus, P&P 113, 1986, str. 3 (izredno zanimiv prispevek Pricea najdemo v skrajšani obliki v: D.M. Halperin, J.J. Winkler, F.J. Zeitler (izd.), Before Sexuality. The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World, Princeton 1990, str. 365 sl.); o tem gl. tudi T. Hopfner, gl. geslo *Traumdeutung*, RE 6 A, 1937, str. 2233 sl.; C. Blum, Studies in the Dreambook of Artemidorus, Disertacija, Uppsala 1936; R.A. Pack, TAPhA 86, 1955, str. 80 sl.; na splošno o sanjah v Antiki zdaj tudi L. Hermes, Traum und Traumdeutung in der Antike, Zürich 1996.

⁴⁷ Ps. Cyprianus confess. 3.

⁴⁸ Glede »svetih« mož prim. L. Bieler, Theios aner. Das Bild des »göttlichen Menschen« in Spätantike und Frühchristentum I–II, Wien 1935/36; G. Anderson, Sage, Saint and Sophist. Holy Men and their Associates in the Early Roman Empire, London 1994, str. 58 sl.; P. Athanassiadi, Dreams, Theurgy and Freelance Divination: the Testimony of Jamblichus, JRS 83, 1993, str. 115 sl.

⁴⁹ Glede Apolonija gl. W. Speyer, Zum Bild des Apollonius von Tyana bei Heiden und Christen, JbAC 17, 1974, str. 47–63; E.L. Bowie, Apollonius of Tyana. Tradition and reality, ANRW II. 16,2, 1978, str. 1652–1699; F.E. Brenk, In the light of the moon: demonology in the early imperial period, ANRW II. 16,3, 1986, str. 2136 sl.; Anderson, op. cit.

potresov, obljubili, da bodo odvrnili nadaljnje potrese. Kot predpogoj so zahtevali ogromen znesek denarja. Po njihovih izjavah naj bi bil denar namenjen temu, da bi kot spokorna daritev božanstvom zemlje in morja odvrčal nadaljnje potrese. V resnici pa so hoteli »goljufi«, kakor jih obtožuje Filostrat, skupaj z bogastvom pobrati šila in kopita. Apolonij, ki je slišal za početje svojih tekmecev, je pregnal sleparje, ki so se hoteli brezobzirnoma okoristiti z nesrečo drugih. Nato je nadzemeljske sile pomiril z ustrezno manjšo žrtvijo. In zemlja se ni več tresla.⁵⁰ Kasnejša poročila različnih krščanskih piscev pravijo, da je Apolonij kot preventivno zaščito proti potresom dal postaviti stebre, ki naj bi predstavljali nekakšen talismanski urok za trdnost zemlje.⁵¹

Odnos do potresov – zrcalo odnosa do nadnaravnega

Pri omenjenih dogodkih, ki včasih zvenijo že kot anekdote, gre za poizkuse, kako bi nepredvidljive in nepojasnljive ter zato grozljive potrese prikazali kot človeku dojemljiv in obvladljiv pojav.

Dolgo časa sta tako grška kot rimska religija predpisovali vedenjske vzorce, kako naj se ljudje obnašajo ob potresu, da bi mogli omiliti in preseči strah, ki se jih je ob tem polastil, vendar uradni kult in sakralni obredi – v kolikor so sploh še bili upoštevani in izvajani – potrebam človeka od določenega trenutka dalje očitno niso več zadostovali. Nadomestilo najdemo v magično-obrednih dejanjih, v amuleti in talismanih, v astrologiji in čarovništvu.

Način, kako ljudje obravnavajo potrese, nam kakor zrcalo odseva odnos posamezne družbe do nadnaravnega. Ta odnos je, kakor je formuliral P. Brown, mogoče interpretirati kot »subtilno in pogosto indirektno kodo, ki nam razkriva zvest odsev odnosa teh ljudi do lastnih medčloveških odnosov znotraj svojega družbenega okolja.«⁵² Zato porast magije in čarovništva predstavlja jasen simptom pričenjajoče se splošne, tudi mentalne krize rimskega cesarstva v 2. in 3. stoletju.

Potresi in krščanski svetniki

Nadzorovanje, kot tudi napovedovanje in preprečevanje potresov ter s tem tudi obvladovanje bojazni je predstavljalo del običajnega instrumentarija »modrecev« in »božjih ljudi«. Istočasno so te sposobnosti vsaj v očeh njihovih privrženecv veljale za dokaz njihove dejanske moči.⁵³ Vera v to, da lahko določeni ljudje z lastnimi močmi vplivajo na naravne elemente, se je vse bolj širila in se ohranila tudi v pozni antiki, torej tudi v času, ko so se religiozna razmerja spremenila in je krščanstvo igralo vedno bolj pomembnejšo, končno celo vodilo vlogo.

V iztekajočem se 4. stoletju n.št. je cerkveni oče Hieronim napisal življenjepisa svetega Hilarija, v katerem pripoveduje, kako je menih Hilarij od mesta Epidavra (današnji Cavtat) v Dalmaciji odvrnil poplavni val. Močan potres, ki je stresel celotno zemeljsko oblo, je povzročil, da je morje prestopilo svoje bregove, in zdelo se je, kot bi Bog zopet hotel napovedati vesoljni potop in vse človeštvo ponovno pahnuti v kaos. Hilarij, ki so ga prebivalci Epidavra* v tej krizni situaciji prosili za pomoč, je takoj za tem, ko je pokončal ogromnega

⁵⁰ Philostr. v. Apoll. 6,41.

⁵¹ W. Speyer, *Der numinose Mensch als Wundertäter*, v: isti, *Frühes Christentum im antiken Spannungsfeld*, Tübingen 1989, str. 386 – kot literaturo navaja: O. Weinreich, *Antike Heilungswunder. Untersuchungen zum Wunderglauben der Griechen und Römer*, Gießen 1909, str. 152; str. 162 sl. (ponatis 1969).

⁵² P. Brown, *Die letzten Heiden, Einleitung zur deutschen Ausgabe*, Berlin 1986, str. 26 – kot literaturo navaja: M. Douglas, *Natural Symbols: Exploration of Cosmology*, London 1970; o tem tudi isti, *Religion and Society in the Age of St. Augustine*, London 1972, str. 119 sl.

⁵³ W. Speyer, *Religiöse Betrüger*, v: *ibid.*, str. 442 sl.

zmaja, v obrežni pesek pred mestom narisal tri križe in svoje roke iztegnil proti morju. Zgodilo se je nekaj neverjetnega: visoko vzpenjajoča se povodenj se je pred njim namreč zaustavila in se tuleč povrnila v svoje stare meje.⁵⁴

Hilarij s svojim delovanjem nikakor ne predstavlja izjeme. V virih vedno znova beremo, da so ljudje prav v primeru potresov prosili za pomoč posameznike, ki so na izreden način živeli vero v krščanskega Boga, pa naj so bili škofje, menihi ali asketi. Pripisovali so jim sposobnost, da s pomočjo svoje posebne povezanosti z Bogom ugotovijo in poimenujejo vzrok za kaznovanje s potresom, ter z molitvami in čudeži dosežejo, da potresni sunki prenehajo.

Kako zelo so jim zaupali in kako pomembno vlogo so igrali pri preseganju bojzani pred potresi, na primer kaže poročilo, da je cesar Teodozij II. (408–450 n.št.) vprašal meniha Dalmacija, ki je po 48 letih zapustil svojo samostansko odmaknjenost in prišel v Konstantinopol, zakaj ni prišel v mesto niti takrat, ko so prebivalci najnujnejše potrebovali podporo svetnika pri skupni molitvi, namreč ko se je tresla zemlja.⁵⁵

Že Teodozijev oče, cesar Arkadij je – tako pravi izročilo – pri katastrofalnem potresu, ki je leta 407 prizadejal Konstantinopol in prebivalstvo navdal s strahom in grozo, prosil za molitve Nila iz Ancire, ki je veljal za svetega. Ta je sicer zagotavljal, da takšne posebne sposobnosti ima, vendar je cesarju odrekel pomoč z obrazložitvijo, da Arkadij ne more pričakovati njegove podpore, dokler bo vztrajal pri izgonu njegovega učitelja, nekdanjega konstantinopelskega škofa Janeza Krizostoma.⁵⁶

V življenjepisu »svetnika s stebra«, Simeona Stilita mlajšega (521–592) je zapisano, kako je antiohijska množica po močnih potresih v letih 551 in 557 skušala skorajda prisiliti svetega moža, naj s čudežnim posegom prepreči nadaljnje potrese in z vedeževanjem obrazloži potrese, ki so se že pripetili. Rojen je bil namreč, kakor se reče, »v znamenju potresa,« saj pripovedi pravijo, da so ga pri petih letih našli v ruševinah njegovega rodnega mesta, ki ga je uničil potres.⁵⁷ Poleg tega je od leta 541 dalje živel na gori Mons Mirabilis v bližini Antiohije na stebru, ki je znamenje trdnosti.

⁵⁴ Hieron. v. Hilar. PL 23, c. 40: Egressum treminis mare compescit. Ea tempestate, terrae motu totius orbis, qui post Iuliani mortem accidit, maria egressa sunt terminos suos, et quasi rursum Deus diluvium minaretur, vel in antiquum chaos redirent omnia, naves ad praerupta delatae montium pependerit. Quod cum viderent Epidauritani, frementes scilicet fluctus et undarum moles, et montes gurgitum littoribus inferri, verentes, quod proficentes, posuerunt eum in littore. Qui cum tria crucis signa pinxisset in sabulo, manusque contra tenderet, incredibile dictu est in quantam altitudinem intumescens mare ante eum steterit ...; o tem I. Opelt, RQ 74, 1979, str. 154 sl.; o datumu nastanka gl. M. Mazza, Cataclismi e calamità naturali. La documentazione letteraria, Kokalos 36/37, 1990/91, str. 332: po letu 386. Glede dogajanja samega gl. Waldherr, Die Geburt der 'kosmischen Katastrophe'. Das seismische Großereignis am 21. Juli 365 n. Chr., Orbis Terrarum 3, 1997, str. 169 sl.

⁵⁵ Acta Dalmatii I.13 (AA SS August t. I 221): »Miratusque imperatore haec ait: licet saepe ipsum in cella eius convenerim, cum terraemotus essent, rogaverimque eum, ut exiret, atque ad communem supplicationem se conferret, numquam potui adduci,« gl. B. Croke, Two early Byzantine earthquakes and their liturgical commemoration, Byzantion 51, 1981, str. 124.

⁵⁶ Nilus Anc. Ep. II 265 (PG 79,336); o tem A. Cameron, The authenticity of the letters of Nilus of Ancyra, GRBS 17, 1979, str. 187; Croke, op. cit.

⁵⁷ Vita Symeonis iunioris 7; 78 izd. P. Van den Ven; Bruselj 1962–70, str. 8 sl.; str. 66 sl.; str. 81 sl.; o tem G. Dagron, Quand la terre tremble, v: Hommage à P. Lemerle, Travaux et mémoires VIII, 1981, str. 91: o tem potresu gl. G. Downey, Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342–1454, Speculum 30, 1955, str. 598 (viri o potresu str. 557); isti, A history of Antioch in Syria, Princeton 1961, str. 558 z op. 234 in 236; E. Guidoboni idr., Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century, Bologna 1994, str. 331 sl.

Kaznovanje grešnega sveta – poziv k poboljšanju

V zgodovini judovske kot tudi krščanske religije so potresi pogosto zaznamovali izjemne trenutke.⁵⁸ Ko je Mojzes prejel tabli z desetimi zapovedi, so goro Sinaj stresli močni sunki (Eksodus 19,18), v Matejevem evangeliju (27,50–54) pa piše, da je v trenutku Kristusove smrti poleg svetovne zatemnitve ljudi preplašil tudi potres.

Bog je osnoval temelje Zemlje, torej jih lahko tudi premika; takšno mnenje zasledimo v delu cerkvenega očeta Avguština kot tudi pri nekoliko starejšem škofu iz Brescie, Filastru.⁵⁹ Podobno kot poganski sodobniki, so tudi zgodnji kristjani potrese zaradi strahu zbujujočih posledic v prvi vrsti tolmačili kot znamenja božjega srda. Krščanski pisec in škof Hilarij iz Poitiersa (4. stoletje n.št.) potrese izrecno imenuje »vidni srd božji«.⁶⁰ Ta srd pri Hilariju ni osnovan niti na konkretnih pregrehah niti individualno, temveč je naperjen proti celotnemu grešnemu človeštvu, tako proti poganom kot proti kristjanom. Takšno predpostavljane kolektivne krivde in iz tega izhajajočega dejstva, da katastrofi ni mogoče uiti, je gotovo izzvalo občutek brezupa in izgubljenosti, ki komajda nudi možnosti za preseganje strahu.

Zato so drugi krščanski avtorji opisani občutek omilili s tem, da so potresne sunke interpretirali kot božji odgovor na konkretne grehe, kakor to na primer zasledimo v molitvi, ki jo pripisujejo Gregorju iz Naziansa (330–390 n.št.). V njej govori o spreobračanju skrunilcev grobov s pomočjo potresa. Potresni sunek torej tu ni v prvi vrsti znamenje božjega srda, temveč predvsem kazen, ki posledično sledi prestopkom nekaterih ljudi.⁶¹

Vendar lahko tudi tu diferenciramo: po eni strani so potresi namreč veljali kot kazen za prestopke posameznikov, vendar so bile to kljub vsemu kazni, ki so zadele vse ljudi. V tem smislu na primer cesar Justinijan v dveh zakonih potrese prav kakor kugo in lakoto označuje kot kazen za homoseksualnost in različna blasfemična dejanja – kot kazni, ki jih morajo po krivdi posameznikov trpeti cela mesta.⁶² Po drugi strani pa so potrese interpretirali tudi kot povsem očitno kaznovanje posameznih krivcev. Sem se nagiba nekoliko nenavadno zveneča zgodba, ki nam jo posreduje nekdanji odvetnik in kasnejši škof v Mitileni, Zaharija Sholastik (konec 5. in začetek 6. stoletja n.št.) v svojem življenjepisu svetega Severina iz Antiohije.⁶³ Leta 494 naj bi potres prizadejal Bejrut. Razlog za potresne sunke so bili študenti tamkajšnje znane pravne visoke šole, ki so hoteli iz neke cerkve ukrasti krščanske relikvije, da bi jih zlorabili za magijo, kakor trdi Zaharija, ali pa preprosto zato, da bi s prodajo svetinj izboljšali svoje pičle prihodke.⁶⁴ Tik pred ciljem njihovega nočnega roparskega pohoda je močan

⁵⁸ F. Hinter, *Die Erdbebennachrichten in der Bibel. Die Erdbebenwarte* 7, 1908, str. 94 sl.; E. Hull, gl. geslo *Earthquake*, v: J. Hasting, *Dictionary of the Bible*, 1931, str. 634 sl.

⁵⁹ Philastrus, *Diversarum hereseon liber* 68, 3 (CSEL 38,56).

⁶⁰ Hilarius in Ps. 59,4 (CSEL 22,194, str. 9 sl.).

⁶¹ Anthol. Palat. 8,203; o tem H. Beckby, *Anthol. Graeca* II., 21956, str. 548 sl.

⁶² Nov. 77 (nedatirano, verjetno iz leta 535 ali 538) in Nov. 141 (iz leta 559); o tem Dagron, op. cit., str. 92 sl. z op. št. 28.

⁶³ J. Plassard, *Crise séismique au Liban du IVe au VIe siècle*, v: *Mélanges de l'Université de Saint-Joseph* 44, 2, Bejrut 1968, str. 12 – kot literaturo navaja: M.A. Kugener, *Sévère, Patriarche d'Antioche 512–518. Vie de Sévère par Zacharie le Scholastique*, v: *Patrologia Orientalis* II, fasc. I, Turnhout 1971, predvsem str. 72 sl. Ali gre ob tem dejansko za potres, ki naj bi po Marc. Comes chron. 94 (Chron. min. 2 MGH AA 11), str. 22 sl. leta 494 prizadejal del Frigije (o tem Guidoboni, *Catalogue*, op. cit. (op. št. 57), str. 306) – tako trdi Plassard, op. cit. – se mi ne zdi povsem dokazano.

⁶⁴ Da je obstajala cvetoča trgovina z okostji mučencev, kaže že dejstvo, da to prepoveduje tudi neka zakonska določba iz leta 386 (CTh 9,17,7), ki jo je nespremenjeno privzel tudi justinijanov kodeks (CJ 1,2,3). Da se tudi kleriki pri iskanju relikvij niso ustrašili skrunjenja grobov, priča npr. 23 novela zakona Valencijana III., izdana 13. marca 447 »de sepulchri violatoribus«, o tem K.L. Noethlichs, *Spätantike Jenseitsvorstellungen im Spiegel des staatlichen Gräberschutzes*, v: *Jenseitsvorstellungen in Antike und Christentum, Gedenkschrift für A. Stuiber, Jahrbuch für Antike und Christentum* 9, 1982, str. 47 sl. O trgovanju z relikvijami v pozni

potresni sunek stresel celotno stavbo. Svareči božji kazalec skrunilcev cerkve ni samo nadvse prestrašil, temveč so le s težavo ušli, saj je potres prebudil reveže, ki so spali v cerkvi in ti so s svojimi kriki nemudoma alarmirali prebivalce okoliških hiš. Potres je torej povzročil dvoje: preprečeno je bilo načrtovano zlo dejanje, istočasno pa so bili roparji za svoje zločinske namere nemudoma kaznovani z grozo in strahom, ki jim ju je v kosti pognal potres.

Opisi v virih jasno kažejo, kako je krščanski pogled potresom pripisoval predvsem kazensko funkcijo – in to bolj izrazito in poudarjeno kot na primer poganska verovanja. Po mnenju Gregorja iz Naziansa, Zaharije in drugih zgodnjekrščanskih teologov se tistim, ki niso ničesar zakrivil, tudi ni treba ničesar bati. Tako so se, kot pripoveduje življenjepis svetega Severina (umrl leta 482), ob nekem potresu v noriškem Commagenisu (Tulln, Avstrija) prestrašili le barbari, torej pogani, medtem ko je pravoverno, krščansko prebivalstvo, ki je zaupalo tudi v svetnikovo zaščito, ostalo mirno.⁶⁵

Ob koncu naj omenimo še en vidik mnogoplastnih krščanskih pomenov, ki so jih pripisovali potresom: Janez Krizostom je v pridigi, ki jo je naslovil »post terrae motum« (»Po potresu«), navedel celo pozitivne učinke potresa: potres je sicer navzven prizadejal mesto (Antiohijo), vendar je notranje utrdil ljudi. Potres imenuje »božjo besedo«, ki mu je – osebno – prinesla ozdravljenje.⁶⁶ Potemtakem potresi niso več katastrofe, ki bi izzvale le bojazen in paniko, temveč predstavljajo poziv k bogoboječnosti. V podobnem smislu je treba razumeti tudi Avgušlina, ki potrese tolmači kot vzgib, da se je na Bližnjem vzhodu in v Afriki dalo krstiti toliko ljudi.⁶⁷ – To so novi vidiki, ki jih je krščanski nauk vnesel v tolmačenje potresov in ki so omogočali lažje mentalno preseganje groze. Cerkevni očetje so v potresih prepoznali prst božji, ki ljudi kaznuje za njihovo grešnost, jih pa tudi svari.⁶⁸ In prav svari lo vernikom razodeva novo, upanje vlivajočo perspektivo, namreč možnost, da se poboljšajo. Grozeči učinek ne tiči toliko v samih potresih; dejanski razlog za bojazen so namreč človeške pregrehe. Potresi nas potemtakem opozarjajo, naj živimo boguvšečno. Prav to pa nam vliva globoko zavest, da imamo možnost, da se poboljšamo, in tako smo spet pri neke vrste premagovanju strahu.

Antiki prim. Waldherr, Überlegungen zur »ältesten« christlichen Inschrift Raetiens, v: Kh. Dietz idr. (izd.), *Klassisches Altertum, Spätantike und frühes Christentum*, FS A. Lippold, Würzburg 1993, str. 556 – kot literaturo navajam: N. Herrmann-Mascard, *Les reliques des saints*, Pariz 1975, str. 27 sl.; B. Köting, *Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude* (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, Geisteswissenschaften 123), Köln 1965, str. 16 sl.; M. Heinzelmann, *Translationsberichte und andere Quellen des Reliquienkultes*, Turnhout 1979, str. 18 sl.; tudi Y. Duval, *Auprès les saints corps et âme*, Pariz 1988, str. 55. Prim. o trgovanju z relikvijami in kraji le-teh v srednjem veku P. Geary, *Furta Sacra: thefts of relics in the central Middle Ages*, Princeton 1990.

⁶⁵ V. Sev. 2,1: v raziskavah ta potres povezujemo s potresom, ki je izpričan v virih in ki naj bi leta 456 (datum ni povsem gotov) pretresel panonsko Savarijo (okrog 100 km oddaljeno od Commagenisa), o tem I. Bóna, *Severiana*, AA Hung 21, 1973, str. 310 z op. št. 192, predvidnejši je R. Bratož, *Der 'heilige Mann' und seine Biographie*, v: A. Scharer, G. Scheibelreiter (izd.), *Historiographie im frühen Mittelalter*, Wien, München 1994, str. 248, op. št. 98. Vendar moramo biti pri tej povezavi kar se da previdni, saj bi v v. Sev. 2,1 lahko šlo tudi za hagiografski topos; o tem na splošno Waldherr, *Geburt*, op. cit. (op. št. 54).

⁶⁶ Ioh. Chrysost. *post terrae motum hom.* (PG 50, str. 713–716); gl. ob tem tudi Dagron, op. cit., str. 95.

⁶⁷ Aug. *serm.* 19,6 (CCL 41, str. 258). Avguštin omenja potres v Palestini in Sitifisu (Mavretanija). V skladu z viri (Marc. *Comes chron.* (Chron. min. 2 MGH AA 11), 74,8 sl.; *Consularia Constantinopolitana* A. 419; Hydat *Chron.* 66 (izd. A. Tranoy, Pariz 1974, 71a) je leta 419 potres prizadejal Palestino (o tem Guidoboni, *Catalogue*, op. cit. (op. št. 57) str. 287; v to obdobje bi lahko sodil tudi *gravissimus terrae motus*, ki je prizadejal afriško mesto Sitifis in primoralno prebivalstvo, da je pet dni preživel na prostem; o tem C. Lepelley, *L'Afrique du Nord et le prétendu séisme universel du 21 juillet 365*, MEFRA 96, 1984, str. 473; M. Henry, *Les témoignages de Libanius et les phénomènes sismiques du IVe siècle de notre ère: Essai d'interprétation*, Phoenix 39, 1, 1985, str. 57, op. št. 77.

⁶⁸ Ioh. Chrysost. *in terrae motum, et divitem, et Lazarum hom.* 6,1 (PG 48, str. 1027 sl.); o tem Dagron, op. cit., str. 95 sl.

Preseganje potresov v krščanski liturgiji

K mentalnemu premagovanju strahu so prispevali tudi takojšnji ukrepi ob potresu, ki so jih izvajali tako duhovniki kot verniki. Vedno znova slišimo, kako so se ob potresu zbrali vsi člani posamezne krščanske skupnosti. Pod vodstvom svojega krajevnega škofa so nato v procesiji zapustili mesto in v skupni molitvi prosili Boga za odpuščanje.

Po eni strani je ta beg iz mesta preprečil nadaljnje žrtve, do katerih bi lahko prišlo zaradi podirajočih se zgradb ali požarov. Po drugi strani je občutek sopripadnosti v procesiji, kot tudi izrekanje kratkih molitev kot na primer »Gospod, usmili se,« ki so jih pogosto ponavljali vsi skupaj ali izmenjaje duhovnik in verniki, odločilno prispevalo k umirjanju množic. Sčasoma se je ob tem razvila prava »potresna liturgija« s točno določenimi molitvami.⁶⁹ Posebno zvezo s potresi izpričuje na primer tako imenovani trishagion ('Trikrat sveti'). Ko se je škof s celotnim konstantinopelskim občestvom med štiri mesece trajajočo serijo potresov (tako pravi izročilo) v času patriarha Patrokla (434–446) zatekel na planjavo zunaj mesta in tam molil, naj bi Bog na čudežen način razodel množici, da je vzklík »Sveti Bog, sveti Močni, sveti Nesmrtni« prava molitev za to situacijo. Ko so škof in verniki zapeli molitveni obrazec, so potresni sunki nemudoma minili.⁷⁰

Vse to nam jasno kaže, kako je kolektiv z obredno določenimi dejanji omilil grozo, ki jo je izzval potres. S tem so omejili in v kali zatrli celó porajajočo se množično histerijo. V procesijah in skupnih molitvah se torej odražajo elementi preseganja katastrof, ki smo jih v nadvse primerljivi obliki zasledili že v republikanskem Rimu.⁷¹

Strah je odvrčalo tudi dejstvo, da krščanska Cerkev katastrofalnih dogodkov ob potresih ni poizkušala potlačiti, temveč da se jih je v okviru cerkvenega leta redno spominjala s slovesnim obhajanjem obletnic.⁷² Tako so se verniki vedno znova spominjali možnosti, da nastopi grozljivi dogodek; na ta način so se z molitvami, postom in drugimi sakralnimi obredi lahko mentalno pripravili na nepredvidljive pojave.

Sekularizacija potresov

Poleg poizkusov, da bi potrese interpretirali kot znamenja nadnaravnih sil in te izredne, vendar normalne dogodke vpeli v magično-religiozno sfero, da bi jih nato presegli z ustreznim obrednim dejanjem, je obstajala še druga možnost, kako jim odvzeti vsaj enega izmed strah zbujujočih vidikov, namreč njihovo nepojasnljivost.⁷³

Ustrezna prizadevanja zasledimo že zelo zgodaj, namreč vsaj v 7.–6. stoletju pr.n.št. Potrese so poizkušali razložiti kot naravne pojave, jih vpeti v naravno povezavo med vzrokom ter posledico in izoblikovati ustrezne teoretske osnutke. Potrese so prikazovali kot

⁶⁹ P. Vercleyen, *Tremblements de terre à Constantinople: L'impact sur la population*, Byzantion 58, 1988, predvsem str. 161 sl.

⁷⁰ Glede virov in datuma gl. Downey, op. cit., str. 597; glede trishagiona: Vercleyen, op. cit.; G. Downey, *A processional cross*, Bulletin of the Metropolitan Museum of Art 12,9,1954, str. 276 sl.; Croke, op. cit. (op. št. 55), str. 127 sl.; Guidoboni, *Catalogue*, op. cit. (op. št. 57), str. 289 sl.

⁷¹ Prim. zgoraj.

⁷² Vercleyen, op. cit., str. 161 sl.; Croke, op. cit., str. 122 sl.; L. Fioriti, *I terremoti nella liturgia bizantina*, v: Guidoboni, *I terremoti*, op. cit. (op. št. 38), str. 190 sl. Soz.h.e. 6,2 poroča, da so aleksandrijski kristjani vsako leto obhajali slavje, ki so ga imenovali *genésia tou seismou* in s katerim so se spominjali potresne katastrofe, ki je mesto prizadela 21. julija 365; ob tem upoštevaj zanimiva razmišljanja: G.J. Baudy, *Die Wiederkehr des Typhon*, JbAC 35, 1992, predvsem str. 66 sl.

⁷³ W. Capelle, gl. geslo *Erdbebenforschung*, RE Suppl. 4, 1924, str. 362; H. Wilsdorf, P. Schmidt, *Erdbeben-theorien und Prodigia in der griechisch-römischen Antike und einige Beispiele ihrer Rezeption in späterer Zeit*, v: *Geschichte der Seismologie, Seismik und Erdzeitenforschung*, Zentralinstitut für Physik der Erde, Potsdam, Veröffentlichung Nr. 64, 1981, str. 200.

naravno danost in naravnim zakonitostim podvržene pojave, zaradi česar jih je bilo mogoče pojasniti in razumeti brez **neposrednega** božjega posredovanja. Na ta način so potresom vzeli njihovo transcendentno komponento, odvzeli so jim teološki pomen.

Takšne interpretacijske modele so sprva razvijali in zagovarjali jonski naravni filozofi⁷⁴ – Anaksagora iz Klazomenaje, Anaksimenes iz Mileta, Demokrit iz Abdere idr. Prihajali so s področja Male Azije, iz krajev, kjer je pogostnost potresov precej velika. To pomeni, da so potrese poznali iz lastne izkušnje. Na podlagi njihovih razmišljanj je Aristotel nato v drugi polovici 4. stoletja pr.n.št. izoblikoval svoje povsem samostojne predstave, v skladu s katerimi naj bi do potresov prihajalo zaradi učinkovine, ki jo je poimenoval »pnevma.«⁷⁵ V skladu z Aristotelovimi teoretskimi predstavami ta *pnevma* prodre v votlo notranjost Zemlje. Tam se pod določenimi pogoji (npr. ob segrevanju) razširi ali skrči in s spremembo pritiska povzroči pretrese na zemeljski površini.⁷⁶

Ta Aristotelov pnevmatski nauk je v naslednjih stoletjih sicer doživel nekaj sprememb, vendar je ostal temelj, na katerega so se opirale skoraj vse antične teoretske študije potresov. Na splošno lahko rečemo, da je antični naravno-filozofski nauk o potresih dosegel presenetljivo visoko raven natančnosti in diferenciacije pri opisovanju opaženih potresnih pojavov.⁷⁷ Celo po izteku starega veka je Aristotelova teorija obdržala svoj vpliv. Vse do novega veka je bila prav njegova teorija vodilna teoretska predstava o nastanku potresov.

Kljub verjetni relativno široki razširjenosti, ki so jo uživale omenjene tako imenovane naravoslovne razlage potresov že v antiki, pa vendarle nikdar niso mogle izpodriniti mitsko teoloških tolmačenj. Mnogo pogosteje namreč lahko – nemalo začudeni – ugotovimo, da pri mnogih zgodovinarjih, kot na primer pri poznoantičnem zgodovinarju Ammianu Marcellinu, oba interpretacijska modela – »religiozni« in »naravni« – zasedata povsem enakopravna in vzporedna položaja.⁷⁸

Vodna para namesto božje sodbe

Šele po 6. stoletju n.št. je prihajalo do ognjevitih razprav med zagovorniki Aristotelove znanstvene tradicije in pristaši krščansko prežete razlage sveta.⁷⁹ Ta spopad lahko zasledimo npr. v delu aleksandrijskega geografa in kasnejšega meniha Kozme Indikoplevsta, ki se je mehanistični teoriji aristotelikov postavil po robu z lastnim, močno krščanskim modelom.⁸⁰ Naslov anonimnega letaka iz srede 6. stoletja še posebej jasno prikazuje vse večjo žolčnost razprav: »Proti tistim, ki pravijo, da naj bi do potresov prihajalo zato, ker je Zemlja polna

⁷⁴O. Gigon, *Arctos* n.s. 4, 1996, na str. 27 o jonskih filozofih narave: »Was sie vortragen wollen, ist die Wahrheit, die sich sowohl gegen das Spiel der Dichter wie gegen das einfältige Gerede der Leute wendet. Sie sind zwar keine Atheisten, aber noch weniger Theologen ... Aus ihrer Naturerklärung klammern sie die Gottheit aus und betonen, daß alles auf natürliche und einsehbare Ursachen zurückgehe.«

⁷⁵Kasneje so s tem pojmom največkrat poenostavljeno označevali zrak oz. silo vetra, na vsak način pa snov v plinski obliki; vendar pa to ustreza Aristotelovemu pomenu besede; o tem Waldherr, *Erdbeben*, str. 52.

⁷⁶Waldherr, *Erdbeben*, op. cit. (op. št. 4), str. 48 sl.

⁷⁷Prim. ob tem B. Bousquet, P.-Y. Pechoux, *Séismes et espaces séismiques. Une incursion de géographes dans le domaine de l'antiquité classique*, *Pallas* 28, n.s. 17, 1981, str. 51 sl.; B. Bousquet – J. Dufaure – P.-Y. Pechoux, *Connaître les séismes en Méditerranée. De la vision antique à la vision actuelle*, v: B. Helly – A. Pollino (izd.), *Tremblements de terre, histoire et archéologie. IVèmes Rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes* 2.–4.11.1983, Valbonne 1984, str. 23 sl.; B. Bousquet – J. Dufaure – P.-Y. Pechoux, *La sismicité vécue par les sociétés antiques: du phénomène naturel intégré à l'événement fictif*, *Bull. Assoc. Géogr. Franç.* 499, 1984, str. 59 sl.

⁷⁸Waldherr, *Erdbeben*, op. cit., str. 93 sl.; str. 208 sl.

⁷⁹Dagron, op. cit., str. 88 sl.

⁸⁰W. Wolska, *La Topographie chrétienne de Cosmas Indicopleustès*, Paris 1962, str. 212 sl.; o tem Dagron, op. cit., str. 88 sl.

zraka.«⁸¹ Zaostreni spor kasneje zasledimo v natančno opisani epizodi v delu bizantinskega zgodovinarja Agacija (ok. 536–582 n.št.).⁸² Inženir in arhitekt Antemij iz Taralesa (umrl 534), ki je leta 532 v Konstantinoplu odločilno prispeval k obnovi Hagije Sofije, ki jo je uničil požar, naj bi v svojem stanovanju izzval umeten potres. Edini povod za Antemijevo dejanje je bil namen, da razjezi soseda, s katerim je bil sprt. Agacij natančno opisuje, kako je Antemij udeležil Aristotelov nauk o potresni moči vroče pare. Z usnjenimi cevmi je inženir napeljal paro, ki jo je dobil iz vrele vode, iz kotla na streho svoje hiše. Tam je pritisk pare stresel tramove in s tem celotno zgradbo. Soseda Zenona, znanega retorja v Konstantinoplu, in njegove goste je zajela bojazen in groza – ki sta, kot vemo, običajni spremljevalki potresov – in tako so vzdihujoč in vpijoč planili na ulico.

Agacij poudarja, da Antemijevo tehnično poigravanje nikakor ni bilo deležno soglasnega odobravanja. Mnogi so v njegovem početju videli izzivanje Boga; to pa je bilo mnenje, ki ga je – tako pravi Agacij – podkrepil in potrdil grozljivi dogodek, ki se je pripetil le malo kasneje: leta 557 je namreč resničen potres zrušil kupolo Hagije Sofije. Antemijeva tehnična in arhitektonska mojstrovina – od kupole z 31 metri premera je bil večji le še Panteon v Rimu – je bila uničena. Ali ni logično, da so imeli ljudje resnični potres za odgovor na eksperiment, s katerem je človek predrzno skušal posegati v domeno nadzemeljskih sil? S tem vprašanjem Agacij na kratko povzema pomenljivo in tudi v prihodnje odločilno razpravo svojega časa, spor med zagovorniki krščanstva in poganskimi aristoteliki o ustroju sveta.⁸³

* * *

Strah in bojazen, torej občutka, ki ju v človeku zbujajo potresi zaradi svojega uničujočega učinka in nenazadnje zaradi svoje nepredvidljivosti, sta v teku zgodovine privedla do izoblikovanja različnih, časovno pogojenih mentalnih mehanizmov za njuno preseganje. Ker ti mehanizmi predstavljajo tudi zrcalo posamezne družbene konstitucije, lahko preučevanje načina, kako so se ljudje v določenem obdobju odzivali na naravne katastrofe, za zgodovinarja predstavlja pomembno pomagalo pri ugotavljanju družbenih razmer v posameznem obdobju. Poglobljeno upoštevanje interdisciplinarnih metod in raziskav, vsekakor le v povezavi z natančnim in diferenciranim obravnavanjem virov, nam na tem področju obeta še mnogo bogatega gradiva za nadaljnje raziskovalno delo.

Prevod Amalija Mergole

Zusammenfassung

SIVE DEO – SIVE DEAE

Formen der Angstvermeidung und -bewältigung bei Erdbebenkatastrophen in der römischen Antike

Gerhard H. Waldherr

Häufig führt das abrupte, unvorhergesehene Einbrechen von Naturphänomenen wie Erdbeben, Fluten, Tornados usw. in den Lebensraum der Menschen zu Störungen oder sogar existenz-

⁸¹ Ephraim. Opera graeca ed. Assemani III, str. 47 sl.; ob tem upoštevaj Dagron, op. cit., str. 89, op. št. 14.

⁸² Agathias V, str. 55 sl. (Corpus Scriptor. Hist. Byzantinae Pars III: Agathias, izd. B.G. Niebuhr, Bonn 1828, str. 287 sl.; o tem E. Darmstaedter, Anthemios und sein künstliches Erdbeben, Philologus 88, 1933, str. 477 sl. s komentiranim prevodom; prim. tudi G. Traina, Un terremoto artificiale nel VI secolo d.C.: gli esperimenti di Antemio di Tralle a Constantinopoli, v: Guidoboni, I terremoti, op. cit., str. 186. sl.

⁸³ O Agacijevi drži gl. A. Cameron, Agathias, Oxford 1970, str. 113 sl.; Dagron, op. cit., str. 88 sl.

bedrohenden Unterbrechungen der vielfältigen Beziehungen innerhalb von Gesellschaften. Diesen Zusammenstoß des Systems 'Umwelt' mit dem System 'Mensch' bezeichnen wir dann als (Natur)katastrophe. Dabei handelt es sich immer um sehr komplexe Vorgänge, an deren wissenschaftlicher Untersuchung verschiedene Forschungszweige beteiligt sind.

In der Alten Geschichte bilden Erdbeben und damit zusammenhängende Phänomene wie Bodenrutschungen, Schlammfluten, Flutwellen (*Tsunamis*) einen Schwerpunkt bei der Erforschung von Naturkatastrophen.

Neben den Fragen nach der genauen zeitlichen und räumlichen Einordnung von Naturkatastrophen bzw. ihren ökonomischen Folgen usw. müssen wir diese Ereignisse und damit auch Erdbeben als Phänomene betrachten, mit denen sich die Mitglieder unterschiedlicher Gesellschaftssysteme auf unterschiedliche Art und Weise auch mental, also in Form geistiger Verarbeitung, auseinandersetzen.

Erdbeben erzeugten aufgrund ihrer Unkalkulierbarkeit und ihrer oftmals schädigenden Wirkung bei den Menschen der Antike in erster Linie Angst. Wie gehen nun die Menschen mit dieser Angst um?

So vielfältig die Formen der Auseinandersetzung im Detail auch sein mögen, man kann als Konstante für die Antike erkennen, daß Beben, wie auch andere Naturereignisse, vorrangig als Zeichen interpretiert wurden. Man sah in ihnen ein Mittel der Kommunikation der übernatürlichen Mächte mit der irdischen Sphäre.

Während die Griechen in den seismischen Erschütterungen vor allem Zeichen des Zorns von Poseidon sahen, schildern die vorkaiserzeitlichen römischen Quellen dagegen seismische Aktivitäten v.a. als Zeichen (*prodigia*) einer nicht näher spezifizierten, **allgemeinen** Störung der *pax deum* erkennen. Zur Wiederbehebung ('Heilung') dieser Störung entwickelte man in Rom stark schematisierte Riten (*procuratio prodigiorum*). *Da man bei der Ausführung der notwendigen Sühneriten, Bittprozessionen und Opfer die Gemeinschaft der Bürger einbezog, konnte das Entsetzen des Einzelnen aktiv und kollektiv gefaßt, kanalisiert und abgebaut werden.*

Seit der Zeit der ausgehenden römischen Republik änderte sich die Interpretation der Erdbeben vom bloßen 'Zeichen' göttlicher Verärgerung hin zu 'Vor-Zeichen,' denen eine zukunftsweisende Bedeutung innewohnte. Immer mehr stellte man dabei Erdbeben auch in einen astrologisch-astronomischen Kontext. Die entscheidenden Fragen lauteten nun: Was kündigt das Vorzeichen an? Wie kann ich das durch sie Angekündigte vermeiden oder evtl. auch fördern. Wahrsager, Magier und 'heilige Männer' machten als Zeichendeuter Karriere.

Das sich ausbreitende Christentum übernahm die Funktion der Erdbeben als Zeichen des göttlichen Zorns. Allerdings betonte man in der christlichen Religion mehr als vorher den Strafcharakter der Beben, eine Strafe, die sowohl der sündigen Welt insgesamt als auch dem Fehlen eines Einzelnen gelten konnte. Andererseits wurden Beben in positiver Form als Aufforderung zur Besserung interpretiert. Diese optimistische Deutung sowie die Entwicklung spezifischer liturgischer Formen boten auch den Christen die Möglichkeit des Angstabbaus und der Verarbeitung des Schreckens.

Neben den Versuchen, die Beben als Zeichen überirdischer Mächte zu deuten und damit diese außergewöhnlichen-normalen Ereignisse in eine magisch-religiöse Sphäre einzubinden, um sie dann durch entsprechende Ritualhandlungen zu bewältigen, gab es auch noch Versuche der Enttheologisierung der Beben, in dem man naturphilosophische bzw. naturkundliche Erklärungen für die Erderschütterungen suchte. Die frühesten derartigen Erklärungsmodelle finden sich bei den Ionischen Naturphilosophen. Schließlich setzte sich die pneumatische Theorie des Aristoteles durch und wirkte bis in die Neuzeit hinein.

Erstaunlicherweise stehen 'wissenschaftliche' Erklärung und Interpretation der Beben als Zeichen göttlichen Zorns lange Zeit in der antiken Literatur widerspruchsfrei nebeneinander. Erst ab dem 6. Jhd. n. Chr. kommt es zu Konflikten beider Erklärungsmuster.

Anja Dular

Iz zgodovine tiskarskih privilegijev

Ob privilegiju cesarja Leopolda za Valvasorjevo delo *Theatrum mortis humanae*

V dunajskem Haus-, Hof- und Staatsarchivu hranijo dve doslej neznani pismi in sicer Valvasorjevo prošnjo za dodelitev privilegijskih pravic za natis dela *Theatrum mortis humanae* ter odgovor cesarja Leopolda I. Akta in tudi dejstvo, da je bil za knjigo podeljen specialni cesarski privilegij, odpirata širšo problematiko zaščite avtorskih pravic v prvih stoletjih po izumu tiska, ki jo bomo skušali v nadaljevanju osvetliti.

Expediatur 13° 9bis 1681

L.v. An Könighoff

*An die Römisch Kayserliche auch zu Hungarn vnd Böhaimb Königliche Mayestät etc.
Erzherzogen zu Österreich etc.etc.*

Aller Unterthenigstes gehorsambstes

Bitten.

Johann Weichardt Valuosor

Freyherr zu Gallenegg

Pro gnedigiste Erthaillung innermeltes

Privilegii betreffend

Aller durchlechtigster Großmächtigster und Unüberwindlichster Römischer Kaißer, auch zu Hungarn vnd Böhaimb König, Erzherzog zu Österreich etc.etc.

Allernädigister Kayßer vnd Herr Herr. Demnach ich ein ganz neües Buch, so Theatrum mortis humanae intituliert würdet, in Lateinischen vnd Teütschen Versen auch in Kupferstichen verfasst; vnd solches in Truckh zugeben willens bin.

Also Langt an Euer Kayßerlichen Mayestät etc. mein allervnderthänigstes Bitten, Sie geruehen mir allein hierüber Ein Kayserliche etc. Privilegium oder impressorium auf Sechs Jahr Allernedigst zuertheilen. Zur gnedigisten gewehrung, mich

unterthenigst Empfehlendt.

Euer Kayßerlichen. Mayestät etc.etc.

Allerunterthenigstigehorsambister

Johann Weichardt Valuosor

Freyherr zu Gallenegg

Janez Vajkard Valvasor je torej oktobra 1681 poslal na Dunaj pismo, v katerem prosi cesarja, da mu za delo, ki ga je naslovil *Theatrum mortis humanae* in vsebuje latinske in nemške verze ter je opremljeno z bakrorezi, dodeli šestletni privilegij. Cesarsko kraljeva pisarna mu je poslala sledeč odgovor:

13: Novemb. 1681 Valvosor

Theatrum mortis humanae

Impressorium pro Joanne Wenhardo Valvosor Barone de Gallenegg, ad sexennium sub poena 5. Marcarum auri etc.

Leopoldus

Agnoscimus et notum facimus tenore praesentium universis; quod cum nobis (titulus) Joannes Winhardus Valvosor Baro de Gallenegg humillime exponendum curarit; quem in modum opus quoddam sub titulo Theatri mortis humanae versibus qua Latinis qua Germanicis a se concinnatum iconibusque exornatum in publicum edere constituerit vereri autem debeat, ne alii quoque typographi quaestus causa idem opus praelo imitentur, sequae ita, non laboris solum sed et sumptus impendio onunque frustrentur, proinde demississime supplicando ut Impressorio hac in parte privilegio nostro Caesareo sibi prospicere clementer dignemur. Nos petitionis aequitate clementer attenda omnino ipsi annuendum censuimus. Qui proinde omnibus et singulis Typographis, Bibliopolis, Bibliopegis aliisque quibuscunque rem et negociationem librariam exercentibus, feris districteque et sub poena 5. marcarum auri interdicimus et vetamus ne quis eorum dictum Mortis humanae Theatrum per sex annorum spacium a prima eius eiditionis die computandum intra Sacri Romani Imperii regnorumque ac Ditionum nostrarum haereditiarum fines, citra supramemorati Authoris expressum consensum, simili aut alio quovis modo vel forma integrum vel pro parte aut per extractum, edere, invehere, apportare, vendere aut distrahere praesumat. Quatenus comminatum poenam exsemisse Camerae nostrae imperiali pro reliquo parti laesae irremissibiliter pendendam incurrere et omnibus exemplaribus quocunque loco repertis (quorum sibi vel propria autoritate, vel Magistratus loci auxilio vindicandorum antefato de Gallenegg eiusve haeredibus vigore praesentium jus fasque sit) privari noluerint, dummodo tamen dictum opus tenorem privilegii huius nostri caesarei in fronte expressum contineat, quatuorque ad minimum eius exemplaria ad Cancellariam nostram imperialem aulicam ab Impetrante quamprimum transmittantur. Mandamus itaque universis et singulis nostris ac Sacri Imperii Regnorumque ac Provinciarum nostrarum haereditarum subditis imperialem aulicam cuiuscunque Status, gradus ordinis, aut dignitatis existant, tam ecclesiasticis quam Saecularibus, presertim vero iis qui in Magistratu Constituti, vel proprio vel Superiorum Suorum nomine et loco Iuris et justitiae administrationem exercent, ne quenkam privilegium hoc nostrum Caesareum temere et impune transgredi aut violare patiantur. Quin potius contumaces, quos compererint, prescripta poena plecti, aliisque modis idoneis coerceri curenti quatenus et ipsi eandem mulctam evitare voluerint. Harum testimonio litterarum manu nostra subscriptarum et sigilli nostri Caesarei impressione munitarum.

M. Jodoci F.

Sopronii 13 [Novembris] 1681.¹

Cesar mu je torej dodelil privilegij, s katerim je za obdobje šestih let zavaroval Valvosorjevo avtorsko pravico za delo *Theatrum mortis humanae*. Niti tiskati niti prodajati se v tem obdobju ne sme nobeno drugo delo s tako vsebino na področju Svetega rimskega cesarstva. Za morebitne kršitelje pa je predvidena kazen 5 mark zlata. Glede na vsebino je bilo določeno, da morajo dati svoje privoljenje tudi cerkvene oblasti. Obe mnjeni cerkvenih dostojanstvenikov sta v knjigi objavljeni, medtem ko je privilegij označen le z vključitvijo v formulo »Cum Facultate Superiorum, & speciali Privilegio Sac. Caes. Majest.« in niti ni naveden čas, za katerega so bile pravice dodeljene.

¹ Objavljeni pismi sta danes v Österreichisches Staatsarchiv, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Impressoria 72, U.-Veith. 113–114. Pri prepisih sta mi pomagala dr. Stane Granda in France Baraga, za kar se jima najlepše zahvaljujem.

Vidi Theatri mortis humanae Partes tres, nihil autem in ipsis, quod Fidei Orthodoxae, aut bonis moribus adversaretur: unde illud imprimi poterit divulgandum, si sic Venerabili Officio Episcopali visum fuerit. Dabam Labaci 6. Aprilis. 1682.

*Fr. Antonius Lazari
Reg. Obser. SS. Theologiae
Lector Generalis, & Consist.
Labacensis.*

Prevod: Pregledal sem knjigo »Prizorišče človeške smrti« v treh delih ter nisem našel v njej ničesar takega, kar bi nasprotovalo naukom prave vere ali načelom nravnosti. Zato se knjiga lahko natisne in objavi, če bo to dovolila častita škofijska pisarna.

Dano v Ljubljani, 6. aprila 1682.

*Fr. Antonij Lazari,
frančiškan, generalni lektor svete teologije,
konzistorialni svetnik ljubljanski.*

APPROBATIO

Cum ex Speciali Venerabilis Officij Episcopalis Commissione Theatri mortis humanae Partes tres, ab Illustrissimo Domino Ioanne Weichardo Libero Barone à Valvasor & c. & c. compositas, Adm. Reverend. Pater Fr. Antonius Lazari Ordinis Minorum Sancti Francisci de Observantia Sacrosanctae Teolog. Lector relegerit, nihil in ijs, quod Catholicae Fidei, aut bonis moribus adversetur, deprehenderit, quodque in lucem dari possint, probaverit: Ideo ut typis mandentur, autoritate ordinariâ hisce potestatem facimus, atque licentiam impostimur Labaci 7. Aprilis 1682.

*Franciscus Josephus
Garzaroll à Garzarolshoffen SS. Theol.
Doct. Vicarius Generalis Labacensis.*

Prevod: Potrditev

Po posebnem naročilu častitega urada škofijskega je »Prizorišče človeške smrti« v treh delih, ki ga je napisal presvetli gospod Janez Vajkard, baron Valvasor etc. etc., pregledal prečastiti oče Fr. Antonij Lazari iz reda manjših bratov sv. Frančiška, svete teologije lektor, in ker v knjigi ni našel ničesar takega, kar bi nasprotovalo naukom katoliške vere ali načelom nravnosti, in potrdil, da se knjiga lahko na svetlo da, damo mi za njen natis s službeno oblastjo privolitev in dopustitev.

V Ljubljani, 7. aprila 1682

*Frančišek Jožef Garzaroll
a Garzarolshoffen,
svete teologije doktor,
- generalni vikar ljubljanski.²*

Smrt je naša večna neznanka. Od srednjega veka naprej je pogost motiv literarnih likovnih in glasbenih del. In kakšna so sporočila, ki nam jih dajejo? Spoznanje, da smrti ne uideš, pa če si cerkveni dostojanstvenik, posvetni oblastnik ali navaden človek, je najpogosteje prisotno. Obenem pa nas spodbujajo »Carpe diem!«, kajti »Vita nostra brevis est, brevi finietur, venit mors velociter, rapit nos acrociter, nemini parcetur«, kot poje znana študentska pesem »Gaudeamus igitur«.

Upodabljanje smrti kot okostnjaka se uveljavi šele v visokem in kasnem srednjem veku. Taka je na mrtvaških plesih, freskah. Najstarejše so dokumentirane iz začetka 14. stoletja. Cerkev v Hrastovljah je s tem motivom poslikal Ivan iz Kastva leta 1490, v istrskem Beramu

²Prevoda po izdaji Janez Vajkard Valvasor, Prizorišče človeške smrti (Maribor–Novo mesto 1969).

THEATRUM MORTIS HUMANÆ TRIPARTITUM.

- I. Pars. Saltum Mortis.
II. Pars. Varia genera Mortis.
III. Pars. Poenas Damnatorum continens.

FIGURIS ÆNEIS ILLUSTRATUM.

Das ist:



Der Menschlichen Todts in drey Theil

1. Theil Der Todten-Lang.
2. Theil Unterschiedliche Todts-Battungen.
3. Theil Der Verdambten Höllen-Peyn/vorstellend.

Mit schönen Kupffer-Steichen gezeichnet vnd an Tag gegeben.

Durch
**JOANNEM WEICHARDUM
VALVASOR, &c. &c.**

Com Facultate Superiorum, & speciali Privilegio
Soc. Caf. Mayst.



Gedruckt zu Laybach / vnd zu finden bey Johann Baptistä
Mayer / in Salzburg / Anno 1682.

Slika 1: Naslovnica
Valvasorjevega dela
*Theatrum mortis
humanae.*

je okrasil cerkvene stene dobrih deset let prej Vincenc iz Kastva. Višek upodobitev mrtvaških plesov pa je dosegel s svojim slavnim nizom grafik Hans Holbein ml. leta 1525.³

Predloge iz tega ciklusa so služile kot osnova za prvi del Valvasorjevega dela *Theatrum mortis humanae* (slika 1), ki je bilo tiskano na Bogenšperku – bakrorezi, v Ljubljani – besedilo, založnik Janez Krstnik Mayr, ki je imel sedež tudi v Ljubljani, pa je k izdaji pripisal Salzburg 1682. Na tem mestu ne želim ponavljati analiz, ki so bile o obliki in delu že narejene, opozorim naj le na glavne teze v teh razpravah. Prvi je o delu pisal Edvard Samhaber. Laibacher Zeitung je leta 1888 prinesla dve nadaljevanji feljtona *Valvasors Todtentanz*.⁴ Dejansko se omejuje na analizo prvega dela obravnavane knjige, ki ima naslov Mrtvaški ples. V prispevku nakazuje razlike med Holbeinovimi predlogami in Valvasorjevimi grafikami, ki jih je vrezal mojster Trost. Prvi je opozoril, da je v Holbeinovih grafikah več življenja, medtem ko je pri obravnavanih več perspektive. Zakaj Samhaber,⁵ pri nas najbolj znan po prepesnitvah Prešernovih pesmi v nemščino, ni nadaljeval z analizo dela? Lahko morda v njegovem časopisnem prispevku vidimo uvodnik, ki ga je pripravljajal za planirano Krajčevo izdajo? Slednja pa ni izšla, ker je založniku odsvetoval to podjetje Fran Levstik.⁶

³ H. Schadewaldt, *Imago mortis* (Zagreb 1997) 13 ss.

⁴ Laibacher Zeitung 107/1888, št. 70 (26.3.) 591 s. in št. 71 (27.3.) 599 ss.

⁵ F. Koblar, Samhaber Edvard. – V: Slovenski biografski leksikon III (Ljubljana 1960)196.

⁶ Levstikova pisma (Ljubljana 1931) 178 s.; cfr. B. Komelj, Novomeški tiskar in založnik Janez Krajec, Knjižnica 11, 1967, 69.

V prvi monografiji, ki jo je o življenju in delu znamenitega Kranjca Valvasorja napisal Peter Radics leta 1910, je delo *Theatrum mortis humanae* podrobno predstavljeno, tako njegova vsebina kot tudi ozadje.⁷ Ugotavlja, da je bila kuga, ki je v sedemdesetih letih 17. stoletja pustošila po Evropi, verjetno povod za nastanek tega grafičnega ciklusa. Meni pa, da nanj ne smemo gledati kot na slab ponaredek Holbeinovega Totentanza, saj sta mu dodana dva originalna dela, ki ju predloga ne vsebuje. Glede jezika pa poudarja, da so nemški Valvasorjevi verzi sicer slabši od latinske inačice, a v njih je več poglobljenih misli.

Drugi del – Različne vrste smrti in tretji del – Muke pogubljenih je z originalnimi grafikami opremil Ivan Koch. Njegovo življenje in delo je temeljito predstavil v spremni besedi k slovenskemu prevodu *Prizorišča človeške smrti* Emilijan Cevc. Prav tako je osvetlil delo drugega likovnega sodelavca, bakrorezca Andreja Trosta in obravnaval odnos do starejših sorodnih ciklusov, vsebino dela in tudi ozadje njegovega nastanka.⁸ Latinskim verzom je tu dodan slovenski prevod, nemški pa so izpuščeni. Izdajatelj je posegel tudi v latinski tekst in ga zapisal po sodobnih slovniških pravilih tega jezika. Tako smo dobili leta 1969 ponatis *Prizorišča človeške smrti*, ki pa ni integralen.

Branko Reisp, ki je podal podroben opis vsebine Prizorišča, navaja, da so Kochove predloge za drugi in tretji del ohranjene v zagrebški Metropolitanski knjižnici. Zadrži se pri letnicah izdaj in ugotavlja kot že pred njim Radics in Cevc, da je nastajalo tri leta – od 1680 do 1682. Nadalje je zapisal, da utegne biti avtor verzov Valvasor sam, pri latinskih pa mu je morda pomagal Vitezović.⁹ Glede na prvi dokument, ki ga objavljamo v tem prispevku, Valvasorjevo avtorstvo ni več vprašljivo.

V dunajskem Haus-, Hof- und Staatsarchivu hranijo akte dveh cesarskih uradov, katerih delovanje je povezano z založništvom in knjigotrštvom. V Frankfurtu na Maini je imela sedež Bücherkommission. Bila je pristojna za cenzuro tiska in skrbela je, da so bili dolžnostni izvodi knjig predani dvornemu uradu. V aktih te komisije je zbranih največ knjižnih prospektov za zgodovino knjigotrštva od 16. do 18. stoletja. Večina je povezanih z udeležbo knjigotržcev in tiskarjev na spomladanskem in jesenskem knjižnem sejmu, ki je bil v Frankfurtu prvič že leta 1579.¹⁰

Drug sklop aktov, ki je za nas na tem mestu še posebej zanimiv, pa je poimenovan Impressoria. Med njimi sta tudi akta, ki se nanašata na Valvasorjevo delo *Theatrum mortis humanae* in sicer njegova prošnja (slika 2) in nato odgovor dvorne pisarne cesarja Leopolda, datiran 13. novembra 1681.

Janez Vajkard Valvasor je prosil, nato mu je bil pa tudi odobren tiskarski privilegij za omejeno delo. Tiskarski privilegiji so prepovedovali v določenem časovnem obdobju delo ponatisniti, kot lahko razberemo iz zgornjega akta; v Valvasorjevem primeru šest let. Po izidu je moral predati najmanj štiri izvode knjige dvorni pisarni.

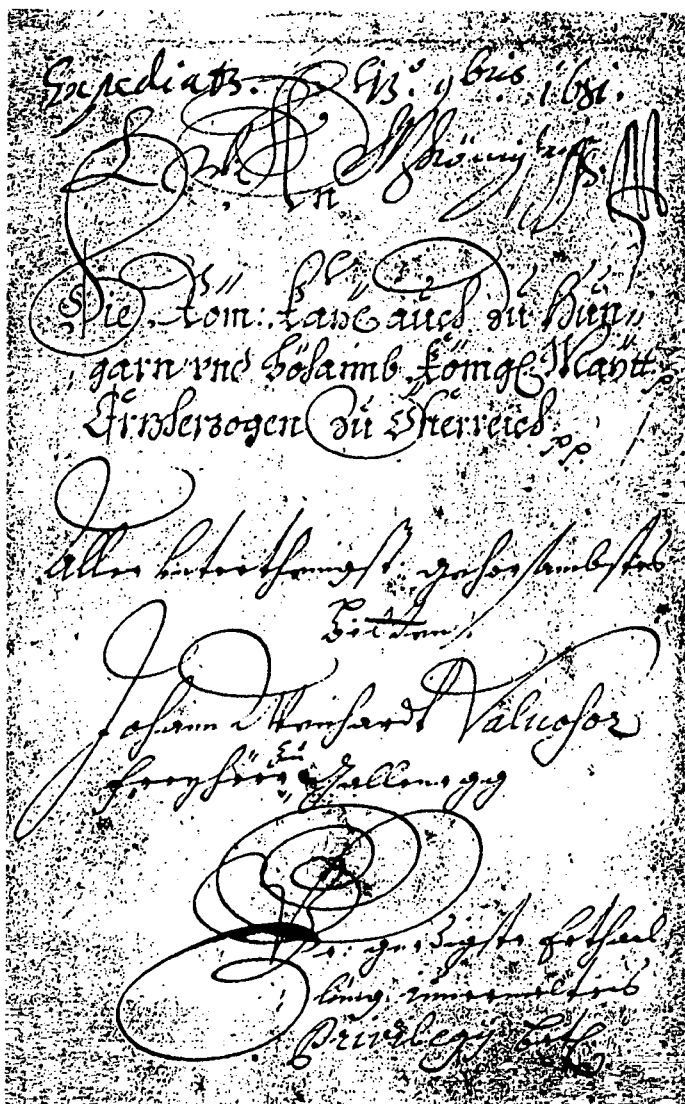
Zgodovina privilegijev, ki so jih posvetne in cerkvene inštitucije dodeljevale za posamezne knjige, sega v 15. stoletje. V teh aktih lahko vidimo predhodnike zaščite avtorskih pravic, vendar glede na to, da jih vsaj v začetnem obdobju niso podeljevali avtorjem, ampak založnikom ali celo tiskarjem, vsem ne moremo pripisovati te funkcije.

⁷ P. Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (Ljubljana 1910) 174 ss.

⁸ E. Cevc, Ob Valvasorjevem prizorišču človeške smrti. – V: J.V. Valvasor: Prizorišče človeške smrti (Maribor–Novo mesto 1969) 279 ss.

⁹ B. Reisp, Janez Vajkard Valvasor (Ljubljana 1983) 133 ss.

¹⁰ 14 prospektov iz aktov te komisije je objavil G. Richter v delu Verlagerplakate des XVI. und XVII. Jahrhunderts bis zum Beginn des dreissigjhrigen Krieges (Wiesbaden 1965).



Slika 2: Valvasorjeva prošnja za dodelitev privilegijskih pravic za *Theatrum mortis humanae*.

Medsebojna povezava med izumom tiska s premičnimi črkami in razcvetom knjigotrštva in založništva v drugi polovici 15. stoletja je botrovala temu, da se v literaturi pojavlja več letnic za najstarejši založniški privilegij. Leta 1469 je v Benetke prišel prvi tiskar, to je bil Johann iz nemškega kraja Speyer, po tradiciji se je začel podpisovati z latiniziranim imenom Joannis de Spira. Signoria je bila nad novo obrtjo tako navdušena, da mu je 18. septembra 1469 podelila privilegij za tiskarsko obrt in ga tako zavarovala pred konkurenco.¹¹ Ker sta v aktu navedena naslova dveh knjig in sicer so to Ciceronova *Pisma* in pa Plinijeva *Naturalis historia*, ki ju je Spira že natisnil, je v nekaterih kasnejših interpretacijah prišlo do pomote in sicer so to obrtno dovoljenje interpretirali kot založniški privilegij.¹² Johann je že naslednje

¹¹C. Castellani, *La stampa in Venezia dalla sua origine alla morte di Aldo Manuzio Seniore* (Trieste 1973) 15 ss.

leto umrl in ni uspel do konca natisniti niti tretje knjige – Avguštinove *De Civitate Dei*, tako so seveda njegove tiskarske predpravice za delo v Benetkah usahnile in to mesto je postalo eno najživahnih tiskarskih središč v Italiji. Še en tiskar je dosegel, da mu je najvišji organ v Benetkah dodelil pravice za tiskanje posebnega gradiva. To je bil Aldo Manuzio starejši. Leta 1495 je Signorijo zaprosil, da mu dodeli privilegij, s katerim ga bo zavarovala pred vsakomur, ki bi želel tiskati ali uvažati na beneški teritorij knjige v grščini ali prevode iz grščine, ki jih je nameraval on izdati.¹³ Tako je želel zagotoviti delo svoji tiskarni, ki je bila ena najpopolnejših v tistem času. Zanj je dal vrezati znake večjemu graverju. Glede na to, da grščina uporablja razne kombinacije naglasov in črk, so izračunali, da je za tiskanje zahtevnih tekstov potreboval več kot 1400 znakov. Aldo Manuzio pa ni nameraval izdajati le grških in latinskih tekstov, ampak tudi hebrejske. 14. novembra 1502 je dobil monopolno pravico oz. privilegij za tiskanje vseh grških tekstov in prevodov, za katere se je potegoval.¹⁴ Vendar, kot rečeno, v obeh primerih ne govorimo o avtorskih oz. založniških privilegijih, ampak o tiskarskem oz. obrtnem dovoljenju.

Prvi privilegij, ki je predhodnik avtorskih pravic, pa se kljub temu pojavi v Italiji in sicer ga je podelil vojvoda Sforza v Milanu leta 1481.¹⁵ V Benetkah pa je bilo prvo tako zaščiteno delo Marka Antonija Sabellija *Rerum Venetarum Libri XXXIII* z aktom z dne 1. septembra 1486.¹⁶ Ker v publikacijah sprva ni bilo eksplicitno označeno, da je bil zanje izdan poseben privilegij, je za konec 15. stoletja merodajno predvsem arhivsko gradivo. Najstarejša poznana knjiga, v kateri je oznanjeno, da je zaščitena s privilegijem, je delo *Letiologia* Bettina da Trezzo, ki je izšla v Milanu pri Zarottusu leta 1488. V zadnjih desetletjih 15. stoletja so v Italiji izdali več tovrstnih aktov še v Paviji, Neaplju in Rimu, medtem ko je za teritorij Beneške republike od 1492 naprej to ustaljena praksa.¹⁷

V španskem Toledu je bila leta 1498 natisnjena prva knjiga na Iberskem polotoku, ki je uživala tako zaščito. Istega leta je francoski kralj Karel VIII. podelil tiskarski privilegij za obdobje petih let delu Jacquesa Ponceauja *Explanatio in Avicenne canonem*, ki je bilo tiskano v Lyonu. V prvem desetletju 16. stoletja so znane že tudi portugalske knjige, ki so jih ščitili kraljevi privilegiji. Zunaj Italije se je torej praksa tiskarskih privilegijev začela splošno uveljavljati v zgodnjem 16. stoletju.

Seveda je za nas najzanimivejša zgodovina privilegijev v nemških deželah, a vendar naj mi bo dovoljeno, da omenim prej še papeške akte o zaščiti posameznih del. Posebno mesto imajo prav gotovo zato, ker je bilo delo, zaščiteno z listino najvišje cerkvene oblasti, varno pred piratskim kopiranjem in prodajo na neprimerno večjem teritoriju kot pa tisto, ki ga je zavaroval s svojim aktom le angleški kralj ali milanski vojvoda. Take zaščite pa založniki niso iskali za knjige, ki so imele predvsem lokalni pomen, zgodovine posameznih dežel, ali razne kronike, kajti privilegijski akti so vsebovali poleg postavke, da se na področju pod jurisdikcijo določene oblasti knjiga v omejenem obdobju ne sme ponatiskovati, tudi to, da se ne sme prodajati drugje tiskano delo s podobno vsebino. Papeške listine so poleg denarne kazni za kršitelje praviloma omenjale tudi grožnjo z izobčenjem. Zaenkrat še ni bila narejena

¹² Bücherprivilegien. – V: Lexikon des Buchwesens I (Stuttgart 1952) 128, cfr. tudi H. Widmann, Geschichte des Buchhandels vom Altertum bis zur Gegenwart (Wiesbaden 1975) 57 ss., B. Oman, Avtorska pravica, Podjetje in delo 22, 1996, 451 ss.

¹³ L. Jardine, Worldly goods (London 1995) 135 ss.

¹⁴ M. Lowry, Le monde d'Alde Manuce: imprimeurs, hommes d'affaires et intellectuels dans la Venise de la Renaissance (Paris 1989) 95 ss.

¹⁵ F. Lehne, Zur Rechtsgeschichte der kaiserlichen Druckprivilegien, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 53, 1939, 343.

¹⁶ C. Castellani, o.c. 70 s.

¹⁷ E. Armstrong, Before copyright: the french book-privilege system 1498–1526 (Cambridge 1990).

študija, ki bi podrobno predstavila papeške tiskarske privilegije. Iz zadnjih desetletij 15. in prvih desetletij 16. stoletja poznamo nekaj aktov, ki so obravnavali novo obrt. Tako je 1487 papež Inocenc VIII. izdal bulo *Inter multiplices*, Leon X. pa leta 1515 *Inter sollicitudines*.¹⁸ Omenjajo se posamezni akti v zvezi s tiskanjem knjig, ki jih je izdala cerkvena oblast že za časa Siksta IV., na primer v publikaciji *Regule sv. Hieronima*, izdani pri Antoniusu Zarottusu v Milanu, vendar so to le predhodniki privilegijev. Najstarejši papeški tiskarski privilegiji pa so znani iz časa Julija II., medtem ko so pogostejši od Leona X. naprej. Nikakor niso bili omejeni le na knjige, ki so bile izdane v Rimu oziroma v papeški državi. Najdemo jih v publikacijah, ki so tiskane v drugih italijanskih, švicarskih in nemških mestih. Ob tolikem vplivu papeške zaščite tiskanih del se moramo seveda vprašati, zakaj to ni postala splošna praksa. Razloga sta predvsem dva. Papeški mlini so reševali prošnje precej počasi in pa ti privilegiji so bili izredno dragi: v prvi polovici 16. stoletja je bilo za petletno zaščito posamezne knjige treba odšteti po 30 zlatnikov.¹⁹

Že v 15. stoletju je izšla cela vrsta ponatisov v nemških deželah, tudi zato, ker avtorji in njihovi založniki tam v tem času še niso uživali nikakršne zaščite. Najbolj znan primer je *Weltchronik*, ki jo je sestavil nürnberški zdravnik in humanist Hermann Schedel in jo opremil z več kot 1800 lesorezi. 1493. sta izšli nemška in latinska verzija v Nürnbergu, a že naslednje leto je bila ponatisnjena v Augsburgu.²⁰

Leta 1501 je v Nürnbergu izšlo delo Roswitha von Gandersheima, ki ga je izdala Societas Litteraria Rhenena. Besedilo akta sicer ni ohranjeno, a glede na impresum »Impressum Norimbergae sub privilegio sodalitis Celticae a senatu Rhomani Imperii impetratae« je to najstarejša v Nemčiji tiskana knjiga, ki je bila zaščiten pred ponatimi. Iz prvega desetletja 16. stoletja je nato znanih več privilegijev, ki so jih tiskarjem oziroma založnikom podelili nemški vojvode, prvi cesarski akt pa je izdal Maksimilijan I. – leta 1518.²¹ Dodelil ga je Johannu Schoefferju, tiskarju iz Mainza, ki je v svoji prošnji navedel tudi, da je vnuk izumitelja tiska (namreč Gutenbergovega partnerja Fusta).²²

Tiskarski privilegiji so predhodniki zaščite avtorskih pravic. Tekom stoletij so privilegijske pravice zamenjali zakoni o avtorskem pravu, najprej v Angliji, leta 1709, v Franciji po buržoazni revoluciji in sicer leta 1793, v Nemčiji so zadnjič podaljšali tiskarske privilegije za Goethejeva, Schillerjeva in druga dela leta 1856.²³

Opozoriti pa moramo še na to, da je bil s privilegiji zaščiten relativno majhen delež knjižne produkcije. Statistično so obdelali podatke za Francijo do leta 1526 in tam so prišli do rezultata, da je le 5,25% knjig ščitil privilegij. Zanimiva pa je tudi delitev po strokah. Najpogosteje so to dela z versko vsebino, sledijo jim pravna, zgodovinska, filozofska.²⁴ Nekoliko drugačna je slika privilegiranih knjig v nemških deželah sredi 16. stoletja. Le izjemoma so to teološka dela, najpogosteje pravna, filozofska in medicinska.²⁵ Veljalo pa je načelo, da si izdajanja Biblije ne sme s privilegijem za določeno obdobje zagotoviti noben založnik.²⁶ Prav tako naj bi bili slovarji in slovnice obravnavani kot skupna dobrina. Na

¹⁸ V. Frajese, *Regolamentazione e controllo delle pubblicazioni negli antichi stati italiani (sec. XV–XVIII)*. – V: *Produzione e commercio della carta e del libro secc. XIII–XVIII*, Atti delle »Settimane di Studi« e altri Convegni 23 (Prato 1991) 677 ss.

¹⁹ E. Armstrong, o.c. 12 s.

²⁰ H. Widmann, o.c. 57 s.

²¹ F. Lehne, o. c. 344 s.

²² E. Armstrong, o.c. 1.

²³ L. Gieseke, *Druckprivileg*. – V: *Lexikon des gesamten Buchwesens*, 2. Aufl. (Stuttgart 1989) 379.

²⁴ E. Armstrong, o.c. 78 in 165 ss.

²⁵ F. Lehne, o.c. 361 s.



Slika 3: Naslovnica Vischerjeve Topografije Štajerske.

podlagi seznamov, ki so jih založniki predložili za udeležbo na frankfurtskih sejmih, lahko nadalje sklepamo o številčnem razmerju med privilegiranimi in neprilegiranimi knjigami tudi v kasnejših stoletjih. V aktu Bücherkommission,²⁷ ki se nanaša na udeležbo na pomladanskem sejmu leta 1688, je bilo vpisanih v oddelku *Libri Privilegiati in nundinis Francofurtensibus vernalibus 1688 dati* 18, med *Libri non Privilegiati* pa 229 knjig, privilegiji so bili torej podeljeni le za nekaj več kot 7% del. Kot zanimivost naj omenim, da je v tem seznamu, seveda v njegovem drugem razdelku, pri založniku Wolfgangu Moritzu Endterju iz Nürnberga navedena tudi *Topographia Carinthiae*, torej Valvasorjevo delo.

Ni bilo nekega splošnega pravila, kako naj bodo privilegijske pravice v knjigah označene. Kot smo videli, v zgodnjem obdobju v publikacijah to sploh ni bilo navedeno, ampak je merodajno arhivsko gradivo. Ponekod je to citirano v uvodu, v kolofonu, lahko je natisnjeno celotno besedilo akta, največkrat pa kljub vsemu oznako najdemo na naslovnici. Najpogostejše formule, ki se ponavljajo so »Cum privilegio regis«, »Cum gratia & privilegio«, lahko je dodano obdobje, za katero pravica velja – »Cum privilegio octogonale«, lahko je vpisano le v vinjeti, tak primer je Vischerjeva *Topografija Štajerske* iz leta 1681 (slika 3). Najdemo pa tudi knjige, kjer je v nekaterih izvodih natisnjen privilegij, v drugih pa ne. Najverjetnejša razlaga je, da je bilo nekaj izvodov že natisnjenih, preden so dobili odgovor od inštitucije, ki so jo prosili za zaščito.²⁸

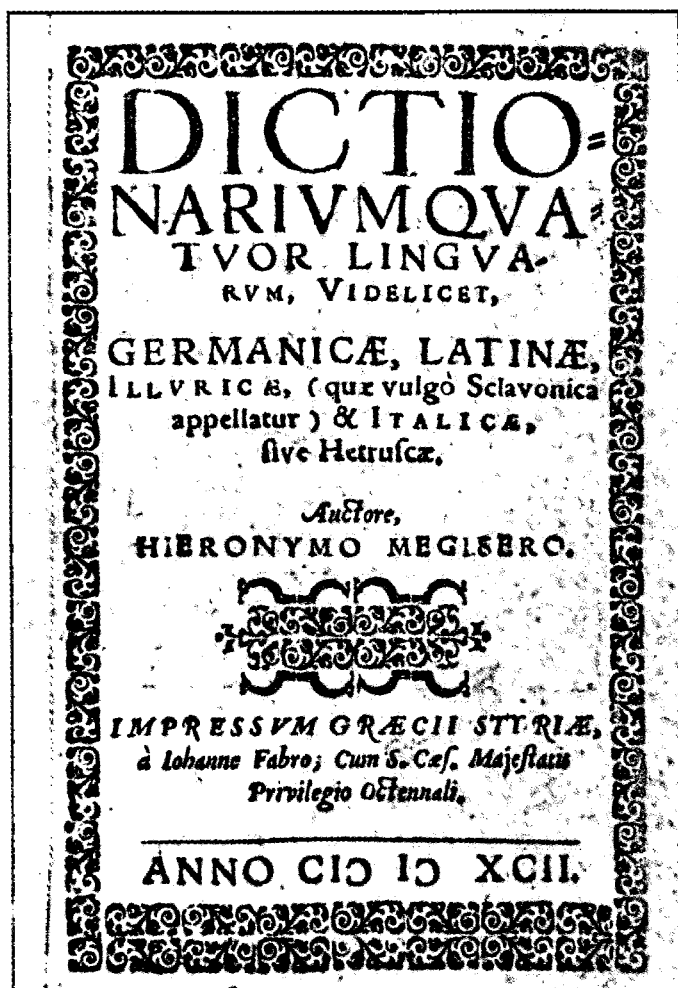
Valvasorjeva *Slava Vojvodine Kranjske*, kjer po navedbi Branka Reispa v nekaterih izvodih na koncu naslova ni navedbe o tiskarskem privilegiju,²⁹ je verjetno tak primer. Predpostavka je verjetnejša tudi zato, ker poznamo vpis te knjige v knjigotrški prospekt za frankfurtski knjižni sejem leta 1688, kjer privilegij ni naveden, čeprav so to praviloma

²⁶ E. Armstrong, o.c. 165.

²⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bücherkommission K 3, 32–40.

²⁸ E. Armstrong, o.c. 159.

²⁹ B. Reisp, o. c. str. 318.



Slika 4: Naslovnica Megiserjevega Slovarja iz leta 1592.

vpisovali. Na isti strani oglasa namreč citirajo *Selectae Orationes Patru. Societatis Jesu. Coloniae, cum Privilegio.*

Slovenske knjige in knjige, ki so jih napisali možje, doma iz naših krajev v 16. in 17. stoletju, so razkrojene po bibliotekah in arhivih širom po Evropi. Po zgornjih ugotovitvah, bi morali vsako vzeti v roke in le tako bi lahko podali popolno sliko o privilegijih, ki so bili podeljeni, kar pa bi krepko presešlo okvir tega prispevka. Marsikatera izdaja je namreč ohranjena v nekaj ali celo le enem samem izvodu. Privilegiji niso vedno označeni na naslovnica oz. v kolofonu. Tako sem le na podlagi objavljenih bibliografij, biografij in drugih priročnikov lahko kakšno knjigo prezrla, a vendar se mi zdi potrebno opozoriti tudi na ta dela.

Prve slovenske knjige so bile namenjene cerkvenemu obredju in učenju slovenščine. Kot smo navedli zgoraj, pa sta to dve kategoriji del, ki jih privilegiji praviloma ne ščitijo. Leta 1592 je Hieronim Megiser izdal dva večjezična slovarja – *Paroimiologia polyglottos* in *Dictionarium quatuor linguarum* (slika 4). Oba je varoval osemletni cesarski privilegij –

»Cum S. Caes. Majestatis Privilegio Octennali« oz. »Cum S. Caes. Maj. Privilegio ad octennium«. Deli sta bili v začetku 17. stoletja ponatisnjeni in privilegijske pravice obnovljene. Enako zaščito je cesar podelil Megiserjevemu leksikalnemu delu *Thesaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue: ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi*, ki je bilo natisnjeno v Frankfurtu leta 1603. Christalnikovo delo *Annales Carinthiae*, ki ga je izdal pod svojim imenom Hieronim Megiser leta 1612, ima oznako Co. P. Caesareum, kar bi bila lahko tudi okrajšava za privilegij. Elias Hutter, nemški poliglot, je izdal leta 1599 večjezično Sveto pismo – *Biblia sacra, ebraice, chaldaice, graece, latine, germanice, sclavonice*. S tem, da je uvrstil med svetovne jezike tudi slovenščino, je pripomogel k njeni mednarodni uveljavitvi. Knjigi je cesarska pisarna podelila petnajstletni privilegij.

V 17. stoletju, obdobju katoliške prenovе, so bila v slovenščini natisnjena predvsem nabožna dela. Izdaje te zvrsti literature je morala po pravilu odobriti cerkvena oblast, kar je v knjigah označeno na primer s formulo »superiorum permissu« (*Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*) ali pa je v njih tiskan »Approbatio«. V delu Matije Kastelca *Nebeški cil, tu je teh svetih očakov sveistu premišlovanje* (1684) je pod tak akt podpisan Anton Lazari, torej isti mož, ki je pregledal tudi obravnavano Valvasorjevo knjigo. V *Katekizmu Petra Kanizija* (1615), ki ga je prevedel Janez Čandek, je v latinskem dovoljenju za natis, ki ga je izdal jezuitski provincial Melchior Härtelius, omenjen tudi cesarski privilegij za tiskanje svetih podob, in to prav za natis s slovenskim besedilom, ki ga je podelil cesar že leta 1612. Na naslovnici je to označeno z besedami »S Cessarskim oslobodovajnem«.³⁰

Cesarski privilegij, v smislu zaščite pred ponatimi, pa je bil nadalje dodeljen pridigam, ki jih je sestavil Mihael Kramer, kot kapucin se je imenoval oče Rogerij, izšle pa so v Celovcu šele 1731, že po njegovi smrti. Na teološkem področju je v tem obdobju deloval tudi Janez Ludvik Schönleben. Tri knjige s področja retorike, ki jih je objavil v Salzburgu, je varoval cesarski privilegij. Pri *Fasten = Freytag- und Sontag Predigen, Salzburg 1668* in *Horae subsecivae dominicales, Salzburg 1676* to razberemo z naslovnice. V delu *Feyertäglicher Erquickstunden Erster Theil, das ist: Ehren und Lobpredigen der lieben Heiligen Gottes, welche in den allgemeinen römischen katholischen Kirchen jährlich verehret werden, Das Winter- und Frühlings Quartall, Salzburg 1669* pa najdemo oznako na zadnji strani knjige, kjer je natisnjeno tudi celotno besedilo cesarskega privilegija. Na podlagi tega akta deset let nihče na področju Svetega Rimskega cesarstva in dednih kraljestev in dežel knjige ne sme v taki, večji ali manjši obliki ponatisniti in prodajati. Akt je izdala pisarna cesarja Leopolda na podlagi prošnje salzburskega tiskarja in knjigotržca Melchiorja Haana.

Slovenci pa so se v 16. in 17. stoletju uveljavljali kot znanstveniki in ustvarjalci še na več področjih in objavljali tako v latinščini kot tudi v nemščini. Zato je prav, da opozorimo tudi na nekatere njihove publikacije, ki so jih varovali cesarski privilegiji. Tako je cesarski akt že leta 1520 zavaroval pred ponatisom delo s področja astronomije *Almanach novum super anno Christi Salvatoris nostri MDXX* Andreja Perlaha, matematika, astronoma in zdravnika, doma iz Svečine pri Mariboru. Enako zaščito je cesar podelil vsaj še eni njegovi knjigi in sicer *Commentaria ephemeridum clarissimi viri D. Andreae Perlachii Stiri, Viennae Austriae 1551*.

Martin Pegius (okoli 1523–1592), doma iz Polhovega Gradca, je napisal več teoretičnih pravnih del, ki so jih ponatiskovali tudi še po njegovi smrti. Med njimi je doživela največ izdaj knjiga o služnostih – *Dienstbarkhaiten, 1568*. Nekatere izmed teh je varoval pred ponatimi cesarsko kraljevi privilegij. Enako velja za njegove druge pravne spise *Ius Protomiseos sive congrui, Einstandtrecht, 1556*; *De iure et privilegijis dotium, 1558* in *De iure emphyteutico, 1558*.

³⁰M. Smolik, Spremna beseda. – V: Peter Kanizij – Janez Čandik: Catechismus (Celje 1991), X s.

Seveda pa ne moremo mimo potopiscev, ki so opisovali tuje dežele, kamor so jih zanesle predvsem diplomatske poti. Najslavnejši med popotniki 16. stoletja je bil Žiga (Sigismund) Herberstein. Njegovo delo *Rerum Moscovitarum* je doživelo v tridesetih letih več kot deset izdaj, sicer ne pravih ponatisov. Zanimive so tudi s stališča privilegijev, ki so jim bili podeljeni. Tako ima že prvi natis celotnega latinskega teksta iz leta 1549 na Dunaju oznako »Cum grat. et privi. imp.« 1550 je izšlo delo v italijanščini, beneški senat mu je podelil privilegij. V Baslu je izšlo delo 1551 in nato še 1556. Za slednjo izdajo je bil podeljen desetletni privilegij – »Cum Caes., et Regiae Maiest. gratia et priuilegio ad decennium«, a je bila proti avtorjevi volji že naslednje leto ponatisnjena v Antwerpnu, za nizozemsko izdajo pa je bil kljub temu izdan cesarski zaščitni akt. Leta 1557 je nato na Dunaju izšel še nemški prevod, ki mu je bil prav tako podeljen privilegij. Nadalje imamo še oznako o desetletnem privilegiju v latinskem ponatisu iz leta 1571.³¹

O topografiji in zgodovini Kranjske, Koroške in Štajerske so nastala temeljna dela v 17. stoletju. Avtorji teh del so poleg Christalnika, ki smo ga že omenili, Janez Ludvik Schönleben, Janez Vajkard Valvasor in Georg Matthäus Vischer. Med Valvasorjevimi deli s tega področja je bila le *Slava Vojvodine Kranjske* opremljena s privilegijskim aktom. Cesarski zaščitni akt pa je varoval tudi Vischerjevo *Topografijo Štajerske*. V tem sklopu moramo omeniti še Pietra Andrea Mattioli, ki je kot zdravnik in botanik v 16. stol. deloval v Gorici. V njegovem glavnem delu *Commentarii in libros sex Pedacii Discoridis Anazarbei de materia medica*, je bilo prvič opisanih tudi več naših rastlin. Knjiga je izšla prvič v Benetkah leta 1554, nato je bila še večkrat izdana in prevedena v nemščino, francoščino in češčino. Vsaj za beneško izdajo iz leta 1569, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, vemo, da jo je varoval tiskarski privilegij.

Več izdaj glasbenih stvaritev Jacobusa Gallusa – med njimi *Harmoniae morales*, ki so izšle v Pragi 1589 in *Moralia*, Nürnberg 1596, je pred ponatimi ščitil privilegijski akt. V sklopu umetniških del, ki so jih ustvarili Kranjci v 17. stoletju, pa moramo navesti tudi Valvasorjev opus *Theatrum mortis humanae*, katerega privilegijski akt tu obravnavamo.

Relativno veliko število privilegijskih zaščitnih aktov je bilo izdano za dela hrvaških avtorjev, ki so ustvarjali v 16. in 17. stoletju. Tega ne moremo pripisati le aktualnosti tem, ki so jih obravnavali, ampak tudi dejstvu, da so bile številne knjige dalmatinskih piscev in znanstvenikov tiskane v italijanskih mestih – predvsem v Benetkah.

Dvorna pisarna cesarja Leopolda je izdala akt o zaščiti pred ponatimi za Valvasorjevo delo za obdobje šestih let. Že zgoraj smo navedli več različnih obdobj, ki so jih sorodni akti navajali. Kaj vpliva na dolžino trajanja zaščite?

Praviloma je obdobje odvisno od aktualnosti teme. Tako je francoska kraljeva pisarna poročilo o poroki Ludvika XII. z Marijo, hčerko angleškega kralja Henrika VII., ki je izšlo v Parizu oktobra 1514, zavarovala pred ponatimi le za osem dni, opis kronanja Franca I. v Reimsu leta 1515 za petnajst dni, prihod kraljice v Pariz leta 1517 za šest tednov.³²

Drug ekstrem predstavlja tridesetletna zaščita, za katero je prosil za svoja dela matematik Philipp Apian. Svojo prošnjo je utemeljil, češ da mora računati, da bo prodal letno le tri do štiri izvode.³³ Običajno obdobje, za katerega so bili izdani privilegijski akti za knjige pa je bilo med tri in deset let. Če je vladar, ki ga je izdal, pred iztekom obdobja umrl, je njegov

³¹ L. M. Golia, Biografija. – V: Sigismund Herberstein, Moskovski zapiski (Ljubljana 1951) 208 ss.

³² E. Armstrong, o.c. 118 in 271.

³³ F. Lehne, o.c. 386.

naslednik navadno pravice obnovil. Le za papeške privilegije je veljalo, da se nanašajo le na obdobje enega cerkvenega poglavarja in tam avtomatizma podaljševanja ni bilo.³⁴

Višina kazni, ki jo obravnavani akt predvideva za kršitelja, ki bi tiskal, prodajal v knjigarni ali pa od vrat do vrat (bibliopegus) knjigo take ali podobne vsebine, sem štejejo tudi le delne ponatise, v času, ko delo ščiti privilegij, je pet mark zlata. Teža marke je bila v 16. in 17. stoletju na Dunaju 281,378 gramov.³⁵ Za primerjavo naj navedem, da je desetletni zaščitni akt za Schönlebnovo delo *Feyertäglicher Erquickt = Stuneden (1669)*, predvideval kazen šest mark lorenskega zlata. F. Lahne pa navaja, da je najpogosteje omenjena vsota deset, najvišja pa trideset mark lorenskega zlata.³⁶

Ustavimo se še ob pojmu »specialni privilegij«. Tako so bile označene knjige, katerih vsebino je moral pred izidom preveriti svet kolegija ali pa posebej za to določen zaupnik. Običajno je bilo tako treba pretresti dela, ki bi bila lahko v nasprotju z načeli katoliške cerkve, kar so označevali tudi s frazo »clausula religionis«.³⁷ Na podlagi poročila in potrditve, ki sta objavljena v obravnavani Valvasorjevi knjigi, lahko vidimo, da je bila naloga, da pregleda tekst, zaupana frančiškanku Antoniju Lazariju, generalnemu lektorju svete teologije in konziliarnemu svetniku ljubljanskemu, kakor se je pod akt podpisal. Sicer pa vemo, da je tega moža posebno cenil cesar Leopold, ki ga je imenoval za cesarskega teologa oziroma tajnega svetnika.³⁸ V osemdesetih letih 17. stoletja je objavljenih več njegovih poročil o pregledanih tekstih. Med drugim je napisal mnenji o Schönlebnovih knjigah *Carniolia antiqua et nova* (izdana v Ljubljani 1681) ter *Dissertatio polemica de prima origine Augustissimae domus Habsburgo-Austriacae* (izdana v Ljubljani 1680). Tekstoma z naslovom »Censura«, pa je obkraj dodan Approbatio ljubljanskega generalnega vikarja Frančiška Jožefa Garzarolla a Garzarolshoffen. Torej sta deli pregledovala ista moža kot obravnavani Valvasorjev tekst. Vsi cesarski privilegiji nimajo funkcije cenzure, ta je označena v knjigah drugače, le specialni privilegiji pa združujejo obe funkciji, cenzuro in zaščito pred ponatisi.

V 17. stoletju je po Evropi pustošila kuga. Kakor smo omenili, je več avtorjev povezovalo Valvasorjev ciklus *Theatrum mortis humanae* prav s to katastrofo. Ni pa to edino delo 17. stoletja, ki je tako prikazovalo mrtvaški ples. Holbeinove predloge so bile uporabljene tudi v publikaciji Johanna Vogla *Icones mortis Sexaginta imaginibus, totidem inscriptionibus insignitae, versibus quoq Latinis & novis Germanicis illustratae*, tiskani v Nürnbergu leta 1648. Drug ciklus, kjer so bile uporabljene iste predloge, je objavil Matthäus Merian starejši. Prvič leta 1649 v knjigi s 44 bakrorezi in pripadajočim tekstom z naslovom *Todten-Tanz, wie derselbe in der löblichen und weit berühmten Stadt Basel, Als ein Spiegel Menschlicher Beschaffenheit, ganz künstlich gemahlet und zu sehen*. Nova izdaja te Merianove knjige je izšla v Frankfurtu 1696. leta. Valvasor je Merianovo delo nedvomno dobro poznal. Kot bakrorezec in topograf je bil sicer bolj povezan z njegovim sinom, ki ga imamo lahko za pobudnika in vzornika celotnega Valvasorjevega opusa.³⁹ V knjižnici na Bogenšperku pa je bil tudi Merianov mrtvaški ples.⁴⁰ Ob tem je zanimivo ugotoviti, da je bila pravica našega

³⁴ o.c. 384.

³⁵ G. Probszt, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 2. Aufl. (Wien, Köln, Graz 1983) 67 ss.

³⁶ F. Lehne, o.c. 388.

³⁷ o.c. 376.

³⁸ A. Tominc, Lazari, Anton. – V: Slovenski biografski leksikon I (Ljubljana 1925–1932) str. 628 in sl. in V. Steska, Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 10, 1900, 158.

³⁹ B. Reisp, o. c. 108 ss.

⁴⁰ Danes je ta izvod v fondu zagrebške Metropolitanske knjižnice vpisan pod signaturo M 6177, cfr.

Kranjca, da nihče v šestletnem obdobju, za katero so bile izdane privilegijske pravice, ne tiska in prodaja knjig s tako in podobno vsebino, upoštevana. Nova izdaja Merianovega dela je izšla po izteku obdobja. Pregledala sem tudi kataloge nekaterih večjih srednjeevropskih bibliotek in tudi tam nisem zasledila nobenega dela z enako oziroma podobno vsebino, ki bi izšlo med leti 1682 in 1688. Specialni privilegij cesarja Leopolda I. so torej vsi založniki spoštovali.

Privilegijski akt, ki je bil doslej neznan in ga tu objavljamo, pa je zanimiv tudi zato, ker je to najstarejši tak dokument, ki je bil poslan na Kranjsko. Posebnost je tudi to, da se je za zaščito potegoval avtor, kar v tem obdobju še ni pravilo, čeprav moramo priznati, da je bil Valvasor tudi tiskar bakrorezov. Vsi ostali privilegiji 16. in 17. stoletja, ki smo jih omenjali, so bili podeljeni na podlagi prošenj založnikov.

Založniški privilegiji imajo velik pomen tudi za knjigotrštvo.⁴¹ Poleg zaščite pred ponatisi so namreč predpostavljali tudi prepoved uvoza podobnih del. Tako so na nek način vzpodbujali knjižno produkcijo v prvih stoletjih po izumu tiska, vendar le, če število zaščitnih knjig ni bilo preveliko. Predvsem zaradi prepovedi uvoza, ki so ga privilegijski akti vsebovali, je v Benetkah, sicer enem najbolj cvetočih tiskarskih centrov, kjer Signorija ni skoparila z izdajanjem zaščitnih aktov, prišlo do situacije, ki je mejila že na avtarkično založništvo.

Danes imamo registriranih 24 izvodov knjige *Theatrum mortis humanae*. To je po številu knjig tretje ohranjeno Valvasorjevo delo, več je le *Topografije Carinthiae antique et moderne* in pa *Slave Vojvodine Kranjske*.⁴² Ob tem pa je zanimivo, da je na tretjem mestu tudi, če gledamo na število držav, kjer so danes hranilišča knjige – kar v sedmih so. Usoda knjig in njihove poti do današnjih hranilišč so sicer odvisne od najrazličnejših faktorjev, morda pa lahko kljub vsemu na podlagi razširjenosti sklepamo, da je Valvasor uspel in prodajal *Prizorišče človeške smrti* na prostoru celotnega Svetega rimskega cesarstva, kar zopet kaže na posreden vpliv privilegijskih aktov tudi na knjigotrštvo.

Zusammenfassung

Aus der Geschichte der Druckprivilegien

Zum Privileg Kaiser Leopolds für Valvasors Werk *Theatrum mortis humanae*

Anja Dular

Im Wiener Haus-, Hof und Staatsarchiv werden zwei bisher unbekannte Briefe aufbewahrt, und zwar eine Bittschrift Valvasors um Erteilung von Privilegienrechten für den Druck des Werkes *Theatrum mortis humanae* angesucht sowie die Antwort Kaiser Leopolds I. Die beiden Akte und die Tatsache, daß ein spezielles Kaiserprivileg für das Buch verliehen wurde, eröffnen eine weitere Problematik des Schutzes von Autorenrechten in den ersten Jahrhunderten nach der Erfindung der Buchdruckerkunst. Die Geschichte der Privilegien, die von weltlichen und geistlichen Institutionen für einzelne Bücher erteilt wurden, reicht ins 15. Jahrhundert. In der Anfangsperiode wurden sie nicht den Autoren, sondern den Verlegern oder sogar Druckern verbrieft.

Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja (Ljubljana-Zagreb 1995), 514.

⁴¹ E. Armstrong, o.c. 204 ss.

⁴² M. Oražem-Stele, Stanje Valvasorjevih del leta 1989 ob proslavi 300-letnici izdaje *Slave Vojvodine Kranjske*. – V: Valvasorjev zbornik (Ljubljana 1989) 251 ss.

Slowenische Bücher und Bücher der aus den slowenischen Ländern stammenden Autoren des 16. und 17. Jahrhunderts findet man in Bibliotheken und Archiven in ganz Europa verstreut. Um ein vollständiges Bild der erteilten Privilegien vermitteln zu können, müßte man jedes einzelne Buch untersuchen, was den Rahmen dieser Abhandlung sprengen würde. Manche Ausgabe ist nämlich nur in wenigen Exemplaren oder sogar nur in einem einzigen Exemplar erhalten. Privilegien sind nicht immer auf Titelseiten oder im Impressum angegeben. Aufgrund der veröffentlichten Bibliographien, Biographien und anderen Behelfe konnte festgestellt werden, daß das eine oder andere Buch übersehen wurde, dennoch scheint es angebracht, auch auf diese Werke hinzuweisen.

Die ersten slowenischen Bücher waren für den Gottesdienst und zum Lehren der slowenischen Sprache bestimmt. Diese beiden Kategorien werden in der Regel durch Privilegien nicht geschützt. Im Jahre 1592 gab Hieronym Megiser zwei mehrsprachige Wörterbücher heraus: *Paroimiologia polyglotta* und *Dictionarium quatuor linguarum* (Abb. 4). Beide wurden über acht Jahre durch das Kaiserprivileg »Cum S. Caes. Majestatis Privilegio Octennali« bzw. »Cum S. Caes. Maj. privilegio ad octennium« geschützt. Die beiden Werke wurden Anfang des 17. Jahrhunderts nachgedruckt und die Privilegienrechte erneuert. Desselben kaiserlichen Schutzes erfreute sich auch Megisers lexikalisches Werk *Thesaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue : ex quadrigentis circiter tam veteris, quam novi*, das im Jahre 1603 in Frankfurt gedruckt wurde. Christalniks Werk *Annales Carinthiae*, das Hieronym Megiser unter seinem Namen im Jahre 1612 herausgab, trägt die Bezeichnung Co.P. Caesareum, vielleicht eine Abkürzung für das Privileg. Der deutsche Polyglott Elias Hutter gab im Jahre 1599 eine mehrsprachige Bibel unter dem Titel *Biblia sacra, ebraice, chaldaice, graece, latine, germanice, slavonice* heraus. Indem er das Slowenische an die Seite der Weltsprachen stellte, trug er zu dessen internationaler Geltung bei. Die kaiserliche Kanzlei verlieh dem Buch ein fünfzehnjähriges Privileg.

Im 17. Jahrhundert, in der Zeit der Rekatholisierung, wurden in slowenischer Sprache vor allem religiöse Bücher gedruckt. Die Herausgabe der Werke dieser Literaturgattung mußte in der Regel von den kirchlichen Behörden genehmigt werden, was in den Büchern etwa mit der Formel »superiorum permissu« (Sacrum promptuarium von Janez Svetokriški) bestätigt wurde, oder es wurde »Approbatio« aufgedruckt. Im Werk *Nebeški cil, tu je teh svetih očakov sveistu premišlovanje* (1684) von Matija Kastelic ist der betreffende Akt von Anton Lazari unterfertigt, der auch das hier behandelte Buch von Valvasor durchgesehen hat. Im *Catechismus* von Peter Kanizij, übersetzt von Janez Čandek, ist in der lateinischen Druckgenehmigung vom Jesuitenprovinzial Melchior Härtelius, und zwar gerade für die slowenische Ausgabe, auch das Kaiserprivileg für den Druck von Heiligenbildern erwähnt, das bereits im Jahre 1612 vom Kaiser ausgegeben worden war. Auf der Titelseite ist dies mit den Worten »S Cessarskim oslobodovajnem« vermerkt.

Das Kaiserprivileg im Sinne eines Schutzes vor dem Nachdruck wurde ferner für die Predigten von Mihael Kramer erteilt, der sich als Kapuziner Pater Rogerius nannte. Sie erschienen erst nach seinem Tode im Jahre 1731 in Klagenfurt. Im theologischen Bereich wirkte in dieser Zeit auch Johannes Ludwig Schönleben. Drei in Salzburg herausgegebene Bücher aus dem Bereich der Rhetorik wurden ebenso durch ein Kaiserprivileg geschützt. Bei den *Fasten = Freytag- und Sontag Predigten, Salzburg 1668*, und *Horae subsecivae dominicales, Salzburg 1676*, ist das aus der Titelseite ersichtlich. Im Werk *Feyertäglicher Erquickstunden Erster Theil, das ist: Ehren und Lobpredigten der lieben Heiligen Gottes, welche in den allgemeinen römischen katholischen Kirchen jährlich verehret werden, Das Winter- und Frühlings Quartall, Salzburg 1669*, ist dagegen eine Anmerkung auf der letzten Buchseite zu finden, wo der Gesamttext des Kaiserprivilegs abgedruckt ist. Aufgrund dieses Akts durfte das Buch auf dem Territorium des Heiligen Römischen Reichs und der Erbkönigreiche und Länder im gleichen, größeren oder kleineren Format nicht nachgedruckt und verkauft werden. Der Akt wurde von der Kanzlei Kaiser Leopolds auf Ansuchen des Salzburger Druckers und Buchhändlers Melchior Haan ausgestellt.

Die Slowenen setzten sich im 16. und 17. Jahrhundert als Wissenschaftler und Autoren auch in anderen Bereichen durch und veröffentlichten ihre Werke in lateinischer und deutscher Sprache. Deswegen ist es angebracht, auf die Werke hinzuweisen, die durch das Kaiserprivileg geschützt waren, so bereits im Jahre 1520 ein Werk aus dem Bereich der Astronomie, und zwar der *Almanach novum super anno Christi Salvatoris nostri MDXX* von Andrej Perlah, einem Mathematiker, Astronom und Arzt aus Svečina bei Maribor. Denselben Schutz verlieh der Kaiser wenigstens noch einem

seiner Bücher, und zwar den *Commentaria ephemeridum clarissimi viri D. Andreae Perlachii Stiri*, Wien 1551.

Martin Pegius (um 1523–1592) aus Polhov Gradec verfaßte mehrere theoretische Werke aus dem Bereich des Rechts, die auch nach seinem Tode nachgedruckt wurden. Die meisten Neuauflagen erlebte sein Buch über die Dienstbarkeiten – *Dienstbarkhaiten* – aus dem Jahre 1568. Einige von ihnen waren ebenso durch ein Kaiserprivileg vor dem Nachdruck geschützt. Dasselbe gilt für seine juristischen Schriften *Ius Protomiseos sive congrui, Einstandtrecht, 1556; De iure et privilegij dotium, 1558, und De iure emphyteutico, 1558.*

An dieser Stelle muß auch die Reiseliteratur erwähnt werden, deren Autoren vor allem Diplomaten waren. Der berühmteste von ihnen war Sigismund Herberstein. Sein Werk *Rerum Moscovitarum* erlebte in dreißig Jahren mehr als zehn Neuauflagen, die eigentlich keine echten Nachdrucke waren. Interessant sind sie auch vom Standpunkt der Privilegien, die ihnen verbrieft wurden. Bereits die erste Auflage des gesamten lateinischen Textes aus dem Jahre 1549 (Wien) trägt die Bezeichnung »Cum grat. et privi. imp.« Als im Jahre 1550 das Werk in italienischer Sprache erschien, wurde ihm das Privileg vom Senat in Venedig erteilt. In Basel wurde es 1551 und darauf noch 1556 nachgedruckt. Für die letzte Auflage wurde ein zehnjähriges Privileg »Cum Caes., et Regiae Maiest. gratia et priuilegio ad decennium« erteilt, dennoch wurde es auf Wunsch des Verfassers bereits im darauffolgenden Jahr in Antwerpen nachgedruckt. Trotzdem wurde für die holländische Ausgabe ein kaiserlicher Schutzakt ausgestellt. Im Jahre 1557 erschien in Wien noch die deutsche Übersetzung, für die auch ein Privileg erteilt wurde. Außerdem besteht noch ein zehnjähriges Privileg für die lateinische Auflage aus dem Jahre 1571.

Grundlegende Werke über die Topographie und Geschichte Krains, Kärntens und der Steiermark entstanden im 17. Jahrhundert. Die Autoren dieser Werke waren neben dem bereits erwähnten Christalnig noch Johann Weichard Valvasor und Georg Matthäus Vischer. Von den Werken Valvasors war nur *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* mit einem Privilegakt versehen. Der kaiserliche Schutzakt schützte auch Vischers *Topographie der Steiermark*. In diesem Zusammenhang muß noch Pietro Andrea Mattioli erwähnt werden, der als Arzt und Botaniker im 16. Jahrhundert in Görz wirkte. In seinem Hauptwerk *Commentarii in libros sex Pedacii Discordis Anazarbei de materia medica* wurden auch mehrere slowenische Pflanzenarten zum ersten Mal beschrieben. Das Buch erschien zum ersten Mal im Jahre 1554 in Venedig, wurde mehrmals nachgedruckt und in die deutsche, französische und tschechische Sprache übersetzt. Wenigstens für die venezianische Ausgabe aus dem Jahre 1569, die in der National- und Universitätsbibliothek Ljubljana aufbewahrt wird, weiß man, daß sie durch ein Druckprivileg geschützt war.

Mehrere musikalische Werke von Jacobus Gallus, darunter *Harmoniae morales* (1589, Prag) und *Moralia* (Nürnberg, 1596) wurden durch einen Privilegakt vor dem Nachdruck geschützt. Im Zusammenhang mit den Kunstwerken, die die Krainer im 17. Jahrhundert geschaffen haben, muß auch Valvasors Opus *Theatrum mortis humanae* erwähnt werden, dessen Privilegakt hier behandelt wird.

Der Privilegakt, der bisher unbekannt war und hier veröffentlicht wird, ist deshalb von Interesse, weil es sich dabei um das älteste Dokument dieser Art handelt, das nach Krain geschickt wurde. Eine Besonderheit stellt die Tatsache dar, daß der Autor selbst um den Schutz bestrebt war, was in diesem Zeitabschnitt noch nicht die Regel war, obwohl dabei auch berücksichtigt werden muß, daß Valvasor auch Kupferstecher war. Alle anderen hier behandelten Privilegien des 16. und 17. Jahrhunderts wurden auf Ansuchen der Verleger erteilt.

Jožef Smej

Mikloš Küzmič med državnim aparatom, cerkveno oblastjo in fevdalno gosposko

Kdorkoli je doslej zasledoval objavljena pisma Mikloša Küzmiča (1737–1804), župnika in vicearhidiakona pri Sv. Benediktu v Kančevcih, pisatelja in pesnika, se je lahko prepričal o pomembnosti teh pisem za zgodovino Prekmurja. Pisem je veliko in jih bo še treba prevesti in objaviti. Ob teh pismih so prav tako pomembni drugi pisni dokumenti, ki so v zvezi z izjemno osebnostjo M. Küzmiča. Tudi teh je že precej objavljenih, vendar se po naključju še zmeraj odkrijejo nova pisma, bodisi M. Küzmiča ali druga, ki omogočajo boljše spoznavanje njegovega dela.

Pričujoča pisma v časovnem razponu od 30. decembra 1777 do 11. julija 1783 so izvirmo vsa v latinskem jeziku. Zaradi lažjega razumevanja navajam v svojem prevodu tu in tam tudi izvirmo besedilo, in sicer v oklepaju.

To je čas, ko Marija Terezija ustanovi sombotelsko škofijo (Dunaj, 17. februar 1777), katero je potem papež Pij VI. uradno razglasil (Rim, pri Sv. Petru 16. junija 1777). Po smrti Marije Terezije (29. novembra 1780) zavlada v vsej moči Jožef II. Po dobrih treh mesecih vladanja že izda odlok »Placetum regium« (26. marca 1781): Vsa papeževa pisma morajo iti skozi cesarjevo pisarno in šele, če se cesar z njihovo vsebino strinja, jih lahko posredujejo naslovljencem. Papež Pij VI. prispe 22. marca 1782 na Dunaj, da bi cesarja pregovoril, naj odneha s proticerkvenimi ukrepi. Tja pride tudi prvi sombotelski škof János Szily (1735–1799). Papež ga sprejme 3. aprila 1782. Jožef II. vidi v Szilyju svojega nasprotnika, zato mu prepove nadaljnje bivanje na Dunaju: »Njemu (škofu Szilyju – op. J.S.) naj se naroči, da mora v roku 24 ur (intra 24 horarum spatium) oditi od tu in se odpraviti v Požun (Bratislavo); tam mora pred Kraljevskim namestniškim svetom (coram Consilio Locum-tentiali Regio) dati račun o svojem dejanju in se nato pri priči vrniti v svojo škofijo; brez posebnega dovoljenja in milostne pravice si naj ne drzne prikazati se niti v Požunu niti v našem Dunajskem mestu.«¹

Cesar se je zavedal, da Szily nasprotuje njegovim odredbam, ki so posegale v notranjo disciplino Cerkve: sem sodijo že omenjeni »Placetum regium«, nato odredba z dne 4. maja 1781, s katero Jožef II. odpravlja papeški buli »Unigenitus« (izdana 1713 o janzenističnih zmotah) ter »In Cena Domini« (o grehih in kaznih, ki jih redno lahko odpusti le papež). Slednjo so morali celo iztrgati iz vseh obrednikov. »Tolerančni patent« Jožefa II. z dne 29. oktobra 1781 objavi Szily šele 9. julija 1782. Po tem patentu protestanti glede duhovniških opravil niso več podložni katoliškim župnikom. Božjo službo in svoje pridigarje lahko imajo povsod, ne le v tako imenovanih artikularnih krajih. V kronostihu z dne 30. decembra 1783 želi M. Küzmič, naj Szily doživi preklic tolerančnega patenta.²

¹Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegye története I., Szombathely 1929, 56–57 (G. Géfin, Zgodovina sombotelske škofije, I. zvezek). Ker so trije zvezki, navajam: Géfin I. ali II. ali III.

²Prim. J. Smej, Muza Mikloša Küzmiča, Ljubljana 1976, 40–43, kjer je več kronostihov M. Küzmiča. V nadaljevanju: J. Smej, Muza.

Prav gotovo je Szily le s težkim srcem sporočil M. Küzmiču cesarjevo odredbo, da morajo duhovniki v brevirju z belim lističem papirja prelepiti besedilo, zaradi katerega se je cesar čutil ogroženega. Gre za besedilo v brevirju, v drugem berilu II. nokturna pri 25. maju, ko goduje sv. Gregor VII., papež. Gregor VII. (Hildebrand) je namreč leta 1076 izobčil nemškega kralja Henrika IV., ker je ta svojevolsjno umeščal škofe in opate, ki so nasprotovali papeževim reformam. Besedilo, ki ga po odredbi Jožefa II. niso več smeli brati v brevirju, govori o tem, kako je papež Gregor VII. ostal trden nasproti Henriku IV.: »Contra Henrici imperatoris impios conatus, fortis per omnia athleta, impavidus permansit, seque pro muro domui Israel ponere non timuit, ac eundem Henricum, in profundum malorum prolapsam, fidelium communionem regnoque privavit, atque subditos populos fidei ei data liberavit« (»Proti brezbožnim poskusom cesarja Henrika je vseskozi kot močan in neustrašen bojevnik ostal stanovit in se ni zbal sebe postaviti za zid Izraelovi hiši. In tako je istega Henrika, ki je zdrknil v globočino zla, izobčil iz občestva vernih in mu odvzel kraljevsko oblast, njegove podložnike pa odvezal zvestobe, ki so mu jo bili s prisego obljubili«). Küzmič je moral, kot bomo videli v pričujoči razpravi, sporočiti Szilyju, da so duhovniki Slovenske okrogline pravkar navedeno besedilo prelepili v brevirju.

To je tudi čas, ko M. Küzmič že izda štiri slovenske knjige, tri v letu 1780 in eno v letu 1781, čas, ko isti imenuje škofa Szilyja »darežljivi mecen« (gratiosus Maecenas), ker mu je za natis knjig izplačal 50 florenov;³ čas, ko zemljiški gospodje nočejo nič slišati o prispevku za domačo kapelo M. Küzmiča;⁴ čas, ko škof Szily dovoli, da M. Küzmič prevede v slovenščino cesarsko-kraljevski odlok (tolerančni edikt ali patent), stroške prevoda pa naj bi poravnal visoki (Excelsus) kraljevski namestniški svet v Požunu;⁵ prevod v slovenski jezik bi bil po sodbi M. Küzmiča potreben, ker da se širi govoricarica: »Ko je bil rimski papež na Dunaju, so pred cesarjem in škofi pretresli vprašanje ver in da je bila med drugimi kar najbolj potrjena luteranska;⁶ čas, ko M. Küzmič od gornjelendavskega grofa Mihaela de Nádasd izberači (emendicat) 50 florenov za natis slovenskih knjig⁷ in denar za oljčno olje. Po cerkvenih predpisih je morala namreč pred tabernakljem stalno podnevi in ponoči svetiti svetilka, v kateri je gorelo oljčno olje. To je tako imenovana večna luč.

Dunajski državni aparat, raztegnjen na Visoki kraljevski namestniški svet v Požunu in na Slavno Železno županijo (Inclitus Comitatus Castriferreus) z njenimi procesualnimi sodniki in sodniki svobodnikov na eni strani, na drugi pa cerkvena oblast, škof Szily, ki ni bil samo mecen M. Küzmiča, ampak tudi njegov delodajalec, nadalje škofijski konzistorij, arhidiacon Štefan Boros, poleg tega pa še fevdalna gosposka z gornjelendavskim grofom Mihaelom de Nádasd na čelu, to je bil svet, v katerem je deloval M. Küzmič in pomagal škofu Szilyju, da sta župniji Murska Sobota in Gornji Senik dobili kaplana, veččega slovenskega jezika. Truda polno popisovanje župnij in njihovih dohodkov v sodelovanju s procesualnimi sodniki, priprava prefaranja nekaterih krajev, nastajanje nove župnije Sv. Sebeščana, kaplanij Kuzma, Čepinci, Bakovci, Dokležovje, oskrba dečkov, ki bi bili radi sprejeti v kószeško sirotišnico in študirali na tamkajšnji gimnaziji, vse to ni oviralo M. Küzmiča, ko je v tem času pripravil poleg svojih štirih knjig še peto, to je KNJIGO MOLITVENO (...) NA HASZEK SZLOVENSZKOGA NARODA (1783), ne da bi se pri tem opiral na izrazje iz že natisnjenih

³Prim. I. Škafar, Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami, v: Slavistična revija 23 (1975) 96–97. Navajam: I. Škafar, Iz dopisovanja.

⁴I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 99–100.

⁵Prav tam, str. 269–271.

⁶Prav tam, str. 271–272.

⁷Prav tam, str. 277, 281–282.

knjig slovenskih prekmurskih protestantov.⁸ KNIGA MOLITVENA je bila največkrat ponatisnjena slovenska knjiga, zares kakor »brevir« za Slovence med Muro in Rabo.

Sledijo pisma, razvrščena kronološko.

I. – 30. decembra 1777

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Zares priznam, da mi povzroča veliko srčno bol to, da vam po toliko opominih tako pozno dostavljam popis župnij Slovenske okrogline (conscriptio Parochiarum Tóthsághiensium), ki ste mi ga milostljivo zaupali. Moram pa odkrito poudariti, da zamuda nikakor ni bila po moji krivdi ali zaradi moje nemarnosti. Že davno sem namreč naredil popis svoje župnije, ustrežno tabeli, ki ste mi jo bili poslali. Izpolnjeno tabelo sem razposlal po naši okroglini, da bi se gospodje župniki znašli in po mojem vzorcu naredili popis svojih župnij. Nisem jih nehal opominjati, naj vendar že izpolnijo tabele in mi jih pošljejo. In tako sem jih prejel zelo pozno. Ker niso bile brez napak, sem jih moral vse, razen dveh, v teh svetih dneh prepisati, kar mi je povzročilo velik trud. Bil sem namreč zelo obremenjen z nujnimi bogoslužnimi opravili. To, da je v nekaterih tabelah rubrika: kalvinske veroizpovedi (Helveticae confessionis) ostala prazna, pomeni, da v tisti župniji ni kalvincev.

Ko sedaj popise po hitri pošti (per expressum) z vso vdanostjo polagam v naročje vaše presvetlosti, stojimo že pred vrati novega leta. Želim, naj vam bo začetek leta z vsemi njegovimi dolžnostmi kar najbolj srečen. Svečano obljubljam svoje molitve k Najvišjemu, naj vas v blagor naše premile škofije in v kar največjo rast Cerkve zdravega ohrani do častitljive starosti, da si boste tako nabrali čim več zaslug in po srečnem teku zemeljskega življenja v nebesih med največjimi škofi Cerkve prejeli neminljivi venec slave.

Ko tako voščim vaši blagi škofovski presvetlosti (Ita DVM VoVeo benIgnae ILLVstrItatI epIsCopaLI – kronostih daje letnico 1777, op. J.S.), se priporočam vaši veliki naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda
najneznatnejši in nevredni

V Ivanovskem dolu,
30. decembra 1777

kaplan, Mikloš Küzmič,
župnik pri Sv. Benediktu, m.p.

⁸ Prim. J. Smej, Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu Evngyeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? v: Slavistična revija 45 (1997), št. 3–4, str. 531–542.

II. – 1781⁹

Razglabljanja o Slovenski okroglini
in njenih težavah

Presvetlemu in milostljivemu
gospodu škofu!

Na vsak način moramo iztrebiti zelo hudo zlorabo, ki se proti odloku Njegovega veličastva iz leta 1732(?)¹⁰ šopiri po krčmah. Krčmarji namreč ob nedeljah in praznikih tako v dopoldanskem kakor tudi v popoldanskem času brez vsakega ozira na božjo službo točijo vino, in sicer ne samo ljudem v vaseh, ki so oddaljene od cerkve, ampak tudi tistim, ki se zbirajo ob cerkvah.

Ta zloraba še posebej vlada pri cerkvi Sv. Benedikta, kjer pijanci prav blizu cerkve predvsem v popoldanskem času tako kričijo in delajo takšen hrup, da ne moremo imeti krščanskega nauka.

Za iztrebitev teh izgredov menim, da mora slavno Županijstvo pooblastiti gospoda Janeza Farkaša, sodnega prisednika.¹¹

Gospoščinski uslužbenci preperečujejo, da bi od kršiteljev božje službe in cerkvenih zapovedi pobirali globo v prid cerkve. Kaj naj storimo? Sicer pa naj tudi oni ne bi imeli navade kaznovati.

Kaplan v gornjelendavskem gradu¹² noče krstiti niti v nujnih primerih.

Omenjenega kaplana blagovolite, gospod škof, obvezati k izpitu, da dobi jurisdikcijo.

(Manjka običajni pozdrav – op. J.S.)

Mikloš Küzmič,
župnik pri Sv. Benediktu,
s.r.

⁹Ta dopis M. Küzmiča škofu Szilyju, najden v sombotelskem škofijskem arhivu med spisi za leto 1781, nima datuma, ker je dodatek kakemu drugemu pismu (Acta cancellaria, 1781).

¹⁰Letnica 1732 v izvirmiku ni jasna, ker jo je M. Küzmič skušal popraviti. Možna je tudi letnica 1772. Ker pa je v kanonični vizitaciji župnije sv. Benedikta v Kančevcih z dne 13. septembra 1756 na 1232. strani omenjeno, da mora župnik po kraljevi resoluciji z dne 2. decembra 1732 kršitelje nedelje in praznikov prijaviti najprej zemljiškemu gospodstvu in potem – če je potrebno – županijski oblasti, gre v našem primeru za letnico 1732. Denarna kazen, ki jo morajo plačati kršitelji, pripada cerkvi.

Sicer se pa že župnik Janez Požgaj v pravkar omenjeni vizitaciji (str. 1210) pritožuje, da ob nedeljah, ko je okrog cerkve sejem, ne more imeti v cerkvi kateheze, ker pijanci delajo nadlego, povzročajo hrup in vdirajo celo v cerkev (»Ebrii Homines Ecclesiam ingredi, et circa, ac in Eadem molestias, clamores cum scandalo facere soliti sint, catecheses servari non possunt«). Sombotelski škofijski arhiv.

¹¹Vizitacijski zapisnik župnije Sv. Benedikta v Kančevcih z dne 4. in 5. septembra 1778, str. 14, pravi, da sta s strani Slavne županije bila navzoča presvetli in blagorodni gospod Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov in njegov sodni prisednik, gospod Janez Farkaš. – Sombotelski škofijski arhiv. – O Petru Kregarju prim. J. Smej, Pisma Mikloša Küzmiča zemljiškemu gospodu, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 52 (1981) str. 284, op. 2.

¹²Vizitacijski zapisnik župnije Gornja Lendava z dne 12. in 13. septembra 1788, str. 232, pravi: »Capellanus Aulicus P. Hermanus Schortz in 10^{um} – annum Capellanus Ord. Erem. s. Augustini ex Conventu Lencensi examinatus et approbatus« (»Dvorni kaplan je p. Herman Schortz, že deseto leto kaplan iz reda Puščavnikov sv. Avguščina. Pripada lencenškemu samostanu. Je izprašan in potrjen«). – Sombotelski škofijski arhiv.

III. – 8. aprila 1781

Gospodu
Miklošu Küzmiču
vicearhidiakonu
Slovenske okrogline

Prečastiti gospod župnik
in vicearhidiakon!

V redu sem prejel tako triletne račune vseh cerkva Slovenske okrogline kakor tudi rešitve kazusov za prvo trimesečje tekočega leta, ki mi jih je bila vaša prečastitost predložila skupaj s spremnim dopisom.

Kar se pa tiče primerne začasne namestitve petih dečkov spreobrnjenecv iz vaše župnije, ki že obiskujejo šole, sporočam: zaradi pomanjkanja zadostnega števila zavetišč¹³ jih za sedaj ne morem sprejeti med gojence kószeške sirotišnice; priskrbel pa sem jim začasno namestitev; razvrstili se bodo v Sombotelu, deloma pri meni, deloma pri gospodih kanonikih in drugih bogoljubnih dobrotnikih; tako bodo z vsem dobro oskrbljeni. Zato jih naj vaša prečastitost okrog binkoštnih praznikov, ko bom končal vizitacije v kemenesaljanskem distriktu, pripelje v Sombotel. V svoji hvale vredni gorečnosti si prizadevajte oskrbeti tudi druge dečke spreobrnjenecv.

Bog, začetnik in ustanovitelj svoje Cerkve, vam bo stal ob strani in vas bo blagoslavljal ter vam delil zadostne milosti, da se bodo mogli dečki pravilno vzgojiti za porast prave vere in v duhovno korist slovenskega ljudstva (*gentis vandalice*) ter da bodo mogli tudi nekateri izmed njih biti postopoma sprejeti v kószeško sirotišnico.

(Ustrezen konec v tem osnutku pisma manjka – op. J.S.)

IV. – 20. maja 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Milostno ste mi blagovolili dovoliti, da bi ob velikonočnih praznikih pripeljal dva dečka spreobrnjenca v kószeško sirotišnico, vendar sem to odložil do binkoštnih praznikov. Takrat bom imel priložnost, da vam poljubim posvečeno roko. Sicer pa me je vmes nenadoma zagrabila mrzlica, iz katere se še nisem popolnoma izkopal; pa tudi eden od dečkov je hudo zbolel in že mesec dni leži. Tako mi je bila odvzeta milost, da bi vam osebno izkazal čast, enemu od dečkov pa možnost odpotovati v kószeško sirotišnico, kakor ste mu milostno dovolili. Potemtakem vam sedaj izročam samo enega dečka, in sicer Jožefa Hajdinjaka,¹⁴ z vdano prošnjo, da sprejmete v sirotišnico, čeprav sicer bolj pozno, tudi drugega dečka, ko ozdravi.

¹³Zavetišče ali sirotišnica je bila tudi v Gornji Lendavi. Zakaj je bila »izpodnesena« (»sublatu orphanotrophio«), se ne ve. Grof Mihael de Nádasd si je prizadeval za njeno vrnitev. Prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 106–108.

¹⁴Prim. J. Smej, Skrb Mikloša Küzmiča za dijake, v: Zgodovinski časopis 51 (1997) 1 (106) 5–15. V nadaljevanju: J. Smej, Skrb. – Imenovani Jožef Hajdinjak je bil doma kot M. Küzmič, se pravi iz Dolnjih Slaveč, kjer je bil rojen ok. 1774. Kot gojenec kószeške sirotišnice je tam obiskoval gimnazijo od 1782 do 1786. Izučil se je ključavničarstva. Prim. L. Vecsey, A kószezi róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741–1941, Szombathely 1943, 308 (Zgodovina kószeške rim. kat. Kelcz-Adelffyjeve sirotišnice 1741–1941).

O ko bi le mogli vse take nedolžne duše iztrgati nekatoliškim staršem, da bi jih vzgojili v zveličavni veri. Toda joj! V tem kotu je naši duhovni žetvi že odklenkalo, kajti v te kraje je vdrl duhovnik augsburške veroizpovedi (Minister Augustanae Confessionis invaserit), ki je skozi 14 dni delil sveto večerjo ne samo našim Slovincem (Vandalis nostris), ampak tudi Ogrom in Nemcem, ki so množično skupaj vreli k njemu (turmatim ad se confluentibus).¹⁵ Zapeljivec (seductor) je sicer že odšel, vendar v upanju, da se vrne. O da se ne bi nikoli.

Končno vas še ponižno prosim, blagovolite mi sporočiti, ali lahko v prihodnjem popisu župnij kraje, ki so kaki cerkvi bliže, a do sedaj pripadajo bolj oddaljenim župnijam, priključimo in pripišemo bližnjim župnijam?

Vas Gerlinci na primer spada k župniji Sv. Jurij v Rogaševcih, od katere je oddaljena skoraj dve uri, medtem ko od Sv. Helene ali od Cankove le pol ure; prav tako vas, ki leži ob vznožju hriba Sv. Helene, spada k Sv. Juriju.¹⁶ Ali lahko obe imenovani vasi izločimo iz župnije Sv. Jurija in priključimo bližnji cerkvi? Podobno je tudi v drugih krajih.

Sicer pa se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in velikodušni blagohotnosti ter ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

20. maja 1782
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši in nevredni kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.¹⁷

V. – avgusta 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Takoj na začetku, ko so se pred nedavnim lotili popisovanja novih župnij in krajevnih kapelanij, ki bi jih bilo treba ustanoviti, so gospodje procesualni sodniki sprožili nekatere težave glede popisa župnijskih dohodkov. Težave so namreč predvsem v tem, ali morajo znova popisati dohodke čisto vseh župnij ali pa samo tistih, iz katerih se izločijo posamezni kraji za ustanovitev nove župnije, da bi se tako jasno pokazalo, koliko se odvzame župnijam, ki že obstajajo in kaj primanjkuje za primerno vzdrževanje župnikov, ki bodo na novo umeščeni, ali pa je nov popis potreben tam, kjer se prejšnji ni ujemal in je bil že dostavljen višjim ustanovam, kar lahko sklepamo iz opredelitve slavne Županije, ki se glasi takole: Ob tej priložnosti naj gospodje sodniki svobodnikov znova opišejo župnijske dohodke, če in za koliko let nazaj zapazijo neskladje v popisih. Iz pojmov: če, koliko in neskladje (Si, quantum ac inadaequata) sklepajo gospodje sodniki, da morajo obnoviti popise župnijskih dohodkov in jih znova prepisati samo za tiste župnije, pri katerih se je našlo kakšno neujemanje. V naših krajih pa nikjer nismo zasledili takega neskladja. Kvečjemu bi bil takšen popis potreben le za župnije, iz katerih – kot je bilo že

¹⁵ Ta duhovnik augsburške veroizpovedi je bil Mihael Bakoš. Rodil se je ok. 1742 v Šalovcih, srednjo šolo je obiskoval v Požunu kot štipendist požunske protestantske ustanove. Od 1779 do 1783 je kot pastor deloval v Šurdu. Po tolerančnem patentu z dne 29. oktobra 1781 je lahko prišel iz Šurda, artikularnega kraja, v »Slovensko okrogolino« potrjevati protestantske vernike.

Priredil je Szlovenski abecedár, 1786; Nouvi Graduvál, 1789 in verjetno tudi Gyórszki Kátékizmus, 1796. Umril je v Šurdu 1803. Prim. J. Smej, Skrb, str. 7, op. 14.

¹⁶ Gre za vas Večeslavci. Kanonična vizitacija župnije sv. Jurija v Rogaševcih z dne 11. in 12. septembra 1778 pravi: »Vecsészlavecz distantem a Matre tribus quadrantibus« (»Večeslavci so od cerkve oddaljeni tri četr ure«), str. 202. Sombotelski škofijski arhiv.

¹⁷ Na to Küzmičevo pismo je škof Szily odgovoril dne 22. maja 1782. Prim. J. Smej, Skrb, str. 7.

omenjeno – bi bilo treba nekatere vasi izločiti za ustanovitev novih župnij. Vendar tudi v tem primeru – tako menijo gospodje sodniki – ni potrebno, da bi razprostrano popisali omenjene dohodke, ker so že ustrezno popisani, pač pa bi jih bilo treba le na kratko povzeti, da bi se v preglednem prikazu videlo, koliko se odvzame enemu župniku in dodeli drugemu.

Druga težava: V primeru, da bi bilo treba znova popisati dohodke vseh župnij, ali so potem v tem popisu zajeta tudi župnišča? In ali je treba popisati tudi dohodke organistov-šolnikov v vseh župnijah ali pa samo v krajih, v katerih se načrtuje nova župnija ali nova kapelanija. O tem namreč ni nobene omembe v obvestilu, ki so nam ga poslali gospodje sodniki svobodnikov slavne Županije. Posebej kako naj ukrepamo glede Sv. Sebeščana, če bo tam nastala župnija? Kako bo tam glede vzdrževanja organista-šolnika, ker ga župljani gledajo postrani in bi mu komaj kaj bili pripravljene dati? Prav zaradi tega je sedanji martjanski šolnik-organist nehal služiti Sebeščančarjem.¹⁸

Glede vseh teh točk vas, presvetli gospod škof, z vso ponižnostjo prosim za modro navodilo in za milostno rešitev. Hkrati se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in veliki blagohotnosti ter ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
dne ... avgusta 1782
(v izvorniku je dan izpuščen, op. J.S.)

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

P.S. Neki deček, rojen nekatoliškim staršem, obiskuje šolo v Martjancih. Želi se okleniti svete vere (sacram fidem amplecti cupit), boji pa se očetove nejevolje. Dečka z vso ponižnostjo priporočam vam, gospod škof, da ga milostno sprejmete v kôszeško sirotišnico, in sicer ob prazniku vseh svetih. Medtem se bova z martjanskim gospodom župnikom¹⁹ trudila, da si deček ne bi premislil.

VI. – 16. avgusta 1782

Gospodu
Miklošu Küzmiču
Sv. Benedikt

Prečastiti gospod župnik in vicearhidiakon!

Odločitev slavne Županije glede popisa župnij je bila tale: Znova je treba popisati sploh vse župnije. Potemtakem, da bo tej odločitvi natančno zadoščeno, se mora izvršiti nov popis vseh župnij. Izrazi namreč kot so: če, koliko in neskladje se nanašajo na pretekla leta in imajo tale pomen: če v preteklih letih ni bil narejen noben popis župnije in ga tudi sedaj ni, ali če sicer je, a ni v skladu z novim popisom tega leta, to je, kolikor se z njim ne ujema in se od njega razlikuje, se mora vsekakor narediti nov popis, in sicer tako, kakor da v preteklih letih sploh ni bil noben narejen. Če pa se popisi prejšnjih let ujemajo s popisom tega leta in se župnijski dohodki niso niti povečali niti zmanjšali od tistega časa, nov popis odpade, treba pa je samo opisati nekdanje dohodke.

¹⁸ Organist-šolnik je bil Mihael Rittoper. Prim. J. Smej, Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju, v: Zgodovinski časopis 49 (1995) 4 (101) 609.

¹⁹ Martjanski župnik je bil Mihael Gaber, rojen 10. aprila 1753 v Dol. Slavečih, umrl 13. septembra 1815 v Martjancih. Prim. J. Smej, Muza, 20–21.

Ker pa župnišča sestavljajo precejšen del župnijskih dohodkov, jih je treba prav tako popisati. Nasprotno pa je glede organistov-šolnikov. O njih in njihovih dohodki ni nobene omembe v cesarsko-kraljevskem naročilu. Zato se nikakor ni treba lotiti njihovega popisa.

Toliko glede težav, ki so nastale in ste mi jih predložili v zvezi s popisom župnij.

Kar pa se tiče dečka, rojenega nekatoliškim staršem in ki želi z vsem srcem prejeti naše svete skrivnosti (*sacra nostra amplecti cupientem*): Vaša prečastitost naj se skupaj z martjanskim župnikom resno potruži, da bo omenjeni deček čimprej prestopil v našo pravo vero in kolikor je le mogoče, naj se tudi starši strinjajo z njegovo spreobrnitvijo ali vsaj da ji ne nasprotujejo (*et quantum fieri potest Parentes quoque conversioni ejus consentiant, aut ad minus ne inviti sint*). Kakor hitro pa bo opravil izpoved vere, naj ga vaša prečastitost sprejme k sebi v župnišče za njegovo nadaljnjo vzgojo. Poskrbel bom, da se vam povrnejo stroški, ki jih boste imeli z njim in da prejmete ustrezno plačilo za vaš trud. Za sedaj ga ne morem sprejeti v sirotišnico, ker je v njej že preveliko število takšnih dečkov, prihodnje šolsko leto pa ga bom sprejel v omenjeni zavod. Medtem naj mi vaša prečastitost sporoči, koliko let ima imenovani deček.

Sicer pa vam podeljujem očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo

Vaši prej imenovani prečastitosti

János Szily

škof

Poslano 16. avgusta 1782

VII. – 13. novembra 1782

Presvetli gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Njegovo cesarsko-kraljevsko veličastvo je blagohotno (*clementer*) zaukazalo, da je treba v brevirju pri sv. Gregorju VII., v drugem berilu II. nokturna z belim lističem prelepiti tisti zadnji del, ki se začinja z besedami: « Proti brezbožnim poskusom cesarja Henrika itd. »

Gospod škof, milostno (*gratiosè*) ste mi zapovedali, naj vas obvestim, če je bilo to izpolnjeno. In tako vam z vso ponižnostjo sporočam, da so duhovniki naše okrogline prej omenjeni ukaz njegovega veličastva povsem izpolnili: tisto mesto v brevirjih so prelepili z belim lističem, tako da je s tem odpravljeno.

Sicer pa se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti ter ostajam s spoštovanjem in vdanostjo.

Presvetlega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

nevredni kaplan

Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

V Ivanovskem dolu,
13. novembra 1872

VIII. – 29. decembra 1782

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

Pred vrati na začetku novega leta bi si tudi jaz kar najbolj srčno želel imeti zgovornost Marka Tulija Cicerona, kristalno čisti veletok pesmi Vergila Marona in Ovida Nasona, da bi lahko izrazil tisoč svojih srčnih želj. O da bi to moje pismo zaslužilo vsaj zadnje mesto med množico voščil, namenjenih za novo leto vam, presvetli gospod škof!

Ko zaman žalujem, da so me zapustile veličastne pesniške žilice, vam podajam sicer hripave, a iskrene melodije srca: Toliko naj bo vaših let, kolikor se blešči na nebu zvezd. Po blaženi smrti pa se veselite v nebeškem kraljestvu! Naj vam nebo nakloni trikrat srečni potek leta, ki je pred nami! Nebeščani naj s soncem ozarjajo vse dni našemu premilostnemu gospodu škofu! Pazite, ve, parke, da ne boste prezgodaj pretrgale nit življenja predobrega škofa! Obesi, Karon, svoj čoln, da bo preblagi škof šele poln dni, obtežen z velikimi zaslugami, pridobljenimi s toliko trudi, napori, prečutimi nočmi v Gospodovem vinogradu, posebej v tem našem usodnem času, v katerem se preobilno kaže njegova gorečnost, prejel na elizijskih poljanah večne blaženosti neminljivo krono slave.

Nadalje tu prilagam rešitev kazusa prečastitega gospoda gornjeseniškega župnika,²⁰ ki je pred nedavnim zaostala. Prilagam še potrdila o opravljenih letnih duhovnih vajah kakor tudi tabelo, ki jo je treba dostaviti visokemu kraljevskemu namestniškemu svetu. Vse to z vso vdanostjo podajam vaši presvetlosti. Kar se tiče prej omenjene tabele, vam moram razložiti, da ima sicer gornjelendavsko zemljiško gospodstvo navado vsako leto odšteti župnijam, ki so na ozemlju gospodstva, po 20 florenov za olje svetilke večne luči. Vendar tega nisem dodal, ker je treba tam vprašati, koliko je v glavnici za večno luč. Nam ni znano, če je kaj glavnice v ta namen, ali pa se je Nádasdijsva družina zavezala, da bo na drug način poskrbela za olje večne luči.

Prosim vas še z vso vdanostjo, da mi sporočite, ali moram poleg tabele, ki vam jo to pot prilagam, sestaviti še drugo tabelo cerkvenih računov, ki smo jo do sedaj navadno pošiljali meseca januarja?

Sicer se pa priporočam vaši veliki naklonjenosti in visoko cenjeni blagohotnosti ter ostajam z dolžnim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

29. decembra 1782,
v Ivanovskem dolu

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu s.r.

IX. – 7. januarja 1783

Gospodu
Miklošu Küzmiču
sv. Benedikt

Prečastiti gospod župnik
in vicearhidiakon!

Ne dvomim, da so dobre želje, ki mi jih je vaša prečastitost izrazila na začetku novega leta, privrele iz meni dobro znane iskrenosti vašega srca. Enako tudi jaz prosim, naj vam usmiljeni Bog iz brezmejnega zaklada svojih nebeških milosti obilno podeli svoj blagoslov. Tako

²⁰ Gornjeseniški župnik je bil Matija Cvetan. Rodil se je ok. leta 1733 v kraju Smarge, tržaška škofija. Bogoslovje je študiral v Zagrebu, vendar ni stanoval v semenišču. Posvečen je bil ok. 1755 na naslov zemljiškega gospoda Antona Jankoviča (ordinatus est ad titulum Spectabilis Domini Antonii Jánkovits). Služboval je sprva kot dvorni kaplan, nato v župniji Németh (pečujska škofija), pri Sv. Juriju v Rogaševcih (1765–1776) in končno kot župnik v Gornjem Seniku, kjer je umrl 20. maja 1789. O njem pravi kanonična vizitacija gornjeseniške župnije z dne 14. septembra 1778 na 256. strani: »Linguae Croatiae et Vandalicae gnarus. Tam in Matre quam filiali ad populum dicere debet Lingua Vandalica« (»Vešč je hrvaškega in slovenskega jezika. Tako v župnijski cerkvi kakor v podružnici mora pridigati v slovenskem jeziku«). Prim. Géfin III., 67.

okrepljeni boste mogli povsem ustrezati svoji službi, v svetem poklicu dostojno živeti, zvesto skupaj z menoj trpeti za evangelij in vsak dan več duš pridobiti za Kristusa.

Nadalje: poleg tabele ustanov, ki ste mi jo priložili, pripravite in čimprej pošljite še drugo tabelo o dohodkih in izdatkih posameznih cerkva, ki mora biti vsako leto sestavljena.

Hkrati vam prilagam tabelo ustanov s pripombo, da v njej ni zapisanih tistih 20 florenov, ki jih gornjelendavsko zemljiško gospostvo vsako leto daje za olje večne luči, ker da še ni ugotovljeno, ali v ta namen obstaja glavnicca ali pa se je Nádasdijeva družina kako drugače obvezala za vzdrževanje večne luči. Izpolnjeno tabelo ustanov kakor tudi drugo o cerkvenih dohodkih in izdatkih mi čimprej v prilogi vrnite.

Sicer pa vam podeljujem očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo.

Poslano 7. januarja 1783

János Szily
škof

X. – 29. marca 1783

Presvetli in prečastiti gospod škof,
meni zelo naklonjeni gospod!

V dopisu, ki ste mi ga nedavno blagovolili milostljivo poslati, ste mi zaukazali, naj čimprej sestavim in vam dostavim račune cerkva naše Slovenske okrogline (hujus Districtus Tóthsághe-ensis). Z vso ponižnostjo vam sporočam, da sem račune v mesecu januarju natančno preveril, spravil skupaj in vam jih tudi poslal po zanesljivi osebi konec meseca januarja.

Da bi pa moral znova napravljati račune, to bi bilo zame pretežko. Tega namreč ne bi mogel doseči drugače, kakor samo tako: znova se odpraviti na pot po vsej Slovenski okroglini ali pa dobiti od gospodov župnikov izvleček iz blagajniške knjige glede prejemkov in izdatkov. Z vso ponižnostjo torej prosim, da me blagovolite oprostiti te dolžnosti. Če je pa v mojem povzetku vseh računov kakšna napaka in mi zaradi tega zapoveste, naj vam sestavim novo tabelo, vas z vso ponižnostjo prosim, da mi tabelo, ki vam je bila, kot je prej omenjeno, že izročena, vrnete. Tako bom čimprej popravil, kar je treba popraviti, in hkrati s tem zadostil vašemu naročilu.

Sicer pa se priporočam vaši predragoceni naklonjenosti in veliki blagohotnosti ter ostajam z vdanim spoštovanjem.

Presvetlega in prečastitega gospoda škofa,
meni zelo naklonjenega gospoda

V Ivanovskem dolu,
29. marca 1783

najneznatnejši kaplan,
Mikloš Küzmič, župnik
pri Sv. Benediktu, s.r.

XI. – 14. junija 1783

Pozdrav v Gospodu vsem,
ki bodo to brali!

Po milostnem pooblastilu prevzvišenega in prečastitega gospoda škofa sem skrbno prebral sveženj molitev (fasciculum precum), ki jih je za rabo in dušni blagor slovenskega naroda (Nationis Vandalae) sestavil gospod Mikloš Küzmič, župnik pri Sv. Benediktu. V teh molitvah nisem našel ničesar, kar bi nasprotovalo, bodisi npravnosti ali pravi veri. Zato menim, naj se natisnejo.

Dano pri Sv. Juriju v Rogaševcih, dne 14. junija v Gospodovem letu 1783.

Pečat
(nečitljiv)

Janez Hüll²¹
župnik pri Sv. Juriju
v Rogaševcih, s.r.

XII. – 11. julija 1783

Gospodu Juriju Raffajju
Murska Sobota

Prečastiti gospod župnik!

Za sedaj nimam nobenega duhovnika, ki bi bil večš slovenskega jezika (*linguae Vandalicae gnarum*) in bi ga kot takega lahko imenoval za kaplana v Murski Soboti.

Medtem, dokler ne bova jaz in moj častiti konzistorij razporedila tja koga izmed klerikov, ki bodo letos končali svoje študije, prepuščam vaši prečastitosti, da sprejmete k sebi patra Fidela Bernjaka,²² frančiškana iz samostana v Német-Ujváru, za duhovnega pomočnika. Omenjeni pater je trenutno župnijski upravitelj v župniji Hodoš. Če pa je ta že odšel v župnijo Gornji Senik, potem si izprosite od častitega patra priorja v monoštrskem samostanu častitega patra Štefana Hülla,²³ cistercijanca, ki je prav tako večš slovenskega jezika (*linguae vandalicæ aque peritum*). Ne dvomim, da ga boste pri priči dobili, kakor hitro pokažete to moje pismo.

Sicer pa še naprej sami od sebe modro skrbite za duše, mene pa obvestite, ali ste dobili kaplana in katerega?

Podeljujem vam očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo.

Vaši prej imenovani
prečastitosti

János Szily
škof

Poslano 11. julija 1783

²¹ Janez Hüll, roj. ok. 1739 v Krplivniku, župnija Gornja Lendava. Bogoslovje je študiral v Győru, v duhovnika posvečen ok. leta 1764. Kaplanoval je pri Sv. Juriju v Rogaševcih (1764–1765), župnikoval pa najprej na Cankovi (1765–1779), nato pa pri Sv. Juriju v Rogaševcih, od 1779 do smrti 5. avgusta 1809. Govoril je slovensko, nemško in madžarsko. I. Škafar piše, da je bilo Hüllu ime Ivan (lat. *Ioannes* je lahko ali Ivan ali Janez) in da je bil rojen okoli leta 1736 v Krplivniku (sic). Vendar moramo upoštevati podatke iz Kanonične vizitacije župnije Cankova z dne 10. septembra 1778, str. 167: »*Parochus est Dominus Joannes Hüll oriundus ex Possessione Kroplivnik I. Comitatus Castriferreo ingremiata aetatis Physicæ 39*« (»Župnik je gospod Janez Hüll, doma z zemljiške posesti Kroplivnik, na ozemlju slavne Železne županije, star 39 let«). Če je potemtakem 10. septembra 1778 dopolnil 39 let življenja, je moral biti rojen ok. leta 1739.

Janez Hüll je pregledal Küzmičev rokopis *Knige molitvene* (...) in haszek szlovenszkoga naroda, ki je izšla v tisku jeseni leta 1783.

Poleg J. Hülla je Küzmičev rokopis pregledal tudi soboški župnik Jurij Baltazar Raffay, roj. ok. leta 1726 v Prosečki vesi. Bogoslovje je študiral v Győru, v duhovnika je bil posvečen 1750. Najprej služboval kot dvorni kaplan pri grofu Szápáryju v M. Soboti (1750–1755), nato pa kot župnik na Tišini (1755–1768), v Martjancih (1768–1773) in končno v M. Soboti, od 1773 do smrti 19. januarja 1789. Prim. I. Škafar, *Iz dopisovanja*, str. 282.

²² Pater *Fidelis Bernjak* je bil frančiškan. Pripadal je frančiškanskemu samostanu v Német-Ujváru (Güssing). Po rodu je bil Slovenec in je rad pomagal po slovenskih župnijah, tako npr. v Beltincih v letih 1783, 1794, 1797 in 1802. Po smrti župnika Matije Cvetana je leto dni (1789–1790) kot župnijski upravitelj oskrboval gornjeseniško župnijo. M. Küzmič ga je škofu Szilyju priporočal. Prim. I. Škafar, *Iz dopisovanja*, str. 477 in op. 7.

²³ Glede patra Štefana Hülla prim. J. Smej, *Problemi slovenskega jezika v porabski župniji Kethely leta 1783*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 68 (1997) 1 zv., str. 42, op. 11.

XIII. – 11. julija 1783

Miklošu Küzmiču

Sv. Benedikt

Prečastiti gospod župnik
in vicearhidiakon!

Iz verodostojnega poročila gospoda lektorja in kanonika Štefana Borosa²⁴ sem vzel na znanje, da so gornjeseniški župljani v osnovnih resnicah naše vere nepoučeni in neveščji ter da so se odtujili poslušanju božje besede. To mi res prizadeva toliko večjo bolečino, kolikor bolj si z budnostjo in skrbjo škofovske službe prizadevam za blagor vsega mojega božjega ljudstva, posebej še v tem času in v teh okoliščinah ter kolikor silneje želim, da bi vsi dušni pastirji sebi zaupano ljudstvo kar se dá najtemeljiteje poučili in izobrazili.

To velja v prvi vrsti za tiste, ki živijo sredi nekatoličanov. Zanje se po pravici lahko bojimo, da bodo po svoji nemarnosti v božji službi in nevednosti postali polagoma slabi katoličani. Začeli bodo dvomiti v resnicah prave vere ali bodo celo odpadli od katoliške vere. Zato se naj, kakor je že moj častiti konzistorij razporedil, pater Fidelis Bernjak, frančiškan, do sedaj župnijski upravitelj hodoške župnije, čimprej odpravi h gornjeseniškemu župniku kot njegov duhovni pomočnik.

S tem dopisom vam, gospod vicearhidiakon, hkrati tudi naročam, da stopite h gornjeseniškemu župniku, njegovo ljudstvo pa spodbudite, da se bo z vso marljivostjo udeleževalo božje službe. Na patra Fidela Bernjaka pritisknite, da se bo pri priči preselil. Oba, tako patra Fidela kakor gospoda gornjeseniškega župnika, v mojem imenu očetovsko spodbóдите in resno opomnite, naj z vso vnemo skrbita za dušno zveličanje zaupanega jima ljudstva. Z vso gorečnostjo naj mu oznanjata božjo besedo in neutrudno razlagata krščanski nauk, vsaj vse praznične dni in nedelje. Z besedo in zgledom naj ljudstvo utrujeta v katoliški veri, da bosta lahko Gospodov vinograd, ki sta ga prejela v skrbno obdelovanje, z obilnimi sadovi prekipevajočega vrnila istemu Gospodu, ki bo zahteval strog račun o dušah, z njegovo krvjo odkupljenih. On bo dobre delavce za duše, ki so jih pridobili, nagradil, za dobra dela lene pa bo na veke pogubil.

Končno naj vaša prečastitost budno nadzira, ali se natančno izvajajo naredbe glede jutranjih pridig in popoldanskih katehez; o pomanjkljivostih, ki jih odkrije, pa naj me pri priči obvesti.

Sicer pa vam podeljujem očetovski blagoslov in ostajam s trajno naklonjenostjo.

Vaši prej imenovani prečastitosti

János Szily

škof

Poslano 11. julija 1783

²⁴ O lektorju, kanoniku Štefanu Borosu prim. I. Škafar, Iz dopisovanja, str. 278, op. 3 in J. Smej, Muza, str. 19–20. Ime Štefana Borosa je tudi na naslovni strani knjige M. Küzmiča iz leta 1781: Pomoucs bete'snih i mirajoucsih (...) z- pobo'snim sztroskom naj visse postüvanoga goszpodina Boros Stevana, szombotelszke sztolne czérkvi kanonika...

Zusammenfassung

Mikloš Küzmič zwischen dem Staatsapparat, der Kirchengewalt und der Feudalherrschaft

Jožef Smej

Wer bisher die veröffentlichten Briefe von Mikloš Küzmič (1737–1804), Pfarrer und Vizeerzdiakon, Schriftsteller und Dichter, so wie auch die mit ihm zusammengebundenen Schreiddokumente durchstudiert hat, konnte sich über die Wichtigkeit derselben überzeugen. Viele Briefe von Mikloš Küzmič warten noch auf die Übersetzung aus dem Latein und auf die Veröffentlichung. Die hier veröffentlichten Briefe (von 30.12.1777 bis 11.7.1783) spiegeln M. Küzmič's Handelsweise und Mühe ab, und zwar zwischen dem Staatsapparat, der Kirchengewalt und der Feudalherrschaft.

Unter dem Staatsapparat muss man vor allem die kirchenpolitischen Reformen des Kaisers Joseph II. verstehen. Diese Reformen haben einen Eingriff ins innere Leben der Kirche getan: z. B. was können die Priester im Brevier lesen und was dürfen sie nicht.

János Szily (1735–1799), der erste Bischof von Szombathely, hat den kirchenpolitischen Reformen des Kaisers Joseph des II. Widerstand geleistet und musste er deswegen gelegentlich des Aufenthaltes des Papstes Pius des VI. in Wien (von 22.3. bis 22.4.1782) schon in den ersten Tagen nach dem kaiserlichen Befehl die Stadt Wien verlassen. Zum Staatsapparat gehörte auch die königliche Stellvertretung in Pressburg (Bratislava). Bischof Szily sollte dort seine Rechenschaft über seinen Widerstand ablegen. Das Toleranzedikt des Kaisers Joseph II. (1781), das die freie Religionsausübung den Protestanten sicherte, hat nämlich Szily erst im Jahre 1782 veröffentlicht. M. Küzmič verlangte nach der Ungültigkeitserklärung dieses Toleranzedikts.

In dieser Zeit hatten auch die Prozessual- und Bezirksrichter des Komitats Vas die tragende Rolle in der Staatsobrigkeit.

Neben dem Bischof muss man der Kirchengewalt auch das Bischofskonsistorium und die Erzdiakonen zurechnen. Bischof Szily war nicht nur ein Mázén des Vizeerzdiakons und Schriftstellers M. Küzmič's, sondern auch ein Auftraggeber: M. Küzmič musste jährlich die Beschreibung des Töthságdistriktes (Slovenska okroglina) zusammenstellen, die lückenhaften Beschreibungen seiner Priester ergänzen und die falschen Beschreibungen verbessern. Bei den Beschreibungen der Pfarren haben auch die Prozessual- und die Bezirksrichter des Komitats Vas mitgearbeitet.

Der Auftrag an M. Küzmič war auch die neuen Pfarren und Lokalkapellanien vorzubereiten, von den Ordensprovinzialen wegen des Mangels der Weltpriester um die slowenischen Seelsorger demütig zu bitten und sich an die Grundherren um die Beiträge für die verschiedenen Bedürfnisse der Pfarre zu wenden.

Im oben angeführten Zeitabschnitt bei so gestalteten Umständen war wirklich sozusagen wie ein Wunderding, dass M. Küzmič auch literarisch sich betätigt hat. Er hat nämlich fünf Bücher vorbereitet und zusammengestellt, vor allem ein Gebetbuch zugunsten der slowenischen Nation (1783). Das war KNIGA MOLITVENA (...) NA HASZEK SZLOVENSZKOGA NÁRODA. Von den ganzen slowenischen Büchern wurde dieses Buch am meisten nachgedruckt. Es war wirklich ein »Brevier« in Prekmurje (Übermurgebiet) für das slowenische Volk zwischen der Mur und der Raab.

ZALOŽBA MODRIJAN

Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov

Avtorji: Dragan Božič, Rajko Bratož, Slavko Ciglencečki, Janez Dular, Jana Horvat, Timotej Knific, Peter Kos, Andrej Pleterski, Marjeta Šašel Kos, Ivan Turk, Anton Velušček

Poljudnoznanstvenih del o stotisočletni preteklosti slovenskega ozemlja in arheoloških najdiščih ter najdbah ni veliko na naših knjižnih policah. Nekaj najdišč je opisanih v zbirki vodnikov *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* ali v monografijah, npr. Rifnik in Tonovcov grad pri Kobaridu. Mladim bralcem so namenjene knjige *Rimljan sem* (1994) Eve Kocuvan (o rimski dobi na Slovenskem), *Tu bo naš dom* (1998) Timoteja Knifica (o dogajanjih na Slovenskem pred naselitvijo Slovanov in v prvih stoletjih po njej) in *Skrivnost, imenovana Potočka zijalka* (1998) Vitana Mala. Med poljudna dela sodi tudi bogato ilustrirana knjiga *Ob zori časov* (1998) Ivana Turka in Franceta Steleta (o Potočki zijalki in jami Divje babe 1). Celovitega dela, ki bi zajemalo prav vsa obdobja naše preteklosti, pa doslej na našem tržišču ni bilo. To vrzel bodo zapolnili *Zakladi tisočletij*.

Knjigo so začeli pred tremi leti pripravljati na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU pod vodstvom predstojnika dr. Janeza Dularja. Enajst avtorjev je poskušalo svoje široko strokovno znanje predstaviti in posredovati bralcem v poljudni in všečni obliki. Pod približno 110 naslovi predstavljajo čas stotih tisočletij – od prvih sledov človeka v starejši kameni dobi do leta 1000 n.š. Izjemne so tudi ilustracije in fotografije – mnoge od njih so prava paša za oči. Predmete je prav za to knjigo posnel mojster fotografije Tomaž Lauko, risbe živali pa je izdelal vrhunski ilustrator Jurij Mikuletič. Bralec bo nedvomno užival ob pogledu na hladno železo suličnih osti, rumenkasto obarvan glinast vrč mehkih oblik, toplo prosevajoče jantarne jagode ali zlati sijaj rimske fibule.

Knjiga bo zadovoljila tako zahtevnejše bralce kakor tiste, ki se ob sončnih nedeljah sprašujejo, kam na izlet. Morda bo koga povabila v najbližji muzej, marsikoga pa presenetila ob spoznanju, da je kako pomembno arheološko najdišče čisto blizu njegovega doma.

Zakladi tisočletij je torej knjiga za vsakogar, ki se zaveda pomena stotisočletnih korenin sedanje slovenske zemlje in njenih prebivalcev. Je darilo Sloveniji na pragu tretjega tisočletja.

(Podrobnejše informacije o knjigi in možnosti prednaročila po posebni nižji ceni za člane Zveze zgodovinskih društev Slovenije vsebuje prospekt, priložen temu zvezku ZČ.)

Janez Šumrada

Prebivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije¹

Neposredno potem, ko so zmagovite francoske enote leta 1809 zasedle velik del avstrijskih dednih dežel, zlasti pa po osvojitvi Dunaja in prevzemu tamkajšnjih osrednjih državnih arhivov, so začeli uradniki francoskega ministrstva za vojno upravo, podrejeni glavnemu intendantu nemške armade grofu Daruju kot vrhovnemu upravitelju zasedenih ozemelj, mrzlično zbirati podatke o populacijskih in gospodarskih razmerah v okupiranih predelih. Pri tem so se v kar največji meri naslonili na avstrijske statistične vire, nastale ob vojaških konskripcijah.² Tovrstnega gradiva je kar veliko ohranjenega. V arhivski zapuščini barona Bignona, visokega uradnika ministrstva za vojno upravo, npr. naletimo na vrsto statističnih opisov zasedenih ozemelj, tako Spodnje in Zgornje Avstrije, Vojne krajine, banske Hrvaške, Reke, Galicije..., v preglednici »Statistika avstrijskih dežel, ki jih je leta 1809 zasedla francoska vojska«,³ pa med drugim na gradivo o prebivalstvu s Slovenci poseljenih dežel razen Koroške, o velikosti teh dežel, številu mest, trgov, vasi in hiš.

Za Kranjsko so sestavljavci prevzeli rezultate avstrijskega popisa iz leta 1807, podatki za Štajersko pa so iz 1808,⁴ kar kaže, da so si prizadevali priti do najnovejšega avstrijskega statističnega gradiva. Celotna Štajerska – za posamezna okrožja nimamo podatkov – je imela po tem viru 812.500 prebivalcev v 14 mestih, 18 trgih, 3.536 drugih naseljih s skupaj 165.256 hišami, na Kranjskem pa so našli 14 mest, 20 trgov in 3.335 vasi s skupaj 75.320 hišami, v katerih je bivalo 417.875 ljudi, od tega 112.914 moških (in starcev), 215.216 žensk in 89.745 otrok. Na Tržaškem je bilo poleg mesta samega še 24 vasi s skupaj 2.812 hišami in 38.257 prebivalci; od tega skupnega števila so bili avstrijski popisovalci našli 13.075 moških, 13.338 žensk, 10.162 otrok ter 1.682 starcev. Goriška grofija je štela eno mesto in 224 vasi s 13.786 hišami in 81.188 prebivalci; od teh je bilo 14.893 moških, 40.717 žensk, 17.564 otrok in 8.014 starcev.⁵ Pri teh številkah gre za razvrstitev moškega prebivalstva v tri kategorije: moške, otroke in starce, celotno žensko populacijo pa najdemo skupaj v eni kategoriji.

¹ Gre za dopolnjeno poglavje s podobnim naslovom, ki je bilo sestavni del doktorske disertacije »Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc«. Avtor jo je uspešno zagovarjal 13. julija 1993 pred komisijo, v kateri sta bila poleg mentorja akad. prof. dr. Ferda Gestrina še rajni akad. prof. dr. Bogo Grafenauer in akad. prof. dr. Vasilij Melik.

² O konskripcijskih popisih prebivalcev gl. Fran ZWITTER, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, Ljubljana 1936, str. 28–45; Isti, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, *Zgodovina agrarnih panog 1*, Ljubljana 1970, str. 34 sl.

³ Skupaj z drugimi naštetimi statističnimi poročili jo najdemo v Archives Nationales v Parizu (poslej: ANP), 136 AP (Papiers du baron Bignon), fasc. 3.

⁴ O tem notica na drugem izvodu statističnega gradiva za Kranjsko v ANP, 138 AP (Archives Daru), fasc. 146; za Štajersko je to razvidno ob primerjavi s številom, ki ga navaja ZWITTER, *Prebivalstvo*, str. 89.

⁵ Za Kranjsko so podatki primerljivi z rezultati popisa v letu 1804, ko so našli 410.127 prebivalcev, in z onimi za leto 1808, ko je bilo ugotovljenih 421.059 ljudi. Gl. ZWITTER v *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev 1*, tabela na str. 99; isti, *Prebivalstvo*, str. 90.

Pariški vladni dnevnik *Gazette nationale ou le Moniteur universel* je objavil v številu 162 dne 11.6.1809 statistične podatke o prebivalstvu in dohodkih dežel v posesti avstrijske vladarske hiše, ki se precej razlikujejo od onih iz Bignonovega in Darujevega arhiva in so v glavnem malo zanesljivi. Celotna Štajerska naj bi tako imela samo 296.000 prebivalcev (Gradec 30.000, Maribor 5.000), živečih v 20 mestih in 3.561 vaseh, na

S tovrstnimi splošnimi konskripcijskimi popisi za posamezne dežele so očitno razpolagale tudičasne deželne vlade (régences) avstrijskih okupiranih ozemelj, ki so bile sestavljene iz starega uradništva ter predstavnikov stanov in so morale načeloma tesno sodelovati z okupacijskimi oblastmi. Kranjski intendant grof Fargues je namreč poslal svojemu predstojniku grofu Daruju statistično gradivo za Kranjsko iz arhivačasne deželne vlade v Ljubljani; to se v celoti sklada z že zgoraj navedenimi podatki.⁶ Na splošno pa so veljali popisi avstrijskih konskripcijskih komisij za vojaško tajnost (čeprav je sočasno izšlo precej literature s kar točnimi številkami!), zato ni presenetljivo, da je Fargues glavnemu intendantu hkrati sporočil, da kranjskačasna vlada ne pozna natančnega števila prebivalcev posameznih mest, trgov in vasi, češ da je z detajlnimi podatki razpolagal le v deželi poveljujoči avstrijski general, ki pa da je sedaj nekje na Ogrskem. Seveda pri tem ne gre izključiti možnosti, da ječasna vlada Farguesa zavajala, saj se je morala jasno zavedati, čemu zbirajo Francozi gradivo o številu prebivalstva in obsegu kmetijske proizvodnje. Še zlasti, ker so Farguesa vlekli za nos tudi pri nekaterih drugih za okupacijske oblasti bistvenih informacijah: iz istega dopisa namreč izhaja, da so ljubljanski uradniki pustili intendanta živeti v prepričanju, da na Kranjskem dotlej nikoli niso bili izdelali – zemljiškega katastra!⁷

Fargues pa je kmalu dobil priložnost Kranjsko resneje in načrtneje statistično proučiti. Grof Daru je 14. avgusta 1809 zahteval od intendantov na avstrijskem zasedenem ozemlju, naj v mesecu dni zberejo gradivo o kmetijski proizvodnji in s statistično metodo ugotovijo njene viške, ki da jih bodo zasedbene oblasti namenile potrebam svojih čet.⁸ Za izračun viškov pridelkov je bilo treba zbrati podatke o številu prebivalstva in živine ter o proizvodnji in porabi najpomembnejših vrst žita in sena po nabornih gospostvih. O tem, da je ta obsežna in težavna naloga zahtevala bistveno več časa, kot je bilo določeno, gotovo pa tudi o pasivnem odporu in zavlačevanju velikega dela deželnega, kresijskega in gosposčinskega uradništva, ki jo je izvajalo, priča že dejstvo, da je bila kljub Darujevemur priganjanju na Kranjskem izvršena šele v dveh mesecih. Kolikor je bilo v njegovi moči, je skušal Fargues zbrano gradivo preveriti, saj je Daruju 14. oktobra v dopisu, ki je spremljal poslano statistično tabelo, kar dvakrat zagotovil, da je točnost vseh podatkov osebno preveril oz. da mu pošilja samo točne podatke.

Pa vendar je ob primerjanju s predhodnim avstrijskim statističnim gradivom in francoskim ljudskim štetjem iz leta 1811 jasno, da so ti rezultati na splošno nezanesljivi, ker so bistveno prenizki. Kranjska je ob tem popisu še obsegala avstrijsko Istro (Pazinsko knežijo) in Devin z okolico, namreč naborna gospostva Devin, Socerb in Podgrad, Pazin,

Koroškem naj bi v desetih mestih (Celovec 10.000, Beljak 5.000) in 2.826 vaseh živelo 294.000 ljudi, na Kranjskem pa v 16 mestih in 3.331 vaseh 412.000 prebivalcev (Ljubljana kar 20.000 prebivalcev!). Podatkov za Goriško Moniteur ni objavil, za Trst (najbrž je treba razumeti pod to oznako Tržaško) pa navaja skupaj 21.000 prebivalcev.

Prav tako so nezanesljivi podatki iz osnutka dekreta o vojaški organizaciji Ilirskih provinc s konca leta 1809, po katerih naj bi v Iliriji živelo kar 2.237.336 prebivalcev. Gl. ANP, AF IV 543, plaqueette 4252, piéce 28.

Statistične podatke je uporabil tudi maršal Marmont v svoji spomenici o deželah, ki jih je pred sklenitvijo dunajskega miru Francija zahtevala od Avstrije (Dunaj, 3.10.1809, Service historique de l'Armée de Terre, Château de Vincennes, Reconnaissances. Autriche-Hongrie 1595). Gl. še ocene o številu prebivalstva iz leta 1809, ANP, AF IV 1675, plaqueette 5/II (isti podatki v Archives du Ministère des Affaires Étrangères Paris, Correspondance politique. Autriche, vol. 384, ff. 371–373).

Istra v okviru Italijanskega kraljestva naj bi imela leta 1806 nekako 82.477 prebivalcev, ANP, AF IV 1710, ff. 15–45, statistično poročilo finančnega ministra Italijanskega kraljestva podkralju Eugènu de Beauharnaisu, Milano 22.2.1806.

⁶ ANP, 138 AP, fasc. 146.

⁷ Prav tam. – »Il n'a jamais été fait de cadastre de la Carniole«, je zapisal Fargues v spremni notici k poslanemu statističnemu gradivu.

⁸ Prav tam. – Za druge slovenske dežele tovrstnega statističnega gradiva doslej še nismo imeli v rokah.

Kršan, Kozljak, Lupoglavo in Kastav, štela pa naj bi v tem obsegu, ki ni drugačen od onega iz leta 1807, vsega 376.866 prebivalcev: 106.303 v ljubljanskem, 122.159 v postojnskem in 148.404 v novomeškem okrožju.⁹ Njeno prebivalstvo naj bi se tako v približno letu dni zmanjšalo za več kot 44.000 ljudi pri nespremenjenem teritorialnem obsegu! Tega števila ne gre primerjati s Zwittrovim izračunom, da se je prebivalstvo Kranjske v francoski in pofrancoski dobi znižalo za skoraj 50.000 ljudi, saj so bile vzrok za to znižanje upravne in teritorialne spremembe po letu 1811,¹⁰ Zwittrovemu številu pa se približamo že, če primerjamo podatke iz 1804 in deloma iz 1807 z onimi iz 1811. Še več, razlika v številu prebivalstva med 1808 in 1809 na Kranjskem je tudi absolutno prevelika, da bi jo smeli pripisovati izseljevanju oz. pobegom pred Francozi, čeprav začasne migracije te vrste v francoski dobi pri nas niso imele zanemarljivega obsega. Po drugi strani so rezultati iz leta 1809 za vso Kranjsko na videz primerljivi z onimi iz 1811 (in s tem tudi z avstrijskimi iz 1817). V resnici pa pokaže primerjava za ljubljansko in novomeško okrožje oz. francoska distrikta z enakima imenoma in praktično enakim obsegom povsem drugačno sliko: v ljubljanskem distriktu so leta 1811 v primerjavi z rezultati izpred treh let našli kar nekaj nad 35.000 ljudi več, v novomeškem pa blizu 8.000! Več kot očitno je torej, da velja prav za štetje iz leta 1809, ki ga Zwitter sicer ni poznal, in ne, kakor bomo videli, za onega iz 1811, njegovo opozorilo, da namreč francoskih »števil ne smemo brez rezerve primerjati z avstrijskimi«. ¹¹ Po našem mnenju pa ne gre iskati vzroka za to v zelo različnem načinu štetja, saj nam primerjava med rezultati iz 1811 in avstrijskim štetjem iz 1817 jasno pokaže, da so bile razlike manjše, kot bi si utegnili predstavljati. Pri štetju 1809. je treba predvsem upoštevati, da so francoske okupacijske oblasti njegovo izvedbo poverile stari avstrijski uradniški strukturi, le-ta pa se je jasno zavedala francoskih motivov in je številke pogosto načrtno zniževala.

Da pa rezultatov štetja iz 1809. ne gre v celoti zametavati in da so za nekatera naborna gospostva povsem verodostojni in primerljivi, nas opozori zavoljo drugačnega teritorialnega obsega sicer težavna in pogosto nemogoča, včasih pa vendarle izvedljiva primerjava med rezultati iz 1809 in 1811 na nivoju nabornih gospostev in kantonov. Tako sta npr. naborni gospostvi Hošperk in Snežnik v postojnskem okrožju šteli po francoskih podatkih 1809. leta 6.457 oz. 4.453 prebivalcev, skupaj torej 10.910 ljudi, kar je moč primerjati s podatki za kantona Cerknico in Lož, ki sta po upravni ureditvi iz 1811 zavzemala isto področje in imela skupaj 11.513 prebivalcev, torej 5,5% več, kar je povsem primerljivo. Zato lahko sklenemo, da je zanesljivost popisa iz 1809 po nabornih gospostvih sila različna in bi jo bilo potrebno ugotavljati od primera do primera, kadar je to mogoče.

Leta 1811 so izvedle francoske oblasti v Ilirskih provincah velike upravnoteritorialne preuredbe, obenem pa tudi ljudsko štetje, ki so ga sicer v tem letu opravili po vsem francoskem cesarstvu. Po francoskem običaju rezultati štetja niso bili uradna skrivnost, ampak so jih oblasti od decembra 1811 do srede februarja 1812 celo objavljale v ilirskem vladnem časopisu *Télégraphe officiel*.¹² V *Télégraphu* najdemo rezultate po provincah in

⁹ AN, 138 AP, fasc. 146, *État général des récoltes dans la Province de Carniole en 1809*. Po tem štetju naj bi imela Ljubljana (gradivo se očitno nanaša na mesto samo) le 7.235 prebivalcev, kar je skoraj četrtino manj kot leta 1808, ko je bilo v mestu prisotnih 9.731 ljudi. Sicer gl. Jože RUS, *Prebivalstvo in obseg francoske Ljubljane v primeri z današnjo*, Poseben odtis iz *Geografskega vestnika* 1927, str. 103–112; Anton AŠKERC, *Število prebivalstva ljubljanskega l. 1813*, *Ljubljanski zvon* 1903, str. 640.

Za Farguesa je med ilirskim francoskim uradništvom očitno vendarle veljalo, da je pošiljal svojim predstojnikom nepreverjeno statistično gradivo. Tako poroča Pellenc s.d., ANP, AF IV 1713, dossier 6, piéce 37. K temu Farguesov dopis Daruju, Ljubljana, 25.9.1809, ANP 136 AP, fasc. 8.

¹⁰ ZWITTER, *Prebivalstvo*, str. 41.

¹¹ Prav tam, str. 42.

njihovih nižjih upravnih enotah – distriktih, kantoni in občinah (arrondissements communaux) – z izjemo Kranjske, kjer so iz tega vira znani le podatki za celotno deželo, vse tri distrikte in kantone, ne pa za občine.¹³ Podatki celotnega štetja so nam pa na voljo v dveh velikih uradnih poročilih. Prvega je aprila 1812 predložil ilirski glavni intendant grof Chabrol Napoleonovemu notranjemu ministru,¹⁴ drugi je sestavni del večjega statističnega poročila iz marca 1813 in obsega poleg rezultatov štetja prebivalcev tudi popis cerkvenega premoženja in cerkvene organizacije.¹⁵

S štetjem so ugotovili na področju vseh šestih provinc 1.483.731 prebivalcev: Kranjska je imela 370.340 ljudi,¹⁶ ilirska Koroška 136.660, Istra skupaj 242.683, Civilna Hrvaška 204.944, Dalmacija 220.090, provinca Dubrovnik 69.094 in Vojna Hrvaška, kjer so podatki zbrani le za okvir province, okroglo 240.000 ljudi.

Podatke ljudskega štetja 1811 za slovenski del Ilirskih provinc bomo v nadaljevanju v celoti objavili in natančno primerjalno analizirali. Za nižje upravne enote doslej v literaturi še niso bili objavljeni,¹⁷ so pa pomembni za raziskovanje populacijskih razmer in francoske ter restavracijske avstrijske teritorialno-upravne ureditve, zato jih objavljamo strnjene v veliko tabelo 1, ki se zgleduje po obeh izvornikih oz. objavi v *Télégraphu*.¹⁸ V levem stolpcu preglednice najdemo najprej posamezne PROVINCE, razdeljene v **distrikte** in *kantone*, znotraj le-teh pa so našteje oštevilčene francoske občine. Ob vsaki upravni enoti je navedeno ugotovljeno število prebivalcev. V desnem stolpcu pa je seznam terezijanskih konskripcijskih oz. jožefinskih davčnih občin (kar velja za novomeški distrikt) in »krajev« (v ljubljanskem in postojnskem distriktu),¹⁹ ki so sestavljali posamezno francosko občino. Povsem nejasno je,

¹² *Télégraphe officiel* (naprej: TO) 1811, št. 99 (11.12.), str. 395; št. 100 (14.12.), str. 398–400; št. 101 (18.12.), str. 402–404; št. 102 (21.12.), str. 406–408; št. 103 (25.12.), str. 410–411; TO 1812, št. 4 (11.1.), str. 15–16; št. 5 (15.1.), str. 19–20; št. 6 (18.1.), str. 23–24; št. 7 (22.1.), str. 27–28; št. 8 (25.1.), str. 31–32; št. 9 (29.1.), str. 35; št. 10 (1.2.), str. 39–40; št. 12 (8.2.), str. 48; št. 13 (12.2.), str. 51.

¹³ Gl. TO 1811, št. 103 (25.12.), str. 411.

¹⁴ ANP, F^{1e}66, Tableau général de la division territoriale des Provinces illyriennes et de leur population par provinces, districts, cantons, et arrondissements communaux. Présenté à S.E. le Ministre de l'Intérieur le 24 avril 1812.

¹⁵ ANP, F^{1e}61, Tableau général de la population des Provinces Illyriennes. – K temu prim. tudi poročilo glavnega intendanta Chabrola ministru za verstva, Ljubljana 19.11.1812, ANP, F¹⁹ 7055.

¹⁶ Pri nekoliko drugačnem obsegu leta 1817 je imela Kranjska 376.288 prebivalcev (ZWITTER, *Gospodarska in družbena zgodovina* 1, str. 99).

¹⁷ Za province, distrikte in večja mesta v Iliriji je objavil podatke štetja iz 1811 že Bogumil VOŠNJAK, *Ustava in uprava ilirskih dežel*, Ljubljana 1910, str. 127, in pri tem mislil, da izvirajo iz leta 1812. Zato je tudi napačno tolmačil funkcijo odredbe glavnega guvernerja z dne 7.12.1812, saj se le-ta ne nanaša na ljudsko štetje, temveč gre očitno za policijsko prevencijo. Podatke ljudskega štetja 1811 prim. še v: ZWITTER, *Prebivalstvo*, str. 90.

¹⁸ Po tem zgledu je nastala tudi bistveno skromnejša tabela v razpravi Seraphine PUCHLEITNER, *Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung, Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 15/1902, str. 141–144. Posebej velja poudariti, da je po *Télégraphu* sestavil podrobno tabelo francoskih občin – imenuje jih glavne občine – v okviru slovenskega dela Ilirskih provinc s pripadajočimi jim »kraji« oz. davčnimi občinami (poimenuje jih občine) tudi Jože ŽONTAR v svoji neobjavljeni disertaciji z naslovom *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*, Ljubljana 1976, Priloge str. 122–153 (sign. B 662, v knjižnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana), a brez podatkov o številu prebivalstva, saj mu pač niso bili dostopni, deloma pa tudi z drugačnimi lokalizacijami sestavnih delov občin.

¹⁹ Vasilij MELIK, *Naselja kot upravno-statistične enote. Razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem*, *Geografski vestnik* 20–21/1948–1949, str. 185 op. 127. – Vrsto spodaj objavljenih primorskih toponimov mi je pomagal razrešiti kolega in prijatelj dr. Branko Marušič, za kar se mu tudi na tem mestu toplo zahvaljujem. Kar zadeva toponime na Koroškem, sem s pridom uporabil deli: Pavel Zdovc, *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*, Dunaj 1993, in Luka Sienčnik – Bogo Grafenauer, *Slovenska Koroška*. *Seznam krajev in politično-upravna razdelitev*, Ljubljana 1945.

ali predstavljajo imena naselij v bivši beneški Istri (koprskem distriktu) »kraje« (kar je verjetneje) ali pa kakšne beneške teritorialno-upravne enote.

Tabela 1: Število prebivalstva in upravna razdelitev slovenskega dela Ilirskih provinc leta 1811

KRANJSKA	370.340	
Ljubljanski distrikt	141.679	
<i>Kantoni in občine v njih (te so oštevilčene)</i>		Pripadajoče davčne občine oz. »kraji«
<i>Ljubljana intra muros</i>	13.369	
1. Ljubljana intra muros	13.369	mesto, predmestja, Glince, Vič, Rudnik, Sp. Šiška, Vodmat, Kurja vas, Rudnik, Orle, Sela, Srednja vas, Daljna vas, Babna Gorica
<i>Ljubljana extra muros</i>	18.246	
2. Bokalce	2.714	Brezovica, Lukovica, Log, Dragomer, Vnanje Gorice, Notranje Gorice, Plešivica s Kušljanovim gradom, Brezje, Dobrova, Hruševo, Gabrje z Osredkom, Šujica, Stranska vas, Bokalce, Kozarje, Draževnik, Komanja, Razori, Podsmreka
3. Črnuče	2.572	Črnuče, Zg., Sr. in Sp. Gameljne, Ježica, Savlje, Kleče, Mala vas, Stožice, Tomačevo, Jarše, Obrije, Podboršt pri Gmajni, Nadgorica, Ježa, Dobrava pri Ježi, Brod, Gmajna, Soteska, Podgorica, Šentjakob, Pšata pri Dragomlju
4. Šentvid	2.473	Šentvid, Poljane, Zg. Šiška, Koseze, Kamna Gorica, Podutik, Toško Čelo, Glince, Dolnice, Pržanj, Dravlje, Zapuže, Trata, Podgora, Gunclje, Dvor, Stanežiče, Medno, Brod, Vižmarje
5. Medvode	2.719	Medvode, Zbilje in Žeje, Svetje, Ladja, Zg. in Sp. Senica, Dol, Pungert, Gosteče, Draga, Sora, Govejek, Trnovec, Topol, Brezovica, Tehovec, Studenčice, Rakovnik, Goričane, Vaše, Preska, Žlebe, Golo Brdo, Seničica
6. Zalog	2.012	Slape, Selo, Moste, Studenec, Zg. in Sp. Kašelj, Zalog, Zg. in Sp. Zadobrova, Sneberje, Podgrad, Laze, Vevče, Hrastje, Šmartno
7. Dobrunje	2.223	Štepanja vas, Zg. in Sp. Hrušica, Bizovik, Dobrunje, Zadvor, Zavogljje, Sostro, Sadinja vas, Češnjica, Zagradišče, Podlipoglav, Podmolnik, Šentpavel, Fužine, Javor, Besnica
8. Brest	2.324	Studenec, Iška Loka, Brest, Matena, Tomišelj, Jezero, Planinca, Vrbljene, Strahomer, G. Ig, Iška vas, Mala vas, Kot, Staje, Dobravica, Kremenica
9. Želimplje	1.209	Želimplje, Pijava Gorica, Brezje, Smrjene, Gradišče, Vrh, Visoko, Zapotok, G. in D. Golo, Škrilje, Selnik, Klada, Sarsko
<i>Kamnik</i>	14.716	
10. Kamnik	2.872	Mekinje, Zduša, Vrhpolje, Nevlje, mesto Kamnik, Šutna, Graben, Novi trg, Podgora, Fužine, Sp. in Zg. Žale, Zaprice, Sp. in Zg. Ravne, Košiše pri Tunjicah, Zg. in Sp. Stranje, Stolnik, Bistričica, Zagorica pri Stranjah, Klemenčevo, Kregarjevo, Okroglo, Zakal, Županje Njive, Črna, Prapretno, Stahovica, Vranja Peč, Zg. in Sp. Palovče, Trebelno
11. Šmartno	2.012	Buč, Vaseno, Loke, V. Lašna, Potok v Tuhinju, Šmartno, Pišvevo, Kostanj, Snovnik, Praproče, Ravne, Sidol, Gradišče pri Kostanju,

		Hruševka, Podbreg, Stebljevek, Gozd, Kališe v Dolini, Kališe pri Črni, Žagarjevo, Potok, Podstudenec, Črna, Črna v Dolini, Brezje, Kršič, Godič, Jeranovo, Podjelše, Vodice, Poreber, Briše, Hrib, Oševak, Tučna, Vir
12. Motnik	2.039	Bela Peč, Markovo, Srednja vas, Podhruška, Poljana pri Beli Peči, Rožično, Sovinja Peč, Znojile, Sela, Žubejevo, Studenca, Trobelno, Golice, Laze, Liplje, M. Hrib, Selo, Črni Vrh, Zg. Tuhinj, V. Hrib, Cirkuše, Jasovnik, Zg. Motnik, Češnjice, Špitalič, Sv. Miklavž v Beli, Okrog, Motnik
13. Križ	2.726	Homec, Stob, Zg. in Sp. Domžale, Zg., Sr. in Sp. Jarše, Preserje, Rodica, Šmarca, Bakovnik, Duplica, Nožice, Podgorje, Križ, Moste, Suhadole, Gora
14. Kapla vas	2.521	Kapla vas, Žeje pri Suhadolah, Klanec, Mlaka, Gmajnica, Breg pri Potoku, Potok pri Bregu, Podboršt pri Gmajnici, Dobrava pri Kapli vasi, Pšata pri Nasovčah, Nasovče, Vopovlje, Lahovče, Zalog, (Cerkljanska) Dobrava, Glinje, Tunjice pri Sv. Ani, Tunjice pri Košihah
15. Mengeš	2.546	V. Mengeš, M. Mengeš, Pristava, Loka, Rašica, Dobeno, Trzin, Depala vas, Topole, Študa, Šentpavel, Dragomelj
<i>Kranj</i>	28.614	
16. Kranj	7.548	mesto Kranj in predmestja, Huje, Čirče, Klanec, Primskovo, Gorenje, Britof pri Gorenjah, Orehovlje, Predoslje, Bobovek, Tatinec, Srakovlje, Mlaka, Kokrica, Ilovka, Rupa, Zg., Sr. in Sp. Bitnje, Drulovka, Šmarjetna Gora, Stražišče, Sv. Jošt, Zg. in Sp. Besnica, Orehek, Breg, Jama, Praše, Mavčiče, Podreča
17. Naklo	2.613	Bistrica, Britof pri Taboru, Goriče, Kamnjek, Lenenice, Sr. vas pri Britofu, V. in M. Naklo, Podbrezje, Pivka, Polica, Zalag, Zavodo, Sr. vas pri Goričah, Strževo, Strahinj, Tabor, Zg. in Sp. Tenetiše, Cegelnica, Žeje, Okroglo
18. Smlednik	2.571	Smlednik, Trboje, Moše, Dragočajna, Hraše, Sv. Valburga, Zg. in Sp. Pirniče, Vikrče, Zavrh, Žerjavka, Tacen, Šmartno
19. Šenčur	2.856	Šenčur, Prebačevo, Voglje, Voklo, Srednja vas, Visoko, Luže, Možanca, Velesovo, Adergas, Trata, Olševak, Hrastje
20. Vodice	2.328	Vodice, Bukovica, Šinkov Turn, Koseze, Kot, Polje, Povodje, Repnje, Selo, Golo, Skaručna, Utik pri Polju, Vesca, Dobruša, Vojsko, Zapoge, Dornice, Torovo
21. Cerklje	2.827	Cerklje, Češnjevak, Grad, Dvorje, Stiška vas, Štefanja Gora, Sv. Ambrož, Sv. Lenart, Šenturška Gora, Zg. in Sp. Brnik, Pšenična Polica, Vašca, Apno, Ravne, Poženik, Šmartno, Viševca, Sidraž, Vrhovje
22. Preddvor	2.911	Babni Vrt, Bašelj, Breg, Preddvor, Hraše, Kokra, Mače, Nova vas, Hrib, Čadovlje, Pangršica, Povlje, Potoče, Žablje, Jezersko, Suha, Trstenik, Tupaliče, Zg., Sr. in Sp. Bela, Hotemaže, Visoko, Milje
23. Tržič	2.513	Tržič, Sv. Katarina, Sv. Ana
24. Loka	2.447	Loka, Bistrica, Brezje pri Bistrici, Brezje pri Visočah, Visoče, Vadiče, Popovo, Brdo, Hudo, Hušica, Kovor, Križe, Pristava, Žiganja vas, Breg pri Retnjah, Sebenje, Retnje, Golnik, Gozd, Novake, Senično, Zg. in Sp. Vetrno, Zvirče, Zg. in Sp. Duplje, Zadruga
<i>Radovljica</i>	23.529	

25. Radovljica	3.082	Radovljica, Predtrg, Brda, Vošče, Lancovo, Zg. in Sp. Lipnica, Mošnje, Moste, Žirovnica, Breg, Vrba, Selo, Zabreznica, Breznica, Doslovče, Smokuč, Rodine, Studenčice, Hraše, Hlebce, Nova vas, Lesce
26. Kropa	3.067	Kamna Gorica, Kropa, Ovsiše, Poljšica, Češnjica, Rovte, Brezovica, Dobravica, Lipnica, Zg., Sr. in Sp. Dobrava, Mišače, Prezrenje, Podnart, Zaloše, Otoče
27. Begunje	3.031	Posavec, Ljubno, Praproče, Paloviče, Leše, Peračica, Črivec, Noše, Brezje, Dobro Polje, Globoko, Mošnje, Gorica, Vrbnje, Zg. Otok, Mlaka, Sv. Lucija, Sr. vas, Slatna, Dvorska vas, Zapuže, Zgoša, Begunje, Poljče
28. Zagorica pri Bledu	4.345	Bled, Zagorica, Rečica, Želeče, Mlino, Slamniki, Bohinjska Bela, Selo, Bodešče, Ribno, Koritno, Kupljenik, Zg. Gorje, Podhom, Sp. Gorje, Grabče, Krnica, Laze, Mevkuž, Radovna, Višelnica, Poljšica, Dobrava, Zasip
29. Bistrica	3.946	Bistrica, Bitnje, Brod, Nemški Rovt, Polje, Nomenj, Ravne, Savica, Srednja vas, Stara Fužina, Jereka, Češnjica, Podjelje, Studor, Gorjuše, Koprivnik
30. Kranjska Gora	2.718	Bela Peč, Koprivnik, »Aichhelten«, Zagrad, Rateče, Podkoren, Kranjska Gora, Log, Sr. vrh, Gozd
31. Jesenice	3.340	Dovje, Mojstrana, Planina, Hrušica, Plavž, Jesenice, Sava, Javornik, Koroška Bela, Potoki
<i>Škofja Loka</i>	24.095	
32. Škofja Loka	3.351	mesto Škofja Loka, Hosta, Puštal, Sv. Ožbolt, Sv. Andrej, Sv. Peter, Bodovlje, Staniše, Gabrk, Brode, Sv. Florjan, Sopotnica, Zminec, Gabrovo, Vincarje
33. Stara Loka	3.474	Stara Loka, Binkelj, Vešter, Trnje, Virlog, Moškrin, Pevno, Križna Gora, Planica, Lavtarski Vrh, Čepulje, Žabnica, Šutna, Crngrob, Dorfarje, Forme, Sv. Duh, Virmaše, Grenc, Stari Dvor, Suha, Trata, Lipica, Godešič, Reteče, Gorenja vas
34. Poljane	2.637	Poljane, Dobje, Predmost, Hotovlja, Visoko, Na Logu, Kovski Vrh, Bukov Vrh, Vinharje, Kremenik, Dolenja Ravan, Malenski Vrh, Jazbine, Lovsko Brdo, Lom, Zakobiljek, Podobeno, Volča, Gabrška Gora, Smoldno, Valterski Vrh, Na Logu, Loka, Javorje, Dolenčice, G. in D. Žetina, Murave, Jelovica, Četena Ravan, Podvrh, Zapreval, Mlaka, Krivo in Jarče Brdo, Delnice
35. Trata	2.377	Trata, Stranska vas, D. in G. Dobrava, Todraž, Žirovski Vrh, Žirovski Vrh pri Sv. Antonu, Sr. vas, Hlavče Njive, Čabrače, Volaka, Srednje Brdo, Gorenja vas, Suša, Bačne, Žabja vas, D. Brdo, G. Brdo, Lučine, Goli Vrh, Suhi Dol, Dolge Njive, Zadobje, Prelesje, Brebovnica
36. Stara Oselica	2.324	Stara Oselica, Leskovica, Studor, Debeni, Kopačnica, Fužine, Lajše, Krnice, Robidnica, Davča, Novine, Tičje Brdo, Hobovše, Laze, Kladje, Trebija, Podgora, Nova Oselica, Hobovše, Laniše, Podlanišče, Podjelovo Brdo, Podpleče, Sovodenj, Koprivnik, Mrzli Vrh
37. Žiri	3.044	Žiri, Stara vas, Nova vas, Žirovski Vrh, Zabrežnik, Selo, Dobračeva, Ledinica, Jarčja Dolina, Javorjev Dol, Breznica, Korita, Krnice, Ledine, Pečnik, Govejk, Srnjak, Osojnica, G. Vrsnik, Idršek, Ravne, Žirovnica, Sovra, Brekovice, Goropeke, Račeva, Opale, Hleviše, Lavrovec, Črna, Podklanec, Izgorje, Vrh (nad Rovitami), Hlevni Vrh, Zavratac, Potok, Dole

38. Sorica	1.269	Sp. in Zg. Sorica, Porezen, Zg. in Sp. Danje, Zabrd, Torka, Ravne, Davča, Zali Log, Potok, Zala, Osojnik
39. Železniki	2.836	Železniki, Sv. Miklavž, Ojstri Vrh, Češnjica, Studeno, Rudno, Sv. Križ, Dražgoše, Dražgoše na Pečeh
40. Selca	2.783	Selca, Dol. vas, Golica, Kališe, Podblica, Jamnik, Rovte, Nemilje, Zabrekve, Bukovica, Sv. Tomaž, Sv. Lenart, Zg. in Sp. Luša, Sv. Klemen, Sv. Mohor, Knap, Ševlje
<i>Gamberk</i>	19.110	
41. Lukovica	2.634	Prevoje, Rafolče, Vrhovlje, Dupeljne, Obrše, Čeplje, Zlato Polje, Brezovica, Tmovče, Trnjava, Lukovica, Prapreče, Sp. Koseze, Prevalje, Imovica, Vrba, Šentvid, Krašnja, Sp. Loke, Žirovše, Pšajnovica, Krajno Brdo, Vrh, Koreno, Kompolje
42. Šentožbolt	2.345	Šentožbolt, Trojane, Hrastnik, Hribi, Podzid, Blagovica, Češnjice, Čemšenik, Jesenovo, Dobrljevo, Brezje, Zaplanina deloma
43. Zagorje	2.102	Ržiše, Izlake, Prhovec, Zabreznik, Znojile, Zagorje, Kotredež, Loke, Rove, Selo, Podkraj, Potoška vas, Prapreče, Zavine, Sv. Planina, Toplice, Čebine, Sv. Urh
44. Ponoviče	2.352	Vače, Slivna, Vernek, Zg. in Sp. Hotič, G. in D. Log, Gradec, Klenik, Potok, Konj, Ržišče, Sava, Savšenik, Šentlambert, Senožeti, Široka Set, Zahrib, Tirna, Jablana
45. Kandrše	2.220	Kolovrat, Briše, Podlipovica, Šemnik, Borje, Ravne, Zabava, Čolnišče, Gora, Kandrše, Žvarulje, Leše, Laze, Rovišče, Peče, Križate, Pretrž, Golče
46. Moravče	2.557	Češnjice, Moravče, Gorica, Drtija, Marijinega Oznanjenja pri Dreti (!), Koseze, Mošenik, Sv. Valentin, Sv. Mohor in Fortunat, Sv. Andrej, Imenje, Krašče, Zg. in Sp. Javoršica, Zg. in Sp. Tuštanj, Vrhpolje, Ribče, V. vas, Zg. in Sp. Prekar, Podoreh, Svine
47. Sv. Helena	2.425	Dol, Beričevo, Videm, Zaboršt, Zajelše, Podgora, Vinje, Klopce, Senožeti, Dolsko, Kleče, Petelinje, Sv. Helena, M. Loka, Selo, Ihan, Preloge, Sv. Kunigunda, Sv. Miklavž, Sv. Križ
48. Krumperk	2.475	Dob, Brezje, Brezovica, Gorjuša, Krtina, Količevo, Krumperk, Račni Vrh, Podrečje, Rača, Žeje, Češenik, Studenec, Turnše, Laze, Vir, Zalog, Rova, Pehčanja, Zagorica pri Rovah, Žiče, Dolenje, Kolovec, Radomlje, Hudo, Škrjančevo
Novomeški distrikt	156.335	
Novo mesto	17.069	
49. Novo mesto	3.731	mesto z Bršljinom, Gor. Kamencami, Prečno, Gotno vasjo in Kandijo
50. Stopiče	2.978	Štranska vas, Lakovnice, Cerovec, Zajčji Vrh, Hrušica, Težka Voda, Črmošnjice, Vinja vas, Jurna vas
51. Toplice	2.662	Vel. Podljuben, Soteska, Podhosta, Podturn, Dobindol, Jurka vas, Toplice
52. Mirna Peč	2.471	D. Podboršt, Globodol, Mirna Peč, Hmeljčič, Zagorica, Cerovec, Jordankal
53. Šempeter	2.406	Ždinja vas, Črešnjice, Herinja vas, Šempeter, Bela Cerkev, Tomažja vas, Družinska vas, Žaloviče
54. Brusnice	2.821	Smolenja vas, Potov Vrh, Gabrje, Brusnice, Orehovica, Mokro Polje

<i>Kostanjevica</i>	20.790	
55. Šentjernej	3.000	Vrhpolje, Šentjernej, D. Stara vas, Groblje, Ostrog, Drama, Čadraže, G. Gradišče
56. Kostanjevica	2.983	Prekopa, Orehovec, Slinovce, Sv. Križ, Oštrc, Črneča vas, Planina, mesto Kostanjevica
57. Mokrice v Čatežu	2.935	Bušeca vas, Čatež, Cerina, Sobenja vas, Nova vas, Bregana, Koritno, V. Dolina
58. Cerklje	3.129	G. vas, Drnovo, V. Podlog, Črešnjice, V. Mraševo, Krška vas, Zasavje, G. Skopice
59. Krško	3.269	Sr. Arto, V. Trn, Kobile, Senuše, Sv. Lovrenc, Leskovec, G. Pijavško, Krško, Ravno
60. Raka	2.835	Gmajna, Ardor, Raka, Površje, Pristava, Straža pri Sv. Valentinu, Hrvaški Brod, Hudenje
61. Studenec	2.639	Rovišče, Zaboršt, Arto, Impole, Log
<i>Mokronog</i>	17.882	
62. Škocjan	2.000	Krsinji Vrh, Telče, G. Dole, Bučka, D. Stara vas, Dobrava
63. Šmarjeta	2.251	G. vas, Zbure, Zagrad, Mirna vas, D. Laknice
64. Mirna	2.120	Selo, Brezovica, Zabrdje, Ostrožnik, Tihaboj, Zabukovje
65. Mokronog	3.008	Mokronog, Tržišče, Trebelno, Zabukovje, Ornuška vas, Jelševac, Laknice, Martinja vas
66. Šentrupert	2.979	Straža, Ravne, V. Cirmik, Šentrupert, Pijavice, Zaloka, Bistrica, Sv. Lovrenc
67. Boštanj	2.882	Boštanj, Jablanica, Vrh, Goveji Dol, Dvor, Leskovec, Cerovec, Kal
68. Radeče	2.642	Radeče, Hotemež, Vrhovo, Njivice, Podkraj, Sv. Križ
<i>Litija</i>	10.711	
69. Dole	2.991	Dobovec, Sv. Jurij, Konjšica, Polšnik, Borje, Dole
70. Sv. Križ	2.522	Moravče, Klanec, Tlaka, Čatež, Poljane, Gradišče, Ježce, Sv. Mihael
71. Litija	2.625	Liberga, Sv. Peter in Pavel, Jablanica, Šmartno, Litija
72. Prežganje	2.573	Sv. Anton, Kresniški Vrh, Kresniške Poljane, Kresnice, Trebeljevo, Račica, Volavlje, Vnajarje, Sostro
<i>Veliki Gaber oz. Višnja Gora</i>	19.666	
73. Šmartno (=Šmarje)	2.932	Mlačevo, Slivnica, Ponova vas, Lanišče, M. Vrh, Šmarje, Sela, Stranska vas, Grosuplje
74. Višnja Gora	2.864	Draga, Hudo, Dobrava, Leskovec, Blečji Vrh, Stara vas, Polica, Dedni Dol, Višnja Gora, Kriška vas, Luče, V. Loka, Ilova Gora, Potok
75. Dobropolje	2.995	Zdenska vas, Cesta, Videm, Zagorica, Podgora, Kompolje, Potiskavec, (Pod)Tabor, Račna
76. Turjak	2.466	Turjak, M. Lipljene, V. Osolnik, Selo, Krvava Peč, Udje, M. Lašče
77. Lašče	2.560	Ulaka, Lužarji, Dvorska vas, Podpoljane, Sv. Gregor, V. Lašče
78. Stična	3.085	Stična, Metnaj, Šentvid, Češnjice, Bukovica, Radohova vas, V. Pece, G. vas, Muljava

79. Veliki Gaber	2.764	Sobrače, Temenica, M. Dole, V. Gaber, Zagorica, Podboršt, Dob, Stehanja vas, V. Videm, Potok
<i>Žužemberk</i>	13.631	
80. Trebnje	2.859	Sv. Štefan, Škovec, Lukovek, Češnjevok, G. Medvedje selo, Blato, Ponikve, Trebnje, V. Loka
81. Dobrnič	2.449	Sela pri Šumberku, Knežja vas, Dobrnič, Korita, Ajdovec
82. Hinje	2.920	V. Lipje, Hinje, Žvirče, Šmihel, Smuka
83. Žužemberk	2.404	Žužemberk, Dvor, Reber
84. Krka	2.999	Sušica, Valična vas, Fužina, Višnje, Ambrus, V. Globoko, Podbukovje, Krška vas, Trebnja Gorica
<i>Kočevje</i>	29.682	
85. Bloke	2.579	V. Bloke, V. Vrh, Ravnik, Zales, Štrukljeva vas, Ravne, Otave, Osredok
86. Loški Potok	2.180	Gora, Ravne, Retje, Hrib pri Taboru, Travnik
87. Sodražica	2.432	Vinice, Zamostec, Sodražica, Žimarice, Velike Poljane, Slatnik
88. Ribnica	2.550	Ribnica, Dane, Jurjevica, G. vas, Sušje, Hrovača
89. Dolenja vas	2.282	Grčarice, Rakitnica, Dolenja vas, Prigorica, Goriča vas
90. Mala Gora	2.756	Mala Gora, Stari Log, Stara Cerkev
91. Kočevje	2.759	mesto Kočevje, Sela, Livold, Mlaka
92. Trava	2.473	Trava, Podpreska, Osilnica, Bosljiva Loka, Papeži
93. Reka	2.739	Gotenica, Reka, Štalcerji, Borovec
94. Mozelj	2.005	Mozelj, Reintal, Sp. Log, Knežja Lipa
95. Koprivnik	2.465	Koprivnik, Mačkovec, Najbihelj
96. Kostel	2.462	Kuželj, Pirče, Tišenpol, »Tazte«, Kostel, Banja Loka
<i>Metlika</i>	26.904	
97. Poljane	2.924	Vimolj, Zagozdac, Predgrad, Stari trg, Radenci, Laze
98. Črmošnjice	2.547	Poljane, Novi Tabor, Blatnik, Planina
99. Črnomelj	2.810	Črnomelj, Petrova vas, Talčji Vrh, Kot, Loka
100. Obrh	2.780	Golek, Tanča Gora, Dobljče, Obrh
101. (Sinji) Vrh	2.452	Vrh, Učakovci, Nova Lipa, Belčji Vrh, Damelj, Sečje Selo
102. Pobrežje	2.415	Adlešiči, Hrast, Preloka, Vinica, Podklanec
103. Gradac	2.594	Gradac, Bedenj, Griblje, Podzemelj, Stranska vas, Zastava
104. Semič	3.029	Semič, Štrekljavec, Pribišje, Sodji Vrh, Črešnjevok, Nestoplja vas
105. Metlika	3.145	Metlika, Bušinja vas, Bereča vas, Dole, Mačkovec, Lokvica, Rosalnice
106. Drašiči	2.208	Božakovo, Drašiči, Radovica, Slamna vas, Grabrovec, Radoviči
Postojnski distrikt	72.326	
<i>Postojna</i>	11.034	

107. Postojna	4.879	trg Postojna, V. in M. Otok, Zalog, Stara vas, Zagon, Rakitnik, Hrašče, Matenja vas, Grobišče, Prestranek, Žeje, Koče, Slavina, Selce, Nemška vas, Gradec, Petelinje, Št. Peter, Radohova vas, Klenik, Trnje, Palčje
108. Razdrto	3.250	Razdrto, V. in M. Ubeljsko, Goriče, Brezje, Strane, Slavinje, Hruševje, Hrenovice, V. in M. Brda, Sajevice, Orehek, Studenec, Rakulik, Landol, Šmihel, Predjama, Bukovje, Gorenje
109. D. Košana	2.905	D. in G. Košana, Neyerke, Stara in Nova Sušica, Kal, V. Pristava, Nadanje selo, Buje, Čepno, Narin, Volče, Hrastje, Suhorje, Ostrožno Brdo
<i>Idrija</i>	7.061	
110. Idrija	7.061	mesto Idrija*, Sp. Idrija, Jelični Vrh, Čekovnik, Sp., Sr. in G. Kanomlja, Krnice, Vojsko *Mesto Idrija samo naj bi imelo 1809. leta 4300 prebivalcev, gl. ANP, 169 AP, dossier 5
<i>Logatec</i>	14.843	
111. Logatec	4.085	G. in D. Logatec, Blekova vas, Brod, Čevica, Ravnik, Petkovec, Hotedršica, Godovič, Rovte, Praprotno Brdo, Medvedje Brdo
112. Vrhnika	3.202	trg Vrhnika, Hrib, Stara Vrhnika, Drenov Grič, Sinja Gorica, M. in V. Ligojna, Blatna Brezovica, Zaplana, Bevke, Podlipa, Žažar
113. Borovnica	2.888	Borovnica, Ohonica, Dol, Laze, Bistra, Brezovica, Zabočevo, Pako, Goričica, Verd, Zavrh, Prevalje, Mirke, Kamnik, Preserje, Podpeč, D. in G. Brezovica, Rakitna
114. Polhov Gradec	4.668	Polhov Gradec, Pristava, Sr. in D. vas, Podreber, Dvor, Belica, Babna Gora, Log, Briše, Hrastenice, Belo, Koreno in Setnik, Smolnik, Ljubgojna, Horjul, Zaklanec, Podolnica, Setnica, Lesno Brdo, Selo, Butajnova, Vrzdenec, Samotorica, Črni Vrh, Planina, Šentjošt, Smrečje
<i>Lipa oz. Senožeče</i>	27.875	
115. Senožeče	2.568	Senožeče, Gabrče, Potoče, D. vas, Laže, Senadole, Goriče, Brežec, Gradišče, D. in G. Ležeče, Britof, D. in G. Vreme, Famlje
116. Dolina	5.389	Dolina, Kroglje, Socerb, Boljunec, Zabrezec, Boršt, Kastelec, Ricmanje, Log, Prebeneg, Draga, Beka, Črnotiče, Gročana, Klanec, Ocizla, Petrinje ali Trpče, Nasirec, Črni Kal, Vrhpolje, Mihele, Prešnica, Podgorje, Jelovice, Vodice
117. Materija	3.343	Materija, Bač, Rožice, Povžane, Tublje, Brezovica, Odolina, Hrpelje, Markovščina, Slope, Artviže, Hotična, Ostrovica, Slivje, Mrše, Orehek, V. Loče, Skadanščina, Kovčice, Brezovo Brdo, Golac, Kozjane, Tatre
118. Podgrad	4.487	Podgrad, Račice, Podbeže, Hrušica, M. Loče, Obrov, Zajelšje, Pregarje, Javorje, Starod, Studena Gora, Sabonje, Huje, Gabrk, Rjavče, Gradišče, Poljane, Ritomeče, Prelože, V. in M. Mune, Žejane
119. Prem	5.202	Prem, Bitnja, Smrje, Topolc, Podstenje, Mereče, Kilovče, Ratečevo Brdo, Podtabor, Šembije, Zagorje, Šilentabor, Čelje, Janeževo Brdo, Brce, Zarečje, Dobro Polje, Tominje, Knežak, Bač, Drskovče, Harije, V. Bukovica, Zarečica, Parje, Koritnice, Jurišče, Soze, M. Bukovica
120. Trnovo	2.477	Trnovo, Bistrica, Koseze, Jasen, D. in G. Zemon, Vrbovo, Vrbica, Jablanica, Kuteževo, Trpčane

121. Lipa	4.409	Lipa, Rupa, Jelšane, Dolenje, Novokračine, Nova vas, Sušak, Lisac, Škalnica, Šapjane, Pasjak, M. Brdce, Klana, Fabci, V. Brdo, Studena, Veli Brgud, Zabiče, Podgraje, M. Brgud
<i>Lož</i>	4.453	
122. Lož	4.453	mesto Lož, predmestje, Stari trg, Podcerkev, Nadlesk, Pudob, Markovec, Iga vas, Viševak, Kozarišče, Šmarata, Podgora, Vrhnika, Knežja Njiva, Dane, Podlož, Vrh, Babna Polica, Lipsenj, Metulje, G. Jezero, Studeno, Laze, Bloke, Hudi Vrh, Nova vas, Poljane, Babno Polje, Otok, Nemška vas, Glina, Volčje
<i>Cerknica</i>	7.060	
123. Cerknica	4.149	trg Cerknica, D. vas, Zelše, D. Jezero, Martinjak, Begunje, Selšček, Topol, Grahovo, Bezuljak, Žerovnica, Kožljek, Dobec, Otonica, Mahneti, Podslivnica, Sleme, Ulaka, Bločice, Brezje, Bloška Polica
124. Planina	2.911	trg Planina, D. Planina, Laze, Liplje, Jakovica, Unec, Slivice, Grčarevec, Strmica, Studeno, Belsko, Ivanje selo, Rakek
ILIRSKA KOROŠKA	136.660	
<i>Beljaški distrikt</i>	106.029	
<i>Beljak</i>	30.456 30.651*	*Po ANP, F ^{1e} 66 in Télégraphe officiel
125. Beljak	4.623	mesto Beljak s Celovškim predmestjem, Judendorf, Podgorje, Šentjanž, Šmartno, Sv. Duh, Sv. Agata, Vetrov
126. Plajberk	3.417	Plajberk, Rute
127. Strassfried	2.395 2.390*	Megvarje, Straja vas, Bistrica na Zilji *Po ANP F ^{1e} 66 in Télégraphe officiel
128. Podklošter	2.236	Podklošter, Peče, Sovče, Podturje, Ločilo, Rikarja vas
129. Bekštanj	3.249 3.449*	Bače, Brnca, Diča vas, Grpiče, Loče, Malošče, Marija na Zilji, Ovčna, Šteben *Po ANP F ^{1e} 66 in Télégraphe officiel
130. Vernberk	2.528	Vernberk, Grače, Trabence, Pešče, Nova vas, Jezernica, Humberk, Draganje
131. Rožek	4.630	Rožek, Gora, Drobolje, Breznica, Šentjakob, Podgorje, Reka, Sp. Borovlje, Šentpeter, Drava, Svatne
132. Vrba	2.711	Vrba, Loga vas, Tmara vas, Lipa, Črešnje, Dole, Kostanje, Loče, Šentilj
133. (Treffen / Trebinja)	2.494	
134. (Afritz / Cobrc)	2.173	
<i>Šmohor</i>	10.174	
135. Šmohor	2.761	Šmohor, Modrinja vas, Skobiče, Šentlovtenc, Višprije
136. Kimperk	1.819	Brdo, Napole, Goriče
137. Radna vas	1.560	Radna vas, Guggenberg, Dropolje, Bajdek
138. Wasserleonburg	1.915	Čače, Šentjur na Strmcu
139. Aichelburg	2.119	Blače, Močidle, Šentpavel na Zilji, Štefan na Zilji
ISTRA	242.683	

Tržaški distrikt	40.833	
<i>Trst – staro mesto</i>		
140. Trst – staro mesto	14.380	mesto Trst, Škedenj, Lonjer, Bazovica, Gropada, Padriče, Zg. in Sp. Čarbola, Zg. in Sp. Sv. Marija Magdalena, Rocol, Kjadin
<i>Trst – novo mesto</i>		
141. Trst – novo mesto	13.645	Trebče, Bani, Opčine, Kontovel, Prosek, Križ, Sv. Ivan, Kolonja, Škorklja, Rojan, Greta, Barkovlje
<i>Devin</i>	5.748	
142. Devin	3.406	Devin, Vrh sv. Mihaela, Dol, Gabrje, Vrtoče, Lokvica, Opatje selo, Hudi Log, Nova vas, Sela, Jamlje, Brestovica, Komarji, Medja vas, Cerovlje, Štivan, Vižovlje, Sesljan, Klanec, Gorjansko, Nadrožica, Mavhinje
143. Zgonik	2.342	Zgonik, Kregolišče, Tublje, Brje, Prečnik, Slivno, Šempolaj, Praprot, Samatorca, Nabrežina, Brišče, Koludrovica, Gabrovec, Devinsčina, Repnič, Repen, Repentabor, Briščiki, Col, Fmetiči
<i>Tržič</i>	7.060	
144. Tržič	3.866	Tržič, Darež, S. Polo, Villaraspas, Bestrinja, Staranzano, Selce, Romjan, Ronke, Soleskjan, Dobbia, Crosaria, Mandria, Bagni, Schiavette, Madonna, Macillana, Panzano
145. (S. Pier d'Isonzo)	3.194	
Goriški distrikt	87.246	
<i>Gorica</i>	19.382	
146. Gorica	8.489	Gorica, Sv. Rok, Studenec, Placuta, Pristava, Rožna Dolina
147. Solkan	2.804	Solkan, Grgar, Ravnica, Kromberk, Loke, Trnovo, Voglarji
148. Šempeter	2.742	Šempeter, G. in D. Vrtojba, Štandrež, Prvačina, Vogrsko
149. Renče	2.752	Renče, Bilje, Bukovica, Kostanjevica na Krasu, Gradišče
150. Miren	2.595	Miren, Orehovlje, Rupa, Peč, Sovodnje, Rubije, Škrlje, Ušje, Petovlje, Zagraj, Doberdob, Zdravščine, Martinščina
<i>Sv. Križ</i>	14.082	
151. Sv. Križ	2.978	Sv. Križ, M. in V. Žablje, Gabrje, Selo, Vrtovin, Dobravlje, Plače
152. Šempas	2.723	Šempas, Vitovlje, Osek, Ozeljan, Šmihel, Čniče, Ravne, Malovše, Gojače, Batuje
153. Ajdovščina	2.775	Ajdovščina, V. in M. Lokavec, Hrib, Kamnje, Skrilje, Štomaž
154. Štanjel	2.818	Štanjel, Kobdilj, Hruševica, Kobjeglava, Šmarje, Branica, Zavino
155. Rihemberk	2.788	Sp. Rihemberk, Budihni, Pedrovo, Preserje, Brje, Zg. Rihemberk, Dornberk, Zalošče, Saksid
<i>Vipava</i>	10.734	
156. Vipava	3.273	Vipava, Zemono, Gradišče, Goče, Manče, Lože, Erzelj, Slap, Vrhpolje, Duplje, Sanabor
157. Šturje	2.471	Šturje, Zapuže, Kovk, Ustje, Planina, Dolenje, Budanje, Dolga Poljana

158. Čmi Vrh	2.575	Čmi Vrh, Strmec, Mrzli Log, Kanji Dol, Javornik, Lome, Predgrize, Mrzli Log, Zadlog, Bela, Col, Orešje, Malo Polje, Gozd, Križna Gora, Podkraj, Vodice, Višnje, Bela
159. Št. Vid	2.415	Št. Vid, Podraga, Poreče, Podbreg, Podgrič, Lozice, Orehovica, Vrabče, Razguri, Sela, Bogo, (Veliko) Polje, Mahniči, Griže, Jakovce
<i>Tomaj</i>	14.643	
160. Tomaj	2.872	Tomaj, Skopo, Krajna vas, Šepulje, Voglje, Vrhovlje, Utovlje, Kreplje, Godnje, Dutovlje, Križ, Grahovo Brdo, Dobravlje
161. Komen	3.153	Komen, Temnica, Vojščica, Škrbina, Sveto, Lipa, Ivanji Grad, Mali Dol
162. Sežana	3.441	Sežana, Dane, Orlek, Šmarje, Štorje, Majcni, Senadole, Plešivica, Merče, Žirje, Podbreže, Kazlje, Povir, Gorenje, Brestovica, Lokev, Prelože
163. Naklo	2.449	Naklo, Matavun, Škocjan, Vrčnek (Švarcenek), Divača, Ležeče, Škoflje, Zavrhek, Barka, Vareje, Misliče, Vatovlje, Kačiče, Dane, Rodik
164. Pliskovica	2.728	Pliskovica, Tomačevica, Kosovelje, Volčji Grad, Kopriva, V. Dol, Gabrovica, Avber
<i>Kanal</i>	9.472	
165. Kanal	3.359	Kanal, Morsko, Bodrež, Deskle, Plave, Avče, (Kanalski) Vrh, Banjšice – Sp. Sv. Duh, Banjšice – Sv. Lovrenc
166. Čepovan	2.573	Čepovan, Lokovec, D. in G. Trebuša, Lokve
167. Modrej	3.540	Modrej, Kanalski Lom, Drobočniški (=Tolminski) Lom, Kal, Drobočnik, Banjšice – Zg. Sv. Duh, Idrija pri Bači, Slap ob Idriji
<i>Tolmin</i>	18.933	
168. Šentviška Gora	3.610	Šentviška Gora, Pečine, Ponikve, Police, Prapetno Brdo, Šebrelje, Rakovec
169. Tolmin	3.948	Tolmin, Ladra, Smast, Libušnje, Kamno, Vrsno, Krn, Selce, Volarje, Selišče, Dolje, Gabrje, Zatulmin, Zadlaz, Žabče, Ravne, Poljubinj, Prapetno, Ljubinj
170. Čezsoča	2.411	Čezsoča, Log, Trenta, Soča, Jablanica, Drežnica, Jezerca, Koseč, Ravne, Magozd
171. Podmelec	2.452	Podmelec, Sela, Klavže, Hum, Kneža, Grahovo ob Bači, Koritnica, Bukovo
172. Nemški Rut	2.421	Nemški Rut, Koritnica, Grant, Hudajužna, Obloke, Znojile, Stržišče, Kal, Podbrdo, Bača, Trtnik, Porezen, Petrovo Brdo, Kuk
173. Cerkno	4.091	Cerkno, D. Novaki, Orehek, Jesenica, Zakriž, Gorje, Trebenče, Labinje, (G.) Novaki, Planina, Čeplez, Reka, Ravne, Otalež, Poljane
Koprski distrikt	64.836	
<i>Koper</i>	24.230	
174. Koper	17.441	Koper, Tinjan, Kolobar, Rombi, Ratinca, Zg. Škofije, Urbanci, Brda, Brič, Bazuje, Kortina, Kuvajja, Krkavče, Hrib, Rov, Žvabi, Škrljevec, Frata (pri Škrljevcu), Mislica, Sv. Maver, Della (pri Novi vasi), Nova vas, Koštabona, Kortivi, Planjave, Dolina, Puče, Breči, Kubed, Hrastovlje, Dol, »Kraj meje«, Dekani, Na Ravenčah, Sv.

		Nedelja, Gradin, »Crimani«, Brezovica, Abitanti, »Cosmiciach«, Praproče, Sočerga, »Mace«, Pavliči, Lazaret, Čezarji, Pobegi, Farančan, Kornalunga, Žburga, Cerej, Sv. Ubald, Sv. Ivan, Sv. Tomaž, Škocjan, Vrgaluca, Arjol, Šalara, Bošamarin, Viližan, Sv. Marko, Žusterna, Srmin, Rižana, Bertoki, Prade, Pompjan, Loka, Bezovica, Zanigrad, Podpeč, Zazid, Rožar, Marežige, Montinjan, Bržani, Sabadini, Burji, Bernetiči, Krnci, »Sgainari«, Marancini, »Merlini«, Rojci, Babiči, Ceplan, Čentur, Hliban, Momjan, Sorbar, Merišče, Oskorušica, Kluni, Kremenje, Krug, Brešani, Kortivi, Šmiloviči, Brda, Škarlevac, Marušiči, Sajini, Strana, Rožmarija, Šmarje, Kaverljag, Gažon, Grintovec, Srgaši, Paderna, Pomjan, Župančiči, Dilici, Fijeroga, Manžan, Rakitovec, Dvori, »Leschuzze«, Sv. Anton, Kocjančiči, Belveder, Petrovija, »Martesin«, Farnazine, Farančan, Tomažiči, Cerej, Gregoriči, Turki, Škofarji, Čepinje, Bonini, Kavaliči, »Assolle«, Santini, Osterija, Fikoni, Šterna, Kuberton, Vrnjak, Gomila, Butori, Glavice, Deniči, Lovriči, Jugovci, Filarija, Sušiči, Pasudija, Gojaki, Carso, Sv. Valentin, »Matteo«, »Braico«, Rosiči, »Armachie«, Topolovec, Žrnjovec, Koromači, Belvedur, Hrvoji, Močunigi, Škrliči, Dugo Brdo, Kučibreg, Trebeše, Šukljani, Butari, Truške, Boršt, Baratali, Glem, Škrljevec, Labor, Hrpeljci (Jurinčiči), Lopar, Baredine, Popetre, Trsek, Zabavje, Movraž, Smokvica, Dvori
175. Izola	3.515	Izola, Sv. Peter, Padna, Dvori, Malija, Albucan, Sv. Onofrij, Valderniga
176. Milje	3.274	Milje, Valle, Mačkovlje, Osp, Gabrovica, Plavje, Badica, Stramar, Hrvatini, Jelarji, Sv. Barbara, Sodniki, Bučiči, Sp. Škofije, Oltra, Ankanan, Sr. in Zg. Škofije
<i>Piran</i>	15.196	
177. Piran	6.316	Piran, Sečovlje, Strunjan, Fazan, Bernardin, Kaštel, Gadare, Vuki, Montrin, Vižinada, Vinjarija, Simonetija, Specijarija, Tavijanija, Fraticca, Korsija, Marija na Krasu, Stanzietta, Casabianca, Kolumbanija, Kapitanija, Markovac, Markocija, Plovanija, Osterija, Savudrija, Vela Stancija, Alberi, Valfontane, Frančeskija, Mazurija, Fralija, Zupelija, Valica, Sv. Petar, Salvela, V. in M. Grupija, Brutija, Leparina, Koruna, V. in M. Medegija, (Crveni) Vrh, Volparija, Borozija
178. (Buje	2.479)	
179. (Grožnjan	2.660)	
180. (Umag	2.034)	
181. (Novigrad	1.707)	

Zastavlja se zanimivo vprašanje o metodah in tehniki izvedbe francoskega štetja iz leta 1811, vendar zanj v virih zaenkrat ne najdemo odgovora, v literaturi²⁰ pa le najsplošnejše informacije. Tudi iz obeh uradnih poročil o štetju izhaja, da so bili po provincah za njegovo izvedbo odgovorni intendanti, ki so rezultate za svojo upravno enoto predložili v potrditev glavnemu intendantu in guvernerju, na terenu samem pa po analogiji z razmerami v Franciji državni civilni uradniki od poddelegatov do predstojnikov kantonov in merov po občinah. V Franciji je izvajalo popise po terenu civilno uradništvo v sodelovanju z vojaškimi in

²⁰ B. DESGREY, Montalivet et la statistique du temps de Napoléon, Revue de l'Institut Napoléon 1968; J.-C. PERROT, L'Âge d'or de la statistique régionale française, Paris 1977; Bertrand GILLE, Les sources statistiques de l'histoire de France, Genève-Paris 1980, str. 121 sl.; zbornik La Statistique en France à l'époque napoléonienne, Paris 1981.

cerkvenimi oblastmi, zato je moč domnevati, da so se tudi v Iliriji krepko oprli na duhovščino. Francosko štetje ni poznalo kritičnega datuma, zaenkrat pa še ne vemo, ali pomenijo dobljeni francoski rezultati prisotno ali (kot velja načeloma za avstrijska konskripcijska štetja) pristojno prebivalstvo; minimalne razlike med štetjema iz 1811 in 1817 za Kranjsko (gl. spodaj) nam same po sebi še ne dopuščajo sklepa, da so se Francozi ravnali po podobnih kriterijih kot avstrijski popisovalci.

Bistveno je tako ali tako, kakšna je vrednost rezultatov štetja iz leta 1811 v Ilirskih provincah. Na to lahko odgovorimo le z detajlnim mikronivojskim primerjalnim študijem popisa. Tako je ob pisanju spremne razprave k ediciji belokranjskih urbarjev iz dobe med 15. in 18. stoletjem ugotovil D. Kos, da so podatki tega štetja za belokranjske francoske občine verodostojni in povsem primerljivi z izračuni, do katerih je prišel sam na osnovi urbarialnega gradiva.²¹ Za celotno Kranjsko lahko stopimo še korak dlje in primerjamo rezultate iz tabele 1 z onimi iz leta 1817, ki jih je po »Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes« objavil J. Polec,²² seveda ob upoštevanju ugotovitve o teritorialni kontinuiteti med francoskimi občinami in glavnimi občinami (Hauptgemeinde), uvedenimi po obnovi avstrijske oblasti, kar je bil temeljni izsledok raziskave S. Puchleitnerjeve,²³ pritrdil pa mu je tudi Polec.²⁴

V spodnji tabeli 2 podajamo zato rezultate štetja iz 1817 po kranjskih glavnih občinah, ugotavljamo absolutne in relativne razlike glede na popis iz 1811, zatem pa opozarjamo na primere, ko je prišlo do spremenjenega teritorialnega okvira glavne občine. Zaradi primerjave podajamo tudi seštevke prebivalstva tistih glavnih občin, ki so leta 1811 sestavljale posamezne kantone, šest let pozneje pa pripadajo najrazličnejšim okrajnim gospodvom (te navaja Polec).

Tabela 2: Štetje prebivalstva Kranjske 1817 v primerjavi s francoskim štetjem iz 1811

Ljubljansko okrožje

Glavna občina	Štev. preb.	1817 : 1811	V %	Opombe
1. Ljubljana	9.885	- 3.484	- 26.1%	popolnoma drugačen obseg, gl. razpravo J. RUSA, kot v op. 9
2. Bokalce	2.906	+ 192	+ 7%	večji obseg, + Vrhovci
3. Črnuče	2.583	+ 11	+ 0,4%	manjši obseg, – Obrije
4. Šentvid	2.556	+ 83	+ 3,4%	
5. Medvode	2.514	- 205	- 7,5%	1817 ni om. vas Žeje
6. Zalog	2.161	+ 149	+ 7,4%	večji obseg, + Obrije, Gradovlje, Gostince, Fužine
7. Dobrunje	2.228	+ 5	+ 0,2%	gl. občina drugačna
8. Brest	2.399	+ 75	+ 3,2%	
9. Želimlje	1.263	+ 54	+ 4,5%	

²¹ Dušan KOS, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*, Ljubljana 1991, I, str. 163.

²² Janko POLEC, *Kraljestvo Ilirija*, Ljubljana 1925, tabela Upravna razdelitev Kranjske l. 1817, str 310–327.

²³ Kot v op. 18, str. 140.

²⁴ Kot v op. 22, str. 159, op. 2. – Mogoče bi bilo med seboj primerjati tudi podatke za ilirsko provinco Istro, objavljene v tabeli 1, s štetjem iz leta 1818 za ozemlje primorskega gubernija, ki ga je objavil Vjekoslav BRATULIĆ v *Jadranskem zborniku 10/1976–1978*, Pula-Rijeka 1978, str. 309–351.

	18.610*	+ 364	+ 2%	*seštevek ne upošteva Ljubljane pod števil. 1
10. Kamnik	3.377	+ 505	+ 17,6%	večji obseg, + Perovo, Volčji Potok, Rudnik
11. Šmartno	2.055	+ 43	+ 2,1%	
12. Motnik	2.036	- 3	- 0,1%	
13. Križ	2.923	+ 197	+ 6,7%	
14. Kapla vas	2.687	+ 166	+ 6,6%	
15. Mengeš	2.686	+ 140	+ 5,5%	
	15.764	+ 1.048	+ 7,1%	
16. Kranj	7.351	- 197	- 2,6%	1817 om. še G. Savo
17. Naklo	2.374	- 239	- 9,1%	
18. Smlednik	2.295	- 276	- 10,7%	
19. Šenčur	2.805	- 51	- 1,8 %	drugačen obseg: - Visoko, + Praprotna Polica
20. Vodice	2.211	- 117	- 5%	
21. Cerklje	2.774	- 53	- 1,9%	
22. Preddvor	2.632	- 279	- 9,6%	
23. Tržič	2.884	+ 371	+ 14,8%	večji obseg, + Bistrica, Popovo, Brezje, Brdo, Kovor, Hudo, Hušica, Loka, Vadiče, Visoče
24. Loka	1.596	- 851	- 34,8%	manjši obseg, gl. Tržič
	26.922	- 1.692	- 5,9%	
25. Radovljica	3.078	- 4	- 0,1%	
26. Kropa	2.879	- 188	- 6,1%	
27. Begunje	3.208	+ 177	+ 5,8%	1817 om. Sp. Otok, ne pa Mlake
28. Bled	4.393	+ 48	+ 1,1%	
29. Bistrica	3.813	- 133	- 3,4%	
30. Kranjska Gora	2.660	- 58	- 2,1%	1817 om. Rovte
31. Jesenice	3.109	- 231	- 6,9%	
	23.140	- 389	- 1,7%	
32. Škofja Loka	3.129	- 222	- 6,6%	1817 se om. še predmestja, Sv. Barbara, Breznica
33. Stara Loka	3.371	- 103	- 3%	
34. Poljane	2.559	- 78	- 3%	1817 ne om. Dolenčič, om. Zg. Ravan
35. Trata	2.375	- 2	- 0,1%	1817 ne om. Suhega Dola, om. Hotavlje (!)
36. Stara Oselica	2.332	+ 8	+ 0,3%	
37. Žiri	3.183	+ 139	+ 4,6%	1817 ne om. Črne in Vrha, om. še D. Vrsnik

38. Sorica	1.310	+ 41	+ 3,2%	
39. Železniki	2.767	- 69	- 2,4%	
40. Selca	2.804	+ 21	+ 0,8%	1817 om. še Lajše
	23.830	- 265	- 1,1%	
41. Lukovica	2.826	+ 192	+ 7,3 %	drugačen obseg, – Sp. Loka, + Gradišče, Preserje, Zg. Koseze
42. Šentožbolt	2.454	+ 109	+ 4,6%	
43. Zagorje	2.126	+ 24	+ 1,1%	
44. Ponoviče	2.480	+ 128	+ 5,4%	
45. Kandrše	2.295	+ 75	+ 3,4%	
46. Moravče	3.129	+ 572	+ 22,4%	
47. Dol (prej Sv. Helena)	2.541	+ 116	+ 4,8%	
48. Krumperk	2.497	+ 22	+ 0,9%	1817 ne om. Zaloga
	20.348	+ 1238	+ 6,5%	

Novomeško okrožje

49. Novo mesto	3.975	+ 244	+ 6,5%	nam. G. Kamenc se om. podobčina Daljni Vrh
50. Stopiče	3.043	+ 65	+ 2,2%	1817 ne om. Jurne vasi
51. Toplice	2.895	+ 233	+ 8,8%	1817 ne om. G. Polja z okolico
52. Mirna Peč	2.741	+ 270	+ 10,9%	
53. Šempeter	2.432	+ 26	+ 1,1%	1817, zg. imena so vsa avstr. podobčine
54. Brusnice	2.905	+ 84	+ 3%	
	17.991	+ 922	+ 5,4%	
55. Šentjernej	3.177	+ 177	+ 5,9%	drugačen obseg: + podobčina Stranje s 6 naselji
56. Kostanjevica	3.264	+ 281	+ 9,4%	drugačen obseg: – Prekopa, + podobčina Stojanski Vrh
57. Čatež	2.699	- 236	- 8%	
58. Cerklje	3.562	+ 433	+ 13,8%	drugačen obseg, + podobčini M. Mraševo, Gorica
59. Krško	3.455	+ 186	+ 5,7%	1817 isti obseg, zg. kraji so avstr. podobčine
60. Raka	3.134	+ 299	+ 10,5%	
61. Studenec	2.882	+ 243	+ 9,2%	ali drugačen obseg?
	22.173	+ 1383	+ 6,7%	
62. Škocjan	2.006	+ 6	+ 0,3%	

63. Šmarjeta	1.893	- 358	- 15,9%	drugačen obseg: – Mirna vas, D. Laknice
64. Mirna	2.165	+ 45	+ 2,1%	
65. Mokronog	3.237	+ 229	+ 7,6%	
66. Šentrupert	3.182	+ 203	+ 6,8%	
67. Boštanj	2.964	+ 82	+ 2,8%	isti obseg 1817, v gl. podobčine
68. Radeče	2.410	- 232	- 8,8%	
	17.857	- 25	- 0,1%	
69. Dole	2.764	- 227	- 7,6%	1817 ne om. Borij, drugo so avstr. podobčine
70. Sv. Križ	2.847	+ 325	+ 12,9%	ne om. Sv. Mihaela, pač pa Gobo
71. Litija	2.874	+ 249	+ 9,5%	vse so avstr. podobčine
72. Prežganje	2.962	+ 389	+ 15,1%	
	11.447	+ 736	+ 6,9%	
73. Šmarje	3.251	+ 319	+ 10,9%	nekatero so glavne občine
74. Višnja Gora	3.115	+ 251	+ 8,8%	ne om. Potoka, večinoma so avstr. podobčine
75. Dobropolje	3.413	+ 418	+ 12,2%	vse so avstr. podobčine
76. Turjak	2.907	+ 441	+ 17,9%	večinoma so avstr. podobčine
77. Lašče	2.736	+ 176	+ 6,9%	večinoma avstr. podobčine
78. Stična	3.337	+ 252	+ 8,2%	vse so avstr. podobčine
79. Veliki Gaber	2.957	+ 193	+ 7%	1817 se om. še Prapreče in M. Videm
	21.716	+ 2050	+ 10,4%	
80. Trebnje	2.987	+ 128	+ 4,5%	1817 se om. še Vrhrebnje, v gl. podobčine
81. Dobrnič	2.607	+ 158	+ 6,5%	vse so avstr. podobčine
82. Hinje	2.949	+ 29	+ 1%	1817 se om. še Sela, vse podobčine
83. Žužemberk	2.407	+ 3	+ 0,1%	1817 se om. še G. Križ in Stavča vas, vse podobčine
84. Krka	3.135	+ 136	+ 4,5%	več zg. je podobčin
	14.085	+ 454	+ 3,3%	
85. Bloke	2.748	+ 169	+ 6,6%	našteti kraji so podobčine
86. Loški Potok	2.339	+ 159	+ 7,3%	našteti kraji so podobčine
87. Sodražica	2.460	+ 28	+ 1,2%	Slatnik v gl. o. Ribnica, ostali vsi podobčine
88. Ribnica	2.747	+ 197	+ 7,7%	Hrovača v gl. o. Dolenja vas, +Slatnik
89. Dolenja vas	2.622	+ 340	+ 14,9%	+ Hrovača
90. Mala Gora	3.397	+ 641	+ 23,3%	om. se še Kovlerji in Polom, ostali našteti kraji so podobčine

91. Kočevje	2.802	+ 43	+ 1,6%	+ Črni Potok, Mlaka v gl. o. M. Gora
92. Trava	2.297	- 176	- 7,1%	večinoma podobčine
93. Reka	2.831	+ 92	+ 3,4%	+ Novi Lazi, Briga in Koče, vse zg. so podobčine
94. Mozelj	2.114	+ 109	+ 5,4%	+ Zdihovo, vse zg. so podobčine
95. Koprivnik	2.632	+ 167	+ 6,8%	+ Hrib, Kummersdorf, Nemška Loka, D. Bukova Gora
96. Kostel	2.756	+ 294	+ 11,9%	drugačen obseg?
	31.745	+ 2063	+ 7%	
97. Poljane	3.129	+ 205	+ 7%	+ Sodevci
98. Črmošnjice	2.682	+ 135	+ 5,3%	+ Kleče, Štale, Stara Žaga
99. Čmomelj	2.933	+ 123	+ 4,4%	isti obseg, zg. so avstr. podobčine
100. Obrh	2.860	+ 80	+ 2,9%	+ Maverlen, Butoraj
101. Sinji Vrh	2.661	+ 209	+ 8,5%	+ Stara Lipa
102. Pobrežje	2.900	+ 485	+ 20,1%	+ Bojanci
103. Gradac	2.808	+ 214	+ 8,2%	+ Primostek, Krasinec, Tribuče
104. Semič	3.077	+ 48	+ 1,6%	isti obseg, vse razen ene so podobčine
105. Metlika	3.265	+ 120	+ 3,8%	+ Dobravica
106. Drašiči	2.285	+ 77	+ 3,5%	+ Bojanja vas
	28.600	+ 1696	+ 6,3%	

Postojnsko okrožje

107. Postojna	5.761	+ 882	+ 18,1%	1811 naštete vse bodoče podobčine s sest. deli
108. Razdrto	3.596	+ 346	+ 10,6%	- Studenec, + Črnelice
109. Košana	3.270	+ 365	+ 12,6%	om. se še M. Pristava
	12.627	+ 1593	+ 14,4%	
110. Idrija	6.844	- 217	- 3,1%	isti obseg, naštete so podobčine
	6.844	- 217	- 3,1%	
111. Logatec	4.463	+ 378	+ 9,3%	+ Žibrše
112. Vrhnika	3.744	+ 542	+ 16,9%	isti obseg
113. Borovnica	3.356	+ 468	+ 16,2%	+ Lašče, Pokojišče, Padež, Pristava, Breg, Niževce; - Pako
114. Polhov Gradec	4.959	+ 291	+ 6,2%	isti obseg
	16.522	+ 1679	+ 11,3%	
115. Senožeče	2.697	+ 129	+ 5%	+ Betanija, - D. Ležeče
Dolina	v primorskem guberniju			
Materija	v primorskem guberniju			

Podgrad	v primorskem guberniju			
116. Prem	5.717	+ 515	+ 9,9%	isti obseg, zg. naštetih kraji so vsi sestavni deli avstr. glavnih občin
117. Trnovo	2.613	+ 136	+ 5,5%	- G. Zemon
Lipa	v primorskem guberniju			
1811: 10.247*	11.027	+ 780	+ 7,6%	* zajema le občine, za katere so 1817 primerjalni podatki
118. Lož	4.772	+ 319	+ 7,2%	
	4.772	+ 319	+ 7,2%	
119. Cerknica	4.283	+ 134	+ 3,2%	om. še Rožanče
120. Planina	3.294	+ 383	+ 13,2%	isti obseg
	7.577	+ 517	+ 7,3%	
121. Vipava	3.509	+ 236	+ 7,2%	1817 v notr. okrožju, isti obseg, zg. v gl. podobčine
122. Šturje	2.424	- 47	- 1,9%	1817 v notr. okrožju, isti obseg, zg. v gl. podobčine
123. Čmi Vrh	2.673	+ 98	+ 3,8%	1817 v notr. okr., isti obseg
124. Št. Vid	2.617	+ 202	+ 8,4%	1817 v notr. okrožju, isti obseg
1811: 10.734*	11.223	+ 489	+ 4,5%	* podatki za vipavski kanton, ki je obsegal našete štiri občine

Čeprav so v posameznih primerih razlike med štetjema precejšnje – kar gre deloma na račun spremenjenega teritorialnega obsega posameznih občin (gl. npr. tabelo 2, števil. 23 in 24) – pridemo z analizo vseh podatkov iz tabele 2 do ugotovitve, da je 66 oz. 53,6% kranjskih glavnih občin²⁵ iz 1817 teritorialno povsem enakih ustreznim francoskim občinam iz 1811. Samo v teh okvirih – gre za bistveno več kot reprezentativen vzorec! – je mogoča resnična primerjava med podatki o številu prebivalstva obeh štetij. Za celotno kontrolno skupino se sicer gibljejo odstopanja znotraj ekstremnih – 10,7% (števil. 18) oz. + 22,4% (števil. 46), – Ljubljana je zaradi povsem drugačnega obsega izzveta – v poprečju pa le + 3,7%, kar pomeni, da so rezultati štetja iz leta 1811 dovolj zanesljivi in primerljivi s štetjem iz 1817.²⁶ Razlike med štetjema je moč deloma pripisovati naravnim populacijskim gibanjem, migracijam dela moškega prebivalstva ob koncu dolgoletnih vojn, nekaj pa drugačnemu načinu štetja, vendar zadnjega ne gre preценjevati.

Zato lahko s precejšnjo gotovostjo sklenemo, da je v tistem delu slovenskih dežel, ki so pripadale Napoleonovim Ilirskim provincam, leta 1811 res živelo okoli 623.000 ljudi. Toliko so jih namreč našli na Kranjskem, v goriškem distriktu, slovenskem delu beljaškega in tržaškega distrikta, v kopskem kantonu ter delu piranskega kantona. Nekoliko višje je cenil

²⁵ Gre za glavne občine, ki jih najdemo v tabeli 2 pod zaporednimi številkami: 4, 8, 9, 11–15, 17, 18, 20–22, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 38, 39, 42–47, 52–54, 57, 59, 60, 62, 64–68, 71–73, 75–78, 81, 84–86, 92, 99, 104, 107, 110, 112, 114, 116, 120, 121–124. Zaradi poznavanja lokalnih razmer dodajam k temu še glavni občini s števil. 118 in 119.

²⁶ Tega mnenja pa vsekakor ne gre absolutizirati. Naj omenim, da je imel o francoskem ljudskem štetju 1811. izrazito slabo mnenje generalni vikar ljubljanski škofiji pripadlih župnij na ilirskem Koroškem. Prim. njegovo pismo škofu Kavčiču, Trg (Feldkirchen), 26.3.1813, Nadškofijski arhiv Ljubljana, fasc. Koroška, Tirolska, Salzburška v Iliriji 1, f. 3/1.

število prebivalstva »slovenske polovice« Ilirije Valentin Vodnik: konec julija 1811 je zapisal, da ima 650.000 prebivalcev.²⁷

R é s u m é

La Population dans la partie slovène de l'Illyrie de Napoléon

Janez Šumrada

Tout juste après l'occupation, en 1809, d'une grande partie du territoire de l'Empire des Habsbourg par les armées françaises, les fonctionnaires du ministère napoléonien de l'Administration de la Guerre commencèrent, sur les ordres du Comte Daru, intendant-général de l'armée d'Allemagne et administrateur-général des pays conquis, à rassembler, surtout dans les archives centrales de Vienne mais également dans les chefs-lieux de différents *Laender* occupés, de nombreux renseignements statistiques sur l'économie et la population, en se basant principalement sur des données rassemblées lors des conscriptions militaires autrichiennes. (Les rapports respectifs sont conservés aux Archives Nationales à Paris, 136 AP et 138 AP). Le 14 août 1809, Daru demanda aux intendants des pays autrichiens conquis de réunir les chiffres relatifs à la production des céréales et du foin ainsi qu'au nombre de la population, pour en déduire, à l'aide de méthodes statistiques, les surplus de production, afin de les approprier ultérieurement pour les besoins du ravitaillement de l'armée de Napoléon. Les résultats – on ne les connaît en ce moment que pour la Carniole – en sont majoritairement peu fiables (il y a, pourtant, des exceptions), car les intendants durent fonder leurs travaux sur les données fournies par les administrateurs locaux qui eurent de leurs soupçons quant aux buts de l'opération.

En 1811, deux ans après la création des Provinces illyriennes, les autorités procédèrent à une vaste réforme administrative et territoriale ensemble avec le recensement de la population. Selon ces données, rassemblées dans deux rapports officiels (Archives Nationales Paris, F1^e 61 et 66) et partiellement publiés dans le Télégraphe officiel des Provinces illyriennes en 1811 et 1812, le territoire de l'Illyrie compta 1,483.731 habitants: la Carniole 370.340, la Carinthie illyrienne 136.660, l'Istrie 242.683, la Croatie civile 204.944, la Dalmatie 220.090, la province de Dubrovnik 69.094 et la Croatie militaire 240.000.

Les chiffres du recensement de 1811 sont publiés, pour le territoire ethnique slovène, suivant leur répartition en PROVINCES, **districts**, *cantons* et arrondissements communaux (table 1). En comparant, au sein de la table 2, les données du recensement de 1811 pour la Carniole avec celles du recensement autrichien de 1817 pour ce même duché (publiés par J. POLEC, *Kraljestvo Ilirija*, Ljubljana 1925), l'auteur constate que 53,6% des *Hauptgemeinden* autrichiennes en 1817 correspondèrent exactement aux arrondissements communaux français de 1811. Si l'on compare, dans ce cadre très précis, les chiffres des deux recensements, on s'aperçoit qu'en moyenne, ceux de 1817 diffèrent de + 3,7%. Le recensement français de 1811 est, par conséquent, parfaitement fiable et comparable aux résultats obtenus par les autorités autrichiennes quelques années plus tard.

²⁷ »Unsere Hälfte zählt 650,000 Einwohnern«. – Vodnikova Nota über die Pismenost ali Gramatika, koncept spomenice, Ljubljana 23.7.1811, str. [2], Narodni muzej Ljubljana, fasc. Zoisova korespondenca.

Bojan Godeša

Kocbekova misija v Rimu poleti 1944

I.

»Kako je prišlo do mojega romanja v Rim? Ideja se je porodila iz kramljanja, ki sva ga imela tov. Krištof (Edvard Kardelj – op. a.) in jaz neposredno po sklenjenem (viškem – op. a.) sporazumu. Obema se je zazdelo, da je prišel primeren čas tudi za sondiranje terena v Vatikanu, za ugotavljanje razpoloženja v njem in za naš neobvezen nastop v tem pomembnem miljeju. Tudi ostali tovariši so čutili, da bi tak poskus bil mogoč in potreben. Vsi se namreč več ali manj zavedamo, da je za nas zelo važno, kako Vatikan gleda na naše osvobodilno gibanje, kakšno je njegovo razmerje do naših notranjih nasprotnikov, kako gleda na današnjo protikomunistično gonjo po svetu, kako gleda na Sovjetsko zvezo, kako se obnaša do svetovne reakcije in njenih poveljnih načrtov in kako se misli držati do naše nove Jugoslavije v bodočnosti. Sklenjeno je bilo, da ta poskus tvegam jaz kot član NKOJ-a individualno, brez kolektivnega pooblastila, vendar z znanjem in odobrenjem celotnega NKOJ-a. Sklenjeno je tudi bilo, da v vseh razgovorih nastopim obenem kot predstavnik katoličanov v NKOJ-u in še prav posebej kot zastopnik slovenskih katoličanov v Osvobodilni fronti.«¹ Tako je Edvard Kocbek 27. septembra 1944, potem ko se je vrnil iz Rima, v pismu izvršnemu odboru Osvobodilne fronte pojasnil razloge za svojo pot.

Odločitev za Kocbekov odhod je bila sestavni del politike Komunistične partije Slovenije (KPS) in Osvobodilne fronte (OF), ki sta jo le-ti uveljavljali po podpisu sporazuma med predsednikom Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) Josipom Brozom – Titom in predsednikom jugoslovanske begunske vlade Ivanom Šubašičem (t.i. viški sporazum) 16. junija 1944. Zanj je bila značilna taktika politične širine, ki je imela v Sloveniji po eni strani namen v mednarodno-političnih razmerah pokazati pripravljenost za sprejemanje tudi drugače mislečih v osvobodilno gibanje, po drugi strani pa so z njo skušali izvesti diferenciacijo med še neopredeljenimi ter tako onemogočiti samostojno politično oblikovanje t.i. sredine.² Del te politike je bilo tudi poudarjeno dokazovanje, da osvobodilno gibanje spoštuje vero in omogoča normalno versko življenje, posebej še, ker je skoraj istočasno (od 12. do 16. junija 1944) v Ljubljani potekala duhovniška konferenca, na kateri so sprejeli posebno protikomunistično resolucijo in obsodili »izdajalsko početje« Metoda Mikuža, Franca Šmona in Avgusta Čemetiča.³ Tako je bila v Beli krajini na ozemlju, ki so ga

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), dislocirana enota II (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino). Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS. f. 495. Glej tudi Edvard Kocbek, Osvobodilni spisi (II. del). Društvo 2000, Ljubljana 1993, str. 99 (odslej Osvobodilni spisi II).

² Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945) (odslej Izvori), knjiga XVIII/69. Pismo Edvarda Kardelja dne 29. julija 1944 centralnemu komiteju KPS, kjer med drugim piše: »V notranje političnem pogledu je sporazum popolnoma nevažna stvar in ničesar ne menja, ne v negativnem ne v pozitivnem smislu, na sedanjem stanju stvari. Kolikor ga lahko izkoristite za razbijanje belo-plave garde in sredine to storite, sicer pa ni treba pridajati stvari večjega pomena, kakor ga ima. (...) V vsakem slučaju bomo svetovno javnost še enkrat prepričali o naši pripravljenosti na enotnosti z vsemi tistimi, ki kažejo voljo, da se bodo borili proti okupatorjem, a obenem bomo znatno razbili reakcionarne grupe v inozemstvu.«

nadzorovali partizani, 22. julija 1944 sklicana duhovniška konferenca. Skupaj z nekaj predhodnimi konferencami po posameznih okrožjih se je udeležilo okoli 20 duhovnikov. Vodil jo je prodekan iz Podzemlja Andrej Ilc, ki ga je škof Gregorij Rožman imenoval za generalnega vikarja na osvobojenem ozemlju Bele krajine in mu tudi dal svoj pristanek, da se je kot vikar sme udeležiti. Na njej so sprejeli posebno izjavo, s katero so navzoči duhovniki potrdili, da partizanska oblast upošteva in spoštuje versko življenje.⁴ Marija Vilfan je zatem zbrala pogovore z nekaterimi duhovniki (prodekanom Andrejem Ilcem, kaplanom Modestom Golio, Metodom Mikužem, župnikom Lojzetom Žabkarjem), dvema znanima predvojnima katoliškima javnima delavcema (Dušanom Sernecom in Francetom Bevkom) in Borisom Kidričem kot predstavnikom OF. Ti so avgusta 1944 izšli v posebni brošuri *Slovenski duhovniki in politiki o Osvobodilni fronti in veri*. V tem času je bila celo predvidena skupna resolucija katoliških škofov v Jugoslaviji, za katero je dal pobudo hrvaški monsignor Svetozar Rittig, ki se je septembra 1943 pridružil hrvaškemu osvobodilnemu gibanju.⁵

Po drugi strani je potrebno omeniti, da dotlej slovensko osvobodilno gibanje, razen poskusa s posebno spomenico katoliške skupine v OF spomladi 1943, ki pa je ostal neuresničen,⁶ ni imelo nobenih uradnih stikov z Vatikanom. Slednji je z internacionalizacijo jugoslovanskega vprašanja, vsaj iz taktičnih razlogov, tudi imel določen pomen za osvobodilno gibanje. Tako je Edvard Kardelj v tistem času celo predlagal, da bi primer Metoda Mikuža oziroma odvetje pravice njegovega opravljanja verskih obredov predstavili v obliki pritožbe tudi Vatikanu.⁷

II.

»29. junija sem odletel v Bari, da bi se tam čim prej pripravil za pot v Rim. V Bariju je bila v tistih dneh takšna zmešnjava, da so priprave trajale do 5. julija. V tem času sem obiskal

³ Protikomunistično zborovanje slovenske duhovščine. Slovenec, 17. junij 1944.

⁴ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, IV. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, stran 143.

⁵ Izvori XVIII/69, kjer je Kardelj zapisal: »32. Bilo bi zelo koristno, če bi se organizirala slovensko-hrvaška konferenca katoliških duhovnikov, za katero je dal inicijativo Msgr. Rittig. Stopite z njim v stik in se dogovorite o tem. Skupna resolucija katoliških duhovnikov v Jugoslaviji bi močno podprla narodnoosvobodilno borbo.«

⁶ Glej Bojan Godeša, O spomenici katoliške skupine v Osvobodilni fronti papežu Piju XII. aprila 1943. Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 657–663. Spomenico bi moral odnesti v Rim prior iz kartuzije Pleterje, vendar tega ni storil. O tem piše prior v svojih spominih (Josip Edgar Leopold – Lavov, Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945. Spomini. Knjižnica Slovenskega poročevalca, Ljubljana 1953, str. 86–87) naslednje: »Proti koncu junija 1943 sem po opravih potoval v zadevi pleterskega samostana h generalnemu prokuratorju kartuzijskega reda v Rim, ker takrat ni bilo mogoče potovati h generalu reda, ki je bival v Franciji. (...) Ob tej priliki sem imel tudi avdienco pri papežu Piju XII. (...) Neposredno pred potovanjem v Rim sem bil pri prijatelju Levarju in ga obvestil o svojem potovanju v Rim. Levar mi je ob tej priliki izročil elaborat, ki naj bi ga izročil papežu. V elaboratu so bile ovržene in hkrati raztolmačene razne obdolžitve, ki so jih podtikali partizanom. Tega elaborata pa nisem vzel s seboj, ker so bile trditve v njem samo postavljene, ne pa tudi dokazane. Dokazno gradivo ni bilo zbrano in razloženo, tako da bi bil elaborat brez učinka. Prosil sem Levarja, da bi sporočil na pristojno mesto, naj si prizadevajo vse navedbe v elaboratu podkrepiti z dokazi in potrebnimi dokumenti, nakar ga bom ob drugi priliki vzel s seboj v Rim.« Kasneje pa prior z dokazi dopolnjenega gradiva ni odnesel, ker so bile razmere ob kapitulaciji Italije take, da ni mogel na pot v Rim (str. 94–95). Kljub temu pa je prior v Rimu vseeno vsaj ustno obvestil Vatikan, ne pa tudi papeža osebno, o tem, kdo so partizani: »Med svojim bivanjem v Rimu sem govoril z nekim monsinjorjem, ki je bil zelo blizu papežu Piju XII. Razložil sem mu, kako je pravzaprav s partizani. Ko sem mu o partizanih vse povedal, mi je ves začuden dejal: »To bi morali sporočiti papežu! Jaz sem z njim intimen in vas lahko popeljem k njemu po tajnem vhodu.« To pa sem takrat odklonil, ker me ni nihče poslal, da bi interveniral v tej stvari, še bolj pa zato, ker nisem imel v rokah nobenega dokaznega gradiva.« (str. 87).

⁷ Izvori XVIII/69.

tov. dr. Smodlako in ga seznanil s ciljem in pomenom svoje rimske naloge. S tovarišema Magovcem in Marušičem sem obiskal taborišče v Gravini in se seznanil z življenjem in delom naših tehničnih in vojaških enot. Iz Barija sem se z avtom odpeljal v Neapelj, kjer sem moral ostati tri dni in čakati, da se vrne tov. Nikola Mandić, šef našega urada za zvezo v Neaplju. Tov. Mandića smo poslali v Rim, da osebno uredi vse za naše bivanje, ker ni na voljo telefonske linije. Tako sem s svojim tajnikom dr. Mirkom Koršičem prišel (...) julija v Rim in se nastanil v majhnem stanovanju, ki smo ga najeli. Že dan za tem pa sem ostal v postelji zaradi gripe, ki se ji je pridružil še išijas.⁸ Po posredovanju našega Narodnoosvobodilnega odbora v Rimu me je z injekcijami začel zdraviti zagrebški internist dr. M. Rehnicer, ki se nam je pridružil in potuje v kratkem v Bari. Danes, 15. julija, sem že vstal in bom v dveh dneh že opravil prve obiske, ki sem jih pripravil s pomočjo svojega tajnika in prof. dr. F. Kosa, ki ga je pred enim letom poslala v Rim slovenska Osvobodilna fronta. Mislim, da smo čas moje bolezni maksimalno izkoristili.⁹ Tako je Kocbek opisal svojo nepričakovano dolgo potovanje v Rim. S tem pa zapletov in presenečenj še ni bilo konec.

Glavni cilj Kocbekovega odhoda v Rim je bil obisk pri papežu. Prve dni, še med boleznijo, je začel s svojimi sodelavci navezovati stike z Vatikanom. Pri tem jim je pomagal bivši odvetnik na Reki in izkušen mednarodni pravnik dr. Sachs-Gricki.¹⁰ Tako je z njegovim posredovanjem prišlo do dveh razgovorov med Kocbekom in prelatom Cippico, ki je delal v vatikanskem državnem tajništvu. Nato je Kocbek v pismu Kardelju 24. julija 1944 pisal, da v prihodnjih dneh predvideva še en sestanek s Cippico in nato z njegovim predpostavljanim monsignorjem Tardinijem, »nato pa čez par dni s papežem«. K temu je še zapisal: »Upam, da bom prišel do njega, pa čeprav se bom moral opirati na palico«. Nato pa je dodal še, kar se je pozneje izkazalo za ključno: »Naj tu omenim še zadržek, ki so ga spretno formulirali »nekje v Vatikanu«. Ker sem član Nacionalnega komiteja in ker me kot takega jugoslovanska kraljeva vlada priznava, me mora po ceremonijalu, ki tukaj strogo vlada, uvesti k papežu zastopnik naše države pri Vatikanu, odnosno vršilec dolžnosti. Jaz sem tako tolmačenje odbil z razlago, da se mora prej spremeniti ves personal našega poslaništva pri Vatikanu, to pa zato, ker ima vsak med njimi maslo na glavi.¹¹ Pa tudi, če bi se personal spremenil, ne vem, če bi

⁸ V pismu Kardelju (Osvobodilni spisi II, 24. julij 1944, str. 85) je Kocbek še bolj natančno opisal svojo bolezen: »Tisti dan in noč, ko sem tovarišu predsedniku napisal daljše poročilo in sprejel par obiskov, sta bila le za hip olajšanje, drugega dne sem dobil revmatično vnetje desnega stopala, ki se je potem vselilo v levo stopalo, odnosno v obe kolena. Poleg tega se je mišični revmatizem naselil v prsnem košu in od časa do časa je ponagajal še stari išijas. Legel sem in tokrat temeljito, prevzela me je vročina, ki se v vijugah sprehaja gori in doli, ki me pa ta teden niti enkrat še ni zapustila. Znojim se neprestano in moreš si misliti, kako to pospešuje tudi zunanja rimska vročina. Zdravnik mi dnevno daje razne injekcije, ki jim niti ne vem imena, poleg tega pa požiram še neko drugo grenko robo. Če gledamo diagram, iz katerega je razviden potek vročine in s tem infekcijskega procesa, računamo, da bo čez štiri dni vročina izginila. Zaradi nege in poleg tega tudi politične bližine Vatikanu sem se preselil v privatno kliniko nekih redovnic.«

⁹ Osvobodilni spisi II, str. 78. Pismo maršalu Titu 15. julija 1944.

¹⁰ Osvobodilni spisi II, str. 88–89. Pismo majorju Sardeliću 3. avgusta 1944, kjer piše: »Dr. Sachs je bil do premirja interniran na Liparih, kasneje pa je živel v Vatikanu, kjer je dobrodošel gost. Pred petimi tedni se je ponudil našemu komiteju v Rimu. Takoj je stopil v akcijo in mi do danes pomagal v mnogih zadevah, tako da smo se Brajnik, dr. Kos in jaz dogovorili in mu dali konkretno nalogo, da nas stalno in v celoti obvešča o tem, kaj se dogaja na zelo živahnem področju vatikanske politike in diplomacije. Na tem mestu bo ostal, dokler mu ne bo odrejena druga naloga. Odločili smo se, da naj živi v Rimu brez vidnih zvez z nami in da za njegovo delo vemo samo Brajnik, dr. Kos, Vi in jaz.«

¹¹ Osvobodilni spisi II, str. 83. Pismo maršalu Titu dne 15. julija 1944, v katerem je zapisal: »4. Ne glede na rezultate mojega obiska v Vatikanu je treba opraviti tudi radikalne personalne spremembe pri kraljevem jugoslovanskem poslaništvu v Vatikanu. Dosedanjega poslanika (mislim da Milojević) ni v Rimu, ker ga je moral kot nezaželena oseba zapustiti, vendar je še vedno naslovni poslanik. Vršilec dolžnosti dalmatinski duhovnik Moskatelo in uradnika Čukić in dr. Zalar so se slabo vedli, zlasti slednja dva. Za vršilca dolžnosti je treba takoj postaviti našega zanesljivega človeka, ki bi spremljal zelo intenzivno, zanimivo in pomembno

ne bilo dobro do konca vojne obdržati svojevrstno neodvisnost linije Osvobodilnega gibanja.«¹²

Kmalu se je pokazalo, da do srečanja s papežem ni možno priti tako enostavno, kot se je to zdelo pred prihodom v Rim. V pogovorih (teh je bilo skupaj pet) s prelatom Cippico je Kocbek izvedel, da sta dve možni poti, kako priti do avdience pri papežu. Prva možnost je bila, da takoj zaprosi za sprejem brez predhodnih razgovorov, druga pa, da najprej opravi spoznavne razgovore, kjer bi se izmenjali pogledi in prečistila stališča. To izbiro so v Vatikanu pospremili z opozorilom: »Če zaprosite za avdienco takoj, jo brez vprašanja dobite, toda vedite, da s papežem ne boste mogli v tem primeru politično se razgovarjati, ker bo to tako imenovana privatna avdienca, če pa se odločite za avdienco po končanih razgovorih, bo za dosego avdience, ki bo imela političen značaj, treba premostiti nekatere težave, katerih večja ali manjša akutnost se bo razodela v teku pogovorov samih, toda s papežem se boste lahko pogovarjali, o čemer boste hoteli.«¹³ Kocbek se je odločil za drugo pot, to je za razgovore s prelato. Že v prvih razgovorih z mladim prelatom Cippico, ko je bil še bolan, je Kocbek pojasnjeval svoje videnje razmer v Sloveniji in Jugoslaviji. Tako mu je razlagal, kakšno je osvobodilno gibanje in kako se bojuje proti okupatorju, delovanje reakcije in vlogo višjega klera ter episkopata pri tem. Kocbek je poudaril, da delovanje predstavnikov katoliške cerkve proti osvobodilnemu gibanju ne bo moglo ostati brez posledic in bodo morali poskrbeti, da duhovščina ne bo mogla več delovati na tak način. Posebej pa je poudarjal, da se osvobodilno gibanje v ničemer ni pregrešilo zoper cerkev kot tako in da ni omejevalo osebne verske svobode niti cerkvenega organizacijskega delovanja. Odgovornost za napete odnose med osvobodilnim gibanjem in cerkvijo je torej na strani slednje in bo morala le-ta poskrbeti, da se stanje popravi in se ustvarijo pogoji za dobre odnose v bodočnosti. Kocbek je v pogovorih tudi pojasnil, da sam nima pooblastila, da bi začel pogajanja za končno ureditev odnosov, po drugi strani pa tudi še niso povsem dozorele razmere. Namen Kocbekovega obiska naj bi po njegovih besedah bil, da osvobodilno gibanje že vnaprej pokaže dobro voljo za pozitivno ureditev bodočih odnosov. Po Kocbekovem pripovedovanju so se razgovori razvili v prave debate, vendar pa so bile prelatove izjave le osebnega značaja, ker Cippico ni imel pooblastila, da bi dajal izjave tudi v imenu Vatikana.¹⁴

Zato se je Kocbek odločil za sledeč korak: »V ta čas sodi tako imenovana spomenica, ki sem si jo zamislil tako, da bi to razpoloženje metodično prestregel in Vatikan do konca izzval in presodil. Vedel sem, da na spomenico ne bodo mogli drugače odgovoriti kot tako, da jo formalno vzamejo na znanje in da torej ne bo mogla imeti nikakršnih konkretnih političnih posledic navzven, obenem pa sem vedel, da bo napravila ogromen vtis, tako da so bili zares v zadregi. S tem sem v Vatikanu ustvaril moralno presenečenje in moralne posledice.«¹⁵

Tako je Kocbek 12. avgusta 1944 predložil tajništvu Svetega sedeža posebno spomenico.¹⁶ V prvih dveh delih spomenice, ki sta bolj uvodnega značaja, je govora predvsem o

politično življenje v Vatikanu. Če boste izbirali primerno osebo, bi opozoril na dva človeka: najprej dr. Kosa, ki dobro pozna rimske razmere, zaradi dobrega odmeva v Vatikanu in v Sloveniji pa bi bil nemara primeren prof. Viktor Smolej, resen in zanesljiv človek, ki zdaj dela v slovenskem centralnem Agitpropu. Jasno je, da bi prišel v poštev samo eden od njiju, če sami ne najdete primernega človeka.«

¹² Osvobodilni spisi II, str. 85–89.

¹³ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. Kocbekovo pismo dne 27. 9. 1944 izvršnemu odboru Osvobodilne fronte.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Osvobodilni spisi II, str. 107–108. Pismo maršalu Titu 2. oktobra 1944.

¹⁶ Osvobodilni spisi II, str. 92. Pismo maršalu Titu dne 8. avgusta 1944, v katerem pojasnjuje slogovne značilnosti spomenice: »Mislim, da bi tej spomenici moral dati bolj ali manj slovesen značaj izjave oziroma v njej formulirati svojo nalogo, da bi pri vseh uradnih obiskih laže nastopil kot utemeljitelj in razlagalec. Za

splošnih značilnostih gibanja in o vojnih razmerah v Jugoslaviji. Za Kocbekovo misijo in odnose partizanskega gibanja z Vatikanom pa je pomemben zlasti tretji, zadnji del, ki se glasi: »Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije meni, da je po doseženi politični in vojaški enotnosti v državi in po sporazumu s kraljevo vlado v Londonu prišel čas, da se razčistijo in utrdijo odnosi med novim političnim predstavništvom v državi in Sveto stolico, odnosi, ki so jih domači okupatorjevi pomočniki in politiki bivših jugoslovanskih diktatorskih režimov v emigraciji stalno kalili in izkoriščali za svoje protinarodne, protidržavne in celo proticerkvene interese.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije zatorej prek podpisanega izjavlja, da je pripravljen priznati dosedanji pravni položaj Katoliške cerkve v Jugoslaviji v skladu s federativnim in demokratičnim statutom države in omogočiti rešitev vseh tistih vprašanj in problemov, ki v predvojni Jugoslaviji niso mogli biti rešeni.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije bo v Jugoslaviji omogočil neodvisen, samostojen in apolitičen razvoj Katoliške cerkve in vseh njenih ustanov, njeni organi pa bodo lahko ostali v nemotenem in trajnem stiku s Sveto stolico. Komite nadalje izjavlja, do bo do morebitnih sprememb sedanjega pravnega položaja Katoliške cerkve v Jugoslaviji prišlo samo v soglasju s Sveto stolico.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije je sprejel smernice in želje svetega očeta glede miru in pravice; iz te izjave je jasno vidno stališče, ki ga zavzema glede graditve novega mirnega, zakonitega in pravičnega reda v Jugoslaviji, kjer bo Katoliška cerkev zavzela tisti položaj, ki ji po dostojanstvu pripada.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije prosi Sveto stolico, da nemudoma izvoli dati napotila vsem dostojanstvenikom s sodno oblastjo v Jugoslaviji, da bi brez odloga in v soglasju z obema stranema označili in imenovali vojaške duhovnike v Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.

Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije je prepričan, da bo Sveta stolica vzela na znanje dobro voljo demokratične in federativne Jugoslavije in da bo zato s polnim razumevanjem dejanskega stanja in z materinsko ljubeznijo do svojih otrok škofo in jugoslovansko duhovništvo s potrebnimi smernicami napotila k sodelovanju z narodnoosvobodilnim gibanjem v smislu obstoječih ustanov (verske komisije) in pri tem obsodila anacionalno in protidržavno delovanje, ki religijo in cerkev izrablja v izdajalske namene.

Nacionalnemu komiteju narodne osvoboditve Jugoslavije bi bilo po volji, če bi Sveta stolica že sedaj poslala na jugoslovansko osvobojeno ozemlje svojega predstavnika, ki naj zato, da bi bolje opravljal svojo nalogo, ne bo podložnik države, ki je zainteresirana za jugoslovanska vprašanja, da bi se osebno prepričal o resničnosti zgornjih navedb, resničnosti, ki bo obveljala tudi v prihodnje.¹⁷

Nato je Kocbek v vatikanskem Državnem tajništvu stopil v stik z monsignorjem Sigismondijem, referentom za balkanske države, ki je dobil za razgovor od pristojnih oblasti vsa potrebna pooblastila, kajti med tem je ravno umrl državni tajnik kardinal Maglione, zbolel pa je tudi monsignor Tardini, šef kongregacije za izredna vprašanja, ki je imel v Vatikanu vlogo nekakšnega zunanjega ministra. Iz več razgovorov je Kocbek dobil sledeče mnenje o stališču Vatikana. Tako naj bi Vatikan na podlagi različnih poročil iz Jugoslavije prišel do spoznanja, da osvobodilno gibanje Jugoslavije združuje najrazličnejše plasti, vere in

pravilno umevanje spomenice je treba z moje strani pojasniti, da so njena vsebina in zgradba, poudarjanje nekaterih dejstev in izpuščanje drugih, pa tudi celotna frazeologija preiščljeno izbrani in oblikovani po vztrajnem preučevanju vatikanskega okolja in njegovega političnega duha. Izražam upanje, da v tej spomenici nisem niti česa važnega izpustil niti prestopil meje, ki mi je dovoljena.«

¹⁷ Osvobodilni spisi II, str. 96–97. Spomenica, predložena Tajništvu Svetega sedeža dne 12. avgusta 1944.

nazore, da nima komunističnih niti anarhističnih ali drugih prevratnih teženj, da nima protiverskih tendenc, čeprav so bili prav iz Slovenije obveščeni o 29 justifikacijah katoliških duhovnikov. Vendar, po Kocbekovih vtisih, slednji umori naj ne bi predstavljali nepremostljive ovire med Sveto stolico in Titovo Jugoslavijo glede teh razgovorov in glede urejanja bodočih odnosov med njima. Poleg tega so v Vatikanu pozdravili stik s predstavnikom nove Jugoslavije, ki ga želijo obdržati vse dotlej, dokler ne bi bila imenovana enotna vlada oziroma bi bili dani pogoji za mednarodno priznanje novega političnega reda v Jugoslaviji. Slednjega naj bi priznal tudi Vatikan takoj, ko bodo to storili tudi zavezniki. V pogovorih so vatikanski predstavniki tudi vzeli na znanje pobudo, ki jo je predlagal Kocbek glede ureditve vprašanja vojaških duhovnikov v NOVJ in pošiljanja apostolskega delegata na osvobojeno ozemlje.¹⁸

Po teh razgovorih je Kocbek znova načel vprašanje avdience pri papežu, ki jo je tolmačil kot krono dotedanjih uspešnih obiskov. Tega vprašanja ni bilo moč rešiti takoj in je bilo potrebnih več sestankov, dokler ni nazadnje o avdienci pri papežu razpravljal določen krog kardinalov. Na Državnem tajništvu so Kocbeku sporočili sklep: »Želimo vam omogočiti sprejem pri papežu in smo za to pripravljeni vzeti nase politično tveganje, ki ga bo v določenem delu sveta povzročila objava vašega obiska pri papežu. Vendar hočemo, da je vaš obisk pri papežu postavljen v običajen diplomatski okvir, ker so bili naši pogovori vendarle pogovori Vatikana kot versko-politične ustanove z vami kot politično osebo, pa čeprav je šlo pri tem stiku samo za izmenjavo mnenj in ustvarjanje razmer za stabilizacijo novih odnosov med nami in vami. Želimo, da vas k papežu privede jugoslovansko kraljevo poslaništvo pri Vatikanu, kar je po sporazumu Tito-Šubašić možno.«¹⁹ Potem, ko se je Kocbeku posrečilo preskočiti prvo oviro, ko ni hotel pristati, da ga v obisk uvede predstavnik kraljeve vlade v Vatikanu, na kar je sveti sedež pristal, so od njega zahtevali akreditivno pismo NKOJ-a, v katerem bi ga le-ta predstavil kot svojega člana, ki naj stopi v stik s Sveto stolico in kot tak zaprosi za avdienco pri papežu. Takega pisma pa Kocbek ni imel, kljub temu pa je skušal zaobiti tudi to formalno zahtevo, kar pa mu kljub prepričevanju ni uspelo. V Vatikanu se niso pustili prepričati: »Toda Vatikan je kljub vsemu ostal na tej formalni zahtevi in mi pred odhodom poslal na dom človeka, ki je dejal, da si Vatikan pred zavezniki ne upa kršiti svojega protokola in da naj to razumemo in naj se čimprej vrnem z omenjenim pismom. Obenem so mi govorili, da so šli do skrajne meje in da bom kot član NKOJ-a prej sprejet pri papežu, kakor general de Gaulle, predsednik francoskega NKO, ki je na podobno avdienco čakal dva meseca, potem ko je prvič moral oditi brez nje, ker pogoji zanj še niso bili zreli.«²⁰ Kocbek se je tako brez obiska pri papežu vrnil iz Italije 20. septembra 1944.

III.

Kocbek je celotno rimsko odisejado označil takole: »Če po vsem tem ocenim sam svoje delo, moram reči, da je tisto glavno, kar nam je bilo pred mojim odhodom v Rim pred očmi, doseženo: led je prebit, stik vzpostavljen, dobra volja izražena. Poleg tega smo spoznali, da Vatikan računa z novo Jugoslavijo kot izvršenim dejstvom in to posebno po sestanku Churchill Tito, odnosno po Churchillovem obisku v Vatikanu. Tu je mesto, da vam obnovim par izjav, ki so zelo pomembne. Iz razgovora sem posnel, da misli Vatikan po vojni uvesti neke vrste antiklerikalni kurz v vseh državah, kjer se je danes klerikalizem tako očitno negativno pokazal. Ko sem odprl vprašanje ljubljanskega škofa, so me poslušali in vpraševali, toda z ničemer ga niso branili, ko sem dejal, da bo slovenska narodna oblast v delikatnem

¹⁸ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495.

¹⁹ Osvobodilni spisi II, str. 111–112. Pismo maršalu Titu dne 2. oktobra 1944.

²⁰ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495.

položaju, ko ga bo morala prijeti zaradi velike odgovornosti za protiosvobodilno početje, ki si ga je naložil pred celim narodom. Zvedel sem, da so v Vatikanu dvignili roke od njega ob njegovem zadnjem obisku v Rimu, ko je hotel navodil, pa so mu rekli, da naj jo vozi po svoji lastni pameti.²¹ Eden izmed odgovornih ljudi v Vatikanu mi je zagotavljal, da je Vatikan v Sloveniji pustil pasti ne samo škofa Rožmana,²² ampak tudi Slovensko ljudsko stranko, odnosno klerikalizem.²³ (...) Tudi to je naša velika zmaga, čeprav se je odigrala tiho.«²⁴ Ob teh optimističnih ocenah pa je kljub temu še dodal: »Napačno pa bi bilo, ko bi si po tem mojem prigodnem poročilu ustvarili predstavo, da se ni spremenil le politični obraz Vatikana, ampak tudi njegov bistvo. Nasprotno, njegovo bistvo je ostalo staro. Vatikan sestavljajo še vedno prelati s konservativnimi političnimi in družbenimi tendencami. Res je sicer, da so v tem mravljišču zastopane vse rase in narodnosti in da je opaziti tudi toliko narodnih tendenc, vendar prevladuje enotno občutje negotovosti pred bodočnostjo, ki se hočejo iz nje rešiti po najlažji liniji. To linijo predstavljajo zapadni zavezniki, ki na vse načine omrežujejo Vatikan.«²⁵ Podoben vtis o opravljeni nalogi v Rimu je Kocbek dobil tudi v razgovoru s Kardeljem. Predsedniku NKOJ-a J. Brozu – Titu je v pismu dne 2. oktobra 1944 poročal: »S tov. Kardeljem sva napravila tudi nekakšen obračun moje poti, ugotovila sva, da je tisto bistveno, kar smo pred mojim odhodom imeli pred očmi, doseženo. Vatikan računa z novo Jugoslavijo in kljub svojim stalnim konzervativnim nagibom krmari svojo ladjo zelo previdno in nikjer ne zapira nobenih vrat.«²⁶

Navkljub lastnim pozitivnim ocenam delovanja v Rimu pa je lahko že kmalu tudi sam opazil očitke na svoj račun. Ta občutja je izrazil v pismu J. B. Titu 2. oktobra 1944: »V pismu, ki ste mi ga, spoštovani tov. predsednik, poslali, sem razumel vašo zaskrbljenost, nisem pa mogel razumeti očitka, češ da nisem načenjal naših pritožb glede ravnanja predstavnikov Cerkve pri nas, ko pa je to bila moja glavna naloga in bi moral izrabiti najmanjšo priložnost, da to storim. Moram Vam reči, da je to hudo delovalo name, zlasti še, ker sem ob vrnitvi med svoje tovariše naletel pri njih ne le na sledove takšnega mnenja, temveč tudi na nezaupanje v moje opravljeno delo.«²⁷

Tako je Kardelj 1. oktobra 1944 pisal centralnemu komiteju KPS: »Kocbek vam je napisal obširno poročilo o svojem bivanju v Rimu²⁸ in ga pokazal kot pozitivno dejstvo. Objasnite vi tistim, ki se jih tiče, da je Kocbekovo gledanje naivno in da je v resnici vatikanska reakcija še enkrat pokazala svoj obraz. Pozitivnega je v celi stvari samo toliko, da

²¹ Škof Rožman je bil med okupacijo trikrat v Vatikanu, vendar le v času italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine in sicer maja 1942, novembra 1942 in zadnjič julija 1943. Glej Tamara Griesser-Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces. Družina, Ljubljana 1996 (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 16), str. 155–157.

²² S to trditvijo kot neresnično polemizira Jakob Kolarič, Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa (III. del). Družba sv. Mohorja v Celovcu 1977, str. 491–492. O verodostojnosti teh izjav se bomo verjetno lahko prepričali šele, ko bodo odprti vatikanski arhivi tudi za to obdobje.

²³ V pismu maršalu Titu 2. oktobra 1944 (Osvobodilni spisi II, str. 113) je Kocbek še dodal: »Glede tega mi je zanesljiv človek iz Vatikana z največjo resnostjo potrdil, da se je Vatikan odločil v Sloveniji žrtvovati Slovensko ljudsko stranko in žrtvovati škofa Rožmana. Na moje vprašanje mi je odgovoril, da Vam to lahko v taki obliki sporočim.«

²⁴ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. K temu je Kocbek še dodal: »Čeprav mi je bila ta izjava dana jasno in sigurno, vas prosim, da jo uporabljate le v večjih delovnih smernicah, nikakor pa ne v propagandi, kar velja v glavnem za vso vsebino mojih razgovorov.«

²⁵ Prav tam.

²⁶ Osvobodilni spisi II, str. 113.

²⁷ Osvobodilni spisi II, str. 110.

²⁸ Glej ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. Pismo Edvarda Kocbeka 27. septembra 1944 izvršnemu odboru OF.

bomo mi lahko jutri Vatikanu in vsej katoliški hierarhiji pri nas, ko bo skušala utrditi svoje pozicije, rekli: prepozno, poslali smo vam Kocbeka, ko je bil še čas, zdaj pa je prepozno.«²⁹

IV.

Navzven najbolj vidno se je neuspeh Kocbekovega potovanja v Rim kazal gotovo v tem, da mu ni uspelo izposlovati avdience pri papežu Piju XII., ki je bila njegov glavni cilj.³⁰ Tudi Kocbeku je bilo jasno, da se bo po tem merila uspešnost njegovega obiska. Tako je v pogovoru z vatikanskimi prelati, ko se niso mogli uskladiti glede avdience pri papežu, tudi dejal: »Opozoril pa sem jih na to, da bodo moji tovariši in naša javnost presojali uspešnost mojega potovanja le po tem, ali sem bil sprejet pri papežu ali nisem bil.«³¹ Prav z zapleti glede obiska pri papežu pa se je pokazala pomanjkljivost, ki je bila pravzaprav ključna, in sicer, da Kocbekova misija ni imela dovolj jasno določenih pooblastil. Po eni strani naj bi Kocbek nastopal kot posameznik (le kot član NKOJ-a in še posebej kot zastopnik slovenskih katoličanov v osvobodilnem boju), po drugi pa dejansko tudi v vlogi predstavnika NKOJ-a, čeprav v njegovem imenu uradno ni bil pooblaščen. Pokazalo se je tudi, da ob odhodu niso bili preveč natančno seznanjeni z diplomatskimi prijemi, ki jih taka akcija zahteva. Vso zadevo pa je oteževalo tudi to, da NKOJ mednarodnopravno ni bil priznan, čeprav je bil Vatikan pripravljen v tem primeru zamižati na eno oko. Za vse to pa neposredno ni bil odgovoren le Kocbek, temveč celotno vodstvo, zlasti še Kardelj, ki je bil eden od neposrednih pobudnikov tega potovanja. K temu pa je potrebno dodati, da bi se Kocbek lahko takoj srečal s papežem, ko bi se vrnil v Rim s pooblastilom NKOJ-a. Seveda bi morala za to obstajati volja s strani vodstva osvobodilnega gibanja, te pa tedaj ni bilo več. Kocbek je v pismu monsignorju Sigismondiju 3. oktobra 1944 sicer navedel ovire tehnične narave, ki onemogočajo njegovo ponovno vrnitev v Rim, vendar je bilo dejansko drugače.³² Kardelj je namreč Kocbeku preprečil ponoven odhod v Rim³³ in vodstvu slovenskega centralnega komiteja KPS v pismu dne 1. oktobra 1944 hkrati zabičal: »V zvezi s Kocbekovim slučajem vas opozarjam, da ne pustite več nikomur v Rim od naših katoličanov, zlasti tudi ne Mikužu, ki je zadnjikrat izražal take želje.«³⁴ Tako se je na koncu izkazalo, da Kocbek pravzaprav sploh ni odgovoren za to, da se ni srečal s papežem.

²⁹ Izvori XX/21. Zanimivo je, da je bilo Kocbekovo potovanje v Rim predmet polemike tudi ob znani Kocbekovi aferi zaradi intervjuja v tržaški reviji *Zaliv* leta 1975. Tako je Makso Šnuderl v polemiki s Kocbekom v *Naših razgledih* 6. maja 1975 uporabil tudi izpisek iz svojega dnevnika, kjer je imel zapisano: »Dalje je bilo referirano, da je bil Kocbek v Vatikanu in da so tam pripravljene obsoditi belo gardo in zamenjati ljubljanskega škofa in da to obsojajo. Seveda sedaj, ko smo mi sami razgalili belo gardo in onemogočili škofa! To ni nikaka koncesija Vatikana. Sicer pa je imel Vatikan več od Kocbeka, kakor pa on od njega.« (Navedba je povzeta po Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945* (II. del). V partizanih. Obzorja, Maribor 1994, str. 303–304).

³⁰ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 495. V pismu izvršnemu odboru OF 27. septembra 1944 je Kocbek zapisal: »Ko sem odhajal na pot, sem obenem s svojimi tovariši imel pred svojimi očmi za konkreten cilj obisk pri papežu.«

³¹ Prav tam.

³² Osvobodilni spisi II, str. 115–116, kjer piše: »Ovire tehnične narave, ki izvirajo iz poteka vojaških operacij in iz političnega udejstvovanja članov Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije v vseh predelih države, ovire torej, ki sem jih predvidel že v pogovorih z Vami, mi ne dopuščajo, da se vrnem v Vatikan z zahtevanim pismom.«

³³ Osvobodilni spisi II, str. 109. Pismo maršalu Titu 2. oktobra 1944, kjer Kocbek piše: »Zato pa sem poročal tovarišem na seji, posebej pa še tovarišu Kardelju, ki je odločil, da se zaradi zunanjepolitičnih razlogov ne bom vrnil, ampak samo z osebnim pismom zaključil svoj obisk v Rimu.«

³⁴ Izvori XX/21.

Povsem neposredno se je nasprotje med Kocbekom in vodstvom partizanskega gibanja pokazalo dejansko le ob spomenici, ki jo je Kocbek predložil tajništvu Svetega sedeža. Kocbek je sicer skušal to razhajanje kasneje omiliti, v poročilu izvršnemu odboru OF pa ga je celo zamolčal in spomenice v njem sploh ne omenja. Glavne očitke lahko razberemo iz pisma J. Broza – Tita, ki ga je v imenu predsedništva NKOJ-a dne 26. avgusta napisal Edvardu Kocbeku. V njem lahko preberemo: »Smatramo da je potrebna večja opreznost nego što je izražena u Vašem konceptu po pitanjima u trećem ostsjeku Vašeg memoranduma, što se vidi iz naših prijedloga.

Odnos Katoličke crkve (ne Crkve u cjelini, već one u Jugoslaviji) prema borbi naroda Jugoslavije za njihovu slobodu nije bio besprijekoran. Ne samo da svećenstvo nije stalo uza svoj narod u toj njegovoj borbi, već je u ogromnoj svojoj većini bilo aktivno na strani neprijatelja. Bilo je čak i svećenika zločinaca. Prirodno je da to držanje nije ostalo bez posljedica na raspoloženju naroda prema Crkvi u Jugoslaviji. Mi ćemo morati preduzeti mjere protiv krivaca prema svom narodu i nastojati da spriječimo ponavljanje ovakve uloge domaćeg našeg djela crkvene organizacije.

Mi se do danas nismo ogrešili o Crkvu, kao u pogledu njenog poštovanja tako ni u pogledu priznanja slobode njenog vjerskog djelovanja. Ona se međutim u mnogome ogriješila o naše narode. Na njoj je sada da to popravi i da stvori uslove za dobre odnose u budućnosti. U ovakvom stanju stvari, mi ne možemo ničim garantovati njen pravni položaj, a ne možemo pristati ni da se odrekemo prava da izmenimo njen sadašnji položaj bez pristanka Sv. Stolice.

Danas ne vidimo nikakve garancije da bi takvo naše dobrovoljno odricanje od svojih prava urodilo korisnim plodom i dalo mogućnost za dobre odnose s Crkvom u našoj zemlji.

Zato smatramo da danas još nije vreme da se naši odnosi s Katoličkom crkvom konačno uredi. Oni bi – prema današnjem stanju i raspoloženju naroda – morali biti nepovoljni po samu Crkvu, bez obzira na pozitivno vjersko raspoloženje narodnih masa. Mi, razume se, ne želimo takvo rešenje pitanja. Upravo je u interesu dobrih odnosa sa Sv. Stolicom da se ta stvar postepeno razvija i u tom razvoju prečiste svi konkretni problemi Crkve u Jugoslaviji.

Zato je danas prerano obećavati priznanje dosadašnjeg pravnog položaja Crkve u Jugoslaviji, a još manje da će se promene pravnog položaja Crkve provoditi samo u saglasnost sa Sv. Stolicom.³⁵

Pri tem je šlo za očitno temeljno različno gledanje predvsem na ureditev bodočih odnosov s katoliško crkvijo in kdaj naj do njih sploh pride.³⁶

V.

Poleg teh konkretnih očitkov in razhajanj je na negativno oceno Kocbekovega potovanja v Rim najbolj vplivala sprememba politične linije partizanskega gibanja, do katere je prišlo prav v času Kocbekovega bivanja v Rimu. Zanj je bila značilna opustitev ti. politike širine in zaostritev odnosov do vseh skupin izven OF. Tako je vodstvo partizanskega gibanja v tem času (po 15. septembru 1944) prekinilo vse pogovore z vsemi subjekti izven OF in zanje so se zaprla vrata v OF. Politiko zaprtih vrat je Boris Kidrič v poročilu »za Moskvo« pojasnil takole: »V sedanji politični situaciji se že opaža, da se reakcija, ki se je doslej vezala predvsem na okupatorja, skuša pregrupirati, se vezati na zahodne zaveznike in dobiti razne postojanke v organizacijah Osvobodilne fronte in institucijah narodne oblasti. Ena izmed

³⁵ Osvobodilni spisi II, str. 97–98.

³⁶ Z zelo podobnimi težavami kot Kocbek se je od jeseni 1944 spopadal tudi predsednik verske komisije Lojze Ude.

osnovnih nalog je torej preprečevati tako pregrupacijo in pridobivanje pozicij s strani reakcije. Pregrupacija reakcije je zelo vidna pri tistem delu slovenske duhovščine, ki očitno izraža trenutno vatikansko politiko. To je tisti del duhovščine, ki je ostajal doslej kljub pozivom OF, naj se priključi narodnoosvobodilni borbi, pasiven in ki se tudi ni javno diskreditiral zaradi sodelovanja z okupatorjem, ki pa poleg drugih elementov predstavlja sedaj objektivno in subjektivno sredstvo najnovejših poskusov reakcije, da izvede svojo pregrupacijo in se zasidra v raznih javnih institucijah.«³⁷ Tako je Kardelj v pismu centralnemu komiteju KPS dne 1. oktobra 1944, ko je govoril o Kocbekovi poti v Rim in odnosih z Vatikanom in katoliško duhovščino, zapisal: »Vi pa v Sloveniji odločno zavzemite kurs, o katerem smo govorili, ko sem bil pri vas. Pokazalo se je tudi tu, da naše stališče proti duhovnom ni prav nič preostro, ker se sploh skuša zdaj katoliška reakcija utrditi na naših pozicijah. Kakršna koli kolebanja v tem oziru ali popuščanja takim tendencam, kot jih razvija Kocbek, bi bila v sedanjem položaju samo nevarno in bi privedlo do nove koncentracije reakcije. Zdi se mi potrebno še enkrat poudariti, da je potrebno zavzeti zelo oster kurs proti slovenski katoliški sredini in ji ne dati, da bi se konsolidirala. Ves mednarodni in notranji razvoj kaže na to, da bodo procesi šli svojo pot in da bo treba biti do skrajnosti buden.«³⁸

Po drugi strani pa je prišlo v tem času tudi do pomembnih sprememb v OF. Tako so na seji izvršnega odbora OF 23. septembra 1944 sklenili razširiti izvršni odbor z 11 na 27 članov, kar je Boris Kidrič pojasnil: »da pomeni vstop v Izvršni odbor za vsakega od novih tovarišev, posebno pa za tiste, ki so sodelovali v Vrhovnem plenumu kot predstavniki političnih frakcij in funkcij, kot pristanek na enotnost Osvobodilne fronte in to ne samo glede splošne politične linije, ampak tudi v organizacijskem pogledu, tako da se s tem vsak od prisotnih članov v IO odreče snovanju samostojnih političnih grupacij in da sprejmemo vsi OF kot bodočo platformo slovenskega političnega in ekonomskega življenja.«³⁹ Po tej spremembi, lahko bi ji dejali kar nekakšna mala dolomitska izjava, je Boris Kidrič opredelili nov značaj OF z besedami: »Osvobodilna fronta je danes popolnoma enotna, čeprav navzven predstavlja še vedno tudi slovensko politično tradicijo. Komunistična partija ima v Osvobodilni fronti nesporno vodilno vlogo. (...) Osvobodilna fronta je ohranila svoj vsenarodni značaj, v svojem jedru pa predstavlja zvezo delavcev, delovne inteligence, kmetov, raznih drugih srednjih slojev in tistih patriotov, ki jim je interes narodnoosvobodilne borbe nad razrednimi interesi. Danes ne more biti nobenega dvoma, da bo Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije ostala tudi po osvoboditvi.«⁴⁰

Na negativno oceno Kocbekovega potovanja v Rim so še posebej vplivale ideje, ki se jih je navzel v Italiji. Ta spoznanja je Kocbek opisal v več pismih osrednjemu vodstvu, najbolj natančno pa v pismu J. Brozu – Titu 2. oktobra 1944, ko je zapisal: »Kot katoličan sem iz tega rimskega bivanja lahko potegnil zelo pozitivno ugotovitev, da se je v vrstah zavednih katoličanov po vsej Evropi začelo razslojevanje, ki ima bolj ali manj družbeni značaj. Ugotovil sem torej, da se je proces, ki smo ga začeli slovenski katoličani s pomočjo kompartije v osvobodilnem boju, zdaj pojavil tudi pri drugih narodih in to z zanosom, ki ga nisem nikdar pričakoval. Imel sem priložnost, da stopim v osebni stik z ljudmi, ki zastopajo revolucionarne težnje na primer v Italiji, pa tudi v Franciji in drugih deželah.

³⁷ Boris Kidrič, Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 47 (odslej Kidrič, Kratak obris).

³⁸ Izvori XX/21.

³⁹ ARS II, Partizanski arhiv, fond IOOF-SNOS, f. 432. Seja razširjenega izvršnega odbora OF dne 23. septembra 1944.

⁴⁰ Kidrič, Kratak obris, str. 46.

Vsi ti katoličani (z delavskimi množicami, mlado inteligenco in mladimi duhovniki) ostajajo iskreno zvesti katoliškemu nazoru, vendar hkrati sprejemajo marksizem-leninizem za svojo podlago na družbenopolitičnem področju, ne da bi kjerkoli nastopali kot kakšna sekta, pač pa akcijsko povezani s kompartijo. To so bile zame popolnoma nove vesti; slovesno so potrdile usmeritev slovenskih krščanskih socialistov, ki smo prvi med njimi stopili na to pot, obenem pa so pokazale, da je v katoliškem svetu zares dozorel trenutek za veliko razslojevanje družbenega in moralnega značaja. Tudi za nas je pomembno dejstvo, da bo v bodočih evropskih procesih veliko vlogo igralo prav to notranje čiščenje katoliškega sveta. S tem je potrjeno moje osebno mnenje, da je katolicizem sposoben velikih zgodovinskih preobratov, ne da bi pri tem karkoli spremenil v območju dogme.

Prepričan sem, da gremo naproti novemu katolicizmu, ki se bo omejil na svoj pravi verski okvir in obenem zavrgel vse svoje politične in družbene nepravilnosti. Vse to pa ni bilo odvisno samo od nastopa katoliške levice same, ampak tudi od razumevanja kompartije, katere naloga je v Evropi med drugim ta, da z vsemi sredstvi omogoča to razslojevanje in nastop katoliške levice, kar bo trajalo tako dolgo, dokler ta proces ne bo končan. Spet sem globoko sam v sebi doživel dejstvo, da je evropski katolicizem tako močan duhovni in zgodovinski pojav, da ga v bodočih evropskih procesih ni mogoče niti zanikati niti rušiti bodisi z družbeno revolucijo ali kulturnim bojem, ampak samo očiščevati in vključevati v novi svet, ki terjaja obvezno družbeno napredno stališče, hkrati pa dopušča svobodo nazorov. To je nemara moje najbolj pozitivno spoznanje, do katerega sem prišel med bivanjem v Rimu, in se čutim dolžnega, da Vam ga v tej bežni obliki posredujem, ker ste predstavnik sile, ki je ravno v Sloveniji položila temelje temu velikemu procesu, danes pa tudi predsednik države, ki bo lahko ta prepričljivi zgled do konca uresničila.⁴¹

Kocbekova razmišljanja in pogledi seveda niso ostali brez odmeva v partijskem vodstvu. Kardelj jih je ocenil z naslednjimi besedami: »Tudi sicer ta njegov obisk v Rimu na njega ni pozitivno deloval. Postal je bolj krščanski, kakor je bil kdaj koli prej. Tam je prišel v zvezo tudi z nekimi krščanskimi komunisti in zdaj mu je udarilo v glavo, da je njegova misija, namreč Kocbekova, da evropsko krščanstvo privede v sklad s komunizmom. Smatra, da se mora bolj aktivizirati, in ponovno postavlja vprašanje njihove skupine itd. Njegove ambicije te vrste so sicer zelo naivne, obenem pa lahko postanejo tudi nevarne. Jaz ga bom zadržal pri nas in ko pride v pravoslavni Beograd, bodo te njegove krščanske ambicije najbrže imele bolj malo možnosti za razvoj.«⁴² Nato je Kardelj nadaljeval: »Imel sem obširen razgovor z Rusom. Poleg vseh neumnosti in nesporazumov se mi vendarle zdi, da je Rus mnogo pozitivnejši od Kocbeka in da bo ostal zvest. Na to vas opominjam samo zaradi tega, kolikor boste morali eventualno v bodočnosti računati nanj.«⁴³ Zanimiva je primerjava s Kardeljevo oceno Kocbeka, poslano januarja 1943 Josipu Brozu – Titu, torej še pred podpisom dolomitske izjave, kjer je zapisal: »V vsem svojem naziranju je pravi predstavnik katoliškega intelektualca, zelo bistrega, ki hitro razume in ima rad, da se z njim odkrito razgovarja v vseh vprašanih tako za sedaj kakor za pozneje. Kadar omahuje, se mora vselej kdo izmed nas znajti na kraju samem in ga vrniti. V Partijo ima veliko zaupanje. Naše mnenje je, da bo šel do konca z nami. (...) Za trdnost OF in IOOF je pri nas vedno najvažnejše pridobiti njega. Zato posebej pazite nanj. On je tudi za katoliške množice v Sloveniji najvidnejše poročstvo, da bodo 'komunisti spoštovali vero'.«⁴⁴

⁴¹ Osvobodilni spisi II, str. 113–115.

⁴² Izvori XX/21.

⁴³ Izvori XX/21.

⁴⁴ Edvard Kardelj, Zbrana dela, knjiga V/79 (tipkopis). Pismo Kardelja J. B. Titu 16. januarja 1943. Glej tudi Bojan Godeša, Prispevek k poznavanju dolomitske izjave. Nova revija, št. 105/106, str. 269.

Tako se je pokazalo, da je Kocbeku, kljub temu, da je podpisal dolomitsko izjavo,⁴⁵ ostajala kot vzor prvotna OF,⁴⁶ predvsem pa je vztrajal na tem, da krščankosocialistična skupina zadrži kulturni značaj in posebne povojne naloge med slovenskimi kristjani.⁴⁷ To se je prvič javno sicer pokazalo že na sestanku krščankosocialistične skupine po kočevskem zboru oktobra 1943 v Sušicah,⁴⁸ vendar pa je ravno v primeru potovanja v Rim to dokončno postalo jasno tudi slovenskemu partijskemu vodstvu. Zato dogodki jeseni 1944 pomenijo tisti usoden preobrat, ko se je partijsko vodstvo začelo dokončno razhajati s Kocbekom, najpomembnejšo osebo med nekomunisti – člani izvršnega odbora OF. Kocbekova medvojna usoda je bila tako tesno povezana z razvojem OF oziroma z njenim vedno bolj poudarjenim podrejanjem KPS in s tem dejanskim zmanjševanjem vloge OF, posebej še, ker se ni prilagajal novim poudarkom, temveč je ostal zvest prvotni odločitvi, s katero se je opredelil za delovanje v OF.

Summary

The Mission of Edvard Kocbek to Rome in the Summer of 1944

Bojan Godeša

The idea for the Kocbek's mission in Rome grew up after the signature of the agreement between Tito and Šubašič. This period of the Yugoslav partisan movement was, because of the international circumstances, characterised by the so-called policy comprehension, which turned out in the relationship to religion and catholic clergymen.

The aim of the Kocbek's mission was to meet the Supreme Pontiff Pius XII and to present him the conditions in Slovenia and Yugoslavia. Kocbek had to pave the way for the establishing the connections and to settle relations between the Liberation movement and the Vatican. Kocbek's stay lasted from 29th of July to the 20th of September 1944, and it was prolonged because of Kocbek's

⁴⁵ O vzrokih za njen podpis glej podrobneje Bojan Godeša, Prispèvek k poznavanju dolomitske izjave. *Nova revija*, X, 1991, št. 105/106, str. 266–273 (I), št. 107, str. 455–460 (II) in št. 108, str. 592–608 (III).

⁴⁶ Svoje poglede na OF je Kocbek najbolj strnil v okrožnici št. 6 katoliške skupine v OF 11. januarja 1943 (glej Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga V/42). O tem, zakaj jo je Kocbek podpisal, je dejal v intervjuju z Borisom Pahorjem leta 1975 naslednje: »Podpisal sem jo. Najprej zato, da bi preprečil sovražnosti med skupinami ter razdor v lastni skupini, predvsem pa zato, da bi onemogočil psihično in fizično nasilje nad nami.« (Edvard Kocbek, Svoboda in nujnost. Mohorjeva družba v Celju 1989, str. 302–303).

⁴⁷ Glede tega je Kocbek dejal: »Podpisal sem jo (dolomitsko izjavo namreč – op. a.) potem, ko sem dosegel, da je skupina ohranila svoj nazorski značaj. Kar se mene tiče, sem se najlažje odrekel dotedanjemu političnemu značaju krščankosocialistov, kar je bila glavna zahteva partije. (...) Uprl pa sem se vehementno, ko je partija videla v skupini le megleni izraz prehajanja krščankskih množic na napredne družbene pozicije. Zagovarjal sem stališče, da nima nihče pravice ustvarjati politične enotnosti tako, da nam odjemlje nazorski značaj in njemu ustrezno dejavnost, saj se naša organizacija ni ustvarila šele ad hoc v začetku upora, ampak pomeni formacijo, ki bo prerasla osvoboditev samo. Na ta obrazec smo se tisti večer zedinili, čeprav Kidrič in Kardelj nista pristala na to, da bi ta sklep vnesli v besedilo izjave, češ da bomo to storili s posebnim aktom, ki do njega žal nikoli ni prišlo. Izjavo sem podpisal šele, ko sem dosegel, da si naša skupina ohrani kulturni značaj in specifične povojne naloge med slovenskimi kristjani.« (Edvard Kocbek, Svoboda in nujnost, str. 303).

⁴⁸ Edvard Kocbek, Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943. Slovenska matica, Ljubljana 1982, str. 355–356, kjer odgovarja Borisu Kidriču: »Predvsem pa nam zaradi tega nihče ne more kratiti osnovne pravice, ki jo imamo kot temeljna osvobodilna skupnost, da se kdaj pa kdaj zberemo. Pripravljeni smo se vselej pogovoriti z vami o vsebini sestanka, o tem, kako bi referati čimbolj koristili nam in celotnemu gibanju, nismo pa pripravljeni odreči se pravici do rednega in javnega shajanja. Tej pravici se nismo nikoli odpovedali in nam je zato nihče ne more vzeti, razen s silo.«

illness and also because of the complications in arranging the audience with the Supreme Pontiff. Several conversations with Vatican prelates showed out that Kocbek (was the representative of the Christian Socialist group in the Liberation Front) would be the right political personality to have audience only with an appropriate mandate of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia (NKOJ). But Kocbek did not get one and he returned to the homeland without meeting the pope.

The leadership of Slovene Communist party gave a negative judgement of the Kocbek's mission in Rome. Kocbek's failure in arranging the audience with the pope was in outwards his greatest unsuccess. But he could have returned to Rome and have the audience, if he had the authorisation of NKOJ. But later on he was prevented from returning to Rome because just in that period (after 15th September) the Leadership of Slovene Communist Party aggravated the political line and also the relations with the catholic clergymen and Vatican.

But the clear contrast between Kocbek and the communist leadership was brought to light by a memorandum that Kocbek directed to the Holy See during his stay in Rome and also in the answer of presidency of NKOJ. It regarded the fundamental diversified view of the future relationship to the Catholic church. The negative judgement of the Kocbek's mission derived also from the ideas that affected Kocbek in Rome. On the basis of Italian and also French experience about the political co-operation between Christians and Communists Kocbek decided for even more firm political activity as Christian socialist. The comprehension that Kocbek did not give up the idea of at least cultural character of his catholic group which would have had its tasks after the War despite of the signing of the Dolomiti declaration, brought about to the separation between the Communist leadership and Kocbek.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 1263-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prodajnem oddelku Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih bo v kratkem pošla).

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918.

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse.

Cerkev, kultura in politika 1890–1941. (zbornik)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti. (grajsko in meščansko življenje v drugi polovici 19. stoletja)

Dragotin Cvetko: V prostoru in času. Spomini.

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta.

Iskra Čurkina: Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914.

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev. (o Žužkovih s Tržaškega) Dnevnik cesarja Marka Avreljaja.

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih.

Ferdo Gestrin: Slovanske migracije v Italijo.

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. (uredil Janko Prunk)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (uredil Vasilij Melik)

Jože Kastelic: Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini.

Francè Koblar: Moj obračun.

- Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980.
Koroški plebiscit. (zbornik razprav in člankov)
Franc Kos: Izbrano delo. (uredil Bogo Grafenauer)
Fedja Košir: Zamisel mesta. (zgodovina urbanizma)
Anton T. Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije.
Niccoló Machiavelli: Politika in morala. (v knjigi je tudi znameniti »Vladar«; prevedel Niko Košir)
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta.
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov.
Anton Novačan: Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945. (uredil Bruno Hartman)
Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt. (dnevniški zapiski ob knjigi o Edvardu Kocbeku iz leta 1975)
Boris Pahor: V labirintu. (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
Franc Petek: Iz mojih spominov. (spomini koroškega rojaka; tekst je pripravil Janko Pleterški)
Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko.
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo. (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske.
Albert Rejec – Tone Črnač – Jože Vadnjal; Pričevanja o TIGR-u. (uredila Tatjana Rejec)
Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. (ob stoti obletnici ljubljanskega potresa)
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.
Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.
Slovenska matica 1864–1964. (zbornik razprav in člankov)
Janez Strnad: Zgodbe iz fizike. (o zgodovini velikih odkritij)
Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.
Fran Šuklje: Iz mojih spominov, I. in II. (uredil Vasilij Melik)
III. Trubarjev zbornik. Reformacija na Slovenskem.
Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (uredil Boris Mlakar)
Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. (zbornik)
Josip Vošnjak: Spomini. (uredil Vasilij Melik)
Andrej Vovko: Mal položi dar... domu na altar. Družba sv. Cirila in Metoda 1895–1918.
Emil Weiss – Belač: Ne hodi naprej. (dolgoletna mučeniška pot aktivista OF in partizana skozi gestapovske in udbovske zapore ter taborišči v Bileci in na Golem otoku)
Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju. (uredil Vasilij Melik)
Janja Žitnik: Pero in politika. (zadnja leta Louisa Adamiča)

Sandi Volk

Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954

Pri preučevanju slovenske povojne politične emigracije v Trstu se najprej postavlja vprašanje, koga lahko uvrstimo v kategorijo političnih beguncev. Poleg pravih političnih beguncev, to je oseb, ki so bile rojene in so delovale pred vojno in med njo v osrednji Sloveniji in so se ob koncu vojne od tod umaknile iz političnih razlogov, obstajajo v zamejski stvarnosti druge skupine oseb, ki so s političnimi begunci imele po vojni tesne stike. V mislih imam pripadnike avtonomnih, antikomunističnih slovenskih političnih strank v zamejstvu. Politična zgodovina (a ne samo ta) jih zaradi teh vezi in podobnosti političnih stališč včasih obravnava kar skupaj s politično emigracijo, kar pa po mojem ni pravilno.

V prvi vrsti gre tu za tiste slovenske politične delavce, ki so v času fašizma zapustili Trst in Primorsko ter se preselili v Jugoslavijo, kjer so nadaljevali s političnim delovanjem, a so se po vojni, zaradi nestrinjanja z novo družbeno ureditvijo v Jugoslaviji ali drugih razlogov, vrnili v Trst in tu stopili v vrste liberalnih oziroma katoliških slovenskih političnih skupin. Posebnost je v tem okviru bil dr. Besednjak, ki je režim v Jugoslaviji sprejemal kot danost in se je vrnil v Trst, da bi prevzel vodstvo Slovenske krščansko socialne zveze in jo preusmeril v stališča, manj nasprotna do jugoslovanskega režima.

Ob tem pa se postavlja tudi vprašanje, kam uvrstiti tiste člane predvojnih liberalnih in katoliških skupin (kot je npr. dr. Agneletto), ki so ostali na Primorskem in med vojno zavzeli do OF različna stališča – od sodelovanja do zavračanja slednjega in podvzemanja alternativnega antifašističnega delovanja, ki se je izražalo predvsem v vohunski dejavnosti v prid zahodnih zaveznikov, in do (redkejšega) sodelovanja z okupatorjem – a so po vojni nastopali v slovenskih tržaških političnih skupinah, nasprotnih OF in njenim naslednikom. V prvi vrsti menim, da je napačno uvrščati med emigrantsko publicistiko periodični tisk (npr. Most, Zaliv, Demokracija, Katoliški glas), ki so ga ustvarjale te skupine, pri katerem pa so sodelovali tudi politični begunci (in to z važnimi vlogami, tudi kot ustanovitelji), kar pa po mojem mnenju ni zadosten razlog, da ga uvrstimo med emigrantsko publicistiko. Kljub temu, da je ta tisk nedvomno izražal ostra kritična stališča do jugoslovanske družbene ureditve in režima in čeprav ni skrival ambicij, da bi vplival na razvoj političnih in družbenih razmer v matici, je pa nastal predvsem iz nuje po poseganju v domačo, zamejsko stvarnost. V istem smislu je treba po mojem mnenju vrednotiti delovanje obeh prej omenjenih skupin političnih delavcev. Čeprav je tudi v tem primeru res, da je bilo kritično stališče do državne in socialne ureditve v Jugoslaviji eden od vzvodov, ki so spodbudili sam nastanek slovenskih avtonomnih političnih strank v zamejstvu, pa je bil glavni razlog njihove ustanovitve prepričanje, da imajo jugoslovanske zunanjepolitične izbire in politika lokalnih pro-jugoslovanskih sil pogubne posledice za zamejske Slovence. Poleg tega so tako »povratniki« kot ostali izhajali iz vrst predvojnih liberalnih in katoliških zamejskih slovenskih političnih formacij in so se na to tradicijo tudi sklicevali. Ta politična tradicija pa je bila (predvsem na Tržaškem) zaradi posebnosti razmer, v katerih se je ustvarjala, povsem drugačna od vseslovenske. To se je verjetno najbolje pokazalo prav med vojno, ko v Trstu dejansko ni bilo nobene politično organizirane avtohtone skupine, ki bi sprejela sodelovanje z okupatorjem. Dejansko je bilo na Primorskem, predvsem pa v Trstu, domobranstvo zelo šibko, njegovi vodilni kadri pa so

prihajali iz osrednje Slovenije. Prevladujoči narodnoobrambni karakter NOB na Primorskem je preprečil, da bi kolaboracionizem tu pognal globlje korenine. Taka izbira je bila za primorske Slovence, ki so imeli za sabo izkušnjo dvajsetletnega narodnega zatiranja s strani italijanske države (liberalne in fašistične), povsem nerazumljiva. Tu se je nasprotovanje OF v glavnem omejevalo na nesodelovanje z njo, saj bi odločitev za kolaboracijo z nacifašisti pomenila politični samomor za vsakega primorskega slovenskega politika. Vse to pa je preprečevalo, da bi se po maju 1945 razmere iz osrednje Slovenije lahko kratkomalo prenesle (čepprav je prisotnost politične emigracije nekatere njene prvine nedvomno uvedla tudi med zamejce) v zamejsko stvarnost. Vendar so kljub temu, da so predvsem zamejski liberalci skušali nadaljevati po poti predvojnega enotnega političnega društva Edinost, prav begunci v tržaško in goriško stvarnost uvedli prijeme in ideološka razhajanja predvojne slovenske politične scene. Begunci so odločilno pripomogli k prevladi katoliške struje v slovenskem zamejskem antikomunističnem taboru in k temu, da se je proti koncu obravnavane dobe zamejsko politično katolištvo pričelo navezovati na tradicijo vseslovenskega političnega katolištva, predvsem Slovenske ljudske stranke.

Med politične emigrante pa po mojem videnju lahko vsekakor uvrstimo tiste, sicer redke, pred vojno v Jugoslavijo preseljene Primorce, ki so med vojno delovali v OF-u nasprotnem taboru in so se ob koncu vojne zatekli v varstvo Anglo-Američanov (npr. dr. Ivan Martelanc). Dejansko so te osebe zrasle v zamejstvu tujem političnem okolju osrednje Slovenije. Po vojni so bili vključeni v emigrantske krožke in so verjetno svoje delovanje usmerjali predvsem z gledišča vseslovenske in ne le ozko zamejske stvarnosti.

Slovenska politična emigracija v Trstu ima nedvomno nekatere posebne značilnosti. V prvi vrsti ni bil Trst za veliko večino teh oseb (in verjetno v načrtih skoraj vseh) prva in/ali zadnja postaja begunske usode. Prvo pribežališče ni moglo biti že iz preprostega razloga, ker so mesto osvobodile in nekaj časa (42 dni) upravljale enote Jugoslovanske armade. Begunci so v Trst prišli iz raznih begunskih taborišč v Italiji (kamor so dospeli po najrazličnejših poteh) v glavnem v službo anglo-ameriške Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Čeprav je bil med slovensko politično emigracijo po svetu odstotek intelektualcev splošno zelo visok, lahko trdimo, da je v Trstu bil skoraj 100%, saj je ZVU potrebovala za delo v medijih in v šolstvu kvalificirano osebje.

Prav tako neprikladno pa je mesto bilo tudi kot dokončno domovanje političnih beguncev, saj je bila usoda mesta še dolgo negotova (lahko bi celo pripadlo državi, ki so jo begunci zapustili). Tudi po dokončni odločitvi o njegovi pripadnosti je bil Trst kaj nehvaležna nova domovina. Po eni strani italijanske oblasti niso gledale s prevelikim navdušenjem na to skupino izobraženih Slovencev, ki naj bi se ustavili v narodnostno tako problematičnem delu države in jim zato dolgo časa niso dovolile pridobiti državljanstva. Politični emigranti so tako živeli v stalni »začasnosti«, tako glede zaposlitve kot tudi dovoljenja za bivanje. Po drugi strani pa je mesto bilo »preblizu« meje z Jugoslavijo, kar je pomenilo (predvsem v prvih časih ZVU), da so bili begunci v stalni nevarnosti, da postanejo žrtve preko mejnih izpadov jugoslovanskih varnostnih organov. Nekateri so bili dejansko ugrabljeni in/ali ubiti. Poleg likvidiranja nekaterih najbolj izpostavljenih in aktivnih emigrantov so verjetno ti posegi jugoslovanskih varnostnih organov imeli tudi namen ustrahovati celotno emigrantsko skupnost, saj njihova masovna prisotnost (in aktivnost) tik ob meji tudi jugoslovanskim oblastem ni mogla biti preveč po godu.¹ Iz vseh teh razlogov se je velika večina beguncev v več valovih izselila iz Trsta, kjer jih je do danes ostala le manjša skupina.

¹ O ugrabitvah in njihovem smislu glej Troha Nevenka, *Slovensko italijanski odnosi v Coni A Julijske Krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1996 (dalje Troha), str. 242–244.

Prvi predstavniki slovenske politične emigracije so v Trst prispeli neposredno po prehodu oblasti v roke ZVU in si takoj postavili lastno socialno podporno organizacijo in menzo. Vsaj del teh prihodov je bilo verjetno dogovorjenih med begunskim vodstvom² in ZVU, ki je begunce tudi zaposlila. Čeprav so te zaposlitve bile tudi rezultat objektivnih okoliščin po odklonitvi OF-ovskih organizacij, da bi sodelovale z ZVU, pa so očitno bile že predhodno načrtovane. Vodja šolskih zadev ZVU Simoni je npr. že pred uradno odklonitvijo sodelovanja tržaškega Mestnega Osvobodilnega Sveta (MOS) stopil v stik s krogom šolnikov-beguncev, ki so se zbirali okoli duhovnika Petra Šorlija, da bi se dogovoril o organiziranju slovenskih šol, dr. Srečko Baraga pa je službo organizatorja slovenskih šol prav tako nastopil pred odklonilnim stališčem MOS-a.³ Anglo-ameriške oblasti so begunce (in antikomuniste iz vrst Slovencev, ki so med vojno delovali v sklopu informativnih služb zavezniških vojsk) poleg šol nastavljal v medijih – v časopisu Glas Zaveznikov in na slovenskem radiu.⁴ Tako ravnanje je ustrezalo namenu ZVU, da z nastavljanjem preverjenih antikomunistov zajezi vpliv OF-ovskih organizacij med zamejskimi Slovenci v dobi, ko je v vsej Coni A Julijske Krajine obstajal dejanski dualizem oblasti med ZVU in PNOO (kasneje Slove(a)nsko italijanske antifašistične unije – SIAU) in ni bilo še odločeno, katera od teh oblastnih struktur bo na koncu prevladala. Vendar so tudi vodilni begunski krogi, s katerimi so bili tržaški emigranti povezani, takrat imeli svoje načrte s Trstom. Takoj po koncu vojne so namreč ti krogi verjeli v hitro spremembo razmer v Jugoslaviji oz. Sloveniji, ki naj bi jim omogočile kratkoročno vrnitev v domovino. Trst, ki je bil tik ob meji, naj bi bil ena od »odskočnih desk« za vrnitev. Dr. Miha Krek je že junija 1945 skoval geslo »Slovenija k Trstu«, ki je izražalo tudi načrt, da bi iz Trsta napravili nekak center politične emigracije in model politične ureditve, ki bi ga kasneje uveljavili v celi Sloveniji in Jugoslaviji.⁵ V tem vzdušju so že septembra obiskali Trst sam Krek in drugi vidni emigrantski voditelji. Ti načrti, kot tudi novice, da zahodni zavezniki ob splošni zaostritvi odnosov zbirajo ob meji pravo vojsko bivših kolaborantov za napad na Jugoslavijo, ter vesti o stikih tržaških emigrantskih krogov z »bandami« protirevolucionarjev v domovini,⁶ so bili med razlogi ugrabitev in ubojev nekaterih vidnejših članov emigrantske skupnosti v Coni A s strani jugoslovanskih varnostnih organov.

Upi emigrantov na skorajšnjo vrnitev v domovino so kaj kmalu splahneli. Po mirovni pogodbi se jih je tisti del, ki je služboval (predvsem na šolah) v Jugoslaviji pripadlih predelih bivše Cone A Julijske Krajine, umaknil na italijansko stran meje, predvsem pa v Cono A novonastalega Svobodnega Tržaškega Ozemlja (STO). Pričeli so se prvi odhodi (ki so se intenzivirali po letu 1948), ki so se nato skoraj neprenehoma nadaljevali. Dr. Miha Krek je marca tega leta v imenu Narodnega odbora za Slovenijo antikomunističnim beguncem v Coni

² Miha Krek v dopisu, ki ga je v imenu Narodnega Odbora za Slovenijo (NOS) 9.3.1948 poslal beguncem v Trstu, pravi, da bo vsakomur, ki je v službi pri ZVU ali pri kakem drugem delu **po nalogu NOS**, priznано veliko junaštvo, ki naj bi ga tudi ob primernem trenutku nagradili. Glej Geržinič Alojzij, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem*, Slovenska Katoliška Akcija, Buenos Aires, 1983 (dalje Geržinič), str. 187.

³ Troha, str. 235–237. O skupini, ki se je zbirala okoli Šorlija glej tudi Geržinič str. 23–24 in Maganja Nadja, *Trieste 1945–1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1980 (dalje Maganja), str. 100–106.

⁴ Turk Lida, *Glas v ... etru*, Sedež RAI za F.-J.K., Trst, 1991 (dalje Turk), str. 23 in 34–35.

⁵ V času sklepanja mirovne pogodbe z Italijo pa je Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo, ki se je bil organiziral okoli dr. Cirila Žebota in njegovih naziran za samostojno Slovenijo, predložil mirovni konferenci spomenico, ki je zahtevala, da bi se Svobodno tržaško ozemlje razširilo na celotno slovensko etnično ozemlje in še dlje, od Vidma do Celovca in zahodne obale Istre. O tem glej Novak Bogdan, *Geneza slovenske državne ideje med emigracijo*, v zborniku prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (9.–11.11.1994) *Slovenci in država*, Razprave-Dissertationes 17, Ljubljana 1995 (dalje Novak), str. 295–305.

⁶ Troha, str. 236 in 239.

A STO poslal navodila, kako ukrepati. V njih je vabil vse tiste, ki niso imeli pomembnejših funkciji za »narodno korist«, naj zapuste STO, tiste v službi ZVU pa, naj si od slednje zagotovijo zaščito in možnost nemudnega umika.⁷ Nov vzpon je izseljevanje beguncev iz Trsta doseglo po priključitvi mesta Italiji. Takrat so se povsem razblinili tudi upi – ki so se bili močno zmajali že po spremembah v odnosih med Zahodom in Jugoslavijo, ki so sledile resoluciji Informbiroja – v možnost dejanske uresničitve državnice STO, v kateri bi lahko emigranti imeli pomembno politično vlogo in bi lahko postala nekako »konkurenčna« republiki Sloveniji.

Begunci pa so do takrat že znatno vplivali na slovensko zamejsko stvarnost. Kot pravilno trdita Lida Turk ter Ado Lapornik,⁸ so se politični begunci – sami intelektualci – znašli med zamejskimi Slovenci v okolju, ki je bilo, po dvajsetletnem fašističnem narodnem zatiranju, povsem brez izobražencev in višjih slojev nasploh. V prvem povojnem obdobju so tako odigrali vlogo – v kateri so jim paradoksalno bili ob strani kulturni delavci »povratniki« in priseljenci iz Slovenije (ob redkih avtohtonih), ki so delovali v ustanovah OF in njenih naslednic – »prosvetljevalcev« in kulturnih organizatorjev sicer narodno visoko zavednega slovenskega prebivalstva Cone A. Kulturni razkorak je pa imel za posledico tudi precejšnjo distanco begunskih intelektualcev do domačinov, ki sta jo še poglobljala tukajšnjim razmeram tuja miselnost in medvojno odločanje emigrantov. To je privedlo do tega, da so po eni strani ti intelektualci živeli v svojem ozkem krogu in obdržali močne vezi s slovenskimi političnimi emigranti širom po svetu, po drugi pa, da so nekateri posamezniki (predvsem prof. Jože Peterlin, a o njem kasneje) igrali odločilno vlogo pri organiziranju kulturnega življenja njim svetovnonazorsko bližnjega dela zamejskih Slovencev in pri vzgajanju novih rodov domačih izobražencev.⁹

Politični emigranti v šolstvu

ZVU si je seveda prizadevala, da bi tudi na šolskem področju vzpostavila svojo oblast in izrinila že obstoječe strukture PNOO, ki jih je obravnavala kot izraz le dela slovenskega prebivalstva. Prvenstvena je bila za ZVU »depolitizacija« (in to enostranska) šole in njenih programov v smislu ignoriranja osvobodilne borbe. Pri tem se je ZVU, ob predvidljivi zavrnitvi sodelovanja s strani šolnikov in struktur PNOO in spričo tega, da je anglo-ameriška uprava oteževala vrnitev slovenskih šolnikov-domačinov, ki so bili iz političnih in narodnostnih razlogov premeščeni v notranjost Italije ali odpuščeni v času fašizma in vojne, poslužila šolnikov beguncev, ki jih je bilo po begunskih taboriščih na voljo kar precej in so dajali največje garancije glede antikomunizma.¹⁰ V Trst je tako kot svetovalec za slovenske šole pri Prosvetnem odseku ZVU prišel dr. Srečko Baraga, ki je s pomočjo nekaterih drugih političnih emigrantov reorganiziral slovensko šolo v Coni A. Kljub temu, da so krogi OF in Primorski dnevnik (PD) od vsega začetka napadali nastavljanje emigrantov na šole, pa je ob priliki vpisovanja na srednje šole prišlo do sodelovanja. Ker je pač grozila nevarnost, da bi spričo prenzikega vpisa italijanski nacionalistični krogi dosegli skrčenje števila slovenskih šol, je PD 14.9.1945 pozval slovenske starše, naj vpišejo otroke v šole, ki jih je odpirala ZVU. Dvovladje na šolskem področju je trajalo kar precej časa, tako da je, po Baragovih poročilih, nekatere šole dejansko upravljal prosvetni oddelek PNOO (oz. MOS za Trst), ki je

⁷ Geržinič, str. 187.

⁸ Turk, str. 61–63.

⁹ O teh aspektih glej dnevniške zapiske Vinka Beličiča, zbrane v njegovem *Prelistavanju poldavnine* (Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1980 – dalje Beličič).

¹⁰ Troha, str. 246–247.

sploh imel močan vpliv med šolniki in starši. Bil je to dejansko tudi rezultat tihih ali eksplicitnih kompromisov med projugoslovanskimi silami in ZVU, ki so šli mimo Barage.

Baraga je v kratkem poklical v Trst kar precej šolnikov-emigrantov iz raznih taborišč, ki so zasedli praktično vsa vodstvena mesta v slovenskem šolstvu. Če so te priselitve pač bile tudi rezultat odklanjanja sodelovanja s strani domačinov, pa so nedvomno imele tudi drugi smisel, saj je sam Baraga v kasnejših poročilih podčrtaval, da so bili prav begunci najbolj zanesljivi in zvesti izvajalci šolske politike ZVU. Baraga je tudi dosegel, da je ZVU oktobra 1945 za dva meseca razveljavila predpis, ki je določal, da je za sprejemanje v službo ZVU potrebno italijansko državljanstvo, kar je omogočilo sprejetje »zadostnega« števila učnih moči brez državljanstva (beguncev).

S temi sodelavci se je Baraga lotil odpravljanja vpliva »komunistov« v šolstvu. Da bi preprečili »poplavo« šol z novimi (seveda komunističnimi) učbeniki iz Slovenije, so v kratkem priredili celo vrsto svojih. Baragov predstojnik, poročnik Simoni, je podčrtal, da je najvažnejši problem vzpostaviti nepolitični pouk, ki naj bi bil pogoj za sam obstanek slovenskih šol. Najbolj sporno je bilo v tem smislu poučevanje zgodovine. Sklenjeno je bilo, naj se učni načrt zgodovine Slovencev konča z letom 1918 ter da se ne omenjata ne Italija ne Jugoslavija. Po eni strani naj bi se tako izognili poučevanju najzgodovinskejših zgodovinskih dogodkov (predvsem NOB in kolaboracionizma), po drugi pa je ZVU želela s »pozabljanjem« krivic, ki jih je italijanska država zakrivila po prvi svetovni vojni pripadajočim Slovincem, »pomiriti« protiitalijansko in projugoslovansko razpoloženje slovenskega prebivalstva.¹¹ Ta in drugi sprejeti ukrepi so nekako »zahodna varianta« tega, kar se je v istem času dogajalo na šolskem področju v Sloveniji (in Jugoslaviji). Pričelo se je odstavljanje »agitorjev« in »hlapcev PNOO«, organizirani so bili usposobljevalni tečajji, ki so jih vodili zanesljivi (tudi emigrantski) šolniki. Udeležba na teh tečajjih je bila pogoj za nastavitve. Baragova poročila o stanju šolstva so prežeta s političnimi ocenami (predvsem učnega osebja), posegala pa so tudi na splošno mladinsko področje, saj je zahteval, naj ZVU ne financira poletnih počitniških kolonij v Slovenji, ampak naj organizira svoje in tako mladino obvaruje komunističnega vpliva.

Baraga in drugi politični emigranti pa so bili nedvomno v težkem položaju. Na eni strani so bili pod udarom projugoslovanskih organizacij. Poleg tiskovne kampanje, ki se je pričela takoj po prihodu Barage, so se kasneje vrstile tudi dijaške stavke proti »domobranskim šolnikom« (predvsem potem, ko je sodišče v Ljubljani zaradi sodelovanja z okupatorjem Barago obsodilo na smrt). Na zahteve po izločitvi vseh političnih emigrantov iz šole je ZVU odgovorila z odpustitvijo najtežje kompromitiranih (med temi tudi A. Geržiniča), priložnost pa je izkoristila še za to, da je iz šole izločila vrsto levičarskih uslužbencev. Emigrantski šolniki pa so bili podvrženi tudi konkretnjšim pritiskom, saj so bili v nekaterih krajih deležni sovražnosti in napadov (tudi fizičnih) domačinov ter groženj jugoslovanskih varnostnih organov.¹² Nekateri begunci so zaradi vseh teh pritiskov, a verjetno tudi zaradi bolj realnega gledanja na nastali položaj, spremenili svoja stališča in opustili frontalno nasprotovanje »ofarjem«, s katerimi so skušali doseči mirno sožitje.¹³

Natolcevanja in obtožbe na račun političnih beguncev, ki so bili poleg vsega tudi nastavljeni po izrednem postopku, saj niso imeli italijanskega državljanstva, pa so prihajali tudi s strani italijanskih šolskih oblasti.¹⁴ Tem je bilo slovensko šolstvo trn v peti in so skušale tudi preko diskreditiranja njenega vodstva doseči njegovo skrčenje in predreditev.

¹¹ Geržinič, str. 49–50.

¹² O tem Geržinič in Troha, str. 247–249.

¹³ Troha str. 245. Tudi Geržinič str. 159–162.

¹⁴ Glej npr. Geržinič, str. 159.

Po nastanku STO so postali begunci sporni tudi za domače šolnike, in to za tiste, ki so jim bili ideološko najbližji. Tako je skupina domačih šolnikov proti koncu leta 1947 naslovila na ZVU spomenico, v kateri je beguncem osporavala pravico predstavljati slovensko šolo ter zahtevala, naj se pri nastavljanju daje prednost domačinom. Poudarjeno je bilo, da je treba v vzgojni politiki izbrati pot, ki naj bo drugačna od politične usmeritve tako beguncev kot komunistov.¹⁵ Očitno je bila to reakcija na Baragova ekstremna stališča in na njegovo izbiro, da na vodstvena mesta postavi skoraj izključno begunce, ki jih je smatral za edine res zanesljive v boju proti vsemu, kar naj bi bilo komunistično.

Pod temi pritiski so se begunski šolniki kaj kmalu pričeli izseljevati iz Trsta. Na začetku leta 1948 je odšel tudi sam Baraga. Nasledil ga je prof. Janko Jež, ki je nedvomno ustrezal kriterijem, ki so bili nakazani v omenjeni spomenici, saj je bil rojen Tržačan, katolik in v antifašističnem smislu nesporen. Po tem »prevratu« so na slovenskih šolah ostali le redki begunci, ki so bili še dalje (do eventualne podelitve italijanskega državljanstva) v težkem položaju zaradi neradne zaposlitve.¹⁶ Njihov vpliv se je z leti manjšal, na čelo slovenskega šolstva v Coni A STO in kasneje v Italiji pa so prišli šolniki take usmeritve, kot jo je zahtevala spomenica.¹⁷

Politični emigranti v medijih

Drugi sektor, v katerem so bili politični emigranti masovno prisotni, so bili mediji, ki jih je upravljala ZVU. Prvi od teh je bil časopis Glas zaveznikov, ki je pa izhajal le od 19.6.1945 do 1.3.1947. Urejal ga je Bojan Ribnikar.

Važnejša je bila vsekakor vloga slovenskega tržaškega radia, ki so ga sicer takoj po osvoboditvi ustanovile jugoslovanske zasedbene oblasti in je deloval v okviru MOS Trst. Že leta 1945, po prevzemu oblasti s strani ZVU, so se na radiu zaposlili nekateri begunci. Tudi radio, kot že Glas zaveznikov, je bil za informativne oddaje odvisen od smernic zavezniške propagandne službe Allied Information Service (AIS) in torej neposredno podrejen političnim smotrom zahodnih zaveznikov.¹⁸ V službi pri AIS, ki so mu načelovali anglo-ameriški funkcionarji, so bili tudi Slovenci, ki so to službo nastopili že med vojno (v Palestini in Italiji¹⁹) ter številni politični begunci, ki so k zavezniški informativni službi pristopili v Trstu. Uslužbenci AIS so bili postavljeni na vodilna mesta slovenskega radia, seveda predvsem novinarske redakcije. Vloga članov AIS in političnih emigrantov se je postopno večala tudi zato, ker se je po ukinitvi Glasa zaveznikov lepo število njegovih novinarjev preselilo na radio. Slovenski tržaški radio je postal tako v tem času zaostrovanja odnosov med snujočima se blokoma glasnik protikomunistične propagande. Njegove oddaje pa niso bile namenjene le poslušalcem Cone A, ampak tudi tistim v Sloveniji in drugih delih Jugoslavije. Po osamosvojitvi slovenske radijske postaje junija 1946 in imenovanju Jožeta Grma (že medvojnega uslužbenca AIS) za njenega šefa so se pričeli za člane SIAU odpusti in odvzemi raznih oddaj.²⁰ Čeprav so člani kulturnih ustanov levičarskih organizacij še dalje sodelovali v kulturnih programih Radia Trst II, pa so se razmere vse bolj zaostrovale, dokler niso leta 1949 projugoslovanske organizacije v zamejstvu odklonile vsakršno sodelovanje z radiom in

¹⁵ Geržinič str. 170–171.

¹⁶ Nekaj o teh težavah v Beličiču.

¹⁷ O zgodovini slovenskega šolstva na Tržaškem glej zbornik *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*, Odbor za proslavo 40-letnice obnove slovenskih šol v Italiji, Trst, 1986.

¹⁸ Turk, str. 33 in 191.

¹⁹ Npr. Karlo Rosner, glej Turk, str. 23.

²⁰ Troha, str. 241. Tudi Turk str. 47–54. O vlogi, ki so jo predvsem ZDA namenjale Radiu Trst II, nekaj podatkov v Chicco Gianni, *Trieste 1953 nei rapporti U.S.A.*, Ed. Italo Svevo, Trieste, 1993.

je bilo prekinjeno tudi sodelovanje z radijsko hišo v Ljubljani. Od tega časa pa vse do leta 1955, ko je preimenovano postajo Radio Trst A popolnoma prevzela italijanska državna radiotelevizijska ustanova RAI, so celotnemu sporedu slovenskega radia dajali ton slovenski politični emigranti. Iz vrst beguncev so prihajali skoraj vsi uredniki posameznih oddelkov ter več časnikarjev in zunanjih sodelavcev.²¹ Da bi zapolnili nastale vrzeli, predvsem v kulturnem sporedu, so nekateri izmed vodilnih (in tu spet izstopa vloga dr. Peterlina) pričeli organizirati sodelovanje še drugih begunskih intelektualcev in mlajših domačinov, predvsem študentov. Med sodelavci radia je namreč bilo kar nekaj takih, ki so poučevali na slovenskih šolah in so tako imeli možnost vabiti k sodelovanju sveže moči.

Po vrnitvi Italije se je pričel poslednji val odhodov političnih emigrantov, potem, ko so se že leta 1948 in 1950/51 številni preselili v Argentino oz. ZDA. Tudi na radiu, kot na šoli, se je delež beguncev postopoma manjšal, obnovilo pa se je tudi sodelovanje z levičarskimi krogi in z matico. Begunski radijski delavci so vzgojili novo generacijo radijskih delavcev domačinov, ki so v redno službo začeli prihajati proti koncu petdesetih let. Bili so to med prvimi absolutni obnovljeni slovenskih višjih šol, ki so že prej sodelovali na radiu in so se v glavnem udeleževali v katoliških kulturnih krožkih. Prav v dobi prenove italijanske državne radiotelevizijske ustanove pa je, od leta 1972 do 1977, bil na čelu slovenske radijske postaje v Trstu slovenski politični emigrant (takrat že dolgoletni italijanski državljani) dr. Matej Poštovan, ki je imel vidno vlogo tudi pri nastanku in razvoju slovenskega katoliškega političnega gibanja in posebno stranke Slovenske skupnosti.²²

Politični emigranti v političnem in prosvetno-kulturnem življenju

Slovenski politični emigranti so v Trstu igrali vlogo navdihovalcev nastanka avtonomnih slovenskih političnih strank. Kot poudarja Nadja Maganja, so bili predvsem emigrantski intelektualci tisti, ki so nasprotovali politiki bojkotiranja ZVU, ki so jo izbrale OF-ovske organizacije. Taka izbira je po njihovem mnenju bila pogubna za slovensko manjšino, saj je pomenila izgubo številnih priložnosti za doseg pomembnih narodnih pravic in je dovoljevala italijanski strani, da si je opomogla in spet zavzela pozicije, ki jih je bila izgubila po vojni. Prav okoli vprašanja slovenske šole se je razbila dotedanja (vsaj navidezna) enotnost slovenskega zamejskega življa okoli OF.²³ Čeprav je bila ta diferenciacija rezultat delovanja redkih posameznikov, predvsem iz vrst beguncev, pa je to bil prvi javen izraz že prej obstoječih nasprotij, tudi znotraj OF-ovskih organizacij.²⁴

Emigranti so se v Trstu politično udeleževali skoraj izključno v katoliških organizacijah, vendar je tudi liberalna (ali boljše narodnjaška, saj se je sklicevala na tradicijo predvojne Edinosti, ki je združevala na izključno nacionalni osnovi tako katolike kot liberalce) Slovenska demokratska zveza²⁵ (SDZ) povzemala nekatera njihova stališča, kot npr. tisto, da je Jugoslavija (in Slovenija) izgubila Trst zaradi svoje notranjepolitične ureditve in zunanje-politične protizahodne orientacije.

²¹ Turk, str. 61.

²² O liku dr. Poštovana glej *Primorski slovenski biografski leksikon* (dalje PSBL), III. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1986–1989, str. 54–55.

²³ Maganja, str. 31–33.

²⁴ Med ustanovitelji tržaške SDZ jih je bilo npr. večina bivših članov ali sodelavcev OF.

²⁵ Tudi SDZ je vključevala nekaj redkih osebnosti, ki jih lahko označimo kot politične emigrante. V Gorici je bil to prvi urednik strankinega glasila Demokracija Andrej (Slavko) Uršič (ki so ga že avgusta 1947 ugrabili in kot kaže likvidirali jugoslovanski varnostni organi), v Trstu pa dr. Boris Sancin. V stranki sta njihova primera pomenila prej izjemi kot pravilo. Med drugim sta bila oba rojena Primorca.

Veliko pomembnejša je bila prisotnost emigrantov v katoliškem taboru. Tudi zaradi svoje pravne situacije so begunci bolj poredko zavzemali javne politične funkcije. Delovali so v ozadju, predvsem pa v kulturnih, mladinskih, stanovskih in drugih katoliških organizacijah, ki so stale ob strani katoliškim političnim organizacijam. Prvi so se na tem področju angažirali duhovniki emigranti. Pod vodstvom Jožeta Prešerna so nekateri od njih že leta 1945 v Trstu organizirali v okviru mestne župnije Sv. Antona Novega razne skupine, ki so združevale katoliške študente (oz. študentke), učiteljice in intelektualce ter naslednje leto ustanovili revijo *Mlada setev* (izhajala do 1950). Iz teh skupin so se v naslednjih letih izoblikovale Slovenska dijaška zveza, Zveza katoliških izobražencev (kasneje Slovensko katoliško akademsko starešinstvo), Slovenska Vincencijeva konferenca ter Slovensko karitativno društvo. Delovanje teh duhovnikov je v Trst preneslo organizacijske modele Slovenske katoliške akcije, s katerimi so se ti duhovniki že pred vojno in med njo ukvarjali v domačih krajih, a so bili v Trstu nepoznani.²⁶ V Trstu je katoliška stran monopolizirala mladinsko dejavnost protikomunističnega dela zamejske slovenske skupnosti in so liberalne mladinske organizacije imele le kratkotrajno življenje.

Duhovščina je imela vodilno vlogo tudi pri nastanku katoliške politične organizacije. Tu izstopa lik Petra Šorlija, ki je takoj po vojni zbral okoli sebe krog emigrantskih in domačih sodelavcev, tako duhovnikov kot laikov. Ta skupina, ki je odigrala zelo važno vlogo pri ustanavljanju slovenskega šolstva pod ZVU, je 20. julija leta 1947 ustanovila v Trstu Udruženje slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev (USHKS), ki se je že 1. avgusta preimenovalo v Slovensko krščansko socialno zvezo (SKSZ). Pri nastanku katoliške stranke so vidneje pripomogli tudi emigranti, še posebej Jože Peterlin, Maks Šah ter Matej Poštovan, ki je bil tudi eden od govornikov na ustanovnem kongresu SKSZ. Vendar nobeden od emigrantov ni prišel v vodstvo organizacije,²⁷ ki je imela malo članov in predvsem malo laičnega vodstvenega kadra. To je privedlo do tega, da je bil dolgo na čelu SKSZ sam Šorli ter da so bili organizatorji strankinih sekcij v Trstu in okolici v glavnem duhovniki.²⁸ Potem, ko je stranka že takoj po ustanovitvi podpisala s SDZ skupen program, je septembra 1947 SKSZ vstopila v SDZ kot avtonomna politična skupina.

Veliko večjo, tudi javno vlogo pa so begunci odigrali v kolateralnih kulturnih organizacijah stranke. Vidno so bili zastopani v samem pripravljalnem odboru Prosvetnega oddelka SKSZ, ki so ga ustanovili na prvem kongresu stranke avgusta 1947 in se je kasneje osamosvojil in preimenoval v Slovensko prosveto (SP), ki je bila krovna organizacija katoliških prosvetnih društev. Med političnimi begunci na tem področju vsekakor izstopa osebnost Jožeta Peterlina, ki je bil predvsem vsestranski organizator, a tudi kulturni ustvarjalec. Peterlin je bil šolnik (sodeloval je pri sami obnovitvi slovenskega šolstva), organizator in ustvarjalec dramaturških programov radia, ustanovitelj, pobudnik in sodelavec raznih revij (pričel je že leta 1946 kot urednik *Mlade setve*, leta 1957 pa je ustanovil *Mladiko*) in zbornikov, ustanovitelj raznih kulturnih društev (poleg SP tudi Slovenskega kulturnega kluba in Društva slovenskih izobražencev), organizator in vodja kulturnih srečanj Draga, poleg tega pa še predavatelj, gledališki režiser, igralec in kritik ter pobudnik kulturnih prireditev.²⁹ Peterlin je dejansko, z nekaterimi drugimi priseljenimi Slovenci (poleg prej

²⁶ Maganja, str. 98–100. Katoliška emigracija pa je v Trst prenesla tudi razhajanja, ki so katoliški politični tabor v Sloveniji razdvajala že med vojno. Ostala so omejena na emigracijo in so se pokazala v trenjih med temi duhovniki in laiki.

²⁷ Glej Maganja, str. 101–106 ter Novak, str. 302.

²⁸ Maganja, str. 107.

²⁹ O liku Peterlina glej PSBL, II. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1982–1985, str. 645–647. O njegovem delu na radiu glej Turk, str. 107–109.

omenjene skupine duhovnikov naj spomnim še na Vinka Beličiča in Maksa Šaha), postavil na noge slovensko katoliško kulturno gibanje v Trstu.

Na Tržaškem je bila katoliška hegemonija v, sicer manjšinskem, delu slovenskega življa, ki se ni prepoznava v SIAU in njenih naslednicah, novost. K temu so, kot smo videli, krepko pripomogli politični emigranti, ki so tako organizacijsko kot ideološko zaznamovali katoliško gibanje v Trstu. Čeprav so nedvomno begunci v SKSZ vnesli prvine predvojne in medvojne politične diferenciacije v matici, so vendar razhajanja med zamejskimi liberalci in katoliki (predvsem krščanskimi socialci) povzemala motive, ki so bili prisotni že v dvajsetih letih in so pripeljali do organizacijske ločitve prej enotnega društva Edinost. Ti motivi so prišli na dan v polemikah, ki so se med SDZ in SKSZ razvile ob volitvah leta 1949. SDZ je krščanske socialce dolžila, da s svojimi integralističnimi pozicijami rušijo nujno politično enotnost, ki naj temelji izključno na obrambi nacionalnih interesov. Še posebej se je SDZ obregnila ob begunce, ki jim je očitala, da so glavni krivci razbitja politične enotnosti zamejskih antikomunistov, saj so mednje prinesli prej neznan škodljive »kranjske strankarske zdrahe«. SKSZ je odgovarjala, da je čas političnega društva Edinost minil, ker nova doba zahteva poseganje tudi na socialno področje, ki naj mu bo osnova socialna doktrina Cerkve. Kljub tem razhajanjem sta stranki takrat in kasneje predstavili skupne kandidatne liste. Kar ju je družilo, so bili antikomunizem, negativno stališče do jugoslovanskega režima ter zahteva po dejanski uresničitvi določil mirovne pogodbe in torej STO.³⁰

Do jugoslovanskega režima, predvsem pa do projugoslovanskih sil v Trstu, se je med begunci pojavljalo bolj »realistično« stališče predvsem ob spoznanju masovnosti podpore Slovencev v zamejstvu novi Jugoslaviji in trdnosti jugoslovanskega režima. Tako so mnogi sodelovali (seveda anonimno) na manifestacijah za priključitev k Jugoslaviji, ki so jih organizirale ob priliki prihoda razmejitvene komisije SIAU-ovske organizacije in zavzemali stališča, ki so podpirala jugoslovanske zahteve na mirovni konferenci.³¹ Če so take pozicije ostajale na neuradni ravni, pa je do uradnega, čeprav le začasnega, sodelovanja s »titovci« prišlo po resoluciji Informbiroja, ko so na občinskih volitvah leta 1952 SDZ, SKSZ in projugoslovanska Slovensko italijanska ljudska fronta (SILF) predstavile skupne kandidatne liste v štirih od šestih občin Cone A (izjemi sta bili Milje in Trst).³² Prav odnos do Jugoslavije je bil tudi vzrok razdora v SKSZ leta 1954. Prva negotovanja so se v stranki pojavila že takoj po izvolitvi dr. Engelberta Besednjaka in njegovih somišljenikov na čelo stranke marca 1952. Besednjaka so nasprotniki v stranki dolžili mlačnega in nenačelnega antikomunizma; kar pa je privedlo do dokončnega razkola, je bilo bolj pragmatično stališče, ki ga je Besednjakova večina zavzela do Jugoslavije. 6.9.1953 je kongres stranke, ki je potrdil vodstvo Besednjaka in njegovih somišljenikov, izglasoval resolucijo, ki je potrjevala zahtevo po uresničitvi STO, proti tihi priključitvi Cone A Italiji in raznarodovalnim ukrepom, a je tudi apelirala na Jugoslavijo, naj poseže v obrambo pravic slovenske narodne skupnosti. Nekaj mesecev kasneje je delegacija slovenskih izvoljenih javnih upraviteljev iz Cone A (v delegaciji so bili tudi člani SKSZ) podobna stališča in zahvale za storjeno v obrambo interesov slovenskega življa izrazila samemu Titu. Na začetku leta 1954 so Besednjaka in njegove napadli tako časopis *Katoliški glas* (nekako neuradno glasilo SKSZ) kot SDZ in »kominformisti«. Besednjak je branil svoje stališče kot edino realistično v trenutku, ko je postajalo vse bolj

³⁰ Breclj Aleš, *I gruppi autonomi sloveni a Trieste 1949–1952*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1994 (dalje Breclj), str. 98–99.

³¹ Troha, str. 244.

³² O volitvah leta 1952 in o tem sodelovanju glej Breclj, str. 185–212 in Pahor Adrijan, *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954)*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1993 (dalje Pahor), str. 92–98.

jasno, da predvidenega STO ne bo ter da bo Cona A pripadla Italiji. Jugoslavija bi v taki situaciji postala edina in najmočnejša opora zamejcev pri obrambi njihovih narodnih interesov. Besednjakovi nasprotniki, ki jih je vodil Šorli, za katerega se je opredelila večina emigrantov, pa so bili na stališču brezkompromisnega protikomunizma. Po raznih neuspešnih poskusih pomiritve so slednji junija 1954 zapustili SKSZ in ustanovili Slovensko katoliško skupnost (SKS). Za tajnika je bil izvoljen Šorli, v vodstvu stranke pa je bilo tudi nekaj emigrantov.³³

V vrstah slovenskih političnih beguncev v Trstu je bila komponenta, ki se je (vsaj javno) izražala za samostojno slovensko državo, v veliki manjšini. Leta 1951 je skupina, ki se je zbirala okoli Mirka Javornika in Ludvika Klakočerja, izdala zbornik Tabor, v katerem je Mirko Javornik (pod psevdonomom Peter Klepec) v članku Slovenski položaj 1951 označeval Jugoslavijo kot umetno tvorbo, ki ji je usojeno propasti. Tako SKSZ kot SDZ sta javno izjavili, da Slovenci odločno zavračajo take načrte, medtem ko so na sestanku predstavnikov slovenskih katoliških strank z Goriške, Koroške in STO glede tega potrdili Koroščevo stališče, da je za Slovence »tudi najslabša Jugoslavija najboljša rešitev«. Kasneje se je za slovensko državno idejo zavzel, precej osamljeno, Franc Jeza, ki je v glavnem v samozaložbi v Trstu izdal celo vrsto pamfletov in razprav.³⁴

Glede publicistične dejavnosti političnih beguncev je treba pripomniti, da so ti svoje prispevke objavljali tako v liberalnem (Demokracija, glasilo SDZ) kot katoliškem (Katoliški glas) političnem časopisju ter v vrsti drugih revij. Specifično begunskega časopisja v Trstu ni bilo, tudi članki o begunski problematiki (v glavnem nepodpisani) v omenjenem periodičnem tisku pa se praviloma niso ubadali z oživiljanjem militantnih spominov na kolaboracionistično ali protikomunistično dejavnost med vojno, ki je tako značilno za prekoceansko zdonsko časopisje. Bolj prisotna, predvsem v katoliškem časopisju, pa je obramba medvojnih izbir in njihovo utemeljevanje ter opravičevanje. Verjetno je bil to sad zavesti, da bi bili taki nastopi deležni res pičlega razumevanja v zamejski stvarnosti. Tržaški begunci pa so podobne prispevke objavljali v prekoceanskem časopisju, ki so ga izdajali politični emigranti, saj so mnogi izmed njih s temi begunskimi skupnostmi obdržali tesne stike. Isto v glavnem velja tudi za monografske publikacije begunskih avtorjev, čeprav je izšlo tudi nekaj povsem begunsko obarvanih del (npr. že omenjeni zbornik Tabor ter razne samostojne publikacije F. Jeze).³⁵ Kar tudi manjka med slovensko politično emigracijo v Trstu, je javno opredeljevanje do različnih političnih opcij (z že omenjenimi izjemami), ki so se izoblikovale v begunski skupnosti širom po svetu. Mnogo bolj prisotno je utemeljevanje sočasne veljavnosti lastnih svetovnonazorskih opredelitev za Slovenstvo. Najmočnejše so verjetno politični begunci vplivali na zamejske nekomunistične kroge pri uvajanju vseslovenskih tem razmišljanja, ki so presegle samo zamejsko stvarnost. V tem pa so imeli tudi vlogo povezovalca »drugače mislečih« Slovencev v domovini, vamejstvu in zdomstvu, pri čemer so veliko vlogo imela vsakoletna študijska srečanja Drage.

³³ Pahor, str. 102–110 in 115. Besednjakov pristop do Jugoslavije (oz. Slovenije) je kasneje v stranki Slovenske skupnosti prevzel prav politični begunec dr. Matej Poštovan, ki je bil več let tajnik stranke, v kateri se je v šestdesetih letih uveljavila njegova ideja, da mora matica podpirati vse slovenske politične skupine v zamejstvu. Posledica tega je bila, da je takrat stranka prvič navezala stike z matično domovino. Glej PSBL, III. knjiga, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1986–1989, str. 54–55.

³⁴ Glej Novak, str. 32 ter Breclj str. 118 in 140–141.

³⁵ Švent, str. 94 in 97–100.

Problematika slovenske politične emigracije v Slovenskem Primorcu in Katoliškem glasu

Izhajajoč iz ugotovitve, da so slovenski politični begunci v Trstu pripadali v veliki večini katoliškemu taboru, sem pregledal letnike od 1945 do 1948, oz. od leta 1949 do 1954, katoliških slovenskih zamejskih tednikov Slovenski Primorec³⁶ (dalje SP) in Katoliški glas³⁷ (dalje KG).

SP je bil izrazito ortodoksno katoliški časopis in kot tak ostro antikomunistično usmerjen. S tega zornega kota je tudi ocenjeval begunsko problematiko. Čeprav je od vsega začetka pozorno sledil delovanju opozicije v Jugoslaviji in begunstvu³⁸ je bil njegov antikomunizem v prvih časih še defenziven. Že v prvi številki je v članku Naša ljubezen do naroda³⁹ pisec branil duhovščino pred obtožbo narodnega izdajstva in opravičeval tudi delovanje goriškega nadškofa Margottija, ki naj bi s svojimi posredovanji pri oblasteh obvaroval goriške Slovence mnogo gorja.⁴⁰ Člankar zavrača posploševanja, ki so med vojno vse antifašiste enačila s komunisti, po vojni pa vse antikomuniste s fašisti. Podoben pristop je značilen tudi za številne druge prispevke in dopise v obrambo duhovnikov, ki so jih obtoževali ali jim sodili zaradi narodnega izdajstva. Na začetku novega leta je SP celo objavil prispevek, v katerem se je pisec zavzemal za premoščanje preteklosti in za spravo.⁴¹

Prav v istem času pride tudi do prvih razjasnenj glede odnosa do OF, sicer še v defenzivnem slogu. V članku z povednim naslovom Ali so vsi nasprotniki OF zločinci? SP zagovarja pravico vsakega Slovenca, da je smatral, da obstaja boljša in manj nevarna pot do osvoboditve, kot tista, ki jo je predlagala OF. Prvič se pa pojavi teza, da cerkvena hierarhija ni nasprotovala osvobodilnemu boju kot takemu, ampak le, ker so ga vodili komunisti, ki so za svoje skrite namene izrabljali čustvovanje ljudstva.⁴² Prihod razmejivne komisije je bila priložnost za prvi javni izraz hotenj slovenskega ortodoksne katoliškega tabora glede bodočnosti Goriške. V nepodpisani Izjavi slovenskih duhovnikov se ti izražajo za združitev vseh Slovencev v resnično federalni in demokratični Jugoslaviji in zavračajo možnost priključitve k »tujci« državi. Vendar zahtevajo, naj velesile nastopijo za odpravo diktature v Jugoslaviji in uvedbo demokratične ureditve. Če do tega ne bi prišlo, so slovenski duhovniki goriške nadškofije zavračali odgovornost za to, da pridejo njihovi verniki pod novo diktaturo ali pod ponovno narodnostno sužnost.⁴³

V naslednjih mesecih so se pojavili prvi članki, ki so govorili o političnih beguncih, in to ne le slovenskih.⁴⁴ Večji pomen pa je imel protestni nastop SP ob ugrabitvah nekaterih

³⁶ Slovenski Primorec je izhajal v Gorici od 28.8.1945 do 29.12.1948.

³⁷ Katoliški glas je nastal iz združitve tržaškega verskega tednika Teden z goriškim Slovenskim Primorcem. Izhajal je kot tednik od januarja 1949.

³⁸ Že 27. septembra 1945 je na kratko poročal o izjavi »jugoslovanske opozicije v inozemstvu«, s katero so podpisniki Krek, Pribičević in Topalović obtožili Tita nespoštovanja s Šubašičem sprejetih dogovorov (SP, 27.9.1945, Jugoslovanska opozicija v inozemstvu). Le malo kasneje, 11. novembra, je list veliko prostora namenil znanemu Pastirskemu pismu jugoslovanskih škofov.

³⁹ SP, 28.8.1945.

⁴⁰ Zanimivo je, da je SP 20.6.1946 v članku Človeške slabosti v Cerkvi priznaval, da so bile storjene tudi zmote in krivice, ki jih noče braniti. Vendar spoštuje avtoriteto in vidi zato edino pravilno pot za odpravo krivic v pritožbah na višje instance in v molitvi za cerkvene predstojnike.

⁴¹ SP, 3.1.1946, Preteklost in prihodnost.

⁴² SP, 31.1.1946.

⁴³ SP, 2.2.1946, Ob prihodu razmejivne komisije.

⁴⁴ SP, 21.2.1946, Umor v Trstu (o umoru voditelja bivših hrvaških križarjev dr. Protulipaca); 4.4.1946, Slovenci pri sv. očetu (o sprejemu skupine šestdesetih beguncev, ki jih je vodil jezuit Anton Prešeren, pri papežu); 18.4.1946 Hrvatski list (o izidu v Trstu verskega lista Gore srca! za Hrvate v Istri – vendar ni v tem

begunskih voditeljev v Trstu in na Goriškem. Ostri obsodbi teh dejanj je sledila zahteva, naj ZVU zagotovi varnost oseb, ki so se zatele pod njeno okrilje.

Končno se je stališče SP do begunske problematike razjasnilo maja 1946. V dveh člankih z zgovornima naslovoma *Izdajalci* in *Bela garda* je tednik prešel v napad.⁴⁵ V prvem članku so odgovarjali vse pogostejšim obtožbam izdajstva, ki so jih bili deležni poštenjaki, katerih edina krivda je bila nasprotovanje komunizmu. Pravi izdajalci naj bi bili prav komunisti, ki so z nemoralnimi sredstvi zlorabljali zaupanje ljudi za doseg njihovih zmotnih ciljev. Drugi članek pa je pojasnjeval, da je bela garda nastala v Rusiji v dobi oktobrske revolucije kot obrambna organizacija »narodnjakov« pred nasilstvi boljševikov. Kasneje so komunisti ta izraz uporabili za vse svoje nasprotnike, predvsem katolike, tudi za take, ki niso nikoli nosili orožja. Ker so pač katoliki naravni nasprotniki komunizma, ni čudno, da jih označujejo za belo gardo. Vendar, zaključuje pisec, smo v tem smislu katoliki prav radi bela garda in izdajalci. Istega meseca se je tudi pojavil prvi spis v spomin na dr. Lamberta Ehrlicha,⁴⁶ ki se je v naslednjih letih redno pojavljal ob obletnici njegove smrti. Ehrlich je označen kot eden najuglednejših slovenskih duhovnikov, človek vzornega poštenja in zvestobe narodu, ki so ga komunisti že pred vojno obsodili na smrt zaradi njegovega antikomunizma. Maj 1946 je torej pomenil prelomnico, ko je SP jasno izrazil svojo opredelitev do medvojnih dogajanj in prešel v napadalni antikomunizem. Odločno se je postavil na stran slovenske (katoliške) politične emigracije, ki jo je smatral kot del svetovne antikomunistične fronte.

V naslednjih mesecih se je polemika osredotočila na tisto, kar je SP imenoval alarm proti duhovnikom, predvsem pa na Stepinčev in Rožmanov proces. V času sklepanja mirovne pogodbe z Italijo pa se je SP angažiral v umirjanju tega, kar se iz njegovih stolpcev kaže kot pravi val panike, ki naj bi zajel antikomunistično usmerjeni del prebivalstva Jugoslaviji namenjenih predelov bivše Cone A Julijske Krajine. Tednik je odsvetoval izselitev vsem tistim, ki niso za to imeli res tehtnih razlogov, ter odvrčal ljudi od vsakršne prenaplajene odločitve. Svaril je pred težavami in nevarnostmi begunstva ter apeliral na katoličane, naj v imenu vere in domovine vztrajajo na domačih tleh. Obenem pa je zahteval, naj zavezniki povedò, kod bo tekla nova meja, ter zagotovijo neovirano možnost odhoda osebam in njihovemu imetju.⁴⁷ Novo razmejitve je SP označil za nesmiselno tudi z gospodarskega vidika ter upal, da je to le začasna rešitev, ki jo bo mogoče revidirati, ko se bo izkazala za neuspešno in nepravično, kot je svetoval papež.⁴⁸

Po sklenitvi mirovne pogodbe se pričnejo pojavljati navodila in sporočila beguncem o pogojih in možnostih izselitve,⁴⁹ ki se nato nadaljujejo tudi v KG do konca obravnavanega obdobja. List je tudi pričel objavljati določila pariške mirovne pogodbe, predvsem tiste o možnosti optiranja.⁵⁰ Kmalu zatem so se pričeli pojavljati članki v obrambo slovenskih beguncev pred diskriminacijami pri dodeljevanju pomoči,⁵¹ v katerih so italijansko državo opozarjali, da bo njeno obnašanje do slovenskih beguncev imelo veliko težo v bodočih odnosih s slovenskim narodom. Kasneje se je pozornost osredotočila na problem državljan-

primeru jasno, če je šlo za begunski list).

⁴⁵ SP, 2.5.1946.

⁴⁶ SP, 23.5.1946.

⁴⁷ SP, 29.1.1947, Resna dolžnost nam nalaga; 6.2.1947, Setev nasilja in groženj gre v klasje.

⁴⁸ SP, 13.2.1947, Naše nove meje.

⁴⁹ Prvo tako sporočilo se pojavi 6.3.1947 (Beguncem, ki želijo iti v Argentino).

⁵⁰ SP, 13.3.1947, Primorci – pozor ter Važna določila mirovne pogodbe z Italijo glede državljanstva in imovine.

⁵¹ SP, 6.8.1947, Visoko ZVU – vprašamo; 11.2.1948, Črka ubija – duh oživlja; 18.2.1948, Slovenski begunci in ezuli.

stva, ki ga je Italija odrekala slovenskim optantom.⁵² Za SP so se mnogi Slovenci ravnali po reku »tam kjer je pravica, je domovina« in izjavljali, da je njihov pogovorni jezik italijanski, ker jih je v to prisilil nevzdržni komunistični režim.

V tem času množičnega čezoceanskega izseljevanja beguncev je SP objavil tudi pozdrav, ki ga je slovenskim beguncev naslovil škof Rožman.⁵³ Odraz tega masovnega odhajanja pa je tudi dejstvo, da se je celo Urh, eden od dveh protagonistov stalne rubrike Urh in Žef, od aprila 1948 preselil v Argentino in od tam pismeno nadaljeval svoje dialoge z Žefom.

Pred tem je bil junija 1947 storjen še korak naprej v približevanju k stališčem slovenske politične emigracije pri opredeljevanju in vrednotenju medvojnih dogodkov v Sloveniji. V članku Slovenskim fantom v Kočevskem Rogu⁵⁴ je pisec izjavljal, da je potrebno moliti za padle partizane, ki so bili prepričani, da se borijo za dobro stvar. Vendar se je prav tako potrebno spomniti tudi tistih, ki so se borili v prepričanju, da branijo Slovenijo pred komunizmom. Nepremagani so se umaknili iz domovine, da ne bi po nepotrebnem prelivali bratske krvi, a so bili izdani in vrnjeni svojim krvnikom. S svojo žrtvijo so svetu dokazali, da niso Slovenci sami komunisti. Prvič so bili predstavljeni kot mučeniki vere in antikomunizma tudi taki, ki so se borili z orožjem v roki. Maja naslednjega leta pa se je pojavil prvi ponatis članka iz begunskega časopisja.⁵⁵ Tu so zavračali obtožbe o beguncih kot vojnih zločincih in kot vzrok njihove zdomske izbire postavljali antikomunizem in katolištvo.

Naslednik SP, KG, je bil neuradno glasilo SKSZ. Njegov polemični ton proti komunistom se je še zaostрил, v precej hude polemike pa se je občasno spuščal tudi z liberalno usmerjenim delom slovenske skupnosti v zamejstvu. Vztrajno je zagovarjal potrebo po samostojnem političnem organiziranju katoličanov ter iz tega izhajal tudi ob prilikah, ko je svoje bralce pozival naj volijo za italijansko Krščansko demokracijo (Democrazia cristiana).

KG je večjo pozornost kot njegov predhodnik namenjal političnim dogodkom doma in po svetu ter kulturnemu življenju katoliškega dela slovenskega življa v zamejstvu in begunstvu. Pomnožile so se recenzije literarnih in znanstvenih del begunskih avtorjev, predstavitve in priporočanje slovenskih begunskih revij iz celega sveta, poročanje o važnejših političnih dogodkih znotraj begunske skupnosti. Precej pomembno za raziskovanje delovanja slovenskih političnih beguncev na Goriškem in Tržaškem je poročanje o kulturnih prireditvah katoliškega tabora. Pregled teh poročil potrjuje tezo o odločilni vlogi beguncev pri ustvarjanju in organiziranju kulturnega delovanja slovenskih katoličanov v zamejstvu. Tako so npr. aprila 1949 na literarnem večeru prosvetnega odseka SKSZ (predhodnika Slovenske prosvete) v Trstu govorili sami begunski intelektualci: V. Beličič, M. Javornik, S. Kregar in nepogrešljivi kulturni ustvarjalec in organizator J. Peterlin.⁵⁶ Marca 1951 pa so na raznih kulturnih večerih nastopili po vrsti A. Kacin, B. Novak, M. Šah, S. Kregar, D. Petkovšek ter V. Beličič.⁵⁷ Pomembna prisotnost beguncev je označevala npr. tudi kulturni Tabor, ki ga je Slovenska prosveta organizirala junija 1950.⁵⁸

Sicer pa se je katoliški tednik že aprila 1949 jasno opredelil do vloge beguncev v zamejski stvarnosti. Izhajajoč iz ugotovitve, da zamejska slovenska kultura ni ločena in ne more obstajati brez splošno slovenske kulture, je prihajal do zaključka, da je sploh nesmiselno govoriti o beguncih, saj so ti v zamejstvu le Slovenci na slovenski zemlji. Pri

⁵² SP, 4.8.1948, Mnogim po krivem odrekajo državljanstvo; 8.9.1948, Opcijska kolobocija in strahovanje.

⁵³ SP, 4.2.1948, Beguncem na pot čez morje.

⁵⁴ SP, 4.6.1947.

⁵⁵ SP, 26.5.1948, Santa Cruz in Partizanka.

⁵⁶ KG, 27.4.1949.

⁵⁷ KG, 29.3.1951.

⁵⁸ KG, 12.6.1950.

določanju naloge, ki so jo Slovenci v zamejstvu imeli pri razvoju vseslovenske kulture, pa se je pisec članka približal teoretiziranjem o dveh Slovenijah, saj je trdil, da je njihova dolžnost razvijati svobodno kulturo, kar je v matični domovini nemogoče.⁵⁹

Da je KG begunce sedaj smatral kot del svojega, katoliškega tabora, je postalo jasno v istem letu 1949. Takrat so namreč begunci postali predmet spora med katoliškim (SKSZ) in liberalnim (SDZ) delom slovenskega zamejskega antikomunističnega tabora. 24.8.1949 je KG objavil spomenico,⁶⁰ v kateri so kulturni delavci v Trstu odgovarjali na napad Demokracije, ki je v zvezi z neko uprizoritvijo očital Slovenskemu odru (gledališki skupini, ki jo je vodil prof. Peterlin), da politizira, da je del in izraža stališča SKSZ in se obregnil ob Peterlina. Slovenski katoliški kulturniki so zanikali obtožbe in stopili v bran prof. Peterlina ter podčrtali vlogo, ki so jo begunski intelektualci odigrali pri dvigu kulturne ravni v zamejstvu. O vlogi beguncev v antikomunistični slovenski zamejski stvarnosti je bilo spet govora septembra 1949, ko je SKSZ v odgovor na nov napad Demokracije spomnila, da ni v njenem vodstvu nobenega begunca, ter opomnila na velike zasluge in žrtve katoliškega društva Straža v boju proti komunizmu v Sloveniji.⁶¹

Naslednje leto je KG nastopil v bran beguncev-šolnikov. Nove norme o nameščanju učnega osebja v Coni A so namreč begunce diskriminirale, in to potem, ko so prav begunci postavili na noge slovensko šolstvo ZVU, je pisal katoliški tednik.⁶² Do nove polemike z Demokracijo, v katero so bili vpleteni begunci, je prišlo na začetku leta 1953. Na obtožbo, da objavlja vsakovrstne prispevke, ki prinašajo protislovna stališča, je KG odgovoril, da pač objavlja prispevke z različnimi pogledi na stvarnost, pod edinim pogojem, da priznavajo krščanska načela in moralo v zasebnem in javnem življenju ter spoštujejo pravo slovensko narodno izročilo. Demokraciji pa je pisec očital mlačni in nedosledni antikomunizem, ker je leta 1949 skupaj s »titovci« napadala »... tako imenovane begunce, ki so na Primorskem postavljali na noge naše šolstvo, naš radio, naše politične in kulturne organizacije ...«⁶³

Značilno je tudi dejstvo, da je katoliški tednik med politične emigrante uvrščal tudi slovenske optante in kasnejše prebežnike iz Jugoslavije, čeprav je te skupine ločeval. KG je tako kar redno objavljala obvestila o možnostih izselitve preko mednarodnih organizacij⁶⁴ ter nastopal v podporo slovenskih optantov, ki so jim italijanske oblasti delale težave pri priznanju pravice do državljanstva⁶⁵ oz. pri vpisovanju otrok v slovenske šole.⁶⁶ Pisal je tudi o ukinitvi organizacije Združenih narodov za begunce I.R.O. in o problemih, ki bi za begunce s tem nastali, ter prinašal nasvete o reševanju birokratskih problemov apolidov.⁶⁷ Ob prebegih

⁵⁹ KG, 13.4.1949, Vprašanje slovenske kulture med nami.

⁶⁰ Spomenica slovenskih kulturnih delavcev v Trstu.

⁶¹ KG, 21.9.1949, Narod naj ve in sodi. Očitno pa so bili za SDZ manj sporni slovenski optanti, saj je delegacija te stranke maja 1950 obiskala goriškega prefekta, da bi podprla prošnjo za pridobitev državljanstva urednika KG Kemperleta in dr. Bratuža. Glej KG 17.5.1950, Vprašanje državljanstva. V članku so dajali tudi nekaj nasvetov o postopkih in poti, ki se jih lahko posluži, kdor želi pridobiti italijansko državljanstvo.

⁶² KG, 31.5.1950, Še o najnovejših odredbah pri nameščanju slovenskih učiteljskih moči v Trstu.

⁶³ KG, 5.2.1953, O šviga-švagah in sračjih gnezdih...

⁶⁴ V glavnem so bila taka obvestila objavljena pod naslovom Beguncem, ki pa ni bila stalna rubrika. Glej npr. KG 5.10.1949, 26.10.1949.

⁶⁵ V tem smislu je posebej zanimiv članek Naše ugotovitve z dne 24.9.1953. V njem je med »bistvene narodne zahteve napram italijanski vladi« uvrščen tudi problem nepriznavanja opcij slovenskih optantov, v prvi vrsti duhovnikov.

⁶⁶ KG, 14.10.1954, Važna vprašanja na sestanku SDZ v Gorici.

⁶⁷ KG, 9.8.1950, Poroke beguncev. Istega dne je izšel tudi članek In ko preneha IRO?. O tem problemu je tednik pisal še večkrat. 14.6.1951 se je KG v članku Vprašanje Zavezniški vojaški upravi ubadal s problemom potnih listov za begunce.

iz Jugoslavije je zavzel podobno stališče, kot ga je leta 1947 zavzel SP v zvezi z opcijami. Odsvetoval je begunstvo, ki je izpostavljalo ljudi nevarnosti izgube vere in narodnosti in se zavzel za vztrajanje na svoji rodni zemlji.⁶⁸ Leta 1954 je v članku Stanje slovenskih beguncev po Evropi pisec podal sliko begunske in izseljenske stvarnosti po raznih deželah ter se dotaknil tudi problema vrnitve v domovino, ki bi jo bilo treba po njegovem olajšati.⁶⁹ Članek je povzročil manjšo polemiko z Vinkom Levstikom, ki je v svojem odgovoru zanikal, da bi bilo pravih političnih beguncev med slovenskimi zdomci v Evropi le 5%, potrdil neomajnost in zvestobo beguncev iz leta 1945 svojim idealom in voditeljem ter se obregnil predvsem ob trditve o vračanju. Levstik je poudaril, da je treba prvenstveno pomagati beguncem v zdomstvu in da je povsem neumestno govoriti o eventualnih povratkih.⁷⁰ Dejansko je v zvezi z novimi tokovi beguncev, ki so zapuščali Jugoslavijo, obstajal problem njihove opredelitve. KG je o tem ponatisnil članek iz Klica Triglava, ki je priznaval, da je dobršen del beguncev zapustil domovino zaradi problemov s pravico ali iz avanturizma, a je zaključeval z ugotovitvijo, da sta vzroka njihovega bega slabe življenjske razmere in pomanjkanje svobode.⁷¹

Katoliško glasilo je vse več pozornosti namenjalo življenju slovenskih zdomskih skupnosti po svetu. Obširno je poročalo o obisku škofa Rožmana v Argentini,⁷² prinašalo novice pomembnejših političnih srečanj,⁷³ objavljalo ponatise iz katoliških begunskih revij in pisma iz izseljenskih dežel. Na njegovih straneh so se pojavljali pregledi begunskega periodičnega tiska in stvarnosti begunskih skupnosti po svetu.⁷⁴ V petdesetih letih je bila uvedena celo stalna rubrika Iz življenja naših izseljencev in beguncev. Vse bolj je torej begunska stvarnost postajala za bralca KG domača, del lastne stvarnosti. Vezi so bile tudi precej konkretne, saj je leta 1952, ob akciji za zgraditev Katoliškega doma v Gorici, poleg odbora v Gorici nastal tudi odbor v ZDA.⁷⁵ Kasneje je podporni odbor nastal tudi v Argentini,⁷⁶ akcijo pa je z apelom podprl sam škof Rožman.⁷⁷

Pozornost je bila osredotočena na katoliški begunski tabor, ki se je prepoznaval v stališčih SLS v begunstvu. Slovenski katoliški politični tabor v Trstu in Gorici je KG predstavljal kot del tabora SLS v begunstvu. Najbolje se je to npr. zrcalilo v dejstvu, da so člankarji KG izraza Slovenci v zamejstvu in zamejstvo večkrat uporabili ne samo za prave zamejce, ampak tudi za begunce (kot npr. v citiranem članku iz januarja 1953 Slovenske revije in listi v zamejstvu). Že leta 1949 je KG objavil Božično voščilo, ki jo je Slovencem v imenu Slovenskega narodnega odbora (SNO) naslovil dr. Miha Krek.⁷⁸ S časom se je taka usmeritev tednika vse bolj krepila.⁷⁹ Decembra 1950 je bil objavljen pogovor z Krekom, ki so ga

⁶⁸ KG, 16.8.1951, Nekaj misli ob pobegih iz Jugoslavije.

⁶⁹ KG, 5. in 12.8.1954.

⁷⁰ KG, 2.9.1954, Odprto pismo.

⁷¹ KG, 16.9.1954, Svoboda.

⁷² KG, 23. in 30.11.1949, Škof Rožman v Argentini.

⁷³ Npr. o shodu katoliških slovenskih beguncev v Argentini oktobra 1952. Glej KG 9.10.1952, Katoliški shod begunskih Slovencev v Argentini.

⁷⁴ Glej npr. KG 25.11.1954, Slovenci po svetu. Treba je podčrtati, da so članki obravnavali skupaj slovenske izseljence, slovenske politične begunce iz leta 1945 in kasnejše prebežnike iz Slovenije. O pregledu tiska glej npr. KG 1.1.1953, Slovenske revije in listi v zamejstvu ter 2.12.1950, Naše revije.

⁷⁵ KG, 9.10.1952, Na delo za katoliški dom v Gorici.

⁷⁶ KG, 6.5.1953, Argentinski odbor.

⁷⁷ KG, 23.7.1953, Poziv škofa Rožmana na ameriške Slovence za Kat. dom v Gorici.

⁷⁸ KG, 28.12.49, Predragi Slovenci in Slovenke.

⁷⁹ V skladu s to usmeritvijo je bila vrednotena tudi vloga domobranstva. Če je še na polovici leta 1950 bila njihova kri seme svobode slovenskega naroda in je njihovo žrtvovanje dobivalo vse jasnejšo vrednost v luči

povzeli iz pariške revije La Yougoslavie, v katerem se je voditelj SNO izražal za sporazum med narodi Jugoslavije in postavljajl emigraciji kot nalogo demokratizacijo Jugoslavije in obrambo njenih meja.⁸⁰ KG je Krekovemu delovanju sledil tudi v pobudah za združitvev političnih formaciji vseh vzhodnoevropskih begunskih skupnosti, saj je tudi sebe štel za del velike svetovne katoliške antikomunistične fronte.⁸¹ Ta politična povezava z begunsko SLS je bila izražena tudi s prisotnostjo na Taboru Slovenske prosvete septembra leta 1951, poleg številnih tržaških in goriških begunskih kulturnikov, tudi tajnika Krščansko socialne zveze za Srednjo Evropo Marka Kranjca, pripadnika Krekove skupine.⁸²

Prav v času tega prosvetnega Tabora pa je prišel v javnost tudi zbornik Tabor, ki so ga izdali nekateri begunski kulturniki v Trstu, Gorici in v Avstriji in je povzročil mnogo hude krvi. V nekaterih uvodnih sestavkih so bila namreč izražena stališča o nenaravnosti Jugoslavije in za Svobodno Slovenijo, kar nikakor ni bilo v skladu s stališči celotnega slovenskega antikomunističnega tabora na Tržaškem in Goriškem. KG se je bil že leta 1950 izjavil proti akciji zbiranja podpisov v prid izjave (Slovenska izjava) nekaterih begunskih krogov v ZDA, ki je zahtevala Svobodno Slovenijo, povezano s STO. Miha Krek (in KG se je v celoti z njim strinjal) je to akcijo ožigosal, ker je sejala razdor med begunce v času, ko je bila prvenstvena borba za osvoboditev cele Jugoslavije. Šele, ko bi bil ta cilj dosežen, bi lahko vsak narod odločal o svoji prihodnosti.⁸³ Tokrat je proti takim izvajanjem nekaterih piscev zbornika KG objavil kar nekaj obsodb in distanciranj.⁸⁴ 8. novembra 1951 pa je katoliški tednik objavil uradni izjavi uredništva ter SDZ, SKSZ in Skupine neodvisnih Slovencev, ki sta potrjevali njihovo jugoslovansko usmeritev in najodločneje obsojali pisanje v Taboru. Izjava političnih skupin je podčrtavala, da je skupna jugoslovanska država temelj same samobitnosti slovenskega naroda in porok njegovega nadaljnega svobodnega razvoja. Med goriškimi in tržaškimi Slovenci pa naj bi bila jugoslovanska usmerjenost že tradicionalna.⁸⁵ Polemika okoli Tabora še ni bila zaključena, saj so decembra istega leta na KG naglašali, da so se vsi vodilni možje zamejskih Slovencev (in tu so med zamejce očitno zaobjeti tako avtohtoni tržaški, goriški in koroški Slovenci kot tudi begunci in izseljenci po celem svetu) izrazili za Jugoslavijo ter tudi pozivali begunske politične skupine vseh jugoslovanskih narodov, naj se zedinijo za skupni boj za demokratično Jugoslavijo. Odgovornost za plahnenje jugoslovanske ideje, tako v zdomstvu kot v domovini, so zvrčali na komunistični režim in pristavljali, da obstoja Jugoslavije niso ogrožali pisci kakega Tabora, ampak sam režim v domovini.⁸⁶

Že marca naslednjega leta je KG pozdravljajl nastanek federacije časnikarjev narodov Jugoslavije kot prve in edine skupne organizacije jugoslovanskih beguncev in jo postavljajl za

zaostritve protislovja med komunizmom in demokracijo, pa je že novembra istega leta sodba bila drugačna. Iz spoznanja, da je NOB v bistvu komunistična revolucija je zrasla antikomunistična vojska, ki bi lahko zmagala, če bi komuniste ne podprli zunanji činitelji. Leta 1954 pa je bila, v skladu z jugoslovansko usmeritvijo KG in vseh antikomunističnih političnih formaciji v zamejstvu, v Gorici maša za pobite domobrance, četnike in pojovne slovenske deportirance iz Gorice. Glej KG 7.6.1950, Ob strašni obletnici, 8.11.1950, Slovenska stvarnost, in 3.6.1954, Ob deveti obletnici slovenskega Katyna.

⁸⁰ KG, 20.12.1950, Naš zgovorni molk.

⁸¹ KG, 22.2.1951, Zgodovinska izjava. Članek poroča o sestanku predstavnikov beguncev iz 10 vzhodnoevropskih držav in izpostavlja prisotnost slovenskih, hrvaških in srbskih predstavnikov.

⁸² KG, 27.9.1951, Tabor Slovenske prosvete.

⁸³ KG, 4.10.1950, Trenja med slovenskimi emigranti v Ameriki.

⁸⁴ KG, 18.10.1951, Še o »Taboru«, zborniku umetnosti in razprav, 22.10.1951, Vnovič o »Taboru«, 1.11.1951, Današnji »gost« odgovarja včerajšnjemu »gostu«.

⁸⁵ Glej Za jasnost! in Izjava.

⁸⁶ KG, 27.12.1951, Pred zgodovino bodo odgovarjali.

zglede.⁸⁷ Novembra istega leta je tednik sporočal beguncem in izseljencem, da niso sami, da so njihove žrtve, svobodoljubnost in zvestoba katolištvu spodbuda vsem v skupnem boju.⁸⁸

Z velikim poudarkom je bil marca 1953 pozdravljen ustanovni zbor Sveta za osvoboditev narodov Jugoslavije. Bil je to uresničitev nad KG, ki je dogodek označil kot pravilno izbiro ter vir upanja v nadaljnji razvoj sodelovanja med predstavniki narodov Jugoslavije.⁸⁹

V času rasti napetosti med Besednjakovo, do jugoslovanskega režima spravljivejšo, in intransigentno strujo v stranki SKSZ, je KG, ki se je postavil na stran slednje, objavil od avgusta do novembra 1953 serijo člankov o slovenski krščanski demokraciji. V teh spisih je bilo politično delovanje katolikov v zamejstvu (predvsem na Goriškem) navezano na tradicijo avstroogrške, jugoslovanske in begunske SLS in preko slednje vključeno v sklop krščansko socialne internacionale. OF je bila označena kot komunistični parazit, ki se je, potem, ko so se komunisti na Primorskem pod fašizmom potuhnil in je vsa teža dela za narod ostala na ramenih duhovnikov in katoliških politikov, med vojno zajedel v telo naroda in mu povzročil neizmerno gorje. One, ki so pod nemško okupacijo v Primorju sprejeli nacistične ponudbe za obnovo slovenskega šolstva, KG označuje kot ljudi, ki so zvestobo narodu dajali pred zvestobo stranki. To medvojno delovanje za slovensko šolo pa naj bi bilo tudi osnova, na kateri je po vojni ZVU postavila svoje slovensko šolstvo. Pisec je iz teh predpostavk prihajal do trditve, da je slovenska krščanska demokracija tudi pod fašizmom in med vojno izpolnila svojo dolžnost do naroda. V zadnjem sestavku je člankar naglaševal nujnost, da se izoblikuje krepka slovenska katoliška stranka, ki naj po zgledu južnotirolske Südtiroler Volkspartei brani verske in narodne svetinje Slovencev v zamejstvu.⁹⁰

Le nekaj mesecev kasneje je bil prav tako v očitni povezavi s sporom v SKSZ objavljen članek, v katerem so bili levičarski katoličani razvrščeni v dve skupini. Prva, Kocbekova, je med vojno razbila katoliški tabor in na koncu sama prešla v komunizem. Druga, sredinska, pa je ostala ob strani in ni sodelovala s protikomunisti s pretvezo, da si noče »umazati rok« s kolaboracijo z nacisti, v resnici pa iz omahljivega katolištva.⁹¹

V zamejskem prostoru so med tem urgirali tudi drugi dogodki, o katerih se je na straneh KG ponovno izjasnila tudi slovenska politična emigracija. Bilo so to smrtni krči STO. Najprej je svojo izjavo podal Svet za osvoboditev narodov Jugoslavije. Po ugotovitvi, da je ozemlje STO sestavni del slovenskega etničnega ozemlja, da bi ne bili ne Italija ne Jugoslavija v stanju zagotoviti interesov tega teritorija, vezanega na svoje zaledje, ter da razdelitev STO ne bi pomenila pomiritve nasprotstev, je Svet zahteval ohranitev STO, njegovo demokratično ureditev ter pravico prebivalcev STO, da o svoji bodočnosti odločajo sami.⁹²

Kmalu za tem se je oglašil tudi Narodni odbor za Slovenijo (NOS), ki je izrazil svoje nasprotovanje, da se slovenska manjšina na Tržaškem izroči v zatiranje Italiji ter zahteval uresničitev določil mirovne pogodbe, ki bi STO dovolile zaživet. ⁹³ Ponovno se je ta orga-

⁸⁷ KG, 6.3.1952, Begunski časnikarji.

⁸⁸ KG, 27.11.1952, Našim izseljencem in beguncem.

⁸⁹ Odbor, ki so ga ustanovili v New Yorku, so sestavljali predstavniki SLS, Slovenske demokratske stranke, hrvaške HSS ter srbskih Radikalne, Demokratske in Zemljoradniške stranke. V odboru ni bilo vodilnih osebnosti teh strank. Glej KG 19.3.1953, Za enotnost jugoslovanskih beguncev.

⁹⁰ KG, 6.8.1953, Slovenska krščanska demokracija v preteklosti, 20.8.1953, Slovenska kršč. demokracija v emigraciji, 3.9.1953, Slovenska krščanska demokracija v zamejstvu, 1.10.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem, 8.10.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem pod fašizmom in nemškim okupatorjem, 12.11.1953, Slovenska krščanska demokracija na Goriškem in njene naloge v sedanosti.

⁹¹ KG, 8.4.1954, Levičarski katoličani.

⁹² KG, 10.12.1953, Svet za osvoboditev narodov Jugoslavije in STO.

⁹³ KG, 17.12.1953, Izjava. Narodni odbor za Slovenijo glede STO.

nizacija pojavila na straneh KG 29.7.1954, ko je bila usoda STO že zapečatena. Dr. Krek in dr. Vošnjak sta v komunikeju v imenu NOS pozdravljala odločnost Slovencev pri obrambi obstoja STO in ponovila zahteve iz novembra 1953.⁹⁴

Da bo vprašanje beguncev ostalo na dnevnem redu tudi v naslednjih letih pa je napovedovala ostra polemika, ki se je razplamtela med KG in Primorskim dnevnikom (PD) glede govora begunca M. Javornika (ki ga je KG objavil v povzetku) na sestanku Slovenske katoliške skupnosti⁹⁵ o novem položaju v Trstu po sklepu Londonskega Memoranduma. PD je na podlagi citatov iz Sajetovega Belogardizma Javornika obtožil sodelovanja z okupatorjem. Uredništvo KG je odgovorilo, da je pravi kolaboracionizem tisti s komunističnimi tirani ter obtožil PD, da se poslužuje propagandnih argumentov iz prvih poveljnih dni. Javornik je pa odgovoril, da so ga kljub grehom, ki mu jih očitajo, najvišji politični voditelji iz Slovenije preko zaupnika kar trikrat povabili k sodelovanju. V tretjem prispevku pa je pisec obtožbo Javorniku, da je po okupaciji Ljubljane v tamkajšnjem listu napisal »vdanostni« članek italijanskim okupatorjem, odbil z izgovorom, da je bil Javornik k temu prisiljen, medtem ko je pa PD prostovoljni hlapec komunističnega režima. Pravi vzrok razburjenja PD pa naj bi bilo dejstvo, da je bil list, v katerem je pisal Javornik, vseskozi in dosledno antikomunističen.⁹⁶

Na koncu bi na kratko povzel nekatere ugotovitve, ki se rojevajo iz tega pregleda. Medtem, ko je bilo nasprotovanje komunizmu, v skladu s papeževo encikliko *Divini Redemptoris*, ki je komunizem označevala kot najhujše zlo za človeštvo, prisotno od vsega začetka v ortodoksnem katoliškem tisku, pa sta se negativno vrednotenje NOB in prehod na stališča slovenskih političnih beguncev uveljavljala postopoma. Čeprav se tak razvoj prične že s Slovenskim primorcem, pa se nova stališča dokončno izoblikujejo v Katoliškem glasu. Ta se že od nastanka postavi povsem na stran beguncev, tudi v vrednotenju medvojnega kolaboracionizma. KG gleda z veliko simpatijo na begunsko SLS z dr. Miho Krekom na čelu kot na del svetovnega katoliškega (in ne samo) antikomunističnega tabora. Čeprav je ta begunska politična skupina že pred tem referenčna za zamejski tabor, katerega glasnik je KG, pa pride do dokončnega identificiranja med katoliškim taborom v zamejstvu in Krekovim krogom ob izteku obravnavane dobe. To se zgodi ob priliki razkola v SKSZ med intransigentno in Besednjakovo skupino, ko se v KG pojavi serija člankov, ki zavračajo vsakršno možnost sodelovanja s komunisti, čeprav heretičnimi. Katoliško politično tradicijo bo KG navezal izključno na dediščino SLS, katere izbire pred vojno, med njo in po njej je tednik sprejel kot pravilne v celoti in izhodiščne za nadaljnje delo. Tako ni naključje, da so v novi stranki Slovenske katoliške skupnosti (SKS), ki je nastala kot rezultat razkola v SKSZ, bili močno angažirani, in to javno, tudi begunci.

Podoben proces se je odvijal na kulturnem področju. Begunci so najprej postali na straneh SP pomemben del zamejske stvarnosti, nato pa sta katoliški emigracija in zamejstvo bili vse bolj očitno, čeprav redko izrecno, del iste kulturne stvarnosti. Tvorili sta poseben, zaključen kulturni krog.

Če je vse to dejansko ustvarjalo videz in vtis, da tvorita politična emigracija in antikomunistični zamejci drugo, svobodno Slovenijo (ob nesvobodni matici), pa lahko le res izjemoma (in v zelo nejasni obliki) zasledimo v pisanju KG kako teoretiziranje o dveh Slovenijah. SP in KG sta bila za obrambo beguncev pripravljena stopiti v polemiko z

⁹⁴ KG, 29.7.1954, Slovenci v emigraciji za STO.

⁹⁵ Bila je to politična skupina, ki je nastala junija 1956 in so jo sestavljali člani SKSZ, ki so iz te stranke izstopili zaradi nestrinjanja z linijo njenega voditelja dr. Besednjaka.

⁹⁶ KG, 4.11.1954, Strah pred mrličmi, Dopolnilo, Živemu mrliču pri »Primorskem dnevniku«.

liberalnim delom slovenske zamejske politične stvarnosti, vendar sta katoliška tednika odločno zavračala idejo o neodvisni Sloveniji izven jugoslovanskega konteksta. Obratno, močno sta se zavzemala za sporazum emigrantskih vodstev vseh narodov Jugoslavije (vendar bi se lahko reklo, da nista priznavala lastne narodne identitete npr. Makedoncem, saj sta navajala le Slovence, Srbe in Hrvate) za skupno delovanje v smeri ustvaritve nove, resnično demokratične in federalne skupne države.

Iz pregleda izhaja kot posebno zanimiv odnos katoliškega tabora do kasnejših beguncev, tistih iz leta 1947 (optantov) in kasnejših prebežnikov. V obeh primerih sta tako SP kot KG skušala ljudi odvracati od teh izbir. Ko so pa vendarle ti novi begunci pričeli prihajati v Trst in Italijo sta jih katoliška tednika sprejela kot svoje in se za njihove pravice tudi zavzela. Posebnost vsekakor predstavlja pisanje SP v zvezi s problemom slovenskih optantov. Določila mirovne pogodbe so namreč predvidevala, da je pogoj za sprejem opcije v Jugoslaviji (oz. Sloveniji in Hrvaški) bivajočih oseb italijanski »pogovorni jezik«. Z zapletenimi izvajanji je tednik tako, igrajoč na dvoumnost izraza »pogovorni jezik«, ki ni po njegovem (in dejansko) sovpadal z materinim jezikom, skušal dokazovati možnost optiranja Slovencev za Italijo in branil resničnost in upravičenost izjav tistih, ki so opcijo že podali ter njihovo pravico do italijanskega državljanstva.

O literaturi in virih

Literature – tako znanstvene, kot tudi spomske in druge – ki bi se zaključeno ukvarjala s političnimi begunci v Trstu (a tudi v Italiji nasploh) je izredno malo. Obstaja nešteto zapisov, prispevkov in pričevanj, ki so pa razpršeni po raznih zbornikih in revijah, ki so jih begunske skupnosti izdajale širom po svetu. Pregledal sem eno od najpomembnejših tovrstnih periodičnih publikaciji, Koledar Svobodne Slovenije,⁹⁷ ki so ga od leta 1950 dalje izdajali begunci v Argentini, a je večkrat prinašal tudi prispevke – spomske in druge – o Trstu. Do leta 1956 se je s problematiko Slovencev v Trstu in Italiji ukvarjalo kar nekaj objavljenih spisov. V koledarju za leto 1950 je Primož Brdnik pisal o nastanku in delu dnevnika Glas zaveznikov. Slavko Srebrnič je v članku Slovenci v Italiji orisal položaj, ustanove in zanimivosti Slovencev v Kanalski dolini, Beneški Sloveniji in na Goriškem. Jurij Kozjak je v spisu Kulturno življenje v Trstu predstavil delovanje antikomunističnega slovenskega tabora na kulturno prosvetnem področju, Tržaška in Goriška pa sta bili prav tako zaobjeti v delu Tineta Debeljaka Umetniško in kulturno delo slovenske emigracije v letu 1949. Debeljak in drugi avtorji so v prispevkih z enakimi ali podobnimi naslovi (Kulturno življenje v zamejstvu oz. Kulturno življenje Slovencev v zamejstvu) isto tematiko obdelali tudi v naslednjih letnikih koledarja, vse do tistega za leto 1954. V Koledarju za leto 1951 je Matija Tratnik pod naslovom Temna zarja na Primorskem (1940–1945) podal pregled medvojnega dogajanja na Primorskem, seveda z begunskega zornega kota. V sestavku Slovenci v Italiji v letu 1949–1950 pa je O.Č. prikazal delovanje, težave in uspehe antikomunističnega tabora na Goriškem. V letniku 1952 se je pojavil spis Medvladje na Primorskem (od 1. maja 1945 do 15. septembra 1947), v katerem nam že omenjeni Matija Tratnik prikaže zgodovinski pregled političnega dogajanja v tej dobi. Koledar za leto 1953 prinaša sestavek H.K. Lepa slavja Goriških Slovencev, ki nudi kratek pregled delovanja antikomunističnega tabora na kulturnem in verskem področju. V naslednjem letniku se z Slovenci v Italiji in na STO ukvarjata dva prispevka: Boj beneških Slovencev za svoje pravice Svetogorskega in Tržaški razgledi (politične in gospodarske perspektive Trsta) Jožeta

⁹⁷ Koledar Svobodne Slovenije (od 1952 Koledar zbornik Svobodne Slovenije, od 1955 Zbornik koledar Svobodne Slovenije, od 1963 Zbornik Svobodne Slovenije), Svobodna Slovenija, Buenos Aires.

Velikonje. Prvi je kratek geografski opis in zgodovinski pregled stvarnosti Beneške Slovenije, drugi pa predstavlja zgodovinski razvoj, trenutni položaj in perspektive gospodarstva Trsta. V zborniku za leto 1955 nam J.V. poda zgodovino in stanje slovenskih šol na Tržaškem, nepodpisani avtor pa piše o bazoviških žrtvah ob 25. obletnici njihove usmrtnitve. Šele v koledarju za leto 1956 se pojavi spis, ki pod naslovom Trst in londonski sporazum predstavlja določila sporazuma in nov položaj Slovencev v Trstu.

V Trstu so prispevki begunskih avtorjev redki, večkrat tudi nepodpisani, poleg tega pa tudi raztreseni po raznem periodičnem tisku, predvsem v katoliških glasilih Slovenski Primorec in Katoliški glas, ki ju obravnavam posebej. Edini docela begunski zbornik (vsaj kar se tiče njegovih urednikov in sestavljavcev) je večkrat omenjeni Tabor,⁹⁸ ki je izšel v Trstu in Celovcu leta 1951. Veliko pisanja in razpravljanja so izzvali uvodni članek Nova pota ter prispevek z naslovom Slovenski položaj 1951. V prvem je nepodpisani avtor zagovarjal kot edino realno novo pot za Slovence borbo za samostojno Slovenijo zunaj jugoslovanskega konteksta. Posebej zanimivo je dejstvo, da je bil med dogodki, ki so po njegovem naredili iz leta 1950 mejnik v gibanju za slovensko državo, na prvem mestu govor M. Javornika na zaključnem kulturnem večeru Slovenske prosvete 27. julija tega leta. V njem je govornik zavzemal stališče, da je bistveno za obstoj naroda, da je ta sam svoj gospodar. Torej potrebna je samostojna država Slovenija, čeprav Javornik ni nikjer omenjal potrebe po ločitvi od Jugoslavije. V drugem spisu je avtor (s psevdonimom Peter Klepec) navedel štiri razloge razočaranja slovenskega naroda (nad domačim in emigrantskim vodilnim slojem, nad Jugoslavijo, nad slovansko vzajemnostjo in nad Zahodom), med druge pomembne faktorje za nadaljnji razvoj položaja Slovencev pa uvrstil tudi Svobodno tržaško ozemlje. Obstoj slednjega je omogočalo delu slovenskega naroda, da se svobodno razvija. Zato bi prav Trst moral postati »središče slovenske narodne politike«, »žarišče svobode in stvarno poročstvo za novo bodočnost vse slovenske skupnosti«, a so politični voditelji v tujini to možnost povsem prezrli. Na koncu je Peter Klepec ugotavljal pozitivne aspekte položaja Slovencev in med te uvrstil, poleg splošne zavesti med narodom o slovenski samostojni državi kot edini pravi možnosti za bodočnost, tudi razmah prave slovenske kulture med Slovenci v Trstu in na Koroškem ter rast novega vodilnega sloja med Slovenci v zamejstvu in v emigraciji. Temu novemu, v svobodi zraslemu vodilnemu kadru naj bi bilo usojeno, da bo v bodočnosti prevzel vodstvo celotnega slovenskega naroda. Poleg teh dveh se je s stvarnostjo tržaških Slovencev ukvarjal tudi prispevek prof. Peterlina Naše kulturno življenje na robih Slovenije, v katerem je podan pregled kulturnega delovanja slovenskih organizacij vseh usmeritev na Tržaškem in na Goriškem od leta 1945 do 1950.

O begunjih posredno govorijo dela, ki se nanašajo na zgodovino zamejskih Slovencev v povojni dobi in specifičnih ustanov, v katerih so bili begunji pomembno prisotni. Precej novic o delovanju beguncev v sklopu slovenske radijske postaje v Trstu dobimo v knjigi *Glas v ... etru Lide Turk*,⁹⁹ ki prinaša celo vrsto intervjujev in spominskih zapisov nekaterih beguncev v Trstu in drugod po svetu. Podobno je strukturirana tudi knjiga *Naš glas pri vas doma*,¹⁰⁰ ki je izšla pred kratkim. Delo nam na podlagi spominov nekdanjih in današnjih članov radijske gledališke skupine, ki jo je ustanovil in dolgo let vodil večkrat omenjeni dr. J. Peterlin, govori o njenem delovanju od ustanovitve leta 1946 do leta 1996.

O dejavnosti političnih emigrantov na šolskem področju pa ostaja najvažnejše (kljub politični zaznamovanosti) delo *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem* A. Geržiniča,¹⁰¹ ki

⁹⁸ Tabor, zbornik umetnosti in razprav, samozaložba, Trst-Celovec, 1951.

⁹⁹ Turk Lida, *Glas v ... etru*, Sedež RAI za F.-J.K., Trst, 1991.

¹⁰⁰ *Naš glas pri vas doma. Radijski oder 1946–1996. Ob petdesetletnici ustanovitve radijskega odra v Trstu*, Mladika, Trst, 1997.

nam na podlagi dokumentacije iz zapuščine dr. Srečka Barage prikaže njegovo aktivnost za obnovo in utrditev slovenskega šolstva pod ZVU. Nekaj podatkov, vendar res skromnih, o delu begunskih šolnikov prinaša tudi zbornik *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*.¹⁰²

Sami begunci so o svojih življenjskih izkušnjah v Trstu napisali zelo malo. Pri tem predstavlja poseben problem dejstvo, da se je večina beguncev v Trstu ustavila le za krajši čas, kar pomeni, da je Trst prisoten le kot fragment v mnogo širših spominskih zapisih, ki so jih avtorji eventualno objavili v deželah njihove dokončne nastanitve. Edino knjižno spominsko delo je *Prelistavanje poldavnine* V. Beličiča.¹⁰³ Avtor nam poda izbor svojih dnevniških zapisov, ki nam prikažejo njegovo doživljanje begunske usode ter njegovo delovanje na šolskem in kulturnem polju v Trstu. V glavnem se v knjigi zrcali avtorjevo intimno in privatno življenje, le poredko posega na področje svojega javnega delovanja. Beličičevi spomini puščajo v bralcu vtis, da so bile njegove osebne vezi in prijateljstva skoraj izključno iz begunskega kroga v zamejstvu in širom po svetu. Le izjemoma se pojavi v tem kontekstu kak avtohton tržaški ali goriški Slovenec.

Za osvetlitev likov posameznih begunskih osebnosti, ki so delovale v Trstu, je dragocen *Primorski slovenski biografski leksikon*, čeprav ne omenja nekaterih pomembnih figur (npr. Jožeta Germa, šefa slovenske radijske postaje v Trstu 1946–48). Znanstvenih del, ki bi se ukvarjale z begunci, tudi ni veliko. Tu bi omenil dela o slovenskih avtonomnih političnih strankah na Goriškem in STO-ju, ki so jih napisali Nadja Maganja,¹⁰⁴ Aleš Breclj¹⁰⁵ in Adrijan Pahor.¹⁰⁶ V njih je nekaj dragocenih podatkov o sodelovanju beguncev v političnem življenju protikomunističnega slovenskega tabora v Trstu in Gorici. Z begunsko problematiko se ukvarja, čeprav le bežno in v kontekstu širše zastavljene raziskave, tudi Bogdan C. Novak v svojem delu o Tržaškem vprašanju od leta 1941 do 1954.¹⁰⁷ Isti avtor pa se z begunci v Trstu in njihovimi stališči do različnih opredeljevanj slovenske begunske skupnosti po svetu podrobneje, a precej na kratko, ukvarja tudi v prispevku v zborniku *Slovenci in država*.¹⁰⁸ Pestro sliko o dejavnosti beguncev v Trstu in Gorici v letih 1945–1947 na podlagi virov jugoslovanskih obveščevalnih služb in italijanske diplomacije nam podaja Nevenka Troha¹⁰⁹ v svoji doktorski disertaciji. Obširen pregled in oceno begunskega tiska v Trstu in Gorici pa nudi magistrska naloga Rozine Švent, ki je na svojem področju nedvomno temeljno delo.¹¹⁰

¹⁰¹ Geržinič Alojzij, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem*, Slovenska Katoliška Akcija, Buenos Aires, 1983.

¹⁰² *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985*, Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji, Trst, 1986.

¹⁰³ Beličič Vinko, *Prelistavanje poldavnine*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1980.

¹⁰⁴ Maganja Nadja, *Trieste 1945–1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1980.

¹⁰⁵ Breclj Aleš, *I gruppi autonomi sloveni a Trieste 1949–1952*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1994.

¹⁰⁶ Pahor Adrijan, *Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954)*, Krožek za družbena vprašanja V. Šček, Trieste, 1993.

¹⁰⁷ Novak Bogdan C., *Trieste, 1941–1945. La lotta politica, etica e ideologica*, Mursia, Varese, 1973.

¹⁰⁸ Novak Bogdan, *Geneza slovenske državne ideje med emigracijo*, v zborniku prispevkov z znanstvenega posveta SAZU (9.–11.11.1994) *Slovenci in država*, Razprave-Dissertationes 17, Ljubljana 1995.

¹⁰⁹ Troha Nevenka, *Slovensko italijanski odnosi v Coni A Julijske Krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1996.

¹¹⁰ Švent Rozina, *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni*, magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1992.

Še večje težave se pojavljajo glede arhivskih virov. Premajhna časovna odmaknjenost tematike in njena občutljivost pogojujejo možnost vpogleda v privatne arhive, ki pa nedvomno obstajajo. Dostopnost arhivskih fondov uradnih ustanov prav tako otežujejo (in v nekaterih primerih onemogočajo) isti faktorji. Iz poskusne sondaže nekaterih tržaških arhivskih fondov izhaja, da se ti le zelo obrobno in fragmentarno nanašajo na ta tip beguncev. V mislih imam fonda Commissariato Generale del Governo (Generalni vladni komisariat) in Prefettura di Trieste (Prefektura v Trstu), ki ju hrani Državni Arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste). Gradivo o begunski problematiki zajema časovno obdobje nekako od leta 1950 do 1956 in se nanaša izključno na italijanske begunce iz Istre in Dalmacije ter na begunce iz držav vzhodnega bloka, ki so bili nameščeni po taboriščih na Tržaškem. Glede slednjih nam ohranjeno gradivo omogoča vpogled le v finančno problematiko vzdrževanja beguncev in taborišč. Dokumentacija pa sploh ne loči slovenskih od jugoslovanskih beguncev, ki so večkrat celo obravnavani kar skupaj z drugimi balkanskimi begunci.

Verjetno bi boljše rezultate imeli v arhivskih fondih mednarodnih organizacij, ki so se ukvarjale s pomočjo beguncem (npr. I.R.O., evropsko C.I.M.E. ipd.) ter anglo-ameriških ustanov, pri katerih so bili nekateri begunci zaposleni. Ti arhivi se pa seveda nahajajo v ZDA oz. VB in ni rečeno, da bi bili dostopni, saj se gradivo večkrat dotika še živečih oseb. Mnogo bolj dostopni so arhivski fondi v Sloveniji, a so tudi v tem primeru fragmentarni, tako da se verjetno najzanimivejše gradivo »jugoslovanskega« izvora nahaja v arhivih centralnih varnostnih in partijskih organov bivše Jugoslavije v Beogradu.

Riassunto

Emigrati politici sloveni a Trieste fino al 1954

Sandi Volk

Il saggio si divide in due parti. Nella prima l'autore tenta di tratteggiare, basandosi sulla scarsa letteratura storica esistente, il ruolo avuto dagli emigranti politici sloveni nell'epoca del Governo Militare Alleato (GMA). Per la gran parte dei profughi Trieste non fu il primo luogo dove trovare rifugio dopo la fuga dalla Slovenia, ma vi arrivarono dopo essere transitati attraverso altri luoghi, probabilmente in seguito ad un' accordo tra la dirigenza dell'emigrazione politica slovena ed il GMA. Per la prima Trieste doveva essere il trampolino di lancio per un imminente ritorno in patria, speranza che però si dimostrò ben presto infondata. Più tardi tale speranza venne sostituita da quella nella realizzazione dello stato indipendente del Territorio libero di Trieste (TLT), che sarebbe dovuto divenire nei loro intendimenti una sorta di contraltare occidentale della Slovenia socialista, nel quale i profughi avrebbero potuto giocare un ruolo politico di rilievo. A causa dello scemare di tali speranze, dell'esposizione all'attività repressiva dei servizi di sicurezza jugoslavi (con rapimenti e uccisioni), della sempre minore importanza che venivano ad assumere i profughi nella politica occidentale verso la Jugoslavia (specialmente dopo la rottura tra Tito e Stalin del 1948) e dell'ostilità delle forze che volevano il ritorno della città all'Italia, i profughi vennero a trovarsi in una situazione di precarietà permanente e la gran parte di loro abbandonò ben presto Trieste per luoghi più ospitali (in particolare il continente americano).

Il GMA utilizzò i profughi, quasi tutti appartenenti al ceto intellettuale, in funzione anticomunista. Essi ebbero un ruolo importantissimo nella ricostituzione del sistema scolastico sloveno nelle zone amministrative dal GMA e nella radio slovena di Trieste. Nel primo caso ebbero il compito di »depoliticizzare« la scuola e di »ripulirla« dalle influenze delle organizzazioni filojugoslave. Simile fu

il ruolo che il GMA affidò loro alla radio, che ebbe la funzione di portavoce delle posizioni occidentali verso l'intera Slovenia, e non solo verso gli sloveni del TLT.

I profughi giocarono un ruolo molto importante anche nella nascita e nello sviluppo del movimento politico autonomo anticomunista sloveno a Trieste. Essi, quasi tutti intellettuali, vennero infatti ad inserirsi in una comunità slovena, quella triestina, che il fascismo aveva privato quasi completamente del ceto intellettuale autoctono. Il fatto che avessero portato con sé le divisioni e le diatribe caratteristiche della vita politica della Slovenia degli anni 1918–1945, estranee e difficilmente comprensibili agli sloveni di Trieste, li poneva peraltro in una situazione di relativo isolamento a Trieste, mentre mantennero sempre stretti legami con la diaspora politica slovena nel mondo.

Quasi tutti di ispirazione cattolica, i profughi ebbero un ruolo decisivo nell'organizzare e far prevalere, nell'ambito del campo anticomunista degli sloveni di Trieste, la componente cattolica. Ciò rappresentò una svolta rispetto al passato, quando nell'ambito del movimento politico sloveno borghese di Trieste era sempre stata egemone l'impostazione unitaria, che raccoglieva cattolici e liberali su posizioni esclusivamente di difesa dei diritti nazionali. Ma fu anche motivo di ricorrenti scontri con l'altra componente, quella liberale, del movimento politico anticomunista, che voleva far rivivere tale impostazione. Nonostante la costante collaborazione a livello elettorale si crearono così due organizzazioni separate, che diedero vita a distinte organizzazioni culturali e giovanili.

E fu proprio in campo culturale che questo ceto intellettuale profugo svolse il ruolo maggiore. I profughi politici furono i creatori delle organizzazioni culturali cattoliche slovene, i principali attori di tutte le attività culturali e gli educatori del ceto intellettuale anticomunista autoctono che era destinato a sostituirli. In particolare furono alcune singole personalità, come il dr. Peterlin, ad avere un ruolo di spicco come multiforme promotore della vita culturale della componente cattolica slovena.

La seconda parte dell'articolo prende invece in esame l'atteggiamento della stampa anticomunista cattolica slovena riguardo al problema dei profughi politici negli anni 1945–1954. In particolare l'autore ha effettuato lo spoglio dei settimanali Slovenski Primorec (SP – uscì a Gorizia dal 28.8.1945 al 29.12.1948) e Katoliški glas (KG – successore dello SP, nato dalla fusione dello stesso con il settimanale cattolico triestino Teden nel gennaio 1949). Inizialmente il problema dei profughi politici venne trattato dallo SP con molta cautela, limitandosi a rivendicare il diritto ad avere opinioni diverse da quelle della parte vincente, ma già alla metà del 1946 il settimanale ritorceva contro i comunisti le accuse di tradimento e di collaborazionismo formulate contro l'emigrazione politica. Largo spazio venne poi dato al problema degli optanti sloveni dalle zone che il trattato di pace del febbraio 1947 assegnava alla Slovenia e che erano costretti a doversi dichiarare di lingua italiana. Una vera svolta la si ebbe con la nascita del KG, che prese decisamente le parti dell'emigrazione politica. Il nuovo settimanale si schierò sempre più chiaramente con la componente cattolica maggioritaria dell'emigrazione slovena, quella del Partito popolare sloveno (Slovenska ljudska stranka, SLS) che faceva capo al dr. Miha Krek. L'emigrazione slovena veniva inserita nell'ambito di un più ampio fronte comprendente le formazioni politiche esuli di tutti i paesi a regime comunista. Costante fu anche l'auspicio del giornale affinché i rappresentanti delle formazioni politiche in esilio delle varie nazionalità della Jugoslavia riuscissero a trovare un accordo per una azione comune per l'abbattimento del regime comunista in Jugoslavia. L'ambito Jugoslavo non venne mai messo in discussione e le rare voci separatiste vennero condannate, seppure con alcune ambiguità. Il KG divenne sempre più il portavoce della corrente cattolica del dr. Krek e verso la fine del periodo citato una serie di articoli presentò una ricostruzione della storia politica degli Sloveni in cui la storia del SLS veniva valutata come positiva in toto e come l'unica possibile anche per gli sloveni in Italia.

L'articolo si conclude con alcune note sulla letteratura e le fonti, che da un quadro della letteratura storica, diaristica, della saggistica profuga e delle fonti d'archivio più importanti per una ricostruzione delle vicende dell'emigrazione politica slovena a Trieste.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Prepotrebna revizija dosedanjega dela slovenskega zgodovinoписja o odmevih marčne revolucije pri Slovencih, o slovenskem deležu v revolucijskem letu 1848 in končno o oceni tega deleža zahteva najprej podrobnejši pretres vprašanj, ki so bila v sicer sorazmerno obsežni dosedANJI slovenski zgodovinski literaturi o marčni revoluciji ali potiskana ob stran ali pa bistveno napačno reševana.

(Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ 2–3, 1948–1949, str. 7)

... pred štirimi desetletji?

Grdomanov pečat ni bizantinskega tipa t.j. ne vsebuje samo legendo, ampak ima v polju nek heraldični znak, a okoli heraldičnega znaka so v krogu razmeščene cirilske črke. Heraldični znak v polju pa je tako slabo ohranjen, da se je težko odločiti, kaj naj predstavlja. Zdi se, da predstavlja osrednja podoba žensko z okrasom na vsaki strani, toda prav tako je mogoče, da predstavlja podoba samo krog z žarki navzgor in navzdol (verjetneje bo drugo, kajti ženska podoba v pečatu ne bi imela smisla).

(Gregor Čremošnik, Doslej neznan južnoslovanski pečati, ZČ 12–13, 1958–59, str. 53)

... pred tremi desetletji?

Kolonat u svojim vidovima bez sumnje osnovni je oblik agrarnih odnosa u Dubrovniku i Dalmaciji u ranom srednjem vijeku i kasnije. U literaturi ne postoje jedinstvena mišljenja o njegovom kontinuitetu iz rimskog vremena do srednjeg vijeka. Neki pisci dijele srednjevjekovno napoličarstvo od antičkog kolonata.

(Josip Lučić, Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV stoljeća), ZČ 22, 1968, št. 1–2, str. 61)

... pred dvema desetletjema?

Redki so zapisi, ki pričajo o postopanju staršev z otroki; videti je, da so starši z otroki precej svobodno razpolagali: lahko so jih dajali v najem kot delovno silo, fante so dajali v uk za obrtnike. Nekaj je primerov, ko so starši zadolženi učitelju (doctori gramatice), ki uči njihovega sina (za hčere takih primerov nisem zasledila).

(Darja Mihelič, Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja, ZČ 32, 1978, št. 1–2, str. 24)

... pred desetletjem?

Kolonizacija stratiotov v temah je bil prav gotovo najvažnejši vidik regeneracijskega procesa bizantinske države in nasledniki Konstanta II. in Justinijana II. so temu procesu dali nov elan s tem, da so v temah naselili nove kolone, bodisi s področij, ki so bila pod bizantinsko oblastjo, bodisi s področij, ki so bila v tujini.

(Jadran Ferluga, Kolonizacijska politika bizantinske oblasti od 7. do 13. stoletja, ZČ 42, 1988, št. 1, str. 14)

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih Zgodovinskega časopisa, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

ZAPISI

Andrej Komac

Georges Duby – metode, rezultati in pomen preučevanja francoskega plemstva¹

Leta 1950 je v svoji pisarni v šesti sekciji na *Ecole Pratique des Hautes Études* Lucien Febvre slavil zmago strokovnega časopisa *Annales*, ki ga je pred dvajsetimi leti ustanovil skupaj s kolegom Marcom Blochom, velikanom medievistike. V njunih rokah je revija *Annales* v času pred drugo svetovno vojno predstavljala orožje v boju proti ostankom pozitivističnih tradicij in proti politični zgodovini, ki bi bila ločena od zgodovine idej in sama sebi namen. Cilj boja proti starim historiografskim nazorom je pravzaprav bila uveljavitev ekonomske in delno tudi socialne zgodovine. Prav dela Marca Blocha, predvsem monumentalni *Société Féodale* in – nekoliko manj – *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, so navdihnili tudi Georgesa Dubyja. Kot rezultat vplivov svojega vzornika, kakor je Duby često rad imenoval Blocha, je 1962 nastala tudi njegova prva temeljitejša monografija (*L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*), ki opisuje podeželsko ekonomijo in kmečko življenje v srednjeveški zahodni Evropi.² Poleg navedene monografije potrjuje njegovo začetno zanimanje za ekonomsko zgodovino podatek, da je bil Duby tudi nekaj časa glavni urednik revije *Études Rurales*.³

Kasneje se je Duby, ki ga Peter Burke skupaj z Jacquesom Le Goffom šteje za pripadnika tretje generacije Analistov, obrnil k proučevanju mentalitet, ki je bilo v času Braudelove dominacije nekoliko zapostavljeno.⁴ K proučevanju mentalitet in preseganju starih ekonomsko-determinističnih nazorov kroga *Annales première manière* ga je spodbudila želja, da bi doumel principe delovanja družbe, ki jo v zgodovinopisju pojmuje kot fevdalno. Na napake, ki so jih zagrešili gospodarski zgodovinarji ob poskusih tolmačenja socialnozgodovinskih pojavov, opozori Duby v svoji lucidni razpravi *Les sociétés médiévales. Une approche d'ensemble*.⁵ »Dojemati socialne fenomene zgolj kot podaljšek ekonomskih ne pomeni nič drugega kot nezaslišano poenostavljanje problematike, ki se rezultira v nezmožnosti dojetanja nekaterih bistvenih potez zgodovinske dinamike.«⁶

Ob tej priložnosti Duby sam priznava, da navedena ugotovitev ni izključno njegova. Že zelo zgodaj naj bi se nekateri znanstveniki zavedali, da naj bi raziskovanje materialnih temeljev

¹ Namen prispevka je osvetliti določen segment raziskovalnega ustvarjanja nedavno preminulega francoskega medievista, Georgesa Dubyja.

² P. Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju* (prevod v slov. B. Luthar), *Studia humanitatis*, Ljubljana 1993, 74–83.

³ J. Peršič, *Delo G. Dubyja, v: Trije redi ali imaginarij fevdalizma* (prevod v slov. G. Moder), *Studia humanitatis*, Ljubljana 1985, 436.

⁴ *Ibid.*, 76.

⁵ G. Duby, *Die mittelalterlichen Gesellschaften; Ein Überblick*, zbirka razprav v Duby: *Wirklichkeit und höfischer Traum. Zur Kultur des Mittelalters*, Frankfurt am Main 1990, 9–31.

⁶ *Ibid.*, 10.

zgodnjih družb vključevalo tudi proučevanje pojavov, kot so miti, običaji in kolektivna psihologija. Ti so za družbo prav tako odločilni kot ekonomski. Tako se je tudi rodila zgodovina mentalitet. Šele, ko bi bili zgodovinarji sposobni razvozlati mentalne danosti neke družbe, tako pravi Duby, bi jih lahko primerjali z materialnimi in ob ugotavljanju njunih medsebojnih vplivov definirali socialno zgodovino družbe. Duby formulira dialektiko teh treh momentov kot svoje izhodišče pri raziskovanju srednjeveške socialne zgodovine. Edino tako zastavljene raziskave naj bi vodile k prepoznanju »*soziale Wirklichkeit*,« kot se je izrazil nemški medievist Otto Gerhard Oexle v svoji razpravi o Dubyju in njegovem delu.⁷ Nenazadnje se ob Dubyjevi trditvi, da socialna zgodovina obsega celotno zgodovino, in da je sleherna družba ena sama celota, sestavljena iz ekonomskih, političnih in mentalnih komponent, spozna zasnutek francoske *histoire totale*.

Že zelo zgodaj se Duby posveti proučevanju srednjeveškega plemstva, s tem pa tudi sledi željam M. Blocha, izraženim na predvečer druge svetovne vojne. Leta 1936 objavi Bloch v *Annales d'histoire économique et sociale* apel evropskim, zlasti pa francoskim medievistom, da naj ti v duhu novega ekonomskega in socialnega zgodovinopisja raziskujejo tudi evolucijo plemstva v različnih historičnih pokrajinah.⁸ Nikakor ni presenetljivo, da je tudi sam Duby sledil Blochovemu pozivu, pa čeprav je bil ta star že skoraj dvajset let. Prav zgodovina francoske srednjeveške aristokracije namreč predstavlja raziskovalno polje, ki je Dubyju omogočilo upoštevanje njegovih metod proučevanja socialne zgodovine. Po eni strani mu je obilica listinskega gradiva, pravnih regulacij in podobnih virov omogočila izoblikovati dokaj jasno predstavo o materialnem stanju plemstva, medtem ko so mu, po drugi strani, bogati narativni viri omogočili razvozlati zapleten mentalen, ali bolj dubyjevsko, imaginaren svet predstav plemičev francoskih pokrajin.

Prvo delo, v katerem Duby podrobno obdela razvoj plemstva v neki pokrajini, je njegova doktorska disertacija (*La société aux XI et XII siècles dans la région mâconnaise*), ki jo je avtor uspešno ubranil leta 1953.⁹ Skozi prizmo razvoja ekonomskih odnosov, nastanka fevdalnih institucij in transformacije aristokracije uspe doktorantu prikazati evolucijo socialnih odnosov v visokosrednjeveški Burgundiji, točneje v okolici znamenitega Clunyja, v pokrajini Mâconnais. Zlasti rezultati raziskovanja pokrajinskega plemstva, do katerih se Duby dokoplje, vtisnejo neizbrisen pečat njegovim kasnejšim raziskavam. V disertaciji postavi svojo glavno hipotezo razvoja visokosrednjeveškega plemstva, ki jo v prihodnjih dvajsetih letih le nadgrajuje.

Predstavitev hipoteze omejimo le na najnujnejša dognanja. Začetke svoje raziskave postavi Duby v dobo okoli leta 950, ko kraljevi oblasti vse bolj polzi iz rok nadzor nad dogajanjem v grofiji Mâconnais. Priložnost nemudoma izkoristijo grof in okoliški magnati, ki oslabitev kraljevega vpliva izrabijo za utrditev svojega položaja v pokrajini. Osamosvojitve izpod kraljevega nadzora se zrcali v uzurpaciji oblastvenih pravic (*bannalité*), pretvorbah posesti kraljeve proveniencie v dedne domene in, kar je morda najzanimivejše, v spremembah sorodstvenih povezav v krogu stare aristokracije. Pred letom 950 razpadejo stare klanske sorodstvene povezave, ki temeljijo na klanski navezanosti na kralja in njegove pooblaščenice (škofje in missi). Zaradi tega se lokalni magnati (kastelani) organizirajo v agnatske rodove, ki temeljijo na moški primogenituri, posnemajoč kraljevsko dinastijo. Vendar pa s tem fevdalnega drobljenja oblasti še ni konec. Nekaj desetletij kasneje se tudi navadni vitezi izvijajo iz primeža kastelanov, zapustijo njihove gradove in se tudi sami razvrstijo v samostojne agnatske rodove.

⁷O. G. Oexle, *Die Wirklichkeit und das Wissen. Ein Blick auf das sozialgeschichtliche Oeuvre von Georges Duby*, *Historische Zeitschrift* 232, 1981, 62.

⁸M. Bloch, *Sur la passé de la noblesse française; quelque jalons de recherches*, *Annales d'histoire économique et sociale*, 1936.

⁹G. Duby, *La société aux XI et XII siècles dans la région mâconnaise*, Éditions de l'école des hautes études en sciences sociales, 1982.

Predstavitev DUBYJEVE hipoteze naj zaključim z morda njegovim najvažnejšim dognanjem, ki bo kasneje predmet raziskovanja drugih medievistov in ponovnega pretresa DUBYJA samega. Nanaša se na odnos viteštva in plemstva. Viteštvo naj bi bilo po DUBYJU nastalo kot stranski produkt starega plemstva v 10. stoletju. Na podlagi akribične terminološke analize pomena oznak *miles*, *nobilis*, *dominus* in *vassus* je zmožal dokazati, da se viteštvo, sicer biološko izhajajoče iz plemstva, sprva razvija neodvisno od plemstva, a se v drugi polovici 11. stoletja integrira s plemstvom v monolitno socialno skupino. Gonilna sila integracijskega procesa je bilo viteško moralno poslanstvo, ki je bilo prisotno v obeh slojih, manifestira pa se v ekleziastičnem ideološkem konstruktumu *miles christianus*.

Sijajen metodološki pristop in pa seveda zanimivi rezultati so pripeljali do tega, da je DUBYJEVA monografija o Mâconnaisu doživela v kasnejšem obdobju več ponatisov. Postala je celo zgled francoskim zgodovinarjem, ki so v šestdesetih in sedemdesetih letih spisali več sorodnih del o socialnih odnosih v francoskih pokrajinah. Poleg znanstvene poti drugih raziskovalcev determinira omenjena publikacija tudi izbor področij, ki jih Georges DUBY zaobjame v svojih sledečih raziskavah.

V letih po tem, ko je DUBY doktoriral, se njegov znanstveni interes za nekaj časa usmeri k proučevanju vprašanj iz ekonomske zgodovine. Svoja raziskovanja okrona z že omenjeno monografijo o poljedelski ekonomiji. K zgodovini plemstva se povrne v začetku šestdesetih. K novim korakom v smeri osvetljevanja problemov, ki jih je načel že v disertaciji, ga spodbudi belgijski zgodovinar Leopold GENICOT s svojo monografijo o pokrajini Namur in njenem plemstvu.¹⁰ GENICOTovi rezultati zbudijo veliko zanimanje pri DUBYJU, saj se izkažejo za diametralno nasprotni tistim, ki jih je dobil DUBY pri proučevanju plemstva v Mâconnaisu. DUBY GENICOTOVA dognanja podrobno analizira v razpravi *La noblesse dans la France médiévale – Une enquête à poursuivre*.¹¹ V nasprotju z Mâconnaisom naj bi v pokrajini Namur viteštvo in plemstvo predstavljala dve pravno strogo ločeni socialni skupini, ki naj bi se združili v enoten plemiški stan šele v 14. stoletju. Analogno nemškimi ministerialom naj bi bili vitezi Namurja osebno nesvobodni in neposredno podrejeni staremu svobodnemu plemstvu. Osrednje vprašanje, ki se DUBYJU zastavlja ob GENICOTOVih rezultatih, in ki zadeva vse francoske pokrajine, je – ponovno – odnos med plemstvom in viteštvom. Sprašuje se, ali ni morda ob pripravljanju svoje disertacije česa spregledal ali pa so regionalne posebnosti v strukturi plemstva francoskih pokrajin res tako velike? DUBY formulira v zgoraj omenjeni razpravi prioriteta vprašanja, ki mu bodo pomagala pri razrešitvi dilem, ki so se porodile ob izidu GENICOTOVEGA dela.

Ker je bil navdušen tako nad GENICOTOVIM metodološkim pristopom kot nad njegovimi rezultati, je DUBY svoja vprašanja v veliki meri zasnoval na podlagi študije o pokrajini Namur. Vprašanja naj bi zaradi svoje splošnosti raziskovali tudi drugi francoski zgodovinarji, ki raziskujejo evolucijo plemstva v različnih pokrajinah. DUBY je spredel, da je GENICOTU uspelo dokazati ostre pravne razlike med plemiči in vitezi s pomočjo izdelave več deset genealogij plemiških in viteških družin. Zato je svetoval, da bi poskušali razsvetliti odnose med plemstvom in viteštvom s pomočjo raziskovanja zgradbe plemiške družine in sorodstvenih povezav. Poleg raziskovanja sorodstvenih povezav predlaga tudi raziskovanje viteškega stanu kot posebne družbene skupine. Če vsaj ponekod predstavljata viteštvo in plemstvo v začetku dve ločeni skupini, se od konca 12. stoletja vse bolj zblížujeta, in naposled integrirata v monolitno skupino. Pojasnitev okoliščin te integracije je tretje vprašanje, na katerega naj bi odgovorili zgodovinarji.

Opredelitev raziskovalnih nalog ne zaposli drugih francoskih zgodovinarjev bolj kot samega DUBYJA, saj je posvetil proučevanju teh treh vprašanj več kot desetletje svojega znanstvenega dela. Od leta izida zgoraj omenjene razprave pa do zgodnjih sedemdesetih let

¹⁰ L. Genicot, *L'économie namuroise au bas moyen âge. Les hommes, la noblesse*, Louvain, 1960.

¹¹ G. DUBY, *La noblesse dans la France médiévale. Une enquête à poursuivre*, *Revue Historique* 226, 1961.

napiše na to tematiko svoje najpomembnejše prispevke, ki jih je leta 1973 objavil kot zbirko razprav pod naslovom *Hommes et structures du moyen âge*.¹² Zato prav šestdeseta leta predstavljajo, vsaj kar zadeva proučevanje zgodovine plemstva, njegovo najplodnejše obdobje.

K raziskovanju sorodstvenih odnosov ga spodbudijo, kot smo že poudarili, Genicotovi uspehi pri ločevanju viteštva in plemstva. Dubyjevo raziskovanje zgradbe plemiške družine in sorodstvenih odnosov bi lahko ocenili kot enega njegovih najpomembnejših prispevkov k poznavanju srednjeveške civilizacije. V srednjeveškem ambientu komajda zasledimo kakšen segment družbe, na katerega družinske in sorodstvene strukture ne bi imele vsaj posrednega vpliva. Najbolj pa so bili vplivom sorodstvenih povezav podvrženi plemiči, saj so posameznikom omogočale uspešne kariere, rodbinam prosperiteto ter hkrati tudi ločevale rodbine od nižjih slojev, s katerimi se te skoraj po pravilu tudi niso povezoval. Po drugi strani pa se znotraj družine odloča, kdo bo podedoval družinsko posest in postal glava rodbine ter kdo bo obsojen na viteški avanturizem ali meniško kuto. Osrednji moment, ki ga je štel DUBY za bistvenega v zvezi z evolucijo plemstva in nastankom viteštva v visokem srednjem veku, je bilo vprašanje nastanka agnatsko urejene družine. Po njegovem prepričanju naj bi agnatska zasnova družine popolnoma spremenila stare karolinške nazore plemstva do izvajanja oblasti, odnos do posesti in nenazadnje tudi občutke krvne solidarnosti znotraj plemiškega sorodstva. Zastavi si vprašanje: Kdaj točno in pod kakšnimi pogoji zamenja agnatska urejenost družine – v kateri ima centralno vlogo moški prvorojenec, ki podeduje posest po očetu in se sklicuje izključno na moške prednike – stare klansko urejene rodove (*Sippen*), v katerih so imeli družinski predniki po ženski strani vsaj isti, včasih pa celo večji ugled kot predniki po moški strani?

Pri teh raziskavah nadgrajuje rezultate, ki jih je dobil v svoji disertaciji. Opre se na dela Karla Schmidta, ki je uspel rekonstruirati tako preoblikovanje družinskih struktur na podlagi južnonemških *libri memoriales*.¹³ Nepogrešljiv vir, ki ga je DUBY uporabil pri raziskovanju sorodstvenih struktur, je bila stara genealoška literatura. Te družinske zgodovine, spisane večinoma v 12. stoletju po naročilu uglednih plemiških družin, so omogočile DUBYju razjasniti marsikatero nejasnost glede odnosov v plemiškem sorodstvu, o katerih izvemo iz običajnega, večinoma šablonsko pisanega listinskega gradiva bore malo. Iz njegovih razprav (*Remarques sur la littérature généalogique en France aux XI et XII siècles in Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord aux XI et XII siècles*) je moč razbrati, da tovrstni viri omogočajo spoznavanje plemiške sorodstvene mentalitete, ali kot formulira DUBY, njihovega imaginarija.¹⁴ Po eni strani torej spoznamo duhovni odnos posameznika – pisca – do rodbinskih prednikov in do skupne usode rodbinskih članov, po drugi strani pa nam genealogije omogočajo zaznati trenutek, ko se zmanjša vloga ženske v rodbini in s tem tudi pomen njenih prednikov. S poudarjanjem vloge sinov in moških prednikov, od katerih izvira rodbinska posest, oznani rodbinska literatura trenutek, ko družina dobiva vse bolj patrilinealni, agnatski značaj.

Rezultate, ki jih pridobi ob proučevanju družinskih zgodovín, podkrepi še z Genicotovo metodo rekonstruiranja rodbinskih debel. S pomočjo bogatega listinskega gradiva sestavi DUBY več kot štirideset genealogij mâconnskega plemstva, iz katerih je mogoče razbrati strukturalne spremembe v sorodstvenih povezavah posameznih rodbin. Poleg tega opozori v razpravi *Lignage, noblesse et chevalerie au XII siècle dans la région Mâconnais; Une Révision* na podatke v tekstih listin, ki dokazujejo spremembe v rodbinskih odnosih.¹⁵ Znamenja agnatskih struktur naj bi se kazala v tem, da si mora donator družinske posesti pridobiti dovoljenje s

¹² G. Duby, *Hommes et structures du moyen âge*; *Receuil d'articles*, v: *Le savoir historique 1* (École pratique des hautes études), Paris 1973.

¹³ K. Schmid, *Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie beim mittelalterlichen Adel*. »Vortragen zum Thema Adel und Herrschaft im Mittelalter,« *Zeitschrift für Geschichte Oberrheins* 105, 1957.

¹⁴ Oboje v DUBY, *Hommes et structures du moyen âge*, 267–287; 287–299.

¹⁵ G. Duby, *Hommes et structures du moyen âge*, 395–422.

strani očeta in dedičev, poleg tega pa tudi narašča trend nedeljivosti posesti in trend izločanja žensk kot možnih dedičev.

Po detajlni predstavitvi metodologije proučevanja spregovorimo tudi o rezultatih, do katerih se je DUBY dokopal. Vitezi naj bi bili okoli leta 1100 le dediči tistih sinov kastelanov, ki so zaradi favoriziranja prvorojencev bili primorani zapustiti svoj dom že pred letom 1000 ter vzeti od svojih starejših bratov ali drugih kastelanov neko manjše zemljišče v fevd. Majhen fevd ali alod viteškimi prednikom omogoči, kot pred nekaj desetletji kastelanom, zasnovanje dedne posesti, na kateri kasneje živijo njihovi potomci. Ker pa rodbinska politika stremi k ohranjanju posesti kot edinega varovala rodbinskega socialnega položaja, si rodbinski glavarji prizadevajo za njeno nedeljivost. Iz roda v rod prehaja posest le v roke prvorojencev. Posledica take družinske strategije je tudi strogo agnatsko urejena družina.¹⁶ Opisani proces formiranja viteškega stanu, ki se zaključi okoli leta 1000, je natanko isti kot proces formiranja kastelanskih družin, ki se odvija pol stoletja pred tem. Odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje glede pogojev za uveljavitev agnatske družine je torej na dlani. Slabitev osrednje oblasti je glavni pogoj, ki pripelje do dednosti posesti, kar je omogočalo zasnovanje agnatske rodbine, ki čuva in izgrajuje svojo posest iz roda v rod. To pa je tudi glavna razlika v primerjavi s karolinško aristokracijo, kjer kralj in njegovi missi trdno obvladujejo posest in s svojimi pogostimi intervencijami preprečujejo uveljavitev dedovanja fevdov. Slabitev kraljeve moči omogoči nastanek agnatsko zasnovanih kastelanskih družin okoli 950, oslabitev kastelanskih pa osamosvojitve viteških okoli leta 1000.

Zanimivo je, da ob analiziranju DUBYJEVIH rezultatov pridemo do zaključka, da avtor v obravnavanih študijah potrdi svoje doktorske teze. Še več, še celo bolj jih utrdi. Tako ponovno zaključuje, da se viteštvo rekrutira iz vrst kastelanov. Nekoliko bolj precizira le čas nastanka agnatskih družin pri posameznih plasteh aristokracije. Nedvoumno še enkrat dokaže, da so v Mâconnaisu vitezi in plemiči le daljni sorodniki. Priključi se ostalim zgodovinarjem, ki so že pred njim dokazali, da Bloch ni imel prav, ko je trdil, da med staro karolinško aristokracijo in visokosrednjeveškim plemstvom ni bioloških povezav. Težava, s katero se soočamo pri poskusih povezovanja obeh skupin, tako meni DUBY, predstavlja le dejstvo, da sta bila sistema sorodstvenih povezav teh skupin popolnoma različna. Kot posledico teh razlik je mogoče šteti tudi često nemoč genealogov, da bi povezali karolinško aristokracijo 9. stoletja z visokosrednjeveškim plemstvom. Verjetno še bolj kot potrditev starih domnev pa je pri teh raziskavah vreden DUBYJEV dokaz, da evolucije plemstva in viteštva v Franciji nikakor ne gre posploševati. Prav Genicotov Namur in DUBYJEV Mâconnais sta torej pokazala, kako se lahko razlikuje proces razvoja vrhnjih plasti v različnih pokrajinah.

K poznavanju odnosov med vodilnimi strukturami pripomorejo, poleg proučevanja sorodstvenih povezav, tudi DUBYJEVE analize viteštva kot homogene socialne skupine. Ob prebiranju le-teh se bralec znova sooči z značilno DUBYJEVO metodo proučevanja socialne zgodovine, ki temelji na tehtanju materialnih in imaginarnih momentov nekega pojava. DUBY, zvest samemu sebi in svojim metodam, obdelava viteštvo iz različnih zornih kotov. Delovanje svete cerkve, posebno pa gibanje božjega miru, označi kot enega najpomembnejših dejavnikov, ki so pripomogli k nastanku viteštva kot posebne veje starega plemstva. V svojih razpravah *Les laïcs et la paix de dieu* in *Les origines de la chevalerie* jasno pokaže, da ideja božjega miru kar dvakrat spodbudi homogenizacijo viteštva.¹⁷ DUBY prepozna prvi koheziven moment v trenutku, ko viteštvo strne svoje vrste v borbi proti odlokom mirovnih zasedanj. Za viteštvo bi bilo popolnoma nesprejemljivo, da bi o njihovem slogu življenja, ki je tako neločljivo povezano s konjem in mečem, odločal nekdo, ki, ovit v meniško kuto, ni nikoli spoznal viteških radosti.

¹⁶G. DUBY, *Family structures in the West during the Middle Ages; The Relationship between Aristocratic Family and State Structures in Eleventh-Century France*. Oboje v: DUBY, *Love and Marriage in the Middle Ages*, Chicago, 1994.

¹⁷Oboje v: DUBY, *Hommes et structures de moyen âge*, 227–241; 325–343.

Viteštvo se delno obrzda šele kasneje, ko cerkev sprejme bojevitost viteštva kot nujno dejstvo. Ob koncu 11. stoletja ponudi papež viteštvu Palestino kot poligon, kjer se lahko evropski vitezi bojujejo pod Kristusovim praporom. Ideološki konstrukt *miles christianus* tako nastopa kot drugi povezovalni element vitezov. »*Nunc fiant milites qui dudum existerunt raptores*,«¹⁸ je misel Bernarda iz Clairvauxa, ki označuje dva različna nazora viteštva, ki sta vsak ob svojem času prispevala k homogenizaciji tega stanu. Poleg tega, da je cerkveni koncept viteštva pospešil zlitje preprostih bojevnikov v homogeno skupino, se doktrina krščanskega viteštva razširi tudi v najvišjih slojih plemstva. Ni minilo dolgo, ko se je šel za Kristusovega viteza celo sam grof Mâconnaisa. Duby opredeli proces uveljavljanja viteške doktrine skupaj s procesom uveljavljanja agnatskih odnosov v družini kot sociološki fenomen, prepoznaven pod formulacijo »*la vulgarisation des modeles culturels dans la société féodale*.«¹⁹ Razlika med procesoma je le v tem, da je potekala tendenca razširjanja viteške ideologije v smeri od socialno nižje skupine k višji, medtem ko je bila tendenca uveljavljanja agnatskih struktur družine ravno obratna.

Znotraj viteštvu posvečenih raziskav imajo posebno težo razprave, kjer Duby osvetli odnose znotraj te združbe. Le redkim zgodovinarjem uspe predstaviti socialno okolje in miselni svet viteškega sveta sodobnemu bralcu tako slikovito in globoko kot Dubyju. Nasprotja med mladimi vitezi in gospodarji gradov, med viteško mladino in senjorji, avanturizem pred poroko in bolešno iskanje premožne žene, ki bi priskrbela mladeniču posest in potomstvo – to so notranja gibala viteške družbe francoskih pokrajin zgodnjega 12. stoletja. Kot sem že omenil, predstavlja fenomen mladeničev posebno zanimiv produkt viteške družbe. Podobo mladeničev, ki jih kronisti imenujejo *juvenes*, predstavi Duby v svoji morda celo najbolj vznemirljivi razpravi šestdesetih let.²⁰ Dubyjevi mladci so plemiški sinovi, ki se po končanem viteškem šolanju v hiši svojega gospoda v družbi sovrstnikov odpravijo na pohod, na avanturo, ki jo najstarejši sinovi po nekaj letih kolovratenja po deželi, od turnirja do turnirja, končajo z vstopom v zakonski stan. V življenju vitezov predstavlja ta doba posebno obdobje, ki se ga vitez, potem ko se ustali, spominja kot najburnejšega dela svojega življenja. Zaradi načina življenja predstavlja ta del plemiške populacije posebno socialno skupino, ki zaradi nemira, ki ga seje po deželi, vzbuja sovraštvo prelatov in strah mladih deklet. Divjji avanturizem mladcev uravnava tudi demografski in socialni razvoj plemstva. V boju divjih kavalkad pade veliko število mladcev, kar preprečuje, da bi se preveliko število bratov neke družine potegovalo za očetovo nasledstvo. Lambert se v *Annales Cameracenses* spominja svojega deda, čigar deset bratov naj bi padlo v enem samem dnevu.²¹ Ob takih okoliščinah uspe preživeti mladost le majhnemu številu vitezov.

Toda predno jih čaka metež bojnega polja, se soočijo še z neko drugo vrsto rivalstva, ki vsaj ponavadi, če le ne gre za prešuštvo, nima smrtonosnih posledic. Vrnimo se torej v hišo gospodarja, kjer sin njegovega vazala preživlja svoj *studium militiae*. Kot ambiciozen mladenič si *juvenis* prizadeva tekmovati z gospodarjem trdnjave in njegovim učiteljem, ki ga pisci kronik imenujejo *senior*. To povzroča določen antagonizem na gradu, ki se ga *senior* tudi zaveda. Da bi obrzdal strasti svojih varovancev, mora za njih ustvariti nek namišljen svet – neke vrste *virtual reality* –, kjer jim bo dovolil sprostiti svojo notranjo napetost in talent. Prav dvorska ljubezen naj bi nastala kot didaktičen pripomoček pri premostitvi teh napetosti. Duby preseže druge, predvsem literarne zgodovinarje, saj mu uspe opredeliti socialno vlogo, ki jo igra dvorska ljubezen v svetu visokosrednjeveške aristokracije. V prispevkih »*On courtly love*« in

¹⁸ »Tisti, ki so včasih bili roparji, naj sedaj postanejo vitezi.«

¹⁹ G. Duby, *La vulgarisation des modeles culturels dans la société féodale*, v: Duby, *Hommes et Structures du moyen âge*, 299.

²⁰ G. Duby, *Les »jeunes« dans la société aristocratique dans la France du Nord-Ouest au XII siècle*, *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 19, 1964.

²¹ *Ibid.*, 217.

»*Le roman de la Rose*» poudari, da vloga dvorske ljubezni posega predvsem v vzgojo mladega viteštva. Z izkazovanjem višje omike se viteštvo po eni strani odmika od priložene brutalnosti, po drugi strani pa ga priučena umetnost vzvišene ljubezni loči od »sodrga« in parvenijev, ki bi si želeli izboriti prostor med plemiško elito.²²

Oprelitev okoliščin nastanka enotnega plemstva je, kot je bilo že rečeno, tretji problem, na katerega je Duby opozoril raziskovalce že v svoji razpravi »*La noblesse dans la France médiévale*«. Duby se tudi pri osvetljevanju okoliščin nastanka pravno enotnega plemiškega stanu, tako kot pri vprašanih sorodstvenih povezav in razvoju viteškega stanu kot celote, opira na Genicotove izsledke. Tako Duby v svoji disertaciji o pokrajini Mâconnais kot Genicot v delu o Namurju pokazeta, da se, čeprav ne istočasno, viteštvo in plemstvo naposled le združita v enotno pravno skupino. Slavni francoski zgodovinar pristopi k razreševanju problema nastanka enotnega plemstva v slogu svojih predhodnih razprav. V iztočnici njegovega raziskovanja si namreč postavi vprašanje, s čimer opredeli problematiko in začrta cilje raziskave. Njegovo izhodiščno vprašanje, ki ga formulira v razpravi »*Situation de la noblesse en France au début du XIII siècle*,« se glasi: »Kako pride do zlitja obeh skupin v eno in kaj pospešuje tak razvoj?«²³ V času integracije obeh skupin zazna Duby v družbi pojave, ki kažejo, da ostre razlike med viteštvom in plemstvom vse bolj izginjajo. Visoko plemstvo tako prevzame od viteštva termin *miles*, s katerim se kitijo kastelani v dokumentih nekako od začetka 12. stoletja. Poleg tega tudi vitezi posnemajo visoko plemstvo. V dokumentih vse bolj privzemajo naslov *dominus*, privzamejo grbe kot heraldične oznake rodbin ter, kar je zelo pomembno, pričnejo tudi sami prebivati v boljših gradovih, saj se ne zadovoljujejo več s prebivališči preprostega tipa.

Vzroke, ki pripeljejo do približevanja obeh skupin, vidi Duby ponovno v vplivih centralne oblasti. Kakor je upad kraljeve moči vplival na evolucijo plemstva v 10. stoletju, tako sedaj naraščanje kapetinske moči pospešuje integracijo viteštva in plemstva. Okoli leta 1200 omeji kralj moč kastelanov s svojim posredovanjem, tako da jih omeji v izvajanju pravic, ki so si jih predniki kastelanov nekoč, ob oslavitvi kralja, prisvojili. Ob koncu 12. stoletja porazdeli kralj izvajanje nadzora in sodstva nad podložniki enakomerno med kastelane in viteze. Ob izenačenju materialne podlage obeh skupin pride naposled do zabilisovanja razlik, kar se manifestira tudi v porastu števila porok med pripadniki obeh slojev. Končno pa pospeši nastanek enotnega plemstva tudi pritisk bogatih parvenijev, kot jih imenuje Duby v svojem prispevku o francoski aristokraciji v času kralja Filipa Avgusta.²⁴

Z raziskovanjem procesa integracije plemstva in viteštva se konča več kot deset let trajajoče obdobje Dubyjevega proučevanja temeljnih vprašanj francoskega plemstva. Njegovi rezultati pomenijo neprecenljiv prispevek k poznavanju sorodstvenih struktur plemstva, mentalitete viteštva in odnosa med plemstvom in nižjim viteštvom. Kasneje se k vprašanju plemstva sicer tudi večkrat vrne, toda tedaj obravnava plemstvo bolj v povezavi z drugimi fenomenimi srednjeveške družbe.

Proučevanje evolucije poročne zveze predstavlja raziskovalni problem, ki se izmed vseh Dubyjevih področij kasnejšega raziskovanja morda najbolj navezuje na njegove prvotne študije, posvečene plemstvu. Dubyja so zagotovo pripeljale do zaključka, da bi bilo vredno raziskati zgodovinski razvoj sklepanja zakonskih zvez, njegove predhodne raziskave. Le-te so pokazale, kako pomembne so bile sorodstvene povezave in spremembe v zgradbi družine za razvoj srednjeveške družbe v celoti. Vzrok, da Duby spremlja spremembe ženitnih običajev ravno skozi prizmo plemstva, ni presenetljiv. Plemstvo namreč predstavlja edino srednjeveško

²² G. Duby, *On Courtly Love; Roman de la Rose*, oboje v: Duby, *Love and Marriage in the Middle Ages*, 56–64; 64–95.

²³ G. Duby, *Hommes et structures du moyen âge*, 346.

²⁴ G. Duby, *Philip Augustus's France: Social Change in Aristocratic Circles*, v: Duby, *Love and Marriage in the Middle Ages*, 120–126.

družbeno skupino, če izvzamemo kler, ki je pustila za seboj omembe vredno pisno zapuščino. V svojih delih Duby ne omejuje opisovanja razvoja poročnih povezav zgolj na razlago vplivov, ki jih je imela strategija sklepanja porok v okviru družinske politike. Problema se dotakne tudi s strani kompleksnih pojavov, ki so medsebojno povezani. Naj omenim le razvoj teoloških nazorov, vloge obeh spolov v družbi ter vprašanje človeške reprodukcije. V razpravi *Marriage in Early Medieval Society* opredeli Duby človeško reprodukcijo kot kulturni sistem, ali bolje kot sorodstvo (*kinship*), ki ga regulira koda, imenovana poroka.²⁵ Omenjenemu problemu se je Duby posvečal predvsem v sedemdesetih letih, leta 1986 pa strne rezultate v knjigi *Le chevalier, la femme et le prêtre*.²⁶

Kot je bilo že povedano, Dubyjevo raziskovanje presega zgolj opisovanje ženitnih običajev plemstva, čeprav zvemo veliko tudi o tem. Veličina dela se kaže v tem, da se loti problematike z vidika ideologije. Razvoj cerkvenega in laičnega razumevanja poroke spremlja ločeno enega od drugega. Oba koncepta poroke se v začetku visokega srednjega veka vse bolj približujeta in okoli 1100 končno tudi pomešata. Cerkevni ideologi, ki v začetku gledajo na poroko, še bolj pa na kopulacijo, kot na nekaj izjemno nečistega in zato nevarnega, so sčasoma prisiljeni sprejeti poroko kot sistem reprodukcije. Toda ko se cerkvena in plemiška vizija zakona naposled združita, preostane od osnovne plemiške vizije bore malo. Zavračanje mnogoženstva, prešuštva in odpuščenja žena so tiste »kvalitete« v ženitnih običajih, ki jih cerkev uspe vsiliti plemstvu in ki še danes veljajo kot moralne v tradicionalnih družbah. Prikaz procesa »civiliziranja« nebrzdane viteške družbe pod vplivi cerkvenih nazorov, v tem primeru ženitnih običajev, je razumeti kot glavni prispevek tega Dubyjevega dela k zgodovini srednjeveškega plemstva.

V začetku sedemdesetih let, ko se Duby posveča zlasti vprašanjem ženitnih običajev, se njegov znanstveni interes usmerja vse bolj k raziskovanju mentalitet. Navdihnjen z neomarksiistično teorijo, raziskuje odnose med materialnim in mentalnim v družbenih spremembah. Raziskavo vodi s pomočjo študije kolektivnih predstav srednjeveške družbe, razdeljene na tri skupine.²⁷ Čeprav se njegovo monumentalno delo *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, ki je po mnenju mnogih sploh njegova najbolj briljantna razprava, direktno ne posveča strukturam plemiškega življenja, pa vseeno pomeni neprecenljiv prispevek k poznavanju vloge plemstva v ideoloških nazorih srednjeveških ljudi.²⁸ V razvoju tridelne ideologije – eni molijo, drugi se vojskujejo, tretji pa se znojijo ob delu – pripiše Duby viteštvu spremenljivo vlogo, ki je pogojena predvsem z družbenimi spremembami.

Ob nastanku visokosrednjeveške trifunkcijske ideologije vitezi, ki jih pisci kronik včasih imenujejo karajoče *malitia* namesto *militia*, nikakor ne nastopajo kot *bellatores*, saj so kot sejalci nemira sovražniki zemeljske ureditve. Ideološki konstrukt trifunkcijske uredenosti družbe, ki sta ga iz indoevropskega spomina obudila škofa Gérard iz Cambraija in Adalberon iz Laona, je bil prvenstveno uperjen proti divjaškemu viteštvu. Varovati mir je bila naloga, ki jo je bog zaupal le kralju. V njunih trifunkcijskih shemah zato nastopa kot bojevnik le kralj, ki ga imenujeta *bellator*. Situacija se spremeni šele proti koncu 12. stoletja, ko karolinška percepcija kraljevih nalog zamre. V okoliščinah poznega 12. stoletja, ko se veliki francoski knezi bojujejo proti vedno močnejšemu kralju, pokličejo le-ti na pomoč viteštvo. Pisci genealogij grofovskih rodbin sedaj postavijo viteštvo ob bok knezom, ki skupaj tvorijo red bojevnikov, enega od treh stebrov družbe. Dubyjevo sporočilo je jasno. Viteštvo, ki je še v 11. stoletju ogrožalo mir,

²⁵ G. Duby, *Marriage in Early Medieval Society; The Matron and the Mismatched Woman*, oboje v: Duby, *Love and Marriage in the Middle Ages*, 3–21; 36–56; Ph. Aries and G. Duby, *A History of Private Life. Revelations of the Medieval World* (prevod iz franc. Arthur Goldhammer), Cambridge, Massachusetts, and London 1988.

²⁶ G. Duby, *Vitez, žena i svećenik* (hrv. prevod Đurđa Šinko Depperis), Split 1988.

²⁷ P. Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*, 82.

²⁸ G. Duby, *Trije redi ali imaginarij fevdalizma* (prevod v slov. G. Moder), *Studia humanitatis*, Ljubljana 1985.

postane sedaj njegov nosilec. Ob že opisanih spoznamo sedaj še nek nov vidik socialnega napredovanja viteštva; socialni vzpon viteštva, ki se zrcali v ideoloških konstruktih visokega srednjega veka.

Po precej utrudljivem pregledu Dubyjevih raziskav, posvečenih plemstvu, strnimo najvažnejše. V celoti gledano lahko njegovo raziskovalno pot opredelimo z razvojno tendenco: od blochovske socialno-ekonomske zgodovine, ki jo okrona s svojo monografijo o Mâconnaisu, k rekonstrukciji imaginarnega, ideologije. Podobno nadgrajuje tudi raziskave plemstva; pričjenja z enostavnejšimi in konča pri kompleksnih problemih. Tako v svojem »klasičnem« obdobju raziskovanja (1960–1970) položi temelje poznavanja evolucije viteštva in plemstva s svojimi genealoškimi in terminološkimi študijami. Zlasti raziskave sorodstvenih struktur in njihovega vpliva na socialni in pravni razvoj aristokracije pomenijo neprecenljivo metodološko novost. Njegov znanstveni interes pa se tudi že v šestdesetih premika proti zahtevnejšim raziskavam. Od leta 1964, ko izide njegova razprava o viteških mladcih, pa vse do poznih sedemdesetih, ko izidejo Trije redi, Duby vse bolj izostruje svoje zgodovinarsko oko, ki naj bi odkrivalo mentalne občutke plemstva.

Če sem v pričujočem prispevku poskušal analizirati Dubyjev pristop, metodo in rezultate njegovih več desetletnih raziskovanj, naj mi bo dovoljeno končati s kratko opredelitvijo bodočih perspektiv raziskovanja plemstva. Te naj bi temeljile prav na izkušnjah Dubyjevega dela. Razumljivo, omejil se bom predvsem na perspektive raziskovanja v vzhodnoalpskem prostoru, saj smo tako s problematiko kot tudi s stanjem raziskav, ki zadevajo omenjeno območje, najbolje seznanjeni. Redke študije plemstva, ki zadevajo naše današnje državno ozemlje, so zaradi šolanja naših zgodovinarjev, kot tudi zaradi podobnosti problematike v historičnih deželah Avstrije, metodološko in vsebinsko zelo podobne študijam avstrijskih zgodovinarjev. Tu pa se zgodba o pomenu Dubyjevega pristopa k raziskavam plemstva tudi začne.

Čeprav avstrijski in nemški raziskovalci raziskujejo zgodovino plemstva na območju bivšega cesarstva že več kot stoletje, lahko ugotovimo, da jih znotraj te zgodovine zanimajo predvsem določena vprašanja, medtem ko za nekatera druga v preteklosti večinoma niso kazali pretiranega zanimanja. Nemško govoreče zgodovinarje zanimajo – tako na nivoju integralne državne zgodovine kot tudi nekoliko mlajše regionalne zgodovine – zlasti vprašanja, ki so povezana z razvojem oblastnih struktur cesarstva in njegovih sestavnih delov.²⁹ To seveda ni presenetljivo ob upoštevanju ideoloških travm, ki so kakor zvezda vodnica usmerjale raziskovalni interes nemških medievistov. Zavedati se moramo, da je med nemškimi zgodovinarji še dolgo v drugo polovico 20. stoletja prevladoval občutek poklicanosti razložiti svoji javnosti vzroke za kasno formiranje nemške nacije in skupne države.³⁰

Kar nekaj rodov medievistov je iskalo vzroke za zapoznel nemški državni razvoj v arhaičnosti političnih in socialnih odnosov v srednjeveškem cesarstvu. V teh frustracijah so razumljivo prednjačili ravno zgodovinarji, ki so proučevali plemstvo, saj je plemstvo kot vodilna družbena skupina v znatni meri oblikovalo odnose v srednjeveški družbi. V skladu z znanstvenim interesom so bila tako dolgo let v centru pozornosti vprašanja kot na primer: plemstvo in izoblikovanje teritorialne oblasti, izoblikovanje plemiških oblastvenih pravic (*Hoheitsrechte*) ter vloga nesvobodnih ministerialov pri izgradnji državnega ali deželnega gospostva (*Landeshoheit*). Takega legalističnega pristopa k problematiki samega po sebi nikakor ne moremo šteti za zgrešenega. V obravnavanem primeru pa je situacija drugačna, saj je favoriziranje tega pristopa skoraj popolnoma zatrlo vse poskuse, da bi k raziskovanju plemstva pristopili tudi z drugih zornih kotov in ne samo s politično-legalistične perspektive. Upoštevanje tendence v avstrijsko-nemški medievistiki ni tako tudi nič čudnega, da so

²⁹ J. Freed, *Reflections on the Medieval German Nobility*, *American Historical Review* 91, 1986, 574.

³⁰ P. Sheehan, *What Is German History? Reflection on the Role of the Nation in the German History and Historiography*, *Journal of Modern History* 53, 1981.

zgodovinarji kratkoma spregledali vpliv, ki so ga imeli sorodstveni odnosi in spremembe v zgradbi plemiške družine na razvoj plemstva v »nemških« pokrajinah. Nenazadnje bi proučevanje sorodstvenih struktur medievistom lahko omogočilo poglobiti njihovo dosedanje vedenje o oblastvenih strukturah, ki so jih sicer proučevali samo iz legalističnega vidika.

Pomanjkanje raziskav Dubyjevega tipa je tudi vzrok, da medievisti večinoma niso zmogli odgovoriti na nekatera vprašanja, ki so nedvomno povezana s strukturami sorodstvenih odnosov. Na vprašanja, ki zadevajo vzroke visokega tempa izumiranja starega svobodnega plemstva v 13. stoletju in vzroke slabitve moči ministerialskih rodbin v 14. stoletju, so zgodovinarji odgovarjali precej pomanjkljivo. Zakorenjenost tradicionalnih smernic raziskovanja je bila v avstrijsko-nemškem prostoru tako trdovratna, da je vzpodbuda morala priti celo s strani ameriških medievističnih krogov. John Freed, profesor na univerzi v Illinoisu, je sploh prvi raziskovalec, ki je v Dubyjevem slogu uspel ovrednotiti vplive odnosov znotraj družine na spreminjanje struktur v plemstvu določene regije. V svojem delu *Noble Bondsmen*, ki je izšla leta 1995, strni svoje dotedanje raziskave plemstva na Salzburškem in poudari, da se zlasti v spremembah sorodstvenih struktur in ženitne politike zrcali spreminjanje socialnega položaja salzburških ministerialov.³¹

Po bežnem pregledu stanja raziskav v nemško-avstrijskem, s tem pa posredno tudi v našem zgodovinopisju, nam preostane le še naloga, opredeliti nekaj konkretnih iztočnic za bodoče raziskovanje. Zaradi razumljivih omejitev, ki so prisotne ob pisanju tega prispevka, bi jih bilo koristno jemati le kot okvirni sklop vprašanj, ki se porajajo kot perspektive prihodnjega raziskovanja. Kot že rečeno, vidimo perspektivo bodočega raziskovanja plemstva predvsem v proučevanju družinskih struktur in sorodstvenih odnosov med posameznimi rodovi. Na podlagi Dubyjevih ter Genicotovih izkušenj naj bi take raziskave temeljile na rekonstrukciji številnih in kar se le da temeljitih genealoških razpredelnic ministerialnega in »svobodnega« plemstva. Tako zasnovane raziskave bi medievistom omogočile osvetliti nekatere tendence v razvoju elit, ki jih dosedaj z drugačnim metodološkim pristopom niso zmogle povsem razvozlati.

Iz genealogij bi razbrali, kakšen je bil v resnici odnos med gospodom in njegovimi ministeriali. Dobili bi konkretne podatke, kakšen vpliv je imel gospod na vzpostavljanje sorodstvenih odnosov svojih ministerialov z drugimi, in kako gospodovi interesi vplivajo na notranjo zgradbo ministerialske družine. Morda bi ugotovili, da ministeriali v zgodnejšem obdobju svojega razvoja še niso živeli v agnatsko oblikovanih rodovih. To bi bilo celo razumljivo, saj bi zakonitosti patrilinealno oblikovane rodbine preprečevale ženitve več sinov ene družine in tako omejevale rojstva mladih, kar zagotovo ne bi bilo v gospodovem interesu. Ker so gospodje, menda vsaj posredno, nadzorovali posesti svojih ministerialov, se jim ni bilo potrebno bati, da bi pogoste ministerialske ženitve pripeljale do izgube gospodovih posesti. Celo nasprotno, gospodje bi znali s pametnimi ženitvami svojih ministerialov pridobiti dodatna ozemlja in lepo število potencialnega osebja, ki bi mu v prihodnosti zaupali razne službe v upravi gospodstev in njihovi vojski. V primeru, da bi študije pokazale zgodnejši razvoj agnatskih struktur med ministeriali in njihovo samostojnejšo ženitno politiko, pa bi lahko kritično pretehtali stare teorije o močni odvisnosti in kontroli ministerialov s strani njihovih gospodov.

Zaradi večjega števila in boljše ohranjenosti virov, bi lahko še več pričakovali od raziskav, ki bi vzele pod drobnogled razvoj plemstva v 14. stoletju. Prav spremembe v odnosih znotraj starih rodbin bi lahko pokazale, zakaj je bil tempo propadanja ministerialskih družin v 14. stoletju tako visok. Ali morda ne povzroči zatona teh rodbin popuščenje stroge kontrole porok znotraj agnatsko urejenih družin? Najbolje bo, če osvetlitev teh in drugih problemov, ki smo jih omenili, prepustimo kar bodočim raziskovalcem.

³¹ John Freed, *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg*, London-Ithaca 1995.

Summary

George Duby – Methods, Results, and Significance of the Research on French Nobility

Andrej Komac

Influenced by Marc Bloch's research in the fields of social history and history of economy, Duby very early turned his scholarly interest to the investigation of the French economy and society. In his early contributions, he pointed to the mistake made by some older historians who overestimated the impact of the economic factors for the development of the medieval society. Duby stressed that, in order to be able to understand this development, one should also take into account the influence of mentality. This is myths, customs, or collective psychology. Duby applied this kind of approach within his studies on the nobility of Burgundy. Already in his doctoral dissertation on the region of Mâconnais, he produced a detailed analysis of the provincial nobility and its emergence. His findings related to the transformation of the old cognate sippes into agnate families at the end of the tenth century were accepted as fundamental for the history of the French nobility. Later on, Duby investigated various aspects related to the medieval nobility. By analysing charters and medieval narrative sources, he established that the old Carolingian aristocracy and the castellans of the eleventh and twelfth centuries were genealogically connected. Furthermore, he also managed to prove that the knighthood emerged from the class of the castellans. This happened, since a great number of the castellans' sons formed separate cadet families in the course of the eleventh century. Duby's research on the development of family structures and marriage patterns turned out to have major impact on the later research. The research on the mediaeval mentality and its connection to the knighthood was the subject of his work in the late 1970s'. Duby demonstrated how the social rise of the knighthood is reflected in the mentality of the society. Thereby, Duby also finally succeeded in explaining the role played by the mentality in the historical process.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/17-69-210) lahko kupite ali naročite tudi naslednje novejšje zvezke knjižne zbirke ZČ:

13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** Lj. 1995, 48 str. – **480 SIT.** – Vse skrivnosti križarskega viteškega redu še niso odkrite.

14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** Lj. 1996, 88 str. – **800 SIT.** – Povezovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju; živahno društveno življenje Čehov na Slovenskem.

15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** Lj. 1996, 320 str. – **4000 SIT.** – Delovanje društva od 1843 do njegove združitve z Muzejskim društvom za Kranjsko 1885, objave v njegovem glasilu »Mittheilungen« v letih 1846-68.

16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** Lj. 1996, 317 str. – **3990 SIT.** – Avtorja ugotavljata, da obtožnica proti ljubljanskemu škofu na montiranem političnem procesu avgusta 1946 ni bila dokazana v nobeni od njenih 13 točk.

17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** Lj. 1997, 60 str. – **680 SIT.** – Nove razlage postavitve knežjega kamna in vojvodskega stola, poteka ustoličevanja ter pokristjanjevanja alpskih Slovanov.

18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** Lj. 1997, 268 str. – **3200 SIT.** – Dolgo pričakovan pregled antične grške zgodovine od predhomerke Grčije do helenistične dobe.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, 061/1263-190

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije **nudi po svojih članskih cenah tudi Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike (ZZNT):**

ZZNT 1/1971 – 1663 SIT – Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853-1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Mlinarik – Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, A. Štefančič – Kratak pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

ZZNT 2/1974 – 1663 SIT – V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

ZZNT 3/1975 – 1663 SIT – D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J.M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravnega zavoda na Bledu, V. Zavrnik – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

ZZNT 4/1979 – 1663 SIT – J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič, predhodnik oceanografije, F. Sevnik – Žagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva dr. Frana Jesenka

ZZNT 5-6/1981 – 1764 SIT – F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Petrl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

ZZNT 7/1983 – 1764 SIT – **Bleiweisov zbornik** s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenca, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

ZZNT 8/1985 – 1764 SIT – A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devide – Marko Vincenc Lipold (1816-83), prvi slov. geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Štefan Kočevar, delavec za slov. narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptujju

ZZNT 9/1987 – 1932 SIT – S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

ZZNT 10/1989 – 2152,50 SIT – J. Strnad – Ernest Mach kot fizik, V. Ribarič – Alojz Belar (1864-1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezljaj-Krevel – Pregled zgodovine razvoja pošne službe na slovenskem ozemlju

ZZNT 11/1991 – 2698,50 SIT – P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomoedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljublančan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J.J. Ferber – Opis živosrebrnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem

ZZNT 12/1993 – 4798,50 SIT – Z. Šmitek – Astronom Avguštín Hallerstein in Kitajska 18. stoletja, J. Strnad – Stefanovi dosežki v fiziki, L. Hrček – Prispevek iz vinogradništva in vinarstva, E. Holz – O cestnih gradnjah na Kranjskem v 19. stoletju, D. Cerar – 50 let plavžarstva na Jesenicah (1937-1987)

JUBILEJI

Dr. Branko Marušič – šestdesetletnik

»Z zadovoljstvom se podvržem naj-ostrejši presoji. Četudi pri tem sam izgubim, bo s tem vendarle pridobila resnica.« (Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ponatis Ljubljana 1981.)

Resnica in neizčrpna želja po vedenju sta dr. Branku Marušiču vodili, ki mu pogosto otežujeta pot skozi okope zgodovine in zgodovinopisja, vendar od njiju ne odstopa, saj trdno veruje, da je zgodovina »...vredna, da se marljivo zbira in skerbno preiskuje, ter sedanjemu in bodočemu svetu spisuje u prijetno zabavo, še bolj pa u poduk in živ izgled,« kot je zapisal njegov primorski rojak domoznanec Simon Rutar.

»U prijetno zabavo« se je z Brankom Marušičem predvsem pomenkovati o zgodovinskih dogodkih in ljudeh kot tudi o peripetijah sedanjega časa, njegovo delo pa more biti »živ izgled« za tiste, ki ga poznamo ter nas je učil hoditi po znankah in neznankeh naše preteklosti.

Branko Marušič se je rodil 4. februarja tistega leta, ko je fašistični diktator obiskal »odrešene pokrajine« in 20. septembra 1938 tudi Marušičevo rojstno mesto Gorico; zatorej se je že v najzgodnejši deški dobi srečal z osebnostjo, ki je zaznamovala dobo in življenje tistega dela slovenskega naroda, katerega zgodovini se je z neumorno vestnostjo posvetil kasnejši zgodovinar Branko Marušič. Družina se je nato preselila v Solkan, kjer je obiskoval osnovno šolo ter nato gimnazijo v Šempetru pri Gorici, Solkanu in v Novi Gorici, kjer je leta 1955 maturiral. Sprva ga je »uka žeja« speljala po očetovih poteh, saj se je na ljubljanski univerzi vpisal na študij medicine, nato pa na zgodovino, kjer je leta 1962 diplomiral z diplomsko nalogo »Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918.«

Na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani je bil do leta 1965 asistent, nato pa do leta 1987 kustos za zgodovino in ravnatelj v Goriškem muzeju v Novi Gorici. Pod njegovim vodstvom so se oblikovale izvrstne muzejske zbirke. Vendarle pa je bilo njegovo temeljno muzejsko poslanstvo v tem, da je muzej prerasel tudi v raziskovalno ustanovo, ki bo zapolnila vrzeli v zgodovinopisju, obenem pa neprenehoma posodabljala muzejske prikaze. Goriški muzej, »voden z zanesljivo Marušičevo mislijo,« kot je zapisano v utemeljitvi za Valvasorjevo nagrado (Argo XXIII–XXIV, 1984–1985, str. 146), ki mu jo je podelila takratna Skupnost muzejev Slovenije, je v mladem rastočem mestu postal muzej 20. stoletja. Vendar pa se v Kromberškem gradu nastanjeni muzej ni obnavljal in posodabljal le navznoter, temveč se je v času Marušičevega ravnateljavanja odel tudi z novo in trdnejšo zunanjo podobo. Da pa ne bi muzejska dejavnost bila omejena le na središče severne Primorske, je Branko Marušič pobudil tudi nastanek in razvoj številnih zbirk na Primorskem, ki jih je spletel v široko muzejsko mrežo (gradova Dobrovo in Vipolže, Bartolomejeva graščina v Solkanu, Trentarska muzejska zbirka, rojstna hiša Simona Gregorčiča na Vrsnem, muzejske zbirke v Tolminu, zbirke v rojstni hiši Alojza Gradnika v Medani, kraška hiša v Štanjelu).



Za neutrudno dejavnost na področju kulture je zato leta 1985 prejel še Bevkovo nagrado, ki jo je podeljevala občina Nova Gorica.

Od leta 1987, ko je tudi doktoriral z izbranim opusom svojih znanstvenih objav, ki ga je naslovil »Primorski čas pretekli« (Koper 1985), je zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, sprva kot višji znanstveni sodelavec in potem znanstveni svetnik. V Novi Gorici je telo in duša Raziskovalne enote ZIMK ZRC SAZU in skrben varuh arhiva in knjižnice dr. Henrika Tume, ki mu posveča obilo svojega časa in energije.

Kot njegovi učenci, ki le skromno capljam po njegovih stopinjah in jim tudi težko sledim, mi je pisanje o delu jubilanta v čast, pa tudi velik napor, kajti njegovo znanstveno delo je tako razvejano, da morebiti še sam ne zmore več slediti svojim številnim objavam. Številke njegovih objav so visoke, saj je bilo leta 1984 v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu zapisano, da jih je okoli 700, naslednje leto že preko 800, zagotovo pa je doslej že krepko zakoračil v drugo »tisočico.«¹ Zatorej naj mi bo odpuščeno, da le v grobih obrisih predstavim njegovo delo. Marušičeva temeljna dejavnost je osredinjena na raziskovanje zgodovine goriških oziroma primorskih Slovencev v 19. in v prvi polovici 20. stoletja, vendar pa je z raziskavami posegel tudi v starejša obdobja primorske zgodovine, npr. z razpravo »Veliki tolminski punt 1713« (1973) in vodnikom »Po poteh velikega tolminskega punta« (1976).

Zlasti z objavo izbranih zgodovinskih spisov »Primorski čas pretekli« pa je načel nekatera temeljna vprašanja primorske preteklosti. Prispevki za zgodovino Primorske, kot se glasi podnaslov h knjigi, niso zgolj suhoparen zgodovinski opis dogodkov in ljudi, temveč so živa govorica nekega preteklega dogajanja, kajti njihov avtor združuje v sebi posrečeno in redko lastnost. Ni le temeljit poizvedovalec faktografskih podatkov, temveč nosi v sebi tudi posluš za vse tisto, kar žlahtni pretekli in sedanjí vsakdanjik; svoji domoznanski žilici, ki jo je povzel od rojaka in vzornika Simona Rutarja, za katerega ponatise domoznanskih raziskav vestno skrbi in jih dopolnjuje z izčrpnimi spremnimi besedami (npr. Poknežena grofija Goriško-Gradiščanska (Nova Gorica 1997), Zgodovina Tolminskega (Nova Gorica 1994), Rutarjev mladostni dnevnik (1972)), je »dodal« znanstveno vsebino, da je domoznanstvo »u prijeto zabavo« moglo prerasti v visoko cenjeno zgodovinopisje. Temu skušamo slediti tudi njegovi učenci.

Posebej se posveča zapisovanju in študiju življenja ter dela pomembnih primorskih političnih in duhovnih voditeljev, kar je zaokrožil v delu »Z zlatimi črkami. Življenjske usode in dela velikih primorskih mož« (1987). Težišče njegovega znanstvenega dela je zadnja leta usmerjeno predvsem k objavi obširne korespondence dr. Henrika Tume, da bi mogli skoznjo na svojevrsten način spoznati dogodke in osebnosti s konca prejšnjega in prvih tridesetih let 20. stoletja, slovensko, avstrijsko ter – evropsko družbo ter kot je zapisal Jože Pirjevec v spremni besedi k »Pismom« Henrika Tume (Trst-Ljubljana 1994) – »...v razmislek o poteh in stranpoteh, ki smo jih prehodili od časa, ko so nastala.« Velika zasluga gre zatorej Branku Marušiču, da je Tumov sin Branimir knjižnico in arhiv svojega očeta zaupal Zgodovinskemu inštitutu M. Kosa ZRC SAZU oziroma njegovi Raziskovalni enoti v Novi Gorici.

Številne objave raznovrstnih člankov, razprav in knjižnih poročil v domačih in tujih strokovnih revijah (npr. Zgodovinski časopis, Kronika, Iniziativa Isontina, Studi Goriziani, Qualestoria) ter številni poljudni zapisi v slovenskem časopisju in revijah (npr. Jadranski koledar, Primorska srečanja) oznanjajo Marušičevo mnogostranost in željo podati celostno podobo preteklega življenja na Goriškem. Tudi zato je pobudil izhajanje zbornika »Goriški letnik« in »Berila Goriškega muzeja«, s svojim zgledom pa je k pisanju spodbudil tudi svoje sodelavce v Goriškem muzeju, ki je tako postal pomemben muzejski založnik na Slovenskem. Sodeluje tudi pri izdajanju priložnostnih publikacij ob spominskih prireditvah po Primorskem (tabori, čitalnice). Ker pa se zaveda, »da se važni dogodki in obče zanimive stvari mnogokrat dogajajo u ožih mejah kakega kraja ali okrožja, vendar je to u tako tesni zvezi z ostalo zgodovino cele dežele, da se učasi ne zdi vredno in potrebno one posamezne dogodke zbirati u poseben okvir ter iz njih sestavljati zgodovino ... dotičnega

¹ Glej Biografije in bibliografije sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani za obdobje 1958–1978. Razprave in gradivo. 1980, št. 11/12, 109–114; Letopisi SAZU in Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 1986–1995, ZRC SAZU 1998; Slovenski primorski biografski leksikon, 10. snopič, Gorica 1984.

okrožja« (Simon Rutar v Uvodu v Zgodovino Tolminskega, Gorica 1882), se posveča tudi raziskovanju krajevne zgodovine (npr. »Iz zgodovine Trente« (Trst–Nova Gorica 1977, 19823), »Šentviška planota« (Ljubljana 1980)) in zbiranju ter ustvarjanju posebnega knjižnega fonda o krajevni zgodovini. Že okoli Goriškega letnika je jubilat zbral širok krog sodelavcev in še v svoji »muzejski dobi« spletel vezi z zamejstvom, z italijanskimi in furlanskimi zgodovinarji. Skrb za slovensko zgodovino in osebnosti na obeh straneh meje se je izrazila in obrodila sadove v izdajanju Primorskega slovenskega biografskega leksikona Mohorjeve družbe v Gorici, katerega vztrajen sodelavec je bil vse do konca izhajanja tega izvrstnega priročnika. Z nasveti pa ostaja dragocen sodelavec založbe pri zbirki Naše korenine. Vezi z zamejstvom in italijanskimi zgodovinarji ter ustanovami utrjuje tudi sedaj, ko je »presedlal« na Zgodovinski inštitut, ki je z Marušičevim prihodom pridobil nove povezave in se v mnogih raziskavah preusmeril, tudi nekoliko neobičajno za »kranjske« zgodovinarske kroge, od nemškega in avstrijskega z gledovanja k italijanskemu zgodovinopisju.

Marušičevo pronicljivo in natančno poznavanje zagonetnih zgodovinskih dogajanj ob zahodni meji slovenskega narodnega prostora je botrovalo tudi njegovemu dejavnemu članstvu v slovensko-italijanski medvladni zgodovinski komisiji, ki naj bi odgovorila na pereča vprašanja mednacionalnih odnosov v tem stoletju. Tako njegovo delo kot delo celotne komisije je pokazalo, da slovenski zgodovinarji trdno stojijo na okopih zgodovinskih dejstev, jih »branijo« in utemeljujejo ter se ne upogibajo pred zahtevami dnevne politike in morebitnega kupčevanja za vstop v Evropsko zvezo. Tudi v razpravah o »zgodah in nezgodah« slovenske polpretekle zgodovine ne ostaja nem in gluh, temveč je vedno prisoten z mnenjem ali referatom. Njegovo delo na področju zgodovinopisja je torej delo za prihodnost, za strpno in odkritosrčno sobivanje različnih mnenj znotraj slovenske domovine in s sosedi na vseh straneh slovenskih meja.

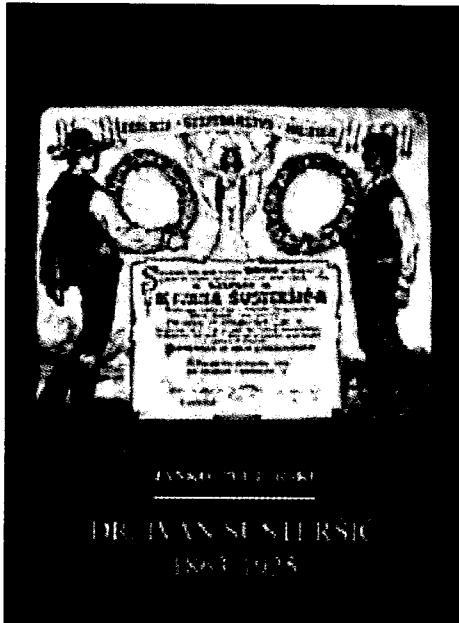
Vse najboljše!

Petra Svobljak

Z N A N S T V E N O R A Z I S K O V A L N I C E N T E R S A Z U

ZALOŽBA ZRC

V letošnjem letu smo izdali obsežno, skrbno dokumentirano in s slikovnim gradivom opremljeno delo akademika dr. Janka Pleterskega o eni pomembnih slovenskih zgodovinskih osebnosti v času zadnjega desetletja prejšnjega stoletja in prvih treh desetletjih našega – Ivanu Šušteršiču. Knjiga, ki se bere tudi kot prava zgodovinska pripoved, je prvi celoviti monografski prikaz politične poti, delovanja in usode odvetnika dr. Ivana Šušteršiča (1863-1925), soustanovitelja in nato voditelja Katoliške narodne stranke oz. Slovenske ljudske stranke v času od 1890 do 1917, po ločitvi od nje pa samostojnega politika do konca prve svetovne vojne. Poleg njegove vloge v stranki sami, prikazuje knjiga njegovo delo poslanca v državnem zboru na Dunaju, v deželnem zboru Kranjske in kot deželnega glavarja v Ljubljani v obdobju 1912-1918. Avtor skuša zapolniti vrzel v zgodovinopisju dobe, ki je posledica tudi Šušteršičevega političnega zatona s koncem Habsburške monarhije in obenem omogočiti razločnejšo podobo slovenske politične zgodovine treh prelomnih desetletij, ki v mnogočem določajo celo še današnji čas.



Knjigo Janko Pleterski: *Dr. Ivan Šušteršič (1863 - 1925) – Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*

(Obseg: 500 str., 18 x 24,2 cm, 91 č/b ilustracij, trda vezava, ščitni ovitek, ISBN 961-6182-48-X) je v ponudbi za naročnike Zgodovinskega časopisa po nižani ceni **3.580 SIT**. Cena knjige v prosti prodaji je 4.800 SIT.

Na zalogi imamo imamo še nekaj starejših izdaj s področja zgodovinopisja, ki jih lahko prav tako naročite neposredno pri založbi po izjemno ugodnih nižanih cenah. Stroškov pošiljanja ne zaračunavamo!

Katalog založbe najdete na internetu pod naslovom: <http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

Založba ZRC

p.p. 306, 1001 Ljubljana

Faks: 061/125 52 53

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Mednarodni simpozij

»Meščanstvo na območju nekdanje habsburške monarhije po letu 1918«

Celje, 1.– 4. oktobra 1997

V celjskem Narodnem domu je od 1. do 4. oktobra 1997 potekal znanstveni simpozij na temo *Meščanstvo na območju nekdanje habsburške monarhije po letu 1918*. Kako pomembno je bilo to srečanje zgodovinarjev, govori številna udeležba strokovnjakov iz sedmih srednjeevropskih držav. Organizatorji (Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Muzej novejšje zgodovine Celje, Zgodovinsko društvo Celje, SAZU in Komisija za zgodovino habsburške monarhije pri Avstrijski akademiji znanosti) so prireditev odlično izpeljali in še enkrat dokazali, da lahko v Celju potekajo tudi tovrstne prireditve.

Osrednje vprašanje tokratnega, že petega znanstvenega simpozija po vrsti, ki ima naslov mednarodno študijsko posvetovanje *Meščanstvo v habsburški monarhiji* (Internationale Studientagung Bürgertum in der Habsburgermonarchie), je bilo proučevanje problematike meščanstva v Srednji Evropi po razpadu habsburške monarhije. Komisija za zgodovino habsburške monarhije pri Avstrijski akademiji znanosti se je namreč že pred desetimi leti odločila za projekt proučevanja »fenomena« meščanstva v tem delu Evrope in k sodelovanju pritegnila vrsto strokovnjakov iz držav, nastalih na območju bivše monarhije. Izsledki dosedanjih raziskav so bili predstavljeni že na podobnih srečanjih na Dunaju (1988), v Brixnu (1990), Salzburgu (1992) in Pragi (1994). Tokratno celjsko srečanje je bilo namenjeno usodi meščanstva po letu 1918. Referati so se dotaknili vrste vprašanj. Kaj se je zgodilo s klasičnim meščanstvom v novo nastalih državah? Kdo so bili nosilci meščanstva in kdaj je bil, če je bil, resnični konec klasičnega meščanstva? So bila to prelomna leta 1918/19, 1933/34, 1938, 1941 ali 1945/48? Kaj je ostalo od meščanstva po koncu prve svetovne vojne, visoki inflaciji, totalitarizmi in diktaturah vseh barv, drugi svetovni vojni in nastopu realsocializma? Kaj je z morebitno kontinuiteto »starega« meščanstva?

Avtorji so v svojih prispevkih predstavili tradicionalne oblike meščanstva: značilnosti meščanskega življenja in eksistence, vpliv premoženja na njihovo vlogo v družbeni hierarhiji... Zanimiva so bila tudi razmišljanja tistih referentov, ki so govorili o formah meščanstva oziroma meščanske družbe, ki so se po številnih družbenih in političnih spremembah še (lahko) ohranjale, kot so na primer način življenja, za meščanstvo še posebej značilni bivalna in kavarniška kultura, poseben način diskusijske in govorne kulture... Še posebej pa so bila zanimiva razmišljanja tistih, ki so dvomili v možnost obstoja demokratične civilne družbe brez takšne družbene skupine, ki bi se predstavljala oziroma identificirala kot »meščanska«.

Na tokratnem simpoziju je sodelovalo 16 referentov, ki so svoje teme predstavili v treh delovnih dneh zasedanja. Prvi popoldanski dan (sreda) je bil namenjen predvsem protokolarnemu in uvodnemu strokovnemu delu, kjer sta navzoče najprej pozdravila in jim zaželela uspešno delo celjski župan *Jožef Zimšek* in državna sekretarka pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije *Majda Širca*. Nato sta sledila uvodna referata. V prvem so navzoči gostje lahko podrobno spoznali zgodovino mesta, v katerem so zborovali, v drugem uvodnem referatu z naslovom *Meščanskost v Srednji Evropi po letu 1918* pa je *Ernst Bruckmüller* nakazal temo celjskega zasedanja.

Prvi referat v drugem delovnem dnevu zasedanja (četrtek) je imel *Jurij Perovšek*, ki je predstavil idejne, socialne in narodnopolitične poglede slovenskega meščanstva med obema vojnama. Sledil je referat *Janeza Cvirna*, v katerem je na primeru Celja prikazal meščanskost v malih in srednje velikih mestih pri nas. V popoldanskem delu je prvi nastopil madžarski zgodovinar *Zoltán Tóth* in orisal meščana, pripadnika srednjega sloja na Madžarskem med obema vojnama. Sledili so še trije referati s podobno vsebino. Najprej je hrvaški zgodovinar *Mario Strecha* predstavil meščanstvo na Hrvaškem na začetku 20. stoletja, nato je Slovačinja *Elena Mannová* prikazala društva in

pomeščanjenje oziroma razmeščanjenje družbe na Slovaškem, kot zadnja pa je Čehinja *Alena Mišková* primerjala meščanstvo po izobrazbi in totalitarizmu na Češkem v obdobju med leti 1938–45 in petdesetimi leti.

Drugi delovni dan sta zaključili avstrijski zgodovinki *Margeth Friedrich* in *Gunda Barth-Scalmani*. Prva je v referatu z naslovom *Med Schubertovim krogom in nacističnim krožkom* označila umetnost življenja in preživetja tipične meščanske družine *Kupelwieser*, druga pa na primeru družine *Peter v St. Wolfgangu* meščanstvo na podeželju v času med obema vojnama in se ob tem tudi spraševala, ali je možno pisati zgodovino meščanstva brez virov.

Tretji dopoldanski dan (petek) sta ponovno zapolnila slovenska referenta *Jelka Pirkovič* je predstavila arhitekturni trg v slovenskih mestih med obema vojnama, *Andrej Studen* pa je na primeru ljubljanskega stavbnega podjetnika *Matka Curka* in njegove družine prikazal način življenja bolj premožne meščanske družine v našem glavnem mestu med obema vojnama. Tudi petkov popoldanski del, ki je bil posvečen pretežno gospodarskim temam, je pričel slovenski zgodovinar *Žarko Lazarevič* je v svojem prispevku orisal vzpone in zatone podjetniškega meščanstva v Sloveniji med leti 1918 in 1945. Sledil je še referat avstrijskega zgodovinarja *Petra Eignerja*, v katerem je v luči bankirjev in industrialcev prikazal segment avstrijske gospodarske zgodovine med obema vojnama.

Zaključni del tretjega dne je bil ponovno v znamenju avstrijskih zgodovink. Prva, *Brigitte Mazohl-Wallnig*, je v referatu z naslovom *Moški duh v ženski podobi* želela prikazati ženske in zgodovinsko znanost v prvi polovici 20. stoletja. Druga, *Juliane Mikoletzky*, pa je predstavila socialni profil študirajočih na Tehniški visoki šoli na Dunaju med leti 1918 in 1945 in njegovo spreminjanje.

Številna diskusijska vprašanja in odgovori, ki so sledili v sklepnih razpravah, so pokazali, da bo potrebno na tem področju še veliko podrobnejših raziskav. Vprašanja, ki govorijo o kategorijah meščanstva in meščanskosti, nosilcih obeh fenomenov, političnem prostoru in moči, kakor tudi vsebini »meščanske« kulture in politike, so še vedno premalo raziskana in delno tudi še tabuizirana. Pokazalo se je namreč, da tudi z dosedanjimi podrobnejšimi raziskavami nekaterih meščanskih družin, v katerih so avtorji obravnavali njihov izvor, socializacijo in družbeni ugled, poklicno »dominacijo«, vlogo žensk in moških, materialni položaj, življenjski slog in še vrsto drugih posebnosti, fenomenov meščanstva in meščanskosti ni mogoče splošiti na celotno obravnavano družbeno skupino.

V treh delovnih dneh simpozija je bilo pojasnjenega marsikaj, odprla pa so se tudi nova vprašanja, na katera bodo še potrebni odgovori. Na te bo treba počakati do naslednjega srečanja strokovnjakov (mesto in čas simpozija še nista znana), morebiti pa bo kateri od tokratnih referentov pohitel in na vprašanja odgovoril že v zborniku, ki ga bodo v kratkem, kot rezultat tokratnih izsledkov, izdali pri Avstrijski akademiji znanosti.

Zadnji dan srečanja je bil namenjen strokovni ekskurziji, s katero so gostitelji želeli udeležencem pokazati lepote slovenskega dela Štajerske, predvsem Rogaške Slatine, Ptujске Gore in Ptuja. Svoje druženje pa so zaključili ob domači hrani in štajerskem vinu v eni od prijetnih domačih gostiln v Slovenskih goricah.

Ob koncu velja še enkrat pohvaliti organizatorje, saj so srečanje vrhunskih strokovnjakov pripravili brez večjih zapletov. Priprava in potek zasedanja ter številne spremne prireditve so namreč pokazale, da lahko takšna srečanja potekajo tudi v mestih, kot je Celje, katerih prednost je ravno v njihovi majhnosti in temu primerno večji domačnosti.

Branko Goropevšek

RAZSTAVE

Razstava »Napoleone e Campoformido 1797«

Campoformido 11.10.1997–11.1.1998

Preteklo je dvesto let, kar je slovenski narod prvič v svoji zgodovini prišel v neposreden stik s Francozi. Vojne, ki jih je sprožila velika francoska revolucija, so leta 1797 dosegle naše dežele. Takrat je prišel prvič in zadnjič osebno v kraje, ki leže v mejah današnje Slovenije, tudi Napoleon Bonaparte. Po sklenitvi premirja v Leobnu je 28. aprila 1797 pripotoval v Ljubljano, se ustavil v škofijski palači in še isti dan odpotoval proti Trstu. Drugič so prišli Francozi v naše kraje leta 1805 za nekaj mesecev, tretjič leta 1809, ko so z ustanovitvijo posebne politične tvorbe – Ilirskih provinc, ostali pri nas štiri leta. Obstoj Ilirskih provinc je bil za Slovence pomemben v več pogledih. Zlasti v Vodnikovi ideji o oživiljeni Iliriji moremo gledati prvo obliko politične narodne zavesti. Tudi zaradi vpliva te ideje se je v revolucionarnem letu 1848 porodila misel o Zedinjeni Sloveniji.

Zato je razumljivo, da je ta doba že zgodaj zbudila zanimanje slovenskih zgodovinarjev in slovenskih literarnih ustvarjalcev. Zadnjih posebno intenzivno ob stoletnici Ilirskih provinc. Dolgo je živela tudi v slovenskem ljudskem izročilu. Manj pozornosti je bila deležna v zadnjih desetletjih. Vendar je od raziskav in predstavitev po drugi svetovni vojni treba navesti prvo veliko muzejsko zgodovinsko razstavo pri nas – Napoleonove Ilirske province, v Narodnem muzeju v Ljubljani leta 1964, ki jo je strokovno pripravil Branko Reisp, in publikacijo ob razstavi z več prispevki raziskovalcev tega obdobja, med njimi obeh najpomembnejših, to sta bila Melitta Pivec-Stele in Fran Zwitter. O zgodovinskih raziskavah je podrobneje pisal Vasilij Melik v razpravi Ilirske province v slovenski zgodovini, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, str. 423 sl.

V zadnjem času je za razliko od slovenske zgodovinske stroke in javnosti to obdobje zbudilo izredno veliko zanimanje italijanske znanosti in javnosti ter dobilo mestoma celo političen predznak. Dejstvo je, da so v revolucionarnem in napoleonskem času začeta nacionalna gibanja in novi družbeni sistemi zadnjih dvesto let glavni pojavi, ki so odločilno vplivali na evropsko zgodovino. Zaradi razvoja nacionalne ideje in sprememb v politični geografiji Italije je seveda to obdobje za italijansko zgodovino in družbo izrednega pomena.

S tem v zvezi se je v Italiji zvrstilo več prireditev. Izjemna muzejska razstava je bila v Furlaniji v kraju Passariano v Villi Manin, sijajnem prebivališču zadnjega beneškega doža Ludovica Menina. Izbira kraja ni bila naključna. Nedaleč od tu, v Campoformido, kraju zahodno od glavnega mesta Furlanije Vidma, je bila 17. oktobra 1797 podpisana mirovna pogodba, ki je končala 1. koalicijsko vojno, tako imenovano zaradi zveze evropskih vladarjev proti revolucionarni Franciji. Za italijansko in tudi našo zgodovino je posebej pomembno, da je v tej vojni propadla Beneška republika.

Razstavo z naslovom »Napoleone e Campoformido 1797. Armi, diplomazia e società in una regione d'Europa« je predstavila Avtonomna dežela Furlanija-Juljska krajina (Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia) v organizaciji Društva za domovinsko zgodovino Furlanije (Deputazione di Storia Patria per il Friuli). Pripravila jo je skupina strokovnjakov, ki jih je vodil profesor dr. Giuseppe Bergamini, direktor Mestnih muzejev (Cívici Musei) v Vidmu. Na povabilo prirediteljev se je odzval tudi Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

Razstava je obsegala 395 eksponatov iz 59 italijanskih in drugih institucij ter zasebnih zbirk. Prvič so bili skupaj predstavljeni izvorni arhivski dokumenti campoformijskega sporazuma in preliminarnih dogovorov v Leobnu. Posodila sta jih Francoski narodni arhiv (Archives de France) v Parizu in Avstrijski državni arhiv (Österreichisches Staatsarchiv) na Dunaju. Narodni muzej Slovenije je sodeloval z 20 eksponati. Izbor naših eksponatov v celoti in podatke za arhivalije in knjige je pripravil Branko Reisp, ki je bil tudi član posvetovalnega znanstvenega odbora, v publikaciji ob razstavi pa je objavil razpravo o slovenski zgodovini tistega časa. Legende za druge

predmete so pripravili kustosi ustreznih predmetnih skupin Blaženka First, Jasna Horvat, Jože Podpečnik in Maja Žvanut.

Ekspoziti so bili v 20 dvorah rezidence razvrščeni v naslednje vsebinske skupine: Napoleon in Evropa, ozemlje ob prihodu Francozov, ljudje in časi, Francozi v Italiji, Francozi v Furlaniji in v Trstu, Campoformido (2 dvorani), Napoleon v Passarianu, po Campoformidu, ljudje in orožje, orožje, pomorstvo, kronika, trenutki vsakdanjosti, Oglej in odkritja starin, med knjigami in medaljami, denar v Italiji, znanost in tehnologija, arhitektura in urbanizem, čas dunajskega kongresa. Iz naštetega izhaja, da je bilo poleg vojaških in političnih dogodkov vsestransko prikazano takratno življenje in družba, kar je posebej poudarjeno tudi v podnaslovu razstave. Razstavo so slovesno odprli 11. oktobra 1997. Na otvoritev sta vabila Giancarlo Cruder, predsednik deželne vlade in Roberto Tanfani, pokrajinski poverjenik za šolstvo in kulturo, turizem in trgovino. Odprta je bila do 11. januarja 1998. Imela je okoli 50.000 obiskovalcev.

Ob razstavi je izšla tudi obsežna in razkošna publikacija (348 strani, formata 28 x 25 cm), ki jo je uredil Giuseppe Bergamini, izdala pa založba Electa v Milanu. Publikacija vsebuje 22 razprav. Slovenska zgodovina je prikazana v razpravi »Le Province Illiriche di Napoleone e gli sloveni«. Razpravam, ki obsegajo skoraj 200 strani, sledi skoraj 100 strani z večinoma celostranskimi barvnimi reprodukcijami razstavljenih predmetov. Od naših del sta bili reproducirani oljna slika Janeza Scherertha »Ilirija oživiljena« iz leta 1858, redek in izjemno nazoren slikovni vir, ki dokazuje povezavo ideje Zedinjene Slovenije z Napoleonovimi Ilirskimi provincami (biografski podatki avtorja slike, Vodnikovega učenca in kasneje avstrijskega uradnika so potrebni raziskave, dopolnitve in poprave) in oljna slika Janeza Potočnika »Deklica z mirovnega slavja leta 1814 v Ljubljani«, nastala ob tej priložnosti. Publikacijo zaključujeta katalog razstavljenih del in bibliografija.

Menimo, da je bil s sodelovanjem slovenske strani razstavni prikaz popolnejši, da se bo poglobilo sodelovanje obeh sorodnih institucij in da je zainteresirana italijanska javnost dobila o slovenski zgodovini tega obdobja stvarnejšo informacijo, ki jo mnogokrat pogreša.

Branko Reisp

ŠOLSKA KRONIKA – Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

OCENE IN POROČILA

Jörg K. Hoensch, **Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437**. München : Beck Verlag, 1996. 652 strani.

Luksemburžan Sigismund je brez dvoma tista markantna oseba na pragu novega veka, ki si zaradi svojih sposobnosti in dejanj zasluži posebno pozornost zgodovinarjev. Jörg K. Hoensch, profesor za vzhodnoevropsko zgodovino na univerzi v Saarbrücknu, je v uvodu svoje knjige predstavil tega kralja in cesarja kot osebo, ki »jo obdaja ambivalenca, protislovnost in večznačnost. Nasproti visoki inteligenci, temeljiti izobrazbi in pobožnosti stoji tako frivolnost, silno poželenje po hrani in pijači kot tudi vladarska samozavest, samostojno in moderno življenjsko občutje, pragmatizem in prekanjenost ali pa trma in politična nemoč.« Avtor se je tega zahtevnega dela lotil temeljito in kot pripravljajno študijo že leta 1995 izdaj Sigismundov itinerarij. Knjiga je tako bogatejša za pet preglednih kart Sigismundovih večletnih potovanj po vsej Evropi. Zgodovinarji 19. stoletja so mu brez dvoma upravičeno nadeli atribut Lumpacius Vagabundus – nori klatež.

Hoensch v prvem poglavju z naslovom *Prostor in čas* (Zeit und Raum) na kratko predstavi razmere, ki so vladale v drugi polovici 14. stoletja v Evropi. Zlasti se posveti delovanju in prizadevanjem Sigismundovega očeta Karla IV. pri ureditvi razmer v cesarstvu. V naslednjih poglavjih sledimo Sigismundovemu življenju vse od njegovega otroštva v zlati kletki (Kindheit im goldenen Käfig 1368–1382), preko kronanja za madžarskega kralja, pridobitve nemške krone, osebnega angažiranja pri pripravi in izvedbi koncila v Konstanci, borbi za češko dediščino, ugotovitvi njegove oblasti v vseh treh kraljestvih, pa vse do kronanja za cesarja in njegove smrti leta 1437 (Tod eines Kaisers 1437). V zadnjih treh poglavjih, ki so posvečeni predvsem osvetlitvi Sigismundove osebnosti, je pisec predstavil cesarjeve sodelavce in prijatelje (Mitarbeiter und Freunde) ter skušal Sigismunda opredeliti kot človeka (Der Mensch) in kot vladarja (Der Herrscher).

Hoensch se ni prvič spoprijel z literarno zvrstjo biografije, saj je že pred leti napisal podobno delo o življenju češkega kralja Otokarja II. Přemysla (Premysl Otokar II von Böhmen. Der goldene König; Verlag Styria 1989). Na žalost je treba ugotoviti, da se je avtor ponovno precej togo držal pravil za pisanje biografije in se omejil zgolj na prikaz Sigismundovega *curriculum vitae*. Učinek pri takem načinu pisanja je znan in izogniti se mu ni mogel niti Hoensch. Knjiga je polna podatkov in podrobnosti, izgubi pa se občutek za širše dogajanje. Bralec sicer spozna »vsako drevo«, o gozdu, kjer ta drevesa stojijo, pa izve bore malo. Tako na primer Hoensch kar štiri poglavja posveti pripravi in poteku koncila v Konstanci, na katerem je Sigismund vsekakor dosegel višek svojega ugleda, v teh štirih poglavjih pa zelo malo prostora nameni osvetlitvi koncilskega gibanja in problemu avignonskega razkola v zahodni cerkvi, kjer se dejansko skriva razlog za sklic tega najvišjega cerkvenega zbora. Reči moramo, da je to tudi edina vsebinska pomanjkljivost knjige, ki pa jo lahko opravičimo z že tako precejšnjim obsegom knjige.

Biografiji je dodan bogat pregled literature o Sigismundu, ki ji sledijo genealoška debela najpomembnejših evropskih vladarskih in plemiških družin in že omenjeni Sigismundov itinerar. Poleg običajnega registra oseb je avtor v knjigo vključil še dve zelo uporabni preglednici. Prva prinaša tabelarični prikaz valutnega sistema v prvi polovici 15. stoletja z razmerjem med renskim goldinarjem in drugimi pomembnejšimi valutami tistega časa, istočasno pa navaja še približno današnjo vrednost posameznih valut v nemških markah. Tako naj bi bil renski goldinar vreden približno 100 nemških mark. Če preračunamo v današnjo valuto tistih 20.000 goldinarjev, ki jih je Sigismund podaril svoji mladi nevesti Barbari kot jutrnjo, nam postanejo očitki Eneja Silvija Piccolominija, da je Barbara svoje bogastvo, ki so ji ga upravljali spretni svetovalci, izrabljala za vpliv na dnevno politiko pri vedno zadolženem Sigismundu, veliko bolj prepričljivi. Enako je zelo uporabna preglednica imen krajev. V njej so poleg nemških in madžarskih imen iz konca srednjega veka navedena še sodobna poimenovanja v jeziku države, v kateri se mesto nahaja danes. Žal se je tu Hoenschu pripetila napaka: kot sodobno obliko nemškega imena Görz namreč navaja italijansko

ime Gorizia in pa Nova Gorica, kar seveda ne drži, saj je bila Nova Gorica zgrajena šele po letu 1947 in ni nikoli tvorila ene celote z Gorico na današnji italijanski strani meje. Za nameček naj bi bila Nova Gorica srbohrvaška oblika imena za to mesto. Izgovarjanje na hitre in burne spremembe v vzhodni Evropi, ki so se zgodile po letu 1989, ne pomaga, saj Hoensch v tekstu vedno dosledno razlikuje med Češko in Slovaško in mu torej sodobna zgodovina le ni povsem tuja.

S posebno pozornostjo se velja ozreti na vrstice, ki jih je Hoensch namenil Celjanom, naši plemiški družini, preko katere je Sigismund vsaj posredno povezan tudi z našimi kraji. Literaturi o Celjanih nameni vsega en stavek. Žal je treba spet ugotoviti, da *lingua Slovenica non legitur*, saj kot glavno literaturo za zgodovino Celjskih grofov Hoensch navaja znani članek Heinza Dopscha *Die Grafen von Cilli – ein Forschungsproblem* iz leta 1974 in pa Pircheggerjevo *Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und ihre Untersteirischen Herrschaften* iz leta 1955. Tudi pri literaturi o Barbari ni nič bolje. Avtor citira članek Thomasa Krzenckega v *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* iz leta 1991 in pa disertacijo Hansa Chiliana iz davnega leta 1908.

Izmed članov družine Celjskih je avtor največ besed namenil drugi Sigismundovi ženi Barbari. Čas njune poroke je negotov in Hoensch je bolj naklonjen mnenju, da se je poročno slavje vršilo v začetku leta 1408. V ocenah Barbare povzema mnenje Chiliana in Krzenckega, ki sta skušala iz skromnih preostalih virov modificirati zelo negativno podobo Barbare, ki jo je ustvaril že Piccolomini. Hoensch tako označi Barbaro, ki so jo novoveški pisci imeli za nemško Mesalino, kot »vsestransko nadarjeno, samozavestno žensko, ki se zanima za politiko in ki zna nemško, madžarsko, latinsko, češko in verjetno tudi poljsko, s prikupno naravo, elokventno, ambiciozno in trdovratno v sledenju svojih ciljev.« Izmed ostalih Celjanov si je v Hoenschevih očeh zaslužil nekaj več prostora še Herman II., vendar avtor nikoli ne poskuša opredeliti odnosa med njim in Sigismundom. Ostali člani družine Celjanov se omenjajo samo mimogrede.

Pričujočo Hoenschovo monografijo o Sigismundovemu življenju je kljub nekaterim pomanjkljivostim in skromnemu prostoru, ki je odmerjen Celjanom, vredno prijeti v roke. Z njeno pomočjo se namreč zlahka spet prepričamo, da je bil današnji slovenski prostor in njegovi prebivalci vedno vpet v širše evropsko (tako zahodno kot vzhodno!) dogajanje, čeprav je le redko v njih odigral pomembnejšo vlogo. Politični dogodki in spremembe v družbi v teh krajih so bili torej vedno le odsev nekih širših sprememb, ki so se dogajale na vseh straneh našega obzorja in jih ni mogoče obravnavati ločeno od njih. V vsakem primeru torej zahteva ukvarjanje z narodno zgodovino od slovenskega zgodovinarja tudi pogled preko Karavank in Kolpe.

Janez Mlinar

Dušan Kos, **Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja. Čas bojevnikov.** Ljubljana : Viharnik, 1997. Faksimile knjige in 233 strani.

V poldrugem desetletju, potem ko je v slovenskem zgodovinopisju po okrogli mizi o Celjanih v Celju (1982) in po spremenjenem gledanju na etnično tuje plemstvo, vrhnjo plast fevdalne družbe, v zgodovinskem razvoju naših dežel zopet poraslo zanimanje za proučevanje tovrstne problematike, smo dobili že več obsežnih razprav in monografij o političnem, gospodarskem in kulturnem življenju tega pomembnega segmenta zgodovinskega dogajanja na Slovenskem. Poleg gornjega dela je avtor, ki preseneča tudi sicer s svojo ustvarjalnostjo in erudicijo, v zadnjih nekaj letih izdal o teh vprašanih knjigi »Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in mest do začetka 15. stoletja« ter »Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku«, oboje v Ljubljani 1994, ter razpravi »V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja)«, v ZČ 50, 1996, str. 21–46, ter »Pot na Avalon«, ZČ 51, 1997, str. 165–186. Ob tem zapisu pa je opozoriti tudi na skoraj ob istem času nastala dela, lahko bi rekli, drugih mlajših zgodovinarjev. Tako Maje Žvanut, »Od viteza do gospoda«, Ljubljana 1994, 223 strani, knjigo, ki je na široko zajela življenjske spremembe med plemstvom na slovenskih tleh v obdobju na prehodu iz srednjega v novi vek in jo je, kakor ocenjevano delo, vzorno izdala založba Viharnik. Delo Petra Štiha,

»Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem«, Ljubljana 1994, 265 strani, je knjiga redkih strokovnih dimenzij; izšla je tudi na Dunaju pod naslovom »Studien zur Geschichte der Grafen von Görz in Istrien und Krain«. Monografija Marka Štuhca, »Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir«, Ljubljana 1996, 201 stran, daje celostno podobo vsakdanjega plemiškega življenja, materialne in tudi duhovne kulture na Kranjskem v 17. st. na podlagi tovrstnih virov.

Knjiga doc.dr. Kosa je v nekem smislu nadaljevanje njegovega preučevanja plemstva na Slovenskem, nov pomemben in vsebinsko bogat prispevek k poznavanju plemiške zgodovine. Še posebej srednjeveške viteške kulture ter njene dvoičnosti tudi ob primerjavi zunanjsega sijaja viteških turnirjev in iger z resničnim življenjem, a prav tako viteške namišljene morale z udejanjenim ravnanjem. V njej je avtor posrečeno povezal objavo vira s potrebnimi pojasnili in spremnim besedilom. Poleg tega pa je prava prozopografija kranjskega (deloma tudi drugega) plemstva v obravnavanem času.

Delo torej sestavlja po eni plati nekoliko pomanjšani faksimile turnirske knjige Gašperja Lambergerja (1463–1515/7), gospoda na gradu Kamen, z barvnimi slikami njegovih dvobojev. Nastala je v letu 1504 ali 1507, torej v času, ko je ta zvrst že dosegala vrhunec, čeprav se pojavlja še do začetka 17. stoletja. V knjigo so se po letu 1544 vpisovali tudi častni gostje njegovega sina Jakoba (umrl 1566 ali 1569), očetu in sinu v slavo. V njej pa je zabeleženih tudi nekaj vladarskih in Jakobovih pisem ter epitaf in nekaj drugih verzov Jakobu v čast. Knjigo hranijo v Umetnostno zgodovinskem muzeju na Dunaju (Codex A 2290, Herm Caspern von Lamperg zum Stein Riter Istorien). Faksimilu po drugi plati sledi obširna, v evropski in domači prostori segajoča, z dejstvi nabita razprava, ki jo je avtor naslovil *Čas bojevnikov*. V njej je sklenjeno v vsebinsko razčlenjenih poglavjih sledil z virom povezanemu zgodovinskemu dogajanju in šele v končnem delu besedila se je vrnil k izdanemu viru in njemu potrebni razlagi.

V začetnih poglavjih (*Vsi Artusovi častni možje*, str. 3 sl., *Najboljša leta njihovega življenja: viteški turnirji in igre in evropska civilizacija*, str. 29 sl.) je v širokem evropskem zamahu orisan nastanek vitezov (equites, miles) in njihov razvoj od karolinškega časa dalje, nastanek viteške dvorne kulture z vsemi atributi častnosti in dvorjanskosti: zvestobo, pogumom, služenjem Bogu, fevdnemu gospodu in dvorni dami pa tudi izbranki platonske ljubezni (trubadurska lirika), gostoljubnostjo, dano besedo, varstvom in obrambo ubogih, žena in otrok ter duhovnikov, vere in cerkve (Gral), vojaško miselnostjo (viteški romani) itd. Toda viteški vsakdan je bil že zgodaj in je postajal vse bolj oddaljen od viteškega ideala, čim bolj gremo h koncu srednjega veka. Tudi na slovensko ozemlje je od konca 12. stoletja in dalje posegla viteška kultura, čeprav bi mogli pri nas med imetnike pravega dvora šteti le Celjane. Vsekakor je tudi naše plemstvo poznalo viteške ideale, viteške romane in junake (Parcifal). Zgodbo o Tristanu in Izoldi so deloma poznali celo meščani, kar sodimo po občasni razširjenosti obeh imen, npr. v Piranu. Sestavni del in zunanji simbol viteške kulture so bili tudi turnirji, ki jih viri prvič omenjajo proti koncu 12. st. in so v naslednjem stoletju postali del dvornih svečanosti. Avtor jim sledi v zahodno in srednjeevropskem prostoru kot obliki vojaškega urjenja, a tudi kot vrsti zabave. Hkrati pa jih je označil za sintezo poglavitnih elementov zahodnega viteštva oz. njihove kulture. Sprva so prevladovali čestokrat celo krvavi turnirji dveh nasprotnih skupin vitezov. Zavoljo ognjenega orožja in najemniških vojnih skupin so skupinski turnirji v 14. stoletju stopali v ozadje in uveljavili so se turnirji v obliki viteških dvobojev z različnimi orožji, ki jih je avtor obdelal v posebnem poglavju. Proti koncu srednjega veka so tudi tovrstni turnirji počasi izgubljali smisel. Kot zadnji jih je po letu 1495 spodbujal, podobno kakor širjenje obnovljene viteške ideje, Maksimilijan I., kar pa je po njegovi smrti (1519) zamrlo. Vendar so pod njegovim vplivom (lastna avtobiografska dela) začele ob koncu 15. stoletja v nemškem cesarstvu nastajati turnirske knjige, med drugimi tudi Lambergerjeva. Po smrti »zadnjega viteza«, cesarja Maksimilijana I., so obstajali turnirji samo še v 16. stoletju ob svečanostih na knežjih dvorih, nato pa so prehajali v razne plemiške igre, ki so zamrle ob koncu 18. stoletja.

Splōšnemu orisu viteške kulture in turnirjev sledi poglavje *Slovenski vitezi na igrah in turnirjih* (str. 58 sl.), ki ga dopolnjuje krajši oris opreme in orožja na turnirjih do začetka 16. stoletja (str. 93 sl.). Kritična analiza starejših piscev, ki so omenjali take turnirje (Ulrik Lichtensteinski, Otokar iz Gaala, avtor Avstrijske kronike, Janez Vetrinjski, herold G. Ruxner in J.V. Valvasor), je dala le skromne rezultate, pripoved o turnirjih je bila v mnogih primerih fikcija. Morda je najstarejšega res resničnega v Gradcu 1303 opisal Otokar iz Gaala, na njem naj bi se bojevali vitezi Habsburžana

Alberta. Pripoved so tudi vesti o najstarejših turnirjih, ki jih je Valvasor povzel po heroldu Rūxnerju. Vendar so se vitezi iz slovenskih dežel vsaj od začetka 15. stoletja, zlasti po letu 1479, udeleževali turnirjev po nemških deželah. Bili so seveda nedvomno na turnirjih kralja in cesarja Maksimilijana I. in teh se je udeleževal tudi Gašper Lamberger. Zadnja plemiška igra na naših tleh, šlo je za nabadanje v obroček v treh tekih, je bila po Valvasorju leta 1652 v Ljubljani na Novem trgu pred deželno hišo. Kos dejanju pritrđi, oporeka pa navedeni letnici, a ne ugotovi prave.

V nadaljnjih krajših poglavjih (pod naslovom *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja*, str. 105 sl.) sledimo opisu izvora rodbine Lamberger in razvoju raznih njenih linij, zlasti Gašperjevi veji s Kamna in iz Gutenberga, kateri je pripadal tudi prvi ljubljanski škof Sigismund. Posebej so poudarjeni Gašperjevi dvoboji na turnirjih, ki jih je v svoji viteški renesansi prirejal Maksimilijan I., in analiza legende o Pegamu in Lambergerju. Pesem naj bi nastala šele po sredini 16. stoletja in junak Krištof naj bi bil po avtorjevem mnenju le zbir treh Lambergerjev: Gašperja I., Gašperja II. in Krištofa I.

Šele ob koncu se je avtor zopet vrnil neposredno k viru, mogoča pa bi bila tudi obratna zasnova (poglavje *Knjiga*, str. 135 sl.). Po tem delu besedila, ki ga moremo označiti kot razpravo, povezano z objavo vira, je namreč posebej analiziral in opisal original v faksimilu objavljene turnirske knjige, prikazal družbo na gradu Jakoba II. in Gašperjevo avanturistično življenje ter se v kratkem zapisu poslovil od viteškega mita. Knjigo je zaključil z biogrami vseh turnirskih nasprotnikov Gašperja II. Lambergerja, gostov njegovega sina Jakoba II. in drugih v turnirski knjigi navedenih oseb (str. 184 sl.). Obsežnemu spisku 297 oseb je dodal spisek uporabljenih virov in literature. Rabo faksimila lajšata dve konkordanci: Gašperjevih nasprotnikov in dvobojev po paginah ter prepis besedil v turnirski knjigi (str. 207 sl.).

V zaključnih mislih je avtor povezal nastanek Gašperjeve turnirske knjige in njegovo udeležbo na turnirjih z Maksimilijanovo renesanso viteške kulture. Z njegovo smrtjo je bilo viteškega mita na slovenskih tleh konec. Po avtorjevem mnenju med drugim tudi zavoljo turških vpadov in plemiške udeležbe v obrambi pred njimi ter Vojne krajine.

Knjiga je odličen pregled enega segmenta viteško-turnirske kulture v slovenskih deželah. Hkrati pa prikazuje tudi del plemiške vojaške zgodovine. V mnogočem torej dopolnjuje naše vedenje o načinu življenja, mišljenju in kulturi plemstva, ki je živelo in delovalo na naših tleh ter soustvarjalo njihovo zgodovino.

Ferdo Gestrin

Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana: Založba ZRC, 1998. 500 strani.

Ko sem leta 1996 v *Zgodovinskem časopisu* zapisal, da biografija »nekronanega vojvode kranjskega« Ivana Šušteršiča brez dvoma pomeni izziv za našo historiografijo, nisem vedel, da je Janko Pleterski že sredi njenega raziskovanja. Pozneje pa sem od marsikateri strani slišal prav vznemirljive vesti o tem. Rezultati raziskovalnih naporov Janka Pleterskega so sedaj pred nami; njegova knjiga o Šušteršiču je po obsegu in opremi vsekakor impresivna, malo manj pa sem zadovoljen z njenimi dognanji in tezami.

Pozorni bralec se ne more izogniti vtisu, da je pisec hitel; tako je prišlo do banalnih napak, ki po nepotrebnem kazijo podobo dela. Na str. 33 se npr. Taaffe omenja kot Edmund, ne kot Eduard, na str. 440 pa se trdi, da je Evgen Lampe zavrnil Krekove načrte žrtvovanja koroških in štajerskih Slovencev leta 1916 (prim. str. 339, 340) in ne že leta 1915. Na str. 444 bi se dalo razumeti, da naj bi bil avtor znamenite balade *Ubežni kralj Aškerc* in ne Levstik.

Kar zadeva Šušteršičevo avdienco pri papežu Piju X., je treba reči, da je bila leta 1910, ne pa 1911. To more poznavalec zgodovine razbrati že iz samega citata na str. 150: leta 1911 vest, da bo tržaški škof Andrej Karlin, sploh ni bila več kdovekaka novica. Karlin je namreč bil imenovan za škofa 21. decembra 1910. Upoštevati je treba tudi Jegličev dnevnik: Šušteršič je ljubljanskega škofa prosil, da mu izposluje avdienco pri papežu 14. januarja 1910, 24. januarja pa mu je že poročal o svojih podvigih v Vatikanu. Vesten zgodovinar bi moral opozoriti, da se je Šušteršič pri navajanju

datuma svojega obiska v Rimu zmotil za leto dni, ne pa kar dvakrat navajati napačno letnico (str. 151, 427). Zato je tudi sklep Pleterskega, da v Vatikanu ni bilo nobene možnosti za Šušteršičevo intervencijo v smislu učinkovite podpore Karlinovi kandidaturi, napačen: leta 1911 bi hodil prvak Vseslovenske ljudske stranke k papežu za to reč zaman (Jeglič je v svoj dnevnik že 28. novembra 1910 zapisal vest o Karlinu kot bodočem tržaškem škofu!), toda v začetku 1910 je še lahko uspešno »lobiral« v prid svojega in Jegličevega kandidata. Vedeti je namreč treba, da je Jeglič konec januarja 1910 papežu na prazen list papirja napisal Karlinovo ime, ko ga je sv. oče pozval, naj mu priporoči pravega človeka za tržaškega škofa (prim. Jegličev dnevnik za 14., 24., 29. in 31. januar 1910). Zato je bila izjava vatikanskega državnega tajnika Merry del Valla sredi novembra 1910, da Karlina niti po imenu ne pozna, najbrž čisto »diplomatska« (prim. W. Lukan, *Imenovanje Andreja Karlina za tržaško-koprškega škofa*, v: Karlinov simpozij v Rimu, Celje 1996, 35 in dalje). Šušteršič pa je celo že pred ljubljanskim škofom – med 14. in 24. januarjem 1910 – odločujočim faktorjem svetega sedeža situacijo opisoval v takšnih barvah, da je bilo na dlani, kako je Andrej Karlin edini primerni kandidat za nadpastirski sedež pri sv. Justu! Dejansko je Šušteršičevo in Jegličevo posredovanje bilo uspešno. Glede na to, da je edino Jeglič Karlina priporočil za tržaškega škofa, drugi predlagatelji pa ga sploh niso omenjali, je mogoče trditi, da je bil Šušteršičev delež pri vsej zadevi v resnici velik. Kajti prav prvak Vseslovenske ljudske stranke je pripravil teren za to, da je potem Jeglič lahko z jasno besedo priporočil svojega kandidata. V začetku leta 1910 v Vatikanu Šušteršiča pač še niso mogli samo obvestiti, koga bodo posadili na škofijski sedež pri Sv. Justu, kakor meni Pleterski (str. 151).

Naravnost nerazumljive so mi tudi kronološke težave Janka Pleterskega v zvezi z »žlindrino afero«. Na str. 114 se trdi, da je »neurje« v omenjeni zadevi avgusta 1901 že minilo (enako tudi na str. 124), vendar je to daleč od resnice: če bi Pleterski natančno prebral literaturo, ki jo navaja, bi vedel, da se je »žlindrina afera« v državnem zboru pojavila šele leta 1902. Tavčar se je v parlamentarni debati o žlindri npr. skliceval na neko sodbo z dne 23. oktobra 1901 (prim. str. 64 brušure *Žlindra v državnem zboru*), kar pomeni, da stvar avgusta 1901 niti teoretično še ni mogla biti mimo! Poleg tega je Erjavec v svoji *Zgodovini katoliškega gibanja* (Ljubljana 1928, str. 76) izjemno jasen: schönerejanec Stein je Šušteršiča označil za »dr. Žlindro« 24. aprila 1902.

Na str. 387 skuša Pleterski prepričati bralca, kako Šušteršič ni imel nobenega dokaza za to, da bi bila cesarska vlada leta 1917 pripravljena oblikovati zedinjeno Slovenijo. A preberimo tale stavek iz Erjavčeve *Zgodovine katoliškega gibanja na Slovenskem* (str. 226): »Kakor je Jugoslovanski klub že poprej /tj. pred Žolgerjevim imenovanjem za ministra konec avgusta 1917/ odbil ponudbo, da se ustanovi nekako Ilirsko kraljestvo, tako mu tudi Žolgerjevo imenovanje ni dalo povoda za kako spremembo stališča napram vladi!./« Od kod Erjavcu ta informacija? Poglejmo njegov *Predgovor* (nepaginirana str. 4): »Kjer pa ne navajam nobenega izrečnega vira, tam so posneta moja izvajanja navadno po 'Slovincu' dotične dobe, le za novejšo dobo se imam za mnogo podatkov zahvaliti osebnim informacijam gg. dr. A. Breclja, dr. J. Brejca, J. Gostinčarja, msgn. Steske, dr. J. Mohoriča, dr. A. Korošca, dvor. svetnika Fr. Šukljeta, dekana Iv. Lavrenčiča i.d.« Med ustanovitvijo Jugoslovanskega kluba maja 1917 – od naštetih Erjavčevih informatorjev sta bila njegova člana Gostinčar in Korošec – in Žolgerjevim imenovanjem za ministra avgusta 1917 je torej prišla neka ponudba avstrijskih oblasti omenjenemu klubu za ustanovitev Ilirskega kraljestva, ki bi očitno zaobsegalo samo južnoslovenske province (ali njihove predele) zahodne polovice dvojne monarhije (dunajska vlada Ogrske niti teoretično ni mogla več preurejati, saj je novi vladar Karel že prisegel, da bo branil njeno ozemeljsko integriteto). Žal o tej ponudbi ne vemo kaj oprijemljivejšega, toda zdi se, da Šušteršič leta 1918 ni samo »mahal s sabljo po zraku«, ko je govoril o ne ravno modro zaigranih možnostih za zedinjenje Slovencev leta 1917.

Pleterski ima zelo nesrečno roko, ko s svojim pisanjem posega južno od Kolpe in Sotle. Župnika Stjepana Zagorca npr. brez problemov označi za Supilovega prijatelja (opomba 2 na str. 345). Ampak: taisti Stjepan Zagorac je bil vendar ena od kronskih prič nesrečnega dr. Friedjunga proti Supilu!!! Na Dunaju je Zagorac pred sodiščem leta 1909 izjavil: »Izstopil sem iz /hrvaško-srbske/ koalicije, ker nisem hotel biti pod Supilovim vodstvom... Supilo kot politik zame ne velja nič...« Prim. J. Horvat, *Supilo. Život jednog hrvatskog političara*, Zagreb 1938, 295. Ali politika v resnici pozna prijateljstva?! Demokratična politika jih ne pozna, avtoritarna pa le tu in tam. Toda tudi v tem primeru je prijateljstvo kvečjemu velikodušnost.

Pleterski si nadalje na vse kriplje prizadeva dokazati, da Šušteršič za odločujoče faktorje monarhije ni bil posebej pomembna figura, čeprav naj bi mu bil interes Avstrije tako rekoč glavna stvar. V poglavju *Emisar na jugu?* (str. 253–263) je to še posebej jasno razvidno. Radiću naj bi Vseslovenska ljudska stranka konkretno pomagala le s kreditom 50.000 kron leta 1910. A preberimo tale pasus iz knjige *Hrvatski panoramogram* Josipa Horvata (Zagreb 1965, str. 70): »Još je jednu zgodu svoga vicebanstva spominjao /Vinko/ Krišković kao 'najneugodniji doživljaj'. Nakon Majske deklaracije vođa Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić, dotad glasati austrijski patriot naglo se radikalizirao, kliknuvši konačno u saboru: 'Dolje Austrija!' /Najbrž gre za »saborisanje« julija 1918./ Nekoliko dana kasnije predsjedništvo austrijske vlade telefonski je zamolilo bana /pl. Mihalovicha/ neka Radića pozove na odgovornost; u Beču ne shvaćaju Radića, konačno godinama prima novčanu potporu iz povjerljivog fonda za uvjet da se zalaže za politiku dinastije. Ban Mihalovich lično nije mario Radića pa je stvar povjerio Kriškoviću. Radić se ispričao da ga je temperament zanio i da će stvar popraviti na narednoj sjednici. Na narednim je sjednicama Radić ponovio svoje protuaustrijske i protudinastijske ispade. Austrija je tada bila na izdisaju. Da je Radić primao subvencije iz Beča još od godine Riječke rezolucije, to u Zagrebu nije bilo nikome poznato; ni 'zemaljskoj vladi', jer je konačno bilo svoje vrste akt protivan sistemu dualizma, nedopustivo miješanje i rovanjenje. Zato se subvencija isplaćivala preko Ljubljane (preko dra Šušteršiča, vođe austrofilskih klerikalaca). Antipatiju prema Radiću nije Krišković tajio ni kasnije. Radićev se postupak nije slagao s njegovim etičkim mjerilima.« Tako Krišković kot Horvat sta mi znana kot zanesljiva pričevalca in nista nagnjena k pretiravanjem ali izmišljanju; kar tako mimo njihovih navedb ni mogoče iti.

Je pa jasno, da se slika Šušteršiča kot posrednika v teh mešetarjenjih in posledično tudi kot človeka velikega zaupanja odločujočih faktorjev monarhije že v času Reške resolucije (1905) ne sklada s podobo Šušteršiča, kakršno nam riše Pleterski. Vendar je bil prvak slovenskega katoliškega tabora za avstrijsko vlado tedaj že kar pomemben. Pleterski žal ne prikazuje podrobno, kako je Šušteršič »žagal« kranjskega deželnega predsednika Heina. V dnevniku Evgena Lampeta (hrani se v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu) najdemo na str. 351 Šušteršičevo pripoved o tem (ko se je ob koncu leta 1914 razširila vest, da bo deželni predsednik Schwarz zamenjan, je Šušteršič obudil spomine na to, kako je padel Hein). Šušteršič je povedal, da je vlada hotela namesto Heina imenovati Schaffgottscha (»ki je bil Heinov prvi dvorni svetnik«; ponekod je priimek Schaffgottscha izpričan tudi v zapisu Schaffgotsch). Katoliški tabor je Schaffgottschu sprva zaupal, saj se je kot vladni zastopnik udeležil 2. slovenskega katoliškega shoda leta 1900. Toda baron Dipauli je slovenske katoliške prvake opozoril, da so Schaffgottschi sicer res katoliški, le predvideni kandidat za kranjskega deželnega predsednika ni. Šušteršič je nato rovaril tako proti Heinu kot proti Schaffgottschu, nakar se je predsednik cesarske vlade Gautsch končno vdal. Paul baron Gautsch, čigar vlada je nastopila v začetku 1905 in odstopila konec aprila 1906, je torej bil tisti avstrijski državnik, ki je začel resno upoštevati Šušteršičeve želje. To seveda ni nič čudnega, ker je Gautsch dobil nalogo izpeljati volilno reformo, vsak razsoden politik pa je vedel, da bo katoliški tabor na Slovenskem povsem prevladal. Zato tudi izplačevanje kakšnega dunajskega »drobiža« Radiću preko Šušteršiča ne bi bilo ne neverjetno in ne nemogoče.

Mene je zelo neprijetno presenetilo citiranje Pleterskega iz dnevnika škofa Jegliča; na str. 344 se tako bere: »Krek odšel v Zagreb, ko je bilo zasedanje sabora, kjer je nahuškal neko stranko za skrajni odpor; govori dotične stranke, Radić etc. so bili kar prekucijski.« Oglejmo si sedaj isti pasus v citatu iz Pleterskega *Prve odločitve Slovencev za Jugoslavijo* (Ljubljana 1971, 57): »Krek odšel v Zagreb, ko je bilo zasedanje sabora, kjer je nahuškal neko stranko za skrajni odpor; govori dotične stranke: Radić etc so bili kar prekucijski.« Ena vejica je nadomestila dvopičje, s tem pa se je zabrisal smisel Jegličevega poročila, namreč da v »dotično« – tj. od Kreka »nahuškano stranko« – sodi tudi Radić. Svoje mnenje o tej zadevi sem pojasnil v razpravi *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič*, zato ga tu ne bom ponavljal. Do enakega rezultata kot jaz – da gre pri vseh zadevi misliti predvsem na Krekove stike s frankovsko Čisto stranko prava oz. širše s t. i. Sveto alianso – je po drugi poti prišel tudi dr. Walter Lukan v svoji žal še neobjavljeni disertaciji *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek* (Dunaj 1984; tipkopis, str. 198 in dalje). Na tem mestu Pleterskega povsem mine veselje do utemeljevanja lastnega stališča in dokazovanja, da drugi nimajo prav. A kritičnega mesta v Jegličevem dnevniku nikakor ni mogoče razumeti v smislu: govori »nahuškane stranke« + Radića + etc., saj je struktura stavka jasna; besedi »Radić« in »etc.« samo pojasnjujeta, kdo je

mišljen pri »nahuškani stranki«. Vsekakor je na zasedanju hrvaškega sabora konec junija in v začetku julija 1915 po vehementni opozicijski drži »blestel« Radić, ne Zagorac. Prim. B. Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb 1989, 91–93. Ne vem, zakaj je Pleterski v *Prvi odločitvi Slovencev za Jugoslavijo* spregledal, da je Radić na omenjenem »saborisanju« poudarjal prav tiste stvari, ki naj bi bile v Zagorčevem govorjenju za Jegliča prekujijske: tudi hrvaški kmečki prvak je poudarjal cilj zbiranja vsega »hrvaško-slovenskega naroda« v enotno državno telo pod žezlom habsburške dinastije.

Na str. 29 Pleterski meni, da nima smisla razpravljati o Šušteršičevem verskem čustvu. Pisec bi se rešil nekaterih dvomov o njem, če bi natančno prebral Tumove spomine; v njih je zlasti pomenljivo tole mesto: »Takrat /ko je Tuma študiral na Dunaju/ je divjal v 'Sloveniji' hud boj za in proti uvedbi tribarvnih dijaških trakov po zgledu nemških buršev. Nekateri so ugovarjali, da je to germanska šega in da prevzamemo s tem tudi aktivno odgovornost za obrambo narodnih znakov. Nasprotna struja, ki se je delala zelo bojevito, pa je ravno poudarjala, da mora vsak slovenski dijak tudi med tujim nemškim ljudstvom na Dunaju kazati svojo narodnost. Šušteršič je bil izboren agitator med dijaštvom in je končno dosegel, da je 'Slovenija' sprejela znake z neznatno večino glasov.« (H. Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, 122, 123.) Šušteršičevo vneto zavzemanje za posnemanje burševskih zgledov jasno kaže na to, da v študentskih letih ni bil ravno goreč katolik. Katoliki v burševsko organiziranih združenjih preprosto nimajo svojega mesta; misel, da bi se mogli posebej vneto zgledovati po njih, je torej že načeloma zgrešena. Velika Šušteršičeva pobožnost je potemtakem stvar njegovih zrelih let.

Ne mislim se ustavljati ob vsaki podrobnosti iz knjige Pleterskega in odpravljati vseh njenih problematičnosti; naj se v nadaljevanju ustavim le ob zares bistvenih stvareh. Misel na str. 273: »Kranjska deželna avtonomija v rokah SLS v letih 1908–1914 pomeni v nekem smislu zgodnji (pred)pojavnost sistema s totalitarističnimi potezami na slovenskih tleh,« je tako zrelativizirana (»v nekem smislu«, »(pred)pojavnost«), da ne pomeni pravzaprav ničesar, čeprav operira z zelo hudimi besedami. Omenjeni (pred)pojavnost sistema s totalitarističnimi potezami naj bi se kazal v vsesplošnem monopoliziranju deželne avtonomije, udejanjenem z močjo stranke, ki je bila izrazito usmerjena k ideološkemu izključevanju drugače mislečih. Če prav razumem Pleterskega, govori o nekakšni totalitaristični avtonomiji oz. avtonomističnem totalitarizmu. Kdo je še slišal za kaj takega? Ali ne gre tu za »leseno železo«? Kajti totalitarizem je po logiki stvari lahko le totalen, medtem ko avtonomija predpostavlja omejenost in relativnost moči ukrepanja. Katoliški tabor je pač zelo radikalno in avtoritarno udejanjal svojo vizijo deželne avtonomije – in nič več! Ni ukinjal večstrankarskih volitev, ni onemogočal dela večstrankarskih parlamentarnih organov, ki so skrbeli za zakonodajo oz. družbeno regulativo, ni posegal v delo sodišč. (No, Krek se je res nekolikanjci pridušal nad zakonom o porotnih sodiščih, a je imel zato zelo tehten razlog: afero z gospodično Theimer!) Mahinacije Vseslovenske ljudske stranke z razveljavitvami mandatov nasprotnikov pa niso bile kakšna njena »specialiteta«; takšna je bila npr. praksa (nemško)liberalnih vlad po uvedbi ustavnega življenja v habsburški monarhiji. Sicer pa tudi liberalni Ivan Tavčar ni bil posebno prizanesljiv do drugače mislečih: po sklenitvi pakta s Schweglom je prešerno oznanil, da bodo t.i. »klerikalci« deležni posta, ki bo trajal nekoliko dlje kot 40 dni. Prav tako je razglasil, da bodo njegovi pristaši dobili groš, medtem ko nasprotniki le knof!

Dalje! Pri preobrazbi Katoliške narodne stranke v Slovensko ljudsko stranko Pleterski pripisuje ključno vlogo anketi *Slovenca* leta 1904. Toda: Jegličev dnevnik izpričuje, da je katoliška stranka pod Šušteršičevim vodstvom delovala kot ljudska že leta 1902 (prim. zapise za 28. avgust, 8. in 16. september, 27. oktober 1902). Ljubljanski škof se je zaradi tega večkrat počutil kar nelagodno, vendar ga je nazadnje pomiril sam papež (prim. Jegličev dnevnik za 31. januar 1904). Sicer pa sem o tem razpravljal že v 3. številki 50. letnika *Zgodovinskega časopisa* in nima nobenega smisla, da se še dalje mudim ob tej stvari. Res ni moj problem, če nekaterniki ne poznajo ali nočejo poznati na določen problem nanašajočih se spisov.

Knjiga Janka Pleterskega je na prenekaterem mestu zelo polemična. Na str. 426 se je avtor npr. zakadil v mojo misel, da sta med 1. svetovno vojno Šušteršič in Lampe v prvi vrsti iskala rešitev za Slovence, medtem ko sta bila Krek in Korošec velika Jugoslavana. Označil jo je za postmoderno politiziranje. Pri tem pa sam Pleterski navaja citat iz Lampetovega dnevnika na svetega Lovrenca 1915 (popraviti je treba pomoto v opombi št. 53 na 380. strani 50. letnika ZČ!), ki pričuje, da je bila za Kreka glavna stvar združitve s Hrvati, za Lampeta pa je bilo bistveno, če Slovenci in Hrvati s tem

kaj pridobijo. Medtem ko je Krek govoril: Žrtve /za združitev s Hrvati/ bodo morale biti, Lampe ni pristajal, da bi v tej vlogi nastopali t.i. »obmejni Slovenci« (še posebno ne tisti na Koroškem in Štajerskem). Če bi bila rešitev za Slovence Jugoslavija, potem bi bila Šušteršič (nacionalni cilj svoje politike je definiral z besedami: »... da ostane vse skupaj, kar je slovenskega«) in Lampe – v božjem imenu – pač zanjo. Toda videla sta, da je ta v habsburški monarhiji neuresničljiva. Nerealna. Zgolj teorija oz. fantazija. (Prav taka teorija oz. fantazija se je dobesedno del 1. svetovne vojne zdela možnost propada habsburške države – ne le Šušteršiču, temveč tudi veliki večini njegovih rojakov.) In ne pozabimo, da so Šušteršiča obhajale zelo otožne misli, ker Jugoslovanski klub leta 1917 ni resno premislil o nekaterih ne čisto »jugoslovanskih« političnih možnostih. Pri vsem tem pa se je Pleterskemu zgodilo nekaj zelo zabavnega in pomenljivega: postmodernistično politiziranje je na drugem mestu – na str. 340, v opombi 12 (citat iz str. 426 je namreč vzet iz enega od spisov, ki jih omenja opomba 12!) – razglasil kar za »zgodovinisje«. Izenačil je ti dve – po moji sodbi – dovolj različni stvari. No ja, živemu človeku se marsikaj primeri; nasploh pa je na svet in vanj zdravo gledati s humoristične plati. Zato se tudi ne mislim muditi ob opombi št. 11 na str. 320; ob njej pravim samo tole: sodbo o Šušteršiču kot Judežu lahko Pleterski zaščiti s copyrightom!

Poleg mene je važna tarča polemičnih osti Pleterskega tudi Vasilij Melik; z njim se obračunava zlasti na str. 431. Toda njegovi argumenti se zavračajo bolj z retoriko, kakor pa s protiaargumenti. Da so Slovenci zavrnili program narodne avtonomije, je dejstvo. Sam Anton Korošec je 2. oktobra 1918 dejal: »Mi južni Slovani se najvdaneje zahvalimo za avtonomijo. Baron Hussarek, prepozni ste. /.../ Prepričan sem, baron Hussarek, da danes, 2. oktobra 1918, na zemeljski obli ne najdete več narodno zavednega južnega Slovana, ki bi vam bil pripravljen slediti po poti narodne avtonomije.« Torej: jasna zavrnitev narodne avtonomije. Tudi manifest cesarja Karla o preureditvi Cislajtanije v zvezno državo s samostojno državno enoto vsakega naroda je bil zavrnjen s strani Narodnega sveta SHS. Velika večina slovenskih voditeljev je oktobra 1918 tako z besedami kot z dejanji zavračala vse nejugoslovanske politične programe, ki so se na naših tleh pojavili dotlej; to je dejstvo, ki mu resno ni mogoče oporekati. Ti možje so menili, da so vsi drugi programi ali nerealni ali premalo obetajoči. Toda takšni so bili ne samo zaradi dejavnikov zunaj slovenskega prostora, temveč tudi zaradi podvigoval slovenskih narodnih prvakov, ki so se zagledali v jugovzhodno smer. Koroščeve besede in politika Narodnega sveta to jasno dokazujejo.

Pleterski zelo hitro očita kakemu avtorju, da ne pozna tega ali onega spisa (prim. op. št. 16 na str. 227). Toda tudi njemu bi bilo tozadevno mogoče marsikaj naprtiti, ampak ne bodimo prestrogi: ubogi mali ljudje smo, polni slabosti... Navsezadnje je stvar prišla celo tako daleč, da knjiga, ki nosi naslov *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925*, sploh ni biografija (niti politična biografija) nekronanega vojvode kranjskega. Kaj pravzaprav je, ne vem. Zaenkrat ne bi rekel nič drugega kot tole: Še bo treba pisati o Šušteršiču. Vsakomur, ki se bo lotil tega posla, želim enako razumevajočega založnika kot Pleterskemu. A to je najbrž znanstvena fantastika.

Igor Grdina

Janusz Piekalkiewicz, **Prva svetovna vojna**. Ljubljana : DZS, 1996. 609 strani.

Založba DZS iz Ljubljane je izpeljala zanimiv projekt objave prevoda zadnjih dveh obsežnih monografij uglednega zgodovinarja moderne dobe, izbrušenega cineasta na področju dokumentarnih filmov in scenarista televizijskih serij (spomnimo se le njegove izredno uspešne nanizanke *Vohuni, agenti, vojaki – skrivni komandosi druge svetovne vojne*). Poljaka *Janusza Piekalkiewicza* (1925–1988); monografiji sta posvečeni obema svetovnim vojnama in o 2. svetovni vojni sledi naša posebna ocena v enem od prihodnjih zvezkov ZČ.

Zaradi kroničnega pomanjkanja zgodovinskih del o 1. svetovni vojni pri nas in v našem jeziku, tudi prevedenih, je obravnavana knjiga več kot dobrodošla, še zlasti zaradi obilice slikovnega gradiva (več kot tisoč ilustracij) in temeljite bibliografije. Čeprav avtor velja za odličnega poznavalca dogajanj zlasti v drugem svetovnem spopadu, se je zahtevne teme lotil nedvomno predvsem zato, ker 1. svetovno vojno pojmuje kot prvi časovni razdelek v svetovnem vojaško-političnem soočanju

in obračunavanju v prvi polovici našega stoletja; ta je zaradi nedorečenosti in kontradiktornosti ob podpisu versajske mirovne pogodbe (bolje rečeno premišljenega diktata) nudil poraženi strani dovolj argumentov in izgovorov, da se je pripravila na revanšo in sprožila novo vojno, ki je imela v drugem časovnem razdelku svetovne katastrofe še vse značilnosti totalne vojne, obarvane z ideološko-rasističnimi primesmi. Deli J. Piekalkiewicz za sta nedeljiva celota in manjka jima morda le še monografska obdelava obdobja med obema svetovnimaj vojnama, z različnimi vojnimi grožnjami in spopadi tako lokalnega kot širšega značaja ter s pripravami na agresivna dejanja tako nacionalno-socialistično-fašističnega kot mednarodnega komunističnega tabora ob očitni pasivnosti in nemoči zahodnih demokracij, česar pa ugledni avtor ni mogel več napisati.

Kljub vpetosti v enkratno celoto pa pričujoča knjiga vendar zasluži posebno obravnavo, in sicer tako zaradi obsežnosti snovi kot zaradi različne narave enega in drugega globalnega spopada. Obe vojni sta moderni v tehniškem pomenu, vendar prva še nadaljuje podedovane tradicije viteškega pojmovanja vojskovanja, medtem ko druga deluje vse bolj v smeri prevlade strojev in z njimi povezanega splošnega morilskega uničevanja življenj, ne le vojakov, ampak celo civilistov, tudi globoko v frontnem zaledju; tu so še dejanja neizmernih zločinov, zagrešenih nad vojnimi ujetniki, zaporniki in interniranci.

J. Piekalkiewicz se zadane zahtevne naloge loteva skrajno metodično in strogo kronološko. Razloženi so vzroki, zaradi katerih je prišlo do vojne, nato se dogodki zvrstijo tako, da so obdelane vse celine, zapletene v sovražnosti, in vsa svetovna morja. Treba je priznati, da preglednost zapletene snovi avtor doseže tako, da posamične teme opisuje povsem ločeno, čeprav se to morda potem časovno ne sklada povsem z razmerami na glavnih bojiščih. Seveda je daleč največji pomen dan prav zahodnemu in delno vzhodnemu prostoru vojnih operacij; pri tem J. Piekalkiewicz precizno razloži, zakaj se vojna na zahodu kmalu sprevrže v pozicijsko, za razliko od vzhoda, kjer ohrani gibljivo (manevrsko) naravo vse do razsula imperatorske oziroma republikanske ruske vojske, začetka oktobrske revolucije in uveljavitve določil separatnega nemško-sovjetskega mirovnega sporazuma v Brest-Litovsku. Avtor s pridom znova uveljavlja svojo preizkušeno taktiko nizanja vojnih in političnih dogajanj v resumiranih, tudi komentiranih skupkih, vmes si sledijo agencijske novice in uradna obvestila oziroma izjave najvišjih poveljstev vojskujočih se strani. Takšen način pisanja je po eni strani poučen in koristen za nepoučenega bralca, po drugi strani mikaven do te mere, da se vsakdo (strokovnjak, študent oziroma ljubitelj vojnega zgodovinarstva) zlahka približa duhu obravnavanega časa in se z njim celo poistoveti. Takšen plastičen način slikanja dogajanja, ki mu Piekalkiewicz – briljantni stilist svojega literarnega žanra – zna na poseben način nadeti pridih dramatičnosti, je koristen za razumevanje snovi, po drugi strani pa s svojo neposrednostjo (včasih celo brezobzirnostjo) pomaga delovati svarilno pred grozotami slehernih vojnih spopadov.

Monografija je izredno pregledna in polna dragocenih podatkov, ki so tem laže dosegljivi zaradi temeljitih registrov osebnih in krajevnih imen ter celo imenskega kazala ladij (vojnih). Razumljivo je, da je bilo v tako obsežnem gradivu za avtorja težko preveriti vsa dejstva in manjše nerodnosti so v besedilu vsekakor prisotne; ker o tem lahko sodimo predvsem na podlagi prevoda Špele Virant in ne na podlagi nemško napisanega izvornika, ne moremo vselej izreči prave sodbe o posamičnih zadevah. Videti je, da je daleč največ nerodnosti v vojaški terminologiji (naj se ustavimo le ob večnem nerazlikovanju med vojno in bojno ladjo; slednja je še v 2. svetovni vojni tako zaradi oborožitve kot zaradi oklepljenosti predstavljala kapitalna udarna vojna plovila, katerih premočno vlogo za izid mornariških spopadov je znala uspešno obrzdati šele aviacija), sledijo podatki iz dosedanje (nekoliko starejše) vojaško zgodovinske literature, izmed katerih se nekateri vendarle močno razlikujejo od najnovejših dognanj, objavljenih v specializiranih delih in strokovnih vojaških revijah. Vsega tega v oceni ni mogoče zajeti niti približno in tako manj seznanjenemu bralcu ostaja, da se ob študiranju takšnih monumentalnih monografij sam dokoplje do osnovnih vrednosti (žal tudi napak) in da si ob nadaljnjem specialističnem poglobljanju sam izostril kritični čut pri iskanju objektivne resnice, četudi še tako subjektivno obarvane. Ker boljše knjige trenutno pri nas ni, se moramo s takšno relativno vednostjo o veličini in tragičnosti prvega svetovnega spopada sprijazniti. Žal moramo ugotoviti, da je J. Piekalkiewicz med navedeno kapitalno literaturo gladko prezrl odlično strokovno (še bolje: znanstveno) monografijo hrvatskega vojnega zgodovinarja (za različna obdobja) Petra Tomca (cf. Petar Tomac, *Prvi svetski rat 1914–1918*. Vojna biblioteka Naši pisci, 82. knjiga, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1973), ki je kljub lapidarnosti prava zbirka preverjenih podatkov in informacij, vendar le z zemljevidi brez fotografij.

Prav tako ob prebiranju *Prve svetovne vojne* z obžalovanjem ugotavljamo, da J. Piekalkiewicz ne pozna dovolj dobro dogajanj na tistem bojišču, ki je bilo za usodo slovenskih dežel najbolj kritično, namreč na jugozahodnem (italijanskem). Krajev kot Bovec, Kobarid, Tolmin in Sv. Mihael (kota 275) preprosto ne najdemo, dogajanje je za naše predstave prikazano vse preveč skopo. Vendar se morda prav na takšen način relativizira vojno dogajanje na naših zahodnih mejah, ki smo mu morda v zadnjih domačih delih, zlasti v poosamosvojitveni evforiji, namenili kar preveč nekritičnih epitetov: najbolj krvavo bojišče prve svetovne vojne (soška fronta) *etc.* Končno J. Piekalkiewicz v uvodnih stavkih o dogodkih na italijansko-avstrijski fronti jasno zapiše, da je šlo za prvo takšno velikopotezno načrtovano operacijo pretežno gorskega vojaškega značaja v svetovni vojni (in celo v svetovni zgodovini); mi bi pristavili le še, da so prvi začeli z gorskim bojevanjem Turki, in sicer ob vdoru na ruski Kavkaz že konec leta 1914.

Pohvaliti želimo tudi izredno izvornost J. Piekalkiewicza, ki v svoji *Prvi svetovni* (in tudi *Drugi*) *vojni* pojmuje poštno znamke kot prvovrsten zgodovinski vir, saj se tako na specifičen način odražajo razmere na frontah in v zaledju. Škoda, da so znamke, in to cele serije in priložnostne izdaje, reproducirane le v črno beli tehniki. Avtor tudi ni navedel datumov edicij, ki bi jih sicer zlahka našel v katalogih evropskih in neevropskih poštnih znamk.

Ker imamo o pričujoči monografiji J. Piekalkiewicza načelno tako dobro mnenje, je seveda neprijetno zapisati in posebej izpostaviti netočnosti. Omejili smo se na besedila k slikam, saj ta najbolj padejo v oči in se navezujejo na navedbe v pripadajočih poglavjih. Velika škoda je, da založnik ni segel po barvnem slikovnem gradivu, s poplavo takšnih ali drugačnih propagandnih razglednic in lepakov, tako značilnem za vzdušje v vojskujočih se taborih med svetovno vojno.

Netočnosti in nedoslednosti navajamo tako, kot so v monografiji objavljene oziroma razpo-rejene.

Str. 61, zgornja in spodnja slika: posnetka z zahodne fronte, ki kažeta francoske kanonirje s topovi kalibra 75 mm, ne moreta biti iz leta 1914, saj vojaki nosijo čelade modela M-15 *Adrian*, jeklene, sivo modre barve. Te čelade so Francozi vpeljali leta 1915, v teku uveljavitve *de la guerre des tranchés*, italijanske enote na soškem bojišču so jih dobile (uvoženi francoski model M-15) s 15. oktobrom 1915, kot to notira v svojem vojnem dnevniku bersaljer Benito Mussolini (cf. Stefano Savino, *Il primo elmetto italiano*, Eserciti e armi 11, Supplemento di Interconair aviazione e marina No 101, Giugno 1973, 72, dve sliki).

Str. 86, slika spodaj (tudi str. 87, slika zgoraj): namesto prevajalkine iznajdbe pehotni vojaki bi bili bolj veseli, če bi pisalo preprosto pešci (ali v starem vojaškem besednjaku infanteristi).

Str. 87, slika: če je že v besedilu k fotografiji omenjena ladja *Magdeburg*, bi bilo vsekakor dobro precizirati, da gre za nemško lahko križarko *Magdeburg*, sicer v sestavi nemške baltiške flote, kar je pravilno navedeno na str. 117.

Str. 120–121: velika škoda je, da avtor ne precizira izrednega fotografskega posnetka, označenega kot del angleške flote med plovbo; v resnici gre za divizijo angleških bojnih križark razreda *Invincible* (3 enote, po 20.135 ton polnega izpodriva).

Str. 122–123, večja slika zgoraj: imamo opraviti z lepim posnetkom, z desnega boka, nemške bojne križarke SMS *Goeben* (in ne križarke), dvojnice SMS *Moltke*, ki je bila ob začetku vojne podarjena Turčiji; polni izpodriv obeh enot je znašal 25.000 ton.

Str. 130: na vsem lepem imamo opraviti, če se držimo avtorjeve navedbe (morda prevajalkine nedoslednosti), s kar dvema bivšima nemškima bojnim ladjama pod turško zastavo, z *Goeben* in *Breslau*. O bojni križarki *Goeben* smo svoje že povedali (preimenovana v *Yavuz Sultan Selim*, hudo poškodovana 20. januarja 1918 pri prodoru v Egejsko morje od mine in letalskih bomb, kasneje potopljena v bazi), pri *Breslau* moramo podčrtati, da gre za lahko križarko polnega izpodriva 4.550 ton, kar je sicer pravilno navedeno na str. 122 (preimenovana v *Midillih* je bila potopljena 20. januarja 1918 pri otoku Imbros v spopadu z Britanci).

Str. 131, spodnja slika: v zvezi s potopitvijo HMS *Aboukir*, skupaj s HMS *Hogue* in HMS *Cressy*, s strani nemške podmornice *U-9*, je dobro pravilno zapisati, da je šlo za tri zastarele oklepne križarke razreda *Cressy* (6 enot, zgrajenih v letih 1897–1898), kar za Britance, razen razumljivega hudega psihičnega pretresa, ni pomenilo bistvenega zmanjšanja premoči na morju. Oklepne križarke razreda *Cressy* so bile zelo podobne še starejšim oklepnim križarkam razreda *Powerful*, vendar so bile nekoliko manjše, oborožitev je bila identična, in sicer 9.2 in 6-palčni (23,368 in

15,24-centimetrski) topovi, medtem ko je debelina oklepa znašala 6 palcev (15,24 cm) (cf. Anthony J. Watts, *Pictorial History of the Royal Navy*. Volume two, 1880–1914. Ian Allan. London, 1971, 31, 101, slika zgoraj).

Str. 143, slika: dobro bi bilo navesti, da je HMS *Royal Oak* bojna ladja (dreadnought). Udeležila se je jutlanske bitke 1916 in modernizirana dočakala začetek 2. svetovne vojne. 14. oktobra 1939 ob 1.15 uri jo je na sidrišču v bazi Scapa Flow v drzni akciji torpedirala nemška podmornica *U-47* pod poveljstvom kapitana Güntherja Priena. – Objava modernizirane bojne ladje, ki ima značilno novo nadgradnjo poveljniškega mostu in ki ji parne turbine poganja mazut namesto premoga, pod decembrom 1914 vsekakor ni primerna.

Str. 158, slika: po avtorju gre za turška strelca, ki s strojnico obstreljujeta sovražno letalo pri Dardanelah. Dobro je vedeti, da gre za lahko strojnico modela *Lewis* (*Lewis light machine gun*) z značilnim diskastim okvirjem za 47 nabojev, izvirno zasnovano v ZDA, doma ignorirano in nato tik pred izbruhom svetovne vojne preneseno na zahtevo izumitelja v Evropo. Angleška *BSA Company* je strojnico začela izdelovati za izvoz. Ko je prišlo do vojne, so jo sprejeli v majhnem številu v britansko in belgijsko vojsko; ker se je taktično dobro obnesla, je postajala vse bolj iskana. Opremljena je bila s protiletalskim merilcem, postavljenim tik nad nasadiščem kopita. – Po mavzericah sodeč, prislonejenih na rob ognjene pozicije, gre brez dvoma za turško uporabo, primerek bi lahko prišel v roke nemških zaveznikov ob Bosporju kot vojni plen z zahodnega bojišča (znano je, da so imeli nemški vojaki zaplenjene Lewisove lahke strojnice v času prebojne operacije ob gornji Soči oktobra 1917; cf. Ian V. Hogg, *The Encyclopedia of Weaponry*. Guinness Publishing, London, 1992, 112 s., slika spodaj v sredini).

Str. 189, slika zgoraj: fotografija, ki kaže nemške kanonirje pri streljanju z lahkim poljskim topom kalibra 77 mm (model C. 96 n/A, cf. Curt Johnson, *Artillery*. Introduction by Aram Bakshian, Jr. Octopus Books Limited. London, 1975, 52 s., slika nasproti), nikakor ni mogla biti posneta leta 1915, ker so se nemške jeklene čelade M-16 pojavile v oborožitvi šele z letom 1916 oziroma z razvojem verdunske bitke (enako velja za komentar fotografije na str. 193, kjer vojaki iz strojničnega oddelka nikakor niso mogli biti fotografirani marca 1915).

Str. 230, slika: beseda je o 21-centimetrski havbici in ne možnarju, kar poleg jeklenega varovalnega štita ob cevi jasno nakazuje tudi dolgo podvozje – lafeta z dvema kolesoma, katerih platišči sta opremljeni s pravokotnimi jeklenimi ploščami, ki naj bi preprečile ugrezanje na mokrotnem zemljišču.

Str. 240, spodnja slika (znamka z vojno ladjo): nikakor ni upodobljena linijska, ampak bojna ladja (dreadnought) *Viribus Unitis*, istoimenskega razreda (3 + 1 enota, polni izpodriv 22.500 ton). Avtor je zagrešil napako na podlagi netočne navedbe v katalogu evropskih poštних znamk (cf. *Michel Briefmarken Katalog 1858. Europa*. Verlag des Schwaneberger Album, Eugen Berlin, München 5, 967, 183: 1915, 1. maj, serija 5 znamk; vrednost 20 + 3 H/eller/, modro skrilasta, *Kriegsschiff*).

Str. 248, slika: znana fotografija moštva enega izmed strelnih orožij baterije možnarjev sistema *Skoda* (kaliber 30,5 cm, model M-1911) je topografsko dobro določljiva. Posneta je bila na ognjeni poziciji (*Feuerstellung*) ob Rabeljskem jezeru, na nekdanji koroški strani prelaza Predel, cf. Ingomar Pust, *Die steinerne Front. Auf den Spuren des Gebirgskrieges in den Julischen Alpen vom Isonzo zur Piave*. Leopold Stocker Verlag. Graz-Stuttgart, 1980, 64 s., zgornja slika: *in der Nähe des Friedhofes, an der Strasse zum Predil*. Nekateri prizorišče, kljub značilni alpski vegetaciji, postavljajo na Panovec pri Gorici, cf. Vladimir Gradnik, *Krvavo Posočje*. Založništvo tržaškega tiska, Založba Lipa. Trst-Koper, 1977, 56, s sliko.

Str. 260, slika: fotografija, posneta 28. junija 1919 v Scapa Flow, ne kaže potaplajočega se nemškega rušilca, ampak bojno ladjo iz sestave Hochseeflotte, ki je bila tako kot ostale nemške vojne ladje internirana v britanskem oporišču z zmanjšano nemško posadko. Ta odlična ladja se je potopila zato, ker je Nemci, kot tudi ostalega ladjevja, niso hoteli izročiti Britancem v skladu z določili versailske mirovne pogodbe, ki je začela veljati prav ta dan. Ladja na fotografiji pripada razredu *Bayern*, s polnim izpodrivom 31.700 ton in glavno oborožitvijo 8 x 381 mm. Dne 1. avgusta 1914 sta bili obe enoti bojnih ladij razreda *Bayern* še v gradnji, 31. maja 1916 sta sodelovali v jutlanski bitki (cf. *Naval Warfare. An Illustrated History*. Edited by Richard Humble. With a Foreword by Peter Kemp. Orbis Publishing. London, 1983, 184, slika).

Str. 348, slika: prikazana je standardna Kruppova težka poljska havbica (*Feldhaubitze*), model M-1902, kalibra 155 mm (cf. C. Johnson, *o.c.*, 53, slika zgoraj). Malo verjetno je, da bi fotografija nastala januarja 1916, in sicer tako zaradi takrat še neuporabljenih čelad M-16 kot zaradi lahkih uniform; posnetek verjetneje izvira iz poznega poletja ali iz jeseni 1916, vsekakor iz časa razpletanja verdunske bitke.

Str. 377, slika: zimski posnetek nemških kanonirjev s starejšim Kruppovim modelom 12-centimeterskega topa nikakor ni mogel nastati maja 1916; zaradi značilnih pruskih pikač na glavah soldatov je verjetneje, da gre za prizor z vzhodne fronte v zimi 1914/1915, ki je bila takrat vseskozi zelo aktivna zaradi nemške protiofenzive proti ruskim armadam na Poljskem.

Str. 399, leva slika: vidimo nemške kanonirje ob minometalcu; če gre za soško bojišče, je fotograf posnel prizor v teku prebojne operacije ob gornji Soči oktobra 1917. Slika desno: za ta posnetek padlih italijanskih vojakov v strelskem jarku se navadno navaja, da je nastal 29. junija 1916 po avstrijskem plinskem napadu na Dobrdoški planoti, in sicer na koti 197 v bližini glavnega vrha Sv. Mihaela (kota 275).

Str. 407, slika desno spodaj: HMS *Queen Mary*, ena od žrtev jutlandske bitke, je sicer pravilno označena kot bojna križarka, vendar je dobro pripomniti, da gre za bojno enoto razreda *Lion*, s polnim izpodrivom 29.680 ton. Gradnja treh enot tega razreda je bila ukazana leta 1910 v skladu s programom rasti *Royal Navy* (cf. A.J. Watts, *o.c.*, 50; Boris Švel, *Washingtonski sporazum o omejitvenju pomorskega naoružanja 1922*, I. dio, Hrvatski vojni VII/30, prosinac 1997, 74–81, s slikami).

Str. 499, slika spodaj levo: gre za enega izmed posnetkov znanega dokumentiranja avstrijskega vojnega plena v eksploataciji dosežkov bovško-tolminske prebojne operacije, globoko v italijanskem zaledju pri Vidmu (Udinu/Udinah), v začetku novembra 1917. Italijanski možnar je pritrjen na veliko jekleno štirikolesno lafeto, prirejeno za motorno vleko in premikanje po mokrotnih tleh (cf. C. Johnson, *o.c.*, 61, slika zgoraj).

Str. 561, slika spodaj desno: za posnetek britanskega vojaka, opremljenega z jekleno čelado skledastega modela in vsega v siju ognjemeta svetilnih in svetlečih izstrelkov, navadno velja, da je bil narejen na zahodnem bojišču, vsekakor na tistem delu fronte, ki ga je držala BEF – *British Expeditionary Force*, v Flandriji ali na Sommi (cf. A.J.P. Taylor, *The First World War. An Illustrated History*. Penguin Books Ltd. Harmondsworth, Middlesex, England 1985, slika ob notranjem naslovu, 135, (Pl.) 100: izvirnik hrani *The Radio Times Hulton Picture Library*).

Z navajanjem podrobnosti smo hoteli obogatiti nekatere vednosti v zvezi s 1. svetovno vojno. Vzpodbudo nam je dala prav odlična monografija J. Piekalkiewiczza. Slikovno gradivo se kaj hitro izkaže za dragocen dodatni vir informacij, vendar neupoštevane le-teh lahko pripelje do pomot.

Davorin Vuga

Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*. Beograd : Institut za noviju istoriju, 1994. 327 strani.

V zgodovino pisju se je analitično proučevanje oboroženih sil na prostorih nekdanje Jugoslavije nanašalo predvsem na obdobje vojn ali neposrednih vojnih priprav (P. Tomac, V. Terzić). Položaj armade v miru so zgodovinarji obravnavali samo v kontekstu širših, najpogosteje političnih dogajanj. Raziskovanje vojske kot družbene inštitucije, ki v miru vpliva na gibanje in dogajanje v družbenem življenju, hkrati pa je od njih tudi odvisna, je malo več kot pred enim desetletjem začel Mile Bjelajac, višji znanstveni sodelavec v *Institutu za noviju istoriju Srbije*. Še kot mlad asistent je objavil svoja prva dela o fenomenu vojske: monografijo *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921* (Beograd, 1988) in vrsto prispevkov v znanstveni periodiki in tisku.

S svojo drugo monografijo je avtor potrdil, da je odličen poznavalec te problematike. Temelj knjige tvori doktorska disertacija, ki jo je zagovarjal 1992 na Filozofski fakulteti v Beogradu z naslovom *Vojska Kraljevine Jugoslavije 1929–1935*. Delo je napisano na podlagi obsežnega, zlasti arhivskega in v manjši meri objavljenega gradiva (avtor je opravil raziskave v sedmih arhivih v ZR

Jugoslaviji in tujini) ter ustrezne literature. Že hiter pogled na znanstveni aparat nam da vedeti, da je največ uporabljal fonde *Vojnoistorijskeg arhiva* v Beogradu. Po obsegu so na drugem mestu viri, ki se nahajajo v fondih francoskega *Arhiva kopenske vojske* in *Diplomatskega arhiva* v Parizu, ker je v raziskovanem obdobju »Francija bila zaveznik, pred katerim se ni tako rekoč prav nič skrivalo, kar je omogočilo njenim predstavnikom, da so lahko pošiljali v svojo metropolo obilico točnih podatkov s svojimi spremnimi komentarji.« Ustrezno gradivo je v manjšem obsegu našel tudi v *Arhivu Jugoslavije*, *Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti*, *Arhivu Srbije* v Beogradu in *Arhivu Hrvatske* v Zagrebu.

Med najbolj pomembnimi objavljenimi viri, ki jih je uporabljal, so: Stenografske beleške skupštine Kraljevine SHS 1923–1928 in Kraljevine Jugoslavije 1932–1935; Zakon o ustrojstvu vojske i mornarice, Beograd 1923; Vojno-kazneni zakon Kraljevine SHS iz 1928 in Kraljevine Jugoslavije iz 1930; Budžet državnih rashoda i prihoda Kraljevine SHS (Jugoslavije) za 1928/29 in 1934/35 (Sarajevo 1935); Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji* (knj. I–II, Zagreb 1986). Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva je moral avtor uporabljati tudi memoarske spise pomembnih osebnosti vojaškega in političnega življenja Kraljevine Jugoslavije: S. Pribičevića, I. Meštrovića, M. Stojadinovića, D. Smiljanića, J. Horvata, P. Draškića, B. Ilića.

Časnike je lahko uporabljal kot uporaben vir za obdobje do 1928, za čas liberalnega novinarstva, za obdobje od 1932 do 1935 pa je lahko na njihovi podlagi, zaradi pomanjkanja virov, izpeljal samo faktografsko rekonstrukcijo nekega dogodka.

Pri izboru domače literature prevladujejo dela, ki imajo splošni značaj in so lahko avtorju koristila samo za postavitve splošnega okvira osrednjega predmeta raziskovanja. Veliko število del tujih avtorjev, med katerimi je največ francoskih, poleg njih pa še britanskih, ameriških in celo poljskih, je Bjelajac uporabljal kot vir za specifične podatke in za metodološke rešitve, pri čemer so služila kot konceptijski vzorec.

Knjiga je zasnovana tematsko, z jasno definiranimi lastnostmi posameznih obdobj. V štirih poglavjih je izoblikoval sedem relevantnih znanstvenih vprašanj, ki bolj ali manj tvorijo tematsko celoto. Področje avtorjevega interesa se ne omejuje samo na analizo učinkovitosti, vojne doktrine in razvoja oboroženih sil Kraljevine SHS/Jugoslavije. Ne da bi zmanjšal njeno temeljno nalogo – obrambo državne neodvisnosti in celovitosti, je prikazal odvisnost vojske od notranjepolitičnega in mednarodnega dogajanja.

V prvem poglavju (str. 15–83), ki se kronološko in tematsko loči od ostalih treh, so izpostavljeni ekonomski in politični pogoji v državi v času vzpostavitve tehničnih in kadrovskih temeljev Vojske Kraljevine Jugoslavije. Z odpiranjem nekaterih pomembnih vprašanj: politika oboroževanja, razvoj infrastrukture, projektiranje vojaške industrije, sodelovanje z zavezniki, šolanje oficirskega kadra, brez katerih ne moremo razumeti položaja in razvoja oboroženih sil v celotnem medvojnem obdobju, nas to poglavje uvaja v središnji predmet raziskovanja.

Na začetku dela (str. 15–23) je predstavljena zakonodajna dejavnost, ki je Vojski Kraljevine SHS dala nepogrešljive zakonske temelje. Po ustavnem konstituiranju države in umirjanju političnih dogajanj 1922 je Narodna skupščina julija 1923 po hitrem postopku sprejela Zakon o ustrojstvu Vojske i Mornarice. Zaradi ekonomskih, materialnih in kulturnih dejavnikov (nizek nivo izobrazbe v državi in visoke stopnje nepismenosti), ki so zakonodajalcem vsiljevali okvire njihovega dela, je sprejeti zakon postal ovira pričakovani modernizaciji oboroženih sil, ker je pomenil le majhno modifikacijo zakona o ustrojstvu Vojske Kraljevine Srbije iz 1904. Do 1928 so zakon spremenili in dopolnili z 88 uredbami.

Medtem ko se je vojaška zakonodaja oblikovala počasi, je 1923 z ustanovitvijo Sveta za državno obrambo, medministrskega telesa, ki je imelo nalogo »predlagati politiko razvoja gospodarstva, ki bo usklajeno s potrebami obrambe«, bilo armadi omogočeno, da z gospodarstvom neposredno uresničuje sodelovanje pri razvoju vojaške industrije.

Izkušnje iz prve svetovne vojne, ki se je pokazala kot totalna, so opozorile na potrebo po vedno večji uporabi tehničnih sredstev in milijonskih vojaških efektiv v vojnih operacijah. Pri oblikovanju vojnih doktrin in razvoju oboroženih sil je med obema svetovnima vojnama prevladovalo prepričanje, da se bo bodoči vojni spopad izvajal v neprimerno večjih razsežnostih. Predvidevali so, da bo končni izid vojne odvisen predvsem od gospodarske moči države, zlasti od industrijske proizvodnje. Zato je bilo eno prvih vprašanj, s katerimi se je ukvarjal Svet, kako oskrbeti državo z

zadostnimi količinami železa in jekla ter z najpomembnejšimi kovinami za vojaško industrijo. Že septembra 1923 je Svet, po šestmesečnih pripravah, predlagal najbolj optimalno rešitev za proizvodnjo železa in jekla. Center proizvodnje teh kovin bi moral biti v Varešu in Ljubiji, predelave pa v Zenici.

Trdna usmeritev vojaških krogov, da se ustvarijo pogoji za postavitev domače vojaške industrije, ni dala nobenih oprijemljivih rezultatov do 1928. Jugoslovanska država je imela preslabe finančne možnosti, da bi znotraj proračunskih sredstev zadovoljila te potrebe.

Menim, da bi lahko avtor, ki je svoje raziskovanje objavil predvsem na številčnih kazalcih, navedel več podatkov o realnih ekonomskih možnostih države – absolutni znesek in proporcionalno razmerje bruto nacionalnega dohodka, državnega proračuna in vojaških stroškov, ki bi nam ustvarili popolnejšo predstavo glede pogojev za oblikovanje vojaške industrije v državi.

Bjelajac se ni izognil niti političnemu ozadju vprašanja modernizacije armade. Potem ko je Narodna skupščina 1922 odobrila visoko posojilo za nakup 500.000 modernih pušk, medtem pa se je mednarodna politična situacija začela popravljati, je finančni minister Milan Stojadinović predlagal, da se ne hiti s tako visokim finančnim stroškom, ker je državo zajela ekonomska kriza. Končno so sklenili nakup s 50.000 puškami (str. 25–26).

V drugem in hkrati tudi najbolj obsežnem poglavju (str. 81–189), ki prav tako kot naslednji dve zajema časovno obdobje od 1929 do 1935, je obdelal tri vprašanja: razvoj formacije, program oboroževanja in kadri Vojske Kraljevine Jugoslavije.

Bjelajac spremlja razvoj formacije po zvrsteh vojske (kopenska vojska, letalstvo in mornarica), znotraj zvrsti pa po rodovih. Tega vprašanja ni obravnaval samo s stališča vojaške doktrine, ampak tudi ekonomske moči države ter vpliva posameznih generalov in kralja. Z analizo številčnosti, opremljenosti in mobilnosti osnovnih vojaških enot je avtor sklepal, da kopenska vojska, kot najpomembnejša zvrst Vojske Kraljevine Jugoslavije, ni spremljala sodobnih tokov glede zmanjšanja formacije in posodabljanja bojne taktike. Jugoslovanska pehotna divizija polne sestave je štela 40.000 ljudi in na pohodu se je razporedila na 32 kilometrov dolgi črti (v istem obdobju je imela francoska divizija 36 strelskih čet, romunska 27–48, jugoslovanska pa 86, str. 82). Tako velika enota je v pogojih skromno razvitih komunikacij potrebovala za mobilizacijo in koncentracijo 30 dni. Poleg materialnih in kadrovskih težav so zmanjšanje formacij onemogočala tudi konservativna razumevanja starih generalov. Pomanjkanje opreme in oborožitve je tudi povzročilo potrebo po veliki formaciji, saj »je morala masa nadomestiti tehniko«. Oblikovanje majhnega števila divizij je pogojevalo pomanjkanje generalštabnih oficirjev in specialistov tehničnih služb. Zastarela razumevanja taktike osnovnih enot, ki niso upoštevala nove moči artilerijskega in avtomatskega ognja, uporabe oklepnih in letalskih sredstev ter modernih sistemov za zveze, so prispevala k ohranitvi zastarele formacije.

Glede odnosa do jugoslovanstva je avtor potrdil vlogo vojske kot kohezivne sile v multinacionalni skupnosti, ki je bila nagnjena k politični in nacionalni partikularizaciji. Aktivni oficirski zbor, ne glede na nacionalno pripadnost, razen posameznih primerov ni kazal simptomov nacionalnega razdvajanja. Tu se je vojaška organizacija razlikovala od politične prakse. Moralna podlaga pri utrjevanju skupnosti je moralo biti jugoslovanstvo. To se je zlasti krepilo pri mlajših generacijah, ki so se že šolale na jugoslovanskih vojaških šolah.

V tretjem poglavju (str. 191–240) je avtor preko človeških virov, usposobljenosti in mobilizacijske pripravljenosti vojske obravnaval obrambne sposobnosti države.

V jugoslovanskem Generalštabu je bila izdelava vojnih načrtov obravnavana s strateškega, političnega in ekonomskega stališča. Vojni načrt z Italijo, ki je predvideval preventivno zasedbo severne in srednje Albanije, je bil z vojaškega stališča upravičen, vendar s političnega ranljiv, ker bi izzval mednarodno krizo.

Znotraj vojaškega sodelovanja z Malo antanto so izdelali načrta za vojno proti Madžarski in Bolgariji. Načrta sta predvidela, da se najprej izpelje vdor in nevtralizacija Bolgarije z zasedbo Sofije, nato pa se še sproži skupna zavezniška akcija proti Madžarski in da se na koncu vse razpoložljive sile koncentrirajo proti Italiji.

Jugoslovanski vojaški vrh, z njim tudi vrhovni poveljnik – kralj, je ves čas trepetal pred morebitnim in tako rekoč zanesljivim italijanskim napadom. Ta strah je bil upravičen, saj je celotno italijansko strateško načrtovanje med 1918 in 1940 bilo naravnano na uničenje Jugoslavije, pri

čemer bi ji pomagali Madžarska in Albanija. V jugoslovanske vojaške in politične kroge je veliko vznemirjenja vneslo spoznanje, da se Francija kot najmočnejši zaveznik vedno bolj zavzema za mir, ker se ni čutila sposobne, da bi lahko popolnoma branila Jugoslavijo. Še posebej je položaj postal dramatičen, ko je Italija junija 1934 uprizorila demonstracijo sile s floto pred Dračem, da bi izvedla pritisk na Albanijo, na severu države – na meji z Jugoslavijo – pa je istočasno koncentrirala 1.500.000 ljudi.

Odnosi med Kraljevinama Jugoslavije in Bolgarije so bili v celotnem medvojnem obdobju napeti in slabi, ob kratkotrajnih obdobjih izboljšanja in pomiritve. Vzroke za napetost v medsebojnih odnosih lahko iščemo v pogostih atentatih in terorističnih akcijah makedonskih revolucionarjev v Jugoslaviji, ki jih je podpirala Bolgarija. Sredi 1930 je Generalštab začel z načrtovanjem preventivne akcije proti Pirinski Makedoniji. Z analizo številčnosti in sestave enot ter taktike za predvideno operacijo nam Bjelajac prikaže načrte vojne akcije.

V zadnjem poglavju (str. 241–282) je avtor kritično ocenil vlogo in položaj vojske v jugoslovanski državi. Toda, na eno vprašanje in sicer, kakšna je bila vloga vojske v udaru 6. januarja 1929, je dal samo delni odgovor. Po njegovem prepričanju je bilo stališče vojske opredeljeno z njeno najpomembnejšo nalogo – obrambo države in z nalogo, da je v primeru večjih notranjih nemirov zadnja zaščitnica miru in življenja vsakega državljana.

Avtor je poskusil argumentirano razbiti ideološke predsodke o privilegiranosti starešinskega kadra, ki so desetletja prevladovali v jugoslovanskem zgodovinopisju. Po avtorjevem prepričanju, »je eden glavnih dokazov, da je bil oficirski zbor trden steber kraljevega režima in zvest osebnosti vrhovnega poveljnika, neproblematično vsiljevanje materialnih in finančnih omejitev, ki so ga prizadele v letih krize. S tem je odpadla možna trditev, da je oficirski zbor predstavljal v režimu privilegirani sloj« (str. 249). Tudi iz drugih dejstev lahko sklepamo, da večina oficirskega zbora ni bila prav z ničimer privilegirana glede na podobne kategorije prebivalstva. Podaljšani delavnik oficirjev so razumeli kot pomembno dolžnost in posebno odgovornost. V času ekonomske krize 1932 so oficirjem zmanjšali plače za 20 %. Ob edinem živem vojvodi, je imelo pravico do uporabe avtomobila v cilju reprezentance samo še devet visokih oficirjev.

Bjelajac oporeka tudi mnenjem, ki so bila lansirana v politični praksi o »okupaciji« posameznih krajev na podlagi mirnodobne razporeditve vojske. Po temeljiti rekonstrukciji razporeditve mirnodobnih garnizij, vzrokov, ki so določali njihovo velikost, in višine stroškov intendantskih potreb, lahko sklepamo, da ni bilo namena, da bi se skozi to obliko dalo nekemu narodu ekonomske privilegije.

Avtor je v prilogah (str. 297–312) objavil sedem izbranih dokumentov o formaciji jugoslovanske vojske, seznam predmetov in profesorjev Višje šole vojaške akademije, seznam upokojenih generalov v letu 1929, seznam imen enot in ustanov, rodov in zvrsti jugoslovanske vojske. Objavljeno je veliko število fotografij, med katerimi so mnoge javnosti predstavljene prvič.

Ta knjiga nam potrjuje, da je jugoslovanska vojska v mirnodobnem, a hkrati politično nestabilnem obdobju, dobila svojega zgodovinarja. Upamo, da ga bo dobila tudi na naših prostorih. O tem pomembnem družbenem segmentu bo Mile Bjelajac s svojo tretjo monografijo kronološko zaokrožil celoto.

Zvezdan Marković

Družba sv. Mohorja, Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995). Celje, Celovec, Gorica 1996, 195 strani.

Takle prikaz bi z veseljem napisal rajni Miloš Rybář, izvrsten poznavalec zgodovine Mohorjevih družb. Ker ga žal ni več med nami, bom to opravil jaz.

Po daljšem dogovarjanju so Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva družba naposled izdale skupno zgodovino. Ta sega od nastanka izhodiščne družbe (društva) v Celovcu leta 1851 (pri čemer je leto ustanovitve stvar interpretacije), do njene selitve v nemirnem času po prvi svetovni vojni leta 1919 na Prevalje, oddvojitve od Celovške oz. ustanovitve Celjske Mohorjeve družbe s preselitvijo v Celje in njeno delovanje do 1995, delovanje oz. bolj juridični obstoj in z razmerami pogojeno

okrnjeno delovanje Celovške Mohorjeve družbe med obema vojnoma ter njeno oživitev po drugi svetovni vojni, ter naposled pravo ustanovitev Goriške Mohorjeve družbe.

Kot je pri raznih društvih in družbah, ki so se razvile iz ene matice, v navadi, tudi med Celovško in Celjsko Mohorjevo družbo ni soglasja o tem, katera je upravičena in prava naslednica prvotne Mohorjeve družbe. Ker je obravnavano delo nastalo po naročilu vseh treh upravnih odborov družb in so besedila uskladila in sprejela njihova vodstva, smemo domnevati, da predstavljajo najmanjši skupni imenovalec, na katerega sta se zlasti prvi dve sporazumeli. Delo torej ni približno dokončna zgodovina vseh treh obravnavanih družb za omenjeno obdobje, zlasti ker ne temelji na izvirnem arhivskem gradivu (na kar opozarjajo pisci sami), ki vsaj za Celjsko v celoti še ni dostopno, temveč na že objavljenih partikularnih zgodovinskih in drugih prispevkih. Rekli bi lahko, da je dragocen oris zgodovine vseh treh Mohorjevih družb, njihova prava znanstvena zgodovina pa ostaja še deziderat.

Spremno besedo je napisal protektor Celjske Mohorjeve družbe mariborski rezidencialni škof msgr.dr. Franc Kramberger, sledijo pa uvodne besede predsednikov Celovške rektorja Jožeta Kopeiniga, Celjske p. Hieronima Žvegliča in Goriške Mohorjeve družbe prelata dr. Oskarja Simčiča. Sledi znamenita bilčovska izjava vseh treh Mohorjevih družb z dne 8. julija 1892 (str. 12), s katero te poudarjajo enotne cilje in se zavazujejo k sodelovanju.

Zgodovino Celovške Mohorjeve družbe z naslovom Družba sv. Mohorja – vseslovenska versko-kulturna ustanova je napisal dvorni svetnik prof.dr. Valentin Inzko, Celjske z naslovom Mohorjeva družba od 1919 do 1995 profesor Teološke fakultete v Ljubljani dr. Marjan Smolik, Goriške pa znanstveni svetnik ZRC SAZU v Ljubljani dr. Branko Marušič.

V prispevku dr. Inzka (str. 13–60) so obdelane idejne priprave za ustanovitev Mohorjeve (najprej 1851 kot društvo sv. Mohorja, 1860 pa Družba sv. Mohorja) s Slomškovim neuspešnim poskusom za ustanovitev slovenske ljudske založbe leta 1835. Seveda ne more manjkati znameniti obisk celovškega mestnega kaplana Andreja Einspielerja in spirituala v celovškem bogoslovju Franja Zorčiča pri škofu Antonu Martinu Slomšku v Šentandražu v Labotski dolini 19. aprila 1851 in sprehod po vrtu škofijskega dvorca. Tam ju je Slomšek spodbudil za ustanovitev društva, ki naj med Slovenci širi dobre slovenske buke. Obljubil je pomoč z besedo in dejanjem, s peresom in denarjem. In tako je društvo 1852 izdalo prve knjige. Ime sv. Mohorja so prevzeli v prepričanju, da je ta svetnik oznanjal vero v deželah, kjer so zdaj naseljeni Slovenci. Ker pa to društvo ni dobro uspevalo, so ga leta 1860 preoblikovali v cerkveno bratovščino. S tem je bilo odtegnjeno vplivu državne policije. Papež Pij IX. je družbi kot bratovščini podelil odpustke.

Pregledno je opisano delo Mohorjeve družbe kot vzgojiteljice in usmerjevalke naroda, omenjeni so zanj zaslужni možje in razpad Avstro-Ogrske. Z njim so se razmere za Celovško Mohorjevo družbo tako poslabšale, da ni mogla več obstati v mestu ustanovitve in je tam 31. julija prenehala delovati ter se je »začasno« preselila na Prevalje. Precej izčrpno je opisano delovanje te družbe med letoma 1919 in 1945, ki pa je bilo mogoče v bistvu le v razdeljevanju knjig, ki jih je tiskala Celjska Mohorjeva družba (s posebnim koledarjem za koroške Slovence), v upravljanju premoženja družbe, ki je ostalo v Celovcu in v obstoju samem, kot zadnjem ostanku slovenskih organizacij na Koroškem. Odločitev za selitev Mohorjeve družbe na Prevalje razlaga pisec v luči Božje previdnosti in jo vrednoti pozitivno.

Sorazmerno izčrpno je poglavje Celovška Mohorjeva po letu 1945 – obnova in področja dela. Podrobnejši opis tega dela, ki obsega založništvo, tiskarstvo, šolstvo in gospodarstvo presega namen tega zapisa, poudariti pa velja, da se je Celovška Mohorjeva družba v teh petdesetih letih po širini in tehtnosti svojega delovanja razvila v skoraj gotovo najpomembnejšo slovensko (narodnoobrambno) organizacijo na Koroškem. Ker Celovška Mohorjeva družba seveda ni mogla zatajiti svojih verskih in narodnih korenin, je bila prvih nekaj let po 1945 pod hudim pritiskom političnih sil iz matične domovine, pri čemer je sodelovala tudi Osvobodilna fronta za Slovensko Koroško. Na zunaj je šlo predvsem za premoženje družbe v Celovcu, ki je po mnenju Celjske Mohorjeve družbe pripadalo njej, v resnici pa je šlo predvsem za politični vpliv na koroške Slovence.

V prispevku dr. Smolika (str. 61–92), ki je manj razčlenjen, so obdelani trije sklopi. Mohorjeva družba 1919–1941, nato družba v vojnih letih 1941–1945 in družba skozi petdeset let, v letih 1945–1995. Čeprav je selitev na Prevalje bila zamišljena kot začasna, se je po plebiscitu pokazalo,

da vrnitev v Celovec ni mogoča in se je postopoma začela oblikovati nova družba v Sloveniji. Zaradi oddaljenosti Prevalj od slovenskih kulturnih središč so 1926 sklenili, da preselijo upravo in tiskarno v Celje, čemur se je tamkajšnja liberalna mestna uprava močno upirala. Tudi jugoslovanska zakonodaja slovenski kulturni dejavnosti ni bila naklonjena. Zato so družbo kot cerkveno bratovščino ločili od tiskarne in knjigarne, ki so jo registrirali kot zadrugo in je 1927 dobila koncesijo za tiskarsko in knjigarniško obrt. Mohorjeva je kupila veliko hišo na Prešernovi ulici v Celju, na obsežnem dvorišču pa so postavili stavbo za knjigarno in knjigoveznicu. Mohorjeva tiskarna se je do leta 1941 razvila v izvrsten tiskarniški obrat, ki je zmožal tiskati tudi najzahtevnejša besedila. Bolj selektivno je opisana izdajateljska dejavnost, ki se je poleg že uveljavljenega knjižnega programa razširila tudi na znanstvene knjige, zlasti pravne in teološke. Poudarjeno je izredno pomembno delo Franca Saleškega Finžgarja kot urednika od 1922 do časa po 2. svetovni vojni. V prvih letih po 1. svetovni vojni je Mohorjeva družba s Prevalj oskrbovala s svojimi knjigami ves slovenski narodnostni prostor in izseljenstvo.

Z okupacijo aprila 1941 je seveda prenehalo delo Celjske Mohorjeve družbe, kot tudi vseh drugih slovenskih organizacij v nemškem okupacijskem območju. Nemci so tiskarno prevzeli za tiskanje Cillier Zeitung. Zalogo mohorskih knjig so odpeljali v papirnico Radeče. Da delo Mohorjeve družbe ne bi zamrlo, so v Ljubljani ustanovili nov odbor pod vodstvom duhovnika lavantinske škofije prof.dr. Franca Ksaverja Lukmana. Ta odbor je poskrbel, da so vsako vojno leto izšle Mohorjev koledar in Slovenske večernice, pa tudi nekaj drugih knjig, vendar le za Ljubljansko pokrajino.

Pri opisu delovanja Celjske Mohorjeve družbe po letu 1945 smo lahko bolj kratki. Imela je isto usodo kot vse druge cerkvene in z režimom neusklajene ustanove. Da je sploh mogla obnoviti svoje delovanje, je zlasti zasluga urednika F.S. Finžgarja, Prežihovega Voranca in Stanka Cajnkarja. Seveda je bilo vse založniško delo pod strogo cenzuro. Te težave so opisane v knjigi Aleša Gabriča Socialistična kulturna revolucija (str. 77–87). Vendar je Mohorjeva že 1954 dosegla zavidljivo število 75.000 izvodov redne zbirke.

Opisane so razne organizacijske spremembe pod oblastnim vplivom, katerih namen je bil v bistvu otežiti delo in zmanjšati uspešnost družbe. Ker družba ni dobila nazaj od Nemcev zaplenjenih odličnih poslovnih prostorov, se je morala veliko let stiskati v starinski stavbi na Zidanškovi (Gospodski) ulici, v prostorih, baje nekoč konjskih hlevih, ki jih je bilo treba osvetljevati podnevi in ponoči. Leta 1988 je družba kupila približno ustrezno hišo v sedanji Razlagovi ulici. Vodilni sodelavci, zlasti tajniki, so bili pod hudim pritiskom, zato so se hitro menjavali, družba pa je doživljala hišne preiskave in odvzem arhiva. Kljub temu pa se je Mohorjeva družba do zdaj razvila v profesionalno založbo, ki na leto izda okoli 90 knjig, število naročnikov redne zbirke pa se vztrajno zmanjšuje.

Sestavek dr. B. Marušiča (str. 93–118) predstavlja nujnost ustanovitve samostojne Goriške Mohorjeve družbe za kraje, ki so po 1918 prešli pod italijansko državo, po zgledu Celovške Mohorjeve družbe kot cerkvene bratovščine goriške nadškofije, kar se je zgodilo leta 1923. Družbo so podprli goriški nadškof F.B. Sedej, tržaški škof A. Fogar, krški škof J. Srebrnič, ljubljanski škof A.B. Jeglič in lavantinski škof A. Karlin. Papež Pij XI. ji je naklonil običajne odpustke. 1924 je družba imela že 12.000 članov. Precej podrobno so opisane težave, ki jih je morala prenesti, in založniški dosežki te najmanjše slovenske Mohorjeve družbe. Vsekakor pa moramo omeniti njen vrhunski dosežek – izdajo Primorskega slovenskega biografskega leksikona. Kriza, ki je sredi devetdesetih let zajela slovenski tisk in založništvo med Slovenci v Italiji, nalaga Goriški Mohorjevi družbi še večje naloge, kot jih je izpolnjevala ves čas svojega obstoja.

Po sklepnih besedah avtorjev, kjer prikazujejo način njihovega dela pri tej publikaciji, sledi bibliografija izdaj Mohorjeve družbe (Mohorjevih družb) Celovec-Prevalje-Celje-Ljubljana-Gorica, imensko kazalo avtorjev in kazalo naslovov publikacij.

Jože Maček

O nevzvišenem v gledališču, uredili Alenka Bogovič in Barbara Pušič. Ljubljana : KUD France Prešeren, Center za teatrologijo in filmologijo AGRFT, 1997. 131 strani.

Kot zremo iz uvodne besede urednice Barbare Pusić, je zbornik predavanj, ki so po zasnovi Alenke Bogovič potekala v okviru predavateljskih ciklusov Vesele znanosti v KUD France Prešeren v Ljubljani, namenjen pretresu vprašanj oblikovanja materialnih, družbenih in kulturnih temeljev gledališke kulture na Slovenskem. Po Pusićeви proučujejo zgodovinarji gledališče večinoma predvsem kot umetnostni pojav in manj kot ustanovo, vpeto v konkretne gospodarske, politične in družbene okvire. Prav osvetlitev teh problemov naj bi bil namen zbornika, v katerem sodelujejo profesor za gledališko zgodovino na AGRFT Darko Marin, arhivist Dragan Matić, svetovalka v gledališkem muzeju Francka Slivnik, asistentka na oddelku za dramaturgijo AGRFT Barbara Pusić ter dramaturg in kritik Blaž Lukan.

D. Marin in D. Matić pripisujeta nemajhen del krivde za negotovo in počasno uveljavljanje slovenskega gledališča pred prvo svetovno vojno konservativnemu, od konca 19. stoletja klerikalnemu taboru slovenske politike. Marin v tej zvezi opozarja na L. Kordeševa (zgodovinsko prva) prizadevanja za ustanovitev slovenskega poklicnega gledališča v Ljubljani v letih 1848–50. Kordeševo delo naj bi obrodilo pomembne sadove, saj naj bi njegove pobude vplivale na slovensko gledališko kulturo še v 70-letih 19. stoletja, konkretnije rezultate že prej pa naj bi onemogočili zlasti Bleiweis in somišljeniki v Slovenskem društvu, ki niso razumeli, da je za uveljavitev gledališča nujno potrebna profesionalizacija in so v njem v prvi vrsti videli sredstvo za »lastno promocijo«. Po D. Maticu, ki slikovito popisuje katoliško nasprotovanje liberalnim zamislim o slovenskem deželnem »gledišu« na Kranjskem pred prvo svetovno vojno (gonji se je vehementno pridružil J.E. Krek), je bil »politični pomen gledališča« tudi v slovenskih katoliško-liberalnih sporih na prelomu stoletja »nenavadno velik«. Kranjska katoliška oblast naj bi bila v letih pred izbruhom vojne – ob številnih drugih težavah, s katerimi so se spopadali organizatorji tedanjega gledališča – njegov glavni grobar. »Hiša, kjer naj bi uprizarjali slovenske predstave, je bila (zaradi nenehnih katoliško-liberalnih sporov) prazna,« ugotavlja Matic, »Slovenci pa so (naveličani strankarskih preprirov) pridno polnili nemško gledališče in se med seboj na smrt sovražili.«

V drugem delu knjige opozarjajo F. Slivnik, B. Pušič in B. Lukan, kako velik pomen so imela za oblikovanje in uveljavitev slovenskega gledališča prostorska, kadrovsko-igralska in povsem praktična vprašanja gledališkega reda in discipline. F. Slivnikova podrobno predstavlja različna gledališka poslopja ter odre na Kranjskem in ugotavlja, da je tudi slovenski oder, čeprav v tesni povezavi z nemškim, šele potem, ko je konec 19. stoletja pogorelo stanovsko gledališče, dobil prostore, ki so mu omogočali ambicioznejši razvoj. B. Pušičeva zelo zanimivo prikazuje izvor in oblikovanje zgodnjih slovenskih poklicnih igralcev, ki so – kot drugod – prihajali iz nižjih meščanskih slojev. B. Lukan pa se ukvarja z gledališko in igralsko disciplino, pri čemer njeno postopno uveljavljanje predstavlja s prikazom izobraževanja igralcev in oblikovanja gledaliških (disciplinskih) redov.

Publikacija KUD France Prešeren in Centra za teatrologijo in filmologijo pri AGRFT o »nevzvišenem ozadju« zgodovine slovenske gledališke kulture prinaša zanimivo gradivo, ki ne opozarja le na izjemno mesto gledališča v procesu slovenskega narodnokulturnega oblikovanja, temveč tudi na vrsto še neraziskanih vprašanj naše kulturne zgodovine. Nekatera med njimi našteva B. Pušič. Tako vprašanje o gledališkem občinstvu, o pretekli recepciji gledališča v slovenski družbi sploh in mestu gledališča med zabavnimi in družbenimi prireditvami. Dejstvo, da so se posamezniki pomena gledališča za rast slovenske narodne osveščenosti in kulture zavedali, pač še ne pomeni, da je gledališče – v času, ki ga obravnava zbornik – tudi že v celoti izpolnjevalo to funkcijo. Prav opisani prispevki namreč razkrivajo, s kakšno težavo se je v slovenski kulturni tvornosti 19. in prvih desetletij 20. stoletja uveljavljal profesionalizem v ustvarjalnih dejavnostih, ki so predpostavljale kolektivnejše-skupinsko sodelovanje in koordinacijo. Zato bržčas ni napačen vtis, da avtorja, ki govorita o političnih vidikih slovenske gledališke kulture, nekoliko precenjujeta njihov pomen. Konservativci so bili v slovenski kulturni zgodovini 19. in celo 20. stoletja bolj izraz socialne in kulturne stvarnosti slovenskega prostora kot raznovrstni naprednjaki. To je zaznamovalo njeno naravo ne le v času, o katerem govori ta knjiga, temveč vse do danes.

Zbornik »O nevzvišenem gledališču« – kot nekatere druge publikacije KUD France Prešeren – na žalost še ni bil deležen ustrezne javne pozornosti.¹ Ob opozorilu nanj pa se vseeno ni mogoče

izogniti tudi kritični opombi: v besedilih je nekaj zgodovinskih napak in ocen, ki bi jih pred natisom zlahka odpravil nekoliko bolj kritičen recenzent.

Peter Vodopivec

Annales 8 in 9/96 (Letnik VI.). Anali za istrske in mediteranske študije – Annali di Studi istriani e mediterranei. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 1996. 432 + 312 strani.

Annales imajo od šestega letnika dva izdajatelja. S podpisom pogodbe (5. junija 1996) o soizdajateljstvu revije *Annales* med Zgodovinskim društvom za južno Primorsko in Znanstveno raziskovalnim središčem Republike Slovenije v Kopru, stopa revija – po besedah glavnega urednika Darka Darovca – v novo obdobje delovanja, podprto z dejavnostjo in programsko usmeritvijo javnega raziskovalnega zavoda, ki pa se v vseh poglavitnih programskih točkah ujema z dosedanjo vsebinsko naravnostjo revije: to je objavljanje znanstvenih in strokovnih del s humanistično, družboslovno in naravoslovno, slednjo predvsem z naravovarstveno, ekološko in biološko vsebino. Po zagotovilih obeh partnerjev bo revija tudi v bodoče združevala strokovne in znanstvene potencialne in raziskave slovenskih primorskih in osrednjih ter zamejskih ustanov v Italiji, s tendenco vedno večjega vključevanja zamejskih Slovencev v Avstriji, ne zanemarjajoč sodelavcev iz bližnjih italijanskih in hrvaških pokrajin. Uredništvo pa naj bi – prek vnaprej začrtanih tematskih sklopov raziskovanj ter s pridobivanjem novih sodelavcev iz mediteranskih dežel – še bolj stremelo k mednarodni uveljavitvi revije.

Obsežni šesti letnik *Annales* (744 strani velikega formata) je izšel, tako kot predhodna (četrti in peti), v dveh številkah: *series historia et sociologia* 3 (8. št.) in *series historia naturalis* 3 (9. št.).

Tokratno humanistično-družboslovno osmo številko še posebej zaznamujejo prispevki (13) z mednarodnega simpozija *Primorska in Trst od Rapalla do Londonskega memoranduma (1920–1954)*, ki ga je organiziralo Zgodovinsko društvo za južno Primorsko v sodelovanju z Deželnim inštitutom za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije in Julijske Benečije iz Trsta, Inštitutom za novejšo zgodovino iz Ljubljane ter Odsekom za zgodovino Narodne in študijske knjižnice iz Trsta, 26. maja 1995 v Kopru.

Uvodno, pregledno študijo z naslovom *Slovensko-italijanski odnosi od leta 1915* (tajni Londonski pakt) *do danes* je prispeval Jože Pirjevec. V razpravi *Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama* avtorica Milica Kacin-Wohinz poudarja, da se je ta odpor razvijal s treh političnih pozicij (narodnoliberalne, krščanske, komunistične); njegova osnovna značilnost pa je bila v narodnostnem motivu: »Kdorkoli bi prišel na Primorsko 1941. leta s parolo narodne osvoboditve, bi zagotovo imel za seboj veliko večino ljudi.« V pregledni študiji *Slovenska in hrvaška emigracija iz Julijske krajine med obema vojnoma in njena politična vloga* (v italijanščini) Aleksej Kalc – na osnovi dosedanjih raziskav v okviru slovenskega in deloma hrvaškega zgodovinopisja – podaja specifične značilnosti eksodusu, njegov pomen v okviru narodno-politične problematike v takratni Julijski krajini, ter delovanje primorske emigracije kot organiziranega protifašističnega gibanja. Milan Pahor v članku *Vzpon in nasilna ukinitve slovenskih denarnih zavodov v Trstu* piše, da je bilo temeljno prepričanje Slovencev v Trstu, izoblikovano konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja, da narodni prepород ne bo gotov in trajen, če si ne zagotovijo trdne gospodarske osnove. Z ustanovitvijo Jadranske banke (1905) se je odprla pot za samostojno oblikovanje bančnega in industrijskega kapitala; začel se je silovit vzpon tržaških Slovencev, ki ga je zaustavil razpad avstroogrške monarhije, povsem uničil pa fašizem.

Vlasta Beltram v prispevku *Specifika NOG v slovenski Istri* poudarja, da je bil obstoj večjih partizanskih enot v slovenski Istri nemogoč, zato pa je prebivalstvo tega koščka Slovenije opravilo

¹ V prejšnji številki Zgodovinskega časopisa je Aleš Gabrič sicer že objavil oceno pričujočega zbornika. Ker je uredništvo rokopis druge ocene prejelo še pred izidom ZČ 4/1997, objavljamo tudi ta pogled na zbornik. – Op. uredništva.

garaško delo na področju oskrbovanja predvsem VII. korpusa s hrano in oblačili ter sanitetnim in tehničnim materialom za partizanske bolnišnice, tehnike in tiskarne; v študiji so objavljeni dokumenti iz arhiva dr. Ivana Matka-Imka, sanitetnega referenta v okrožju slovenska Istra. V članku *Jadransko primorje 1943–1945* (v italijanščini) avtor Karl Stuhlpfarrer poudarja, da sta nemška policija in vojska ob pomoči lokalnih kolaboracionistov in ukrajinskih enot ob zasedbi tega območja septembra 1943 začeli zagrizeni boj proti prebivalstvu; v Trstu so organizirali taborišče (Rižarna) za Jude in partizane, ki pa ni bilo zgolj tranzitnega pomena, temveč tudi pravo uničevalno taborišče. Metka Gombač obravnava – na primeru delovanja Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PNOO) – *Avtonomijo in decentralizacijo jugoslovanske politike ob koncu druge svetovne vojne* (v italijanščini). Avtorica poudarja, da je PNOO od izvolitve (15.9.1944) dalje vodil upravo Primorja, saj je imel status najvišjega zakonodajnega in izvršilnega organa. Z vzpostavitev Zavezniške vojaške uprave (poleti 1945) je PNOO izgubil oblastno funkcijo, ostal pa je kot posvetovalni organ; njegova prisotnost je bila tako močna in upoštevana, da lahko govorimo o dvovladju na področju uprave vse do njegove razpustitve (23.2.1947).

Anna Maria Vinci v prispevku *Obdobja vojne: Trst, mesto v ogledalu* (v italijanščini) poudarja, da je bilo prav civilno prebivalstvo (Italijani, Slovenci, Hrvati) Trsta in celotne regije tisto, ki je v kratkem premoru med prvo in drugo svetovno vojno najokrutneje občutilo vsa protislovja in napetosti obmejnega mesta, ki je poleg tega še gojilo in vzdrževalo nasilje fašističnega nacionalizma; vloži preganjalcev in preganjanih sta razdelili narodnosti ter uničili dejanska in možna sožitja. Glenda Sluga v študiji *Identiteta in revolucija* (v angleščini) osvetljuje zgodovino »štiridesetih dni« projugoslovanske partizanske uprave v Trstu (1. maj – 12. junij 1945) in poudarja, da so se interesi vrste skupin ljudi (delavke, antifašisti, antinacionalisti in komunisti) poistovetili z interesi tedanje uprave. Boris M. Gombač v prispevku *Osvoboditev Trsta maja 1945* obravnava predzgodovino dogodkov, ki so pripeljali do druge svetovne vojne in do njenega konca, na primeru Trsta, kjer so se na eni strani križali interesi tam živečega prebivalstva, na drugi pa načrti velesil. Veliki dogovori so marsikdaj obšli interese lokalnega prebivalstva, poudarja avtor, in »marsikdaj je vreščeca propaganda zamegljevala dejansko stanje in obe politiki, tako projugoslovanska kot proitalijanska, sta šli vsaksebi. Mesto je delil nevidni zid sovraštva, ki ga je pol stoletja prej vcepil italijanski nacionalizem... Postavlja se vprašanje, ali ima lahko eno mesto dve resnici in dve zgodovini, dve interpretaciji polpreteklega časa, in če je to zdravo za medčloveške odnose v mestu samem.« Marta Verginella v prispevku *Izkušnja NOB v pričevanjih tržaških delavcev* opozarja, da prav historiografska raba ustnih virov ponuja možnost ovrednotenja subjektivnih izkušenj in zapolnjevanja arhivskih vakuumov.

Nevenka Troha v razpravi *Odnos ljudi in političnih strank do zavezniških vojaških uprav v conah A in B Julijske krajine (1945–1947)* poudarja, da je prva cona delovala v okviru zahodne demokracije, druga v okviru ljudske oblasti. Odnos ljudi do njiju je bil največkrat odvisen od njihove narodnostne in socialne pripadnosti, medtem ko sta si oblasti prizadevali za priključitev teritorija k deželi matici (Italiji oz. Jugoslaviji); to je moč razbrati, npr. iz »delitve ljudi na 'naše' – Slovence in poštene demokratične Italijane,« ali poziva »odgovorimo z našim jezikom, z našo zgodovino, z našo superiorno civilizacijo, z našimi padlimi, da smo Italijani, hočemo Italijo in imeli bomo Italijo.« Prispevke za mednarodnega simpozija zaključuje študija Tatjane Ploj *Premoženjska struktura prebivalstva v Izoli in okolici leta 1953 in 1954*. Avtorica – na temelju statistične analize evidenčnih seznamov, izpolnjenih med 8. oktobrom 1953 in 1. majem 1954 – prikazuje premoženjsko strukturo tistih 578 optantov (po mednarodnih dogovorih so lahko izbirali med dvema možnostma: ostati in sprejeti jugoslovansko državljanstvo ali se izseliti na ozemlje Italije in obdržati italijansko državljanstvo), ki so se v navedenem času odločili javno zapustiti Izolo ali njeno okolico; premoženje v obliki nepremičnin je zapustila v upravljanje izbranim in uradno potrjenim upraviteljem le dobra četrtina (152) optantov.

Osrednjemu tematskemu sklopu sledijo študije s področja regionalne polifonije (3), večjezičnega šolstva nekoč in danes (3), istrske jezikoslovne bibliografije (3), kulturne dediščine (5), zgodovinpisja v praksi in teoriji. V slednjem sklopu so štiri razprave. V prvi, *Beneška kartografija kot vir za topografijo Dalmacije*, Ante Milošević naniza podatke, ki jih je mogoče razbrati iz beneških zemljevidov iz obdobja beneško-turških razmejevanj Dalmacije ob izteku 17. in na začetku 18. stoletja. Darja Mihelič nas seznanja *O začetkih piranskega solarstva*, ki sega v drugo polovico 13. stoletja. Tako proizvodnja soli, ki je v 14. stoletju nezadržno rasla, kot dohodki od trgovanja z

njo so omogočali, da je bil pomen srednjeveškega Pirana opazen v širšem prostoru, kot bi bilo sicer pričakovati po velikosti samega mesta in številu njegovega prebivalstva, poudarja avtorica. Lovorka Čoralic piše o življenjski poti *Altobella Averoldija* (~1468–1531), puljskega škofa in apostolskega legata za območje Beneške republike. Avtorica še posebej izpostavi Averoldijevo diplomatsko dejavnost v službi Svetega Sedeža ter nam na kratko predstavi vsebino njegove oporoke (1531), ki je dodana študiji v (latinskem) prepisu. V študiji *Annales E.S.C. in računalnik* avtor Dario Tommasela – na temelju analize člankov, ki jih je najznamenitejša francoska revija »*Annales E.S.C.*« v obdobju 1958–1986 posvetila preučevanju tehnike in metode dela z računalnikom na področju zgodovinskega raziskovanja – govori o vlogi in pomenu vključevanja informatike v metode socialno-zgodovinskega raziskovanja in zaključuje, da danes »zgodovinsko raziskovanje ne more več brez računalnika.«

Osmo številko zaključujejo rubrike: *delo naših zavodov in društev* (2), *ocene in poročila* (22), *in memoriam*. V slednji sta spominska zapisa o življenju in delu akademika Sergija Vilfana, najvidnejšega slovenskega pravnega zgodovinarja (Darko Darovec), ter dr. Vinka Šribarja, mednarodno uveljavljenega arheologa, ki je zadnja leta preživel na Kortini pri Sv. Antonu nad Kopro, kjer je snoval Študijsko središče za proučevanje zgodnjega srednjega veka Istre, Krasa in Furlanije (Matej Župančič).

Deveta številka Analov, kot že uvodoma povedano, vsebuje izvirne znanstvene in strokovne študije s področja naravoslovnih ved. Na tem mestu naj opozorim le, da so v njej – poleg ustaljenih rubrik (članki in razprave, varstvo narave, delo naših zavodov in društev, ocene in poročila) – objavljeni raziskovalni rezultati domačih in tujih strokovnjakov s treh tematskih sklopov: *ihnologija* (riboslovje), *ekologija bentosa* (združb organizmov, ki žive na morskem dnu) in *krasoslovje*.

Lično opremljeni številki šestega letnika Analov (krasi ju bogato slikovno gradivo: barvne in črno-bele fotografije, zemljevidi, risbe, grafikoni) ponujata – tako kot predhodne – kopico zanimivega in vsebinsko raznovrstnega strokovnega gradiva.

Avgust Lešnik

Kobarid. Kobarid : Kobariški muzej, 1997. 306 strani.

Kot je že v uvodu zapisano, »knjiga ni ne kronika in ne zbornik, je pregled zgodovinskega dogajanja od prazgodovine do leta 1991.« Knjigo je sooblikovalo enajst avtorjev in nastalo je 306 strani obsežno, z bogatim slikovnim gradivom opremljeno delo ličnega izgleda. Knjiga je opremljena s 152 fotografijami, dvema zemljevidoma in štirimi arhivskimi dokumenti. Izdajo so poleg Kobariškega muzeja podprli Krajevna skupnost Kobarid, Občina Kobarid, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Gostilna Kotlar, Hotel Hvala in Zavarovalnica Triglav.

Uredniški odbor v sestavi Zdravko Likar, Alenka Rasket in Željko Cimprič je svoje delo opravil v dokaj kratkem času manj od enega leta.

Uvodnim besedam uredniškega odbora sledi prispevek *Nade Osmuk* »Kobarid od prazgodovine do antike.« Kobarid z okolico je vsekakor bogato arheološko najdišče, kar dokazujejo številne najdbe. Avtorica je podala kratek zgodovinski pregled obdobj in pripadajočih najdišč. Osrednja tema pa je arheološko najdišče Gradič nad Kobaridom. Avtorica je kot konservator Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica več let vodila in izvajala zaščitna izkopavanja. Najdena je bila zbirka 26 bronastih kipcev, ki predstavljajo klasične podobe rimskih bogov.

Slavko Ciglencečki v prispevku »Poznoantični in slovanski sledovi na Kobariškem« obravnava arheološka najdišča iz tega obdobja na Kobariškem. Največ prostora je namenil v zadnjem času zelo odmevnemu nahajališču Tonovcov grad. Gre za zanimivo odkritje zgodnjekrščanskih cerkva in bogatega arheološkega gradiva, ki je tudi slikovno prikazano. Sledi prikaz nahajališč kot so Gradec pri Drežnici, Gradec pri Logjeh, Molida pri Robiču in Gradič nad Kobaridom. Avtor na koncu poda tezo o poselitvi tega območja.

Franc Rupnik si je v prispevku »Kraj in župnija Kobarida od začetka drugega tisočletja do leta 1848« zadal nalogo, prikazati čas od prve omembe Kobarida vse do leta 1848. Sprva opredeli

pripadnost Kobariske in Tolminske. Sledi zapis o poznih slovenskih malikovalcih v Kobaridu 1331 in obsežnejši zapis o vdoru Beneške republike ter Ogrov oz. Madžarov. Seznan nas z gradnjo cerkva na Kobariskem. Avtor opiše naše kraje pod Avstrijo, predstavi drugi (1508) in tretji beneški vdor (1615–17), nekaj besed pa nameni tudi tolminskim grofom. Domače obrti so bile kar močne, tako tudi rezbarska delavnica rodbine Vrtav in malarja Luka Scharffa. Avtor predstavi cerkev sv. Antona Padovanskega na Griču (Gradiču). Spregovori o tretjem velikem tolminskem puntu leta 1713 in takratni soudeležbi Kobaridcev. Nove cestne povezave Kobarida s Čedadom, Gorico in Koroško v začetku 18. stoletja so omogočile nagel razvoj kraja.

Branko Marušič je v prispevku »Kobarid od leta 1848 do prve svetovne vojne« opisal obdobje, ko je bil Kobarid imenovan za najbolj naroden kraj na Slovenskem. Seznan nas z upravno ureditvijo, politično strankarskim življenjem, kulturnim dogajanjem in z delovanjem duhovnikov v Kobaridu – skratka predstavi celovito življenje kraja in okolice v nekem obdobju.

Prispevek *Draga Sedmak* »Prva svetovna vojna« je obsežen prikaz obdobja, ki je Kobarid vsekakor močno zaznamoval. Ime kraja je žal zaradi tragičnih dogodkov postalo znano po vsem svetu. Delo je nastalo na podlagi arhivskih virov, zlasti virov, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici in takratnega slovenskega časopisja, predvsem časopisov *Edinost* in *Slovenec*. Tudi Sedmak je obdelal vse plati življenja med prvo svetovno vojno v Kobaridu in okoliških vaseh. Svoj prispevek je zato razdelil na več podpoglavij. Naj omenimo »Begunstvo in internacije,« vojna v Posočju je namreč prizadela številno prebivalstvo. Dotaknil se je tudi cerkvenih razmer na Kobariskem in delovanja dekana Jurija Peternela in drugih duhovnikov. Daljši tekst obravnava izgradnjo cest in železnic, zaključni pa z avstrijskim bombardiranjem Kobarida, osvoboditvijo Kobarida, Sužida in Svina oktobra 1917 ter življenjem v Kobaridu od oktobra 1917 do novembra 1918. Avtor v zadnjem podpoglavju »Lakota« oriše še povojne razmere.

Alenka Raspet je prispevek »Obdobje med svetovnima vojnama (1918–1941)« razdelila na štiri podpoglavja: Pod novimi gospodarji, Doba okupacije (1918–1921), Od aneksije do popolne prevlade fašizma 1921–1928 in Pod fašističnim terorjem. V drugem delu opiše upravne, politične in gospodarske razmere ter kulturno življenje. V tretjem delu nas seznanja z upravnimi in političnimi spremembami ter z razvojem kulturnih društev, ki so prav v tem času množično nastajala. Seznan nas z društvenim življenjem po posameznih vaseh na Kobariskem. Sledita krajša teksta o raznarodovalni politiki in Gentilejevi šolski reformi. Fašistični vandalizem na Kobariskem je bil zelo pogost pojav. Najbolj odmevna pa je bila sicer neumestna obtožba domačinov, češ da so uničili spomenik na Krnu, in posledice teh obtožb. V četrtem, zadnjem delu je govora o nastanku narodnorevolucionarne organizacije, razvoju TIGR-a in o akcijah, ki jih je ta organizacija speljala na Kobariskem. Andrej Manfreda je leta 1928 postal vodja kobariske srenje TIGR-a. Njegovemu delovanju je posvečeno četrto podpoglavje. Policija je nadzirala skoraj vsakega posameznika, pregledovala osebna pisma in postavljala ovaduhe. Po razpustu slovenskih društev so fašistične oblasti vsiljevale ustanavljanje raznih fašističnih organizacij. Kobarid je znan tudi po tem, da je bil tu načrtovan atentat na Mussolinija leta 1938. Tudi temu je avtorica posvetila nekaj besed. Prispevek je zaključila s podpoglavjem »Nekaj utrinkov iz življenja v kraju.« Kobarid je med drugo svetovno vojno doživljal podobno usodo kot kraji širom po Sloveniji. *Zdravko Likar* nas v prispevku »Osvobodilno gibanje« seznanja z ustanavljanjem prvih odborov OF na Kobariskem leta 1942, s prvimi akcijami Kobariske čete, ki je nastala v začetku januarja 1943 v okviru 2. oz. Tolminskega bataljona Soškega oz. Severnoprimorskega odreda, ter z ustanavljanjem sanitetnih postaj oziroma bolnic in kurirskih postaj od začetka vojne do kapitulacije Italije. Po kapitulaciji Italije je postal Kobarid središče obsežnega osvobojenega ozemlja, znanega pod imenom Kobariska republika. Obstajala je do začetka novembra 1943 in sledila je še nemška zasedba.

Boris Mlakar je v prispevku »Domobranstvo na Kobariskem« prikazal delovanje domobranske 9. čete slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ). Četa je delovala v Kobaridu od maja 1944 in je razvila obsežno kulturnoprosvetno dejavnost. Kljub prizadevanjem na kulturnem področju se domobranstvo ni moglo zasidrati med prebivalstvom in septembra je bila 9. četa ukinjena. 17. oktobra so bili v Kobarid premeščeni tolminski domobranci in Kobarid je bil do konca vojne sedež 6. čete.

Prispevek *Nataše Nemec* »Kobarid v coni A ZVU Julijske krajine (1945–1947)« prikazuje razmere v prvih povojnih letih. Prve zavezniške vojake je Kobarid sprejel 2. maja 1945. Ko je stopila v veljavo Morganova črta 12. junija 1945, je ta razdelila Julijsko krajino na cono A pod zavezniško

vojaško upravo (ZVU) in cono B pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade (VUJA). Avtorica obravnava razmere v Kobaridu, ko je bil pod Zavezniško vojaško upravo. Jugoslovanska armada je 16. septembra 1947 prevzela ozemlja ob novi zahodni meji Jugoslavije. Prispevek je nastal predvsem na podlagi virov, ki jih hrani Goriški muzej.

Zvonko Uršič je prispevek »Od priključitve k Jugoslaviji do leta 1961« razdelil na več podglavij. Opiše, kako so Kobaridci doživljali priključitev, obravnava nastajanje in razvoj posameznih podjetij v Kobaridu, delovanje šolstva, zdravstva in veterinarske službe, pomembnejše politične odločitve, ki so odmevale tudi na Kobariskem (Informbiro, Tržaška kriza, Videmski sporazum...), športna, kulturna in druga društva, ki so delovala v kraju, hujše naravne nesreče, ki so prizadele to območje (snežna katastrofa leta 1952...), spregovori o spominskih obeležjih na Kobariskem in pomembnejših spomenikih, ki so bili postavljeni v Kobaridu; zaključí z dogodkom, ki je prekinil dolgoletno tradicijo samostojne kobarške občine.

Zdravko Likar svoj prispevek »Od ukinitve kobarške občine do potresa« nadaljuje z nastankom nove, večje občine Tolmin julija 1961. V Kobaridu je takrat ostal le še krajevni urad. V zapisu sledimo gospodarskemu in kulturnemu utripu Kobarida, zvmemo o najpomembnejših dosežkih in dogodkih, ki so se vtisnili v spomin domačinov. Tak dogodek je bil 1976 vsekakor tudi potres, ki je ostal za marsikoga neprijeten spomin, saj so mnogi ostali brez svojih domov. Strah pred njim pa je pri ljudeh še dandanes prisoten (1998 lahko rečemo, da upravičeno – op. uredništva).

Željko Cimprič je podal poljuden pregled dogodkov, ki so po njegovem mnenju vplivali na razvoj Kobarida in okolice. Avtor v prispevku »Iztekaajo se 'dobri stari' časi« spregovori o delovnih brigadah, ki so prav v Kobaridu imele svoj center, in o nasprotovanju gradnji hidroelektrarne na Soči – HE Trnovo. Nadaljuje s poglavjem »Krizna«, kjer označi 80. leta kot krizna, in zapiše »pričelo se je obdobje omejitve, bonov in podobnih ukrepov.« Avtor opiše tudi kulturno in športno delovanje v Kobaridu. Zaključí s podpoglavjem »Konec Jugoslavije,« v katerem poda svoje videnje ločevanja Slovenije od Jugoslavije.

Obdobje po drugi svetovni vojni je prikazano precej poljudno – gre za prikaz bolj osebnega odnosa avtorjev do obravnavanega obdobja. Je pa zato mogoče bolj berljiv in pisan za domačine, ki se dogodkov še dobro spominjajo. Pozna se, da so avtorji prvih prispevkov ljudje, ki se tudi sicer poklicno ukvarjajo z obravnavano tematiko. To je razvidno tudi iz strokovnega aparata, ki ga določena stroka uporablja – citiranje, uporaba arhivskih virov, skice, risbe ipd.

Kljub raznovrstnosti prispevkov je delo velika pridobitev za obravnavano območje. Sicer pa so že člani uredniškega odbora v uvodu zapisali, da njihov namen ni bil izdati znanstveno delo. Knjiga je kot poljudno branje namenjeno bralcem vseh starosti in vsakršne izobrazbe.

Damjana Fortunat Černilogar

Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. 3. knjiga, 1986–1995. Ljubljana, ZRC SAZU 1998. 487 strani.

Danes, v času velikega razvoja računalništva, se marsikomu zdi objava bibliografije v knjižni obliki nepotrebna. Tudi *Zgodovinski časopis*, ki je v preteklosti objavljala razne bibliografije, sedaj objavlja le še osebne bibliografije. Podpisana sem še vedno zagovornica tiskanih bibliografij, čeprav tudi iskanja prek računalnika ne podcenjujem, nimam pa s tem najboljših izkušenj, kajti podatki so marsikdaj pomanjkljivi, včasih je vprašljiva tudi njihova strokovna opredelitev, če navedem samo ti dve dejstvi.

Tretja knjiga *Biografije in bibliografije raziskovalcev ZRC SAZU* pomeni nadaljevanje *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU* (1. knj., 1976) in *Biografije in bibliografije raziskovalcev ZRC SAZU* (2. knj., 1988). ZRC SAZU sicer tudi sproti predstavlja javnosti svoje dosežke v Letopisu SAZU, vendar gre tam za vsakoletna poročila, medtem ko je tu predstavljeno delo desetih let.

Pričujoča tretja knjiga je konceptualno podobno urejena, kakor prejšnji dve, obsega pa gradivo za desetletje 1986–1995. Vključuje raziskovalce in tiste sodelavce ZRC, ki objavljajo znanstvena in

strokovna dela. Za vse, ki so se zaposlili na novo, so prikazani vsi podatki, za ostale pa le nadaljevanje za zadnje desetletje. Upoštevani so tudi tisti upokoenci, ki še sodelujejo pri raziskovalnih programih, in tisti delavci ZRC SAZU, ki so izredni ali redni člani SAZU. Zajetih je 15 inštitutov, avdiovizualni laboratorij in prostorskoinformacijski center, skupno pa 196 posameznih raziskovalcev oz. sodelavcev. Desetletna bera objavljenih prispevkov vseh vrst je velika, na kar kaže tudi celoten obseg knjige. Tako zbrani podatki se zdijo koristni tudi zato, ker marsikdo od zaposlenih ni uvrščen v *Slovenski biografski leksikon* ali v *Enciklopedijo Slovenije*, je pa na strokovnem in znanstvenem področju že objavil pomembne prispevke.

Načrt ureditve knjige je pripravila strokovna sodelavka, višja bibliotekarka Sonja Stergaršek, pri oblikovanju celotne zasnove je sodeloval višji znanstveni sodelavec dr. Darko Dolinar, ki je napisal tudi uvodno poglavje o ZRC SAZU v letih 1986–1995. Sicer so publikacijo pripravile na podlagi podatkov, ki so jih posredovali posamezniki, Sonja Stergaršek, dr. Metka Bögel-Dodič (znanstvena sodelavka) in Vida Stanovnik (strokovna svetnica in bibliotekarka specialistka).

Posamezniki so znotraj svojega inštituta predstavljeni z biografskimi in bibliografskimi podatki, zadnji so urejeni po standardih sistema COBISS in zajemajo: znanstvene in strokovne objave, druga objavljena in neobjavljena dela (elaborati, magisteriji in doktorati), objavljena predavanja, poljudne članke, sestavke v enciklopedijah in leksikonih, ocene in poročila, bibliografije, karte, uredništvo in spremne besede, radijske in TV prispevke, prevode, razstave, referate in predavanja, intervjuje, videografije.

Izjemoma je le bibliografija predsednika SAZU dr. Franceta Bernika drugače predstavljena, saj je prevzeta po Mundovi bibliografiji iz *Zbornika ob sedemdesetletnici Franceta Bernika. V njej je gradivo razvrščeno po letih, znotraj vsakega leta so razprave in študije, članki, predgovori, govori, ocene, polemike itd. Pri monografskih študijah je prikazana vsebina po poglavjih. Gre za zelo natančen popis, vendar pa menim, da bi zaradi enotnosti celotne bibliografije tudi ta morala biti prilagojena enakim standardom kakor ostale.*

Vsak inštitut je predstavljen s krajšim, dokaj natančnim historiatom za zadnjih deset let. Tu so navedeni nekateri pomembnejši rezultati delovanja (monografske publikacije), prikazana je vključitev v mednarodne projekte, organizacija in vodstvo inštituta, notranja organiziranost – posebej pri velikih inštitutih, kot je npr. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Publikacija poleg naštetega nudi še veliko drugih zanimivih podatkov, od tega, da lahko ugotovimo, koliko ljudi z najvišjimi nazivi ima vsak inštitut, do podatkov o tem, koliko asistentov, mladih raziskovalcev, magistrov in doktorjev znanosti imajo posamezni inštituti, kar gotovo niso zanemarljivi podatki.

Nenazadnje se lahko poučimo o mednarodnih objavah, mednarodnem sodelovanju raziskovalcev in inštituta kot celote. Biografski in bibliografski podatki kažejo usmeritev posameznih raziskovalcev v določeno problematiko, opozarjajo pa tudi na siceršnjo strokovno aktivnost članov ZRC SAZU. Poleg naštetega so predstavljeni še podatki o tem, kdo je vodil inštitut v zadnjem desetletju in koliko posameznikov je bilo na njem zaposlenih.

Skratka, knjige ne bomo le z veseljem prelistali, v njej bomo lahko našli tudi za svoje delo kar koristne podatke.

Olga Janša Zorn

OBVESTILA

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa

1. *Zgodovinski časopis* je v 51. letu izhajanja skupno dosegel svoj 109. redni zvezek in 18. zvezek svoje knjižne zbirke. Zamudo, ki se je pri izhajanju rednih zvezkov zaradi različnih vzrokov spet povečala na več mesecev, smo v uredništvu začeli krotiti in zmanjševati tudi s prehodom na računalniško obdelavo rokopisov in računalniški prelom zvezkov. S 624 tiskanimi stranmi oziroma s 83 objavljenimi avtorskimi polami besedila v štirih rednih številkah je bil letnik sicer (po straneh) spet nekaj tanjši od predhodnega, a vseeno med ducatom doslej najobsežnejših. Še 340 strani ali 35,5 dodatnih avtorskih pol besedila pa je bilo objavljenih v lani izdanih dveh knjigah *Zbirke Zgodovinskega časopisa*: v sozaložništvu z Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU je kot 17. zvezek izšla razprava Andreja Pleterskega *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*, kot 18. zvezek pa v sozaložništvu Študentske založbe Univerze v Ljubljani obsežni učbenik Rajka Bratoža *Grška zgodovina*.

2. Obseg izdanega je predvsem odraz razpoložljivih denarnih sredstev. Finančno poslovanje ZČ 51/1997 pa je izgledalo takole (za primerjavo navajamo podatke tudi za predhodni letnik):

Dohodki	Letnik 1996		Letnik 1997	
	SIT	%	SIT	%
Dotacija Ministrstva za znanost in tehnologijo	3,999.864	31,5	5,200.000	36,8
Dotacija Ministrstva za kulturo	1,500.000	11,8	1,630.000	11,5
Dotacija Ministrstva za šolstvo in šport	750.000	5,9	750.000	5,3
Dotacije drugih sofinancerjev	1,273.478	10,1	703.000	5,0
Sredstva sozaložnikov	1,700.000	13,4	1,489.500	10,6
Naročnina	2,943.800	23,2	3,071.500	21,8
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	204.700	1,6	165.400	1,2
Prodaja knjig <i>Zbirke ZČ</i>	281.050	2,2	1,092.100	7,7
Obresti	33.064	0,3	20.870	0,1
Skupaj	12,685.956	100,0	14,122.370	100,0
Izdatki	Letnik 1996		Letnik 1997	
	SIT	%	SIT	%
Tiskarski stroški rednih števil	4,162.092	33,1	4,435.445	31,9
Tiskarski stroški ponatisov	–	–	–	–
Tiskarski stroški <i>Zbirke ZČ</i>	1,514.929	12,1	2,277.619	16,4
Avtorski honorarji	4,827.400	38,4	4,952.840	35,6
Uredniški honorarji	489.000	3,9	537.500	3,9
Stroški uredništva in uprave	1,570.000	12,5	1,693.200	12,2
Skupaj	12,563.421	100,0	13,896.604	100,0
Razlika/prenos	+ 122.535		+ 225.766	

Tudi tokrat je treba predvsem pripomniti, da vse pričakovane naročnine še nismo izterjali in da zato obračun letnika še ni zaokrožen na prikazani pozitivni znesek, ki bi nam omogočil nekaj lastnega »obratnega kapitala«. Največ strukturnih sprememb med izdatki je povzročila izdaja učbenika prof.dr. Bratoža v nekaj nad 2000 izvodih. Ker smo prej kot v letu dni že prodali nad 1200 izvodov *Grške zgodovine*, je iztržek krepko povečal delež prodaje v strukturi dohodkov. Povečala se je subvencija našega glavnega mecena – Ministrstva za znanost in tehnologijo, močno pa zmanjšala sredstva nevladnih sofinancerjev izhajanja ZČ.

3. Poročilu o preteklem poslovanju dodajamo prošnjo zamudnikom, naj čimprej poravnajo svoje člansko-naročniške obveznosti do vašega/našega zgodovinskega društva in *Zgodovinskega časopisa*. Zneski in žiro račun ZZDS so objavljeni v vsakem impresumu naše revije. Ker izpiski Agencije za plačilni promet vedno ne vsebujejo točnih imen in naslovov vplačnikov, se že sedaj opravičujemo, če bomo koga pomotoma terjali, ko bomo spomladi 1999 razpošiljali opomine.

4. Zaradi znane resnice o zarečenem kruhu naj ne izdamo rokov za izid preostalih številke 52. letnika ZČ. Delno so že v tiskarni. Pustite se presenetiti!

Janez Stergar

UDK 550.34:316 (091)

WALDHERR Gerhard H., dr., univ. docent, Universität Regensburg, Institut für Geschichte, Universitätsstraße 31, D-93053 Regensburg

SIVE DEO – SIVE DEAE. Oblike preprečevanja in premagovanja strahu ob potresnih katastrofah v rimski antiki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 5–20, cit. 83

Sn. (De., Sn., En.)

Neznani, nepredvideni naravni pojavi, kot so potresi, poplave, tornadi itd., v življenjski prostor ljudi pogosto vnesejo motnje ali celo smrtno nevarne prekinitve številnih povezav znotraj držbe. To trenje sistema 'okolje' ob sistem 'človek' označujemo kot (naravno) katastrofo. Vendar pri tem ne gre za trenutno dogajanje, temveč vselej za izredno kompleksne procese: preučevanje katerih zapošljuje različne znanstvene panoge. Pomenben dosežek vse bolj razširjenega multidisciplinarnega proučevanja katastrof (disaster research) predstavlja spoznanje, da mehanizmi, ki jih držbe in njihovi podsklenski oblikujejo ob soočanju s katastrofami, niso dani po naravi in zato tudi niso vselej enaki in nespremenljivi, temveč predstavljajo specifično trenutnih družbenih razmer. Odnos do naravnih katastrof ima torej tudi zgodovinsko razsežnost in zato se s temi pojavi ukvarjajo tudi zgodovinske vede.

Avtorski izveček

UDK 347.78(=863)(091)

DULAR Anja, višji bibliotekar specialist, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, e-pošta: anja.dular@namuz-lj.si

Iz zgodovine tiskarskih privilegijev

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 21–26, 42 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V članku je objavljena Valvasorjeva prošnja in nato odgovor dunajske dvorne pisarne cesarja Leopolda I. s katerim je bil Valvasorju, kot avtorju, leta 1681 dodeljen specialni cesarski privilegij za napis dela *Theatrum moritum humanum*. Ob tem je osveljena zgodovina tiskarskih privilegijev, ki so v prvih stoletjih po izumu tiska predhodniki zaščite avtorskih pravic.

Avtorski izveček

UDK 929 Kuznič M.

SMEJ Jožef, dr., mariborski pomožni škof, SI-2000 Maribor, Slomškova trg 19

Mikloš Kuznič med državnim aparatom, cerkveno oblastjo in fevdalno gosposko

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 37–49, 24 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Za spoznavanje zgodovine Prekmurja v drugi polovici 18. stoletja imamo velik vir v pisnih Mikloša Kuzniča (1737–1804) in v korespondenci v zvezi z njim. V tu objavljenih trinajstih pismih se kaže Kuzničev odnos do državnega aparata, do cerkvene oblasti in do fevdalne gosposke. Kljub velikemu administrativnemu poslu je M. Kuznič v tem času pripravil in sestavljal pet slovenskih knjig, med njimi posebej *KNJIGA MOLITVENO v korist slovenskega naroda* (1783). To je bila največkrat ponatisnjena slovenska knjiga, »brevir« za ljudstvo med Murom in Rabo.

Avtorski izveček

UDK 312(497.4)1809/1817*

ŠUMRADA Janez, dr., univ. docent, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Korška 160

Prehivalstvo v slovenskih predelih Napoleonove Ilirije

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 51–72, 27 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor objavlja vrsto statističnih podatkov o številu prebivalstva, pretežno zbranih v pariskem *Archives nationales*, primerjano pa ocenjuje vrednost dveh šteti v obdobju Napoleonove Ilirije: tistega, ki so ga 1809 izvedle francoske okupacijske oblasti s pomočjo domačega uradništva – v glavnem je malo zanesljivo – in onega iz 1811, ob veliki upravno-teritorialni reformi Ilirije. Podatki ljudskega štetja iz 1811 so za slovenski del Ilirskih provinc prvič dosejeli v celoti objavljeni. Ob primerjavi rezultatov štetja iz leta 1811 za Kranjsko z avstrijskimi iz 1817 avtor ugotovi, da so francoski rezultati relativno zanesljivi in povsem primerljivi z avstrijskimi, obenem pa ugotovi, da je imela dobra polovica avstrijskih glavnih občin (Hauptgemeinden) 1817 na Kranjskem isti obseg kot kesi let poprej francoske občine (arrondissements communaux).

Avtorski izveček

UDC 929 Kizmič M.

SMELJ Jožef, PhD, Auxiliary Bishop of Maribor, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 19
Mikloš Kizmič between State Machinery, Church Authorities, and Feudal Lords

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 37–49, 24 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The letters of Mikloš Kizmič (1737–1804) and his correspondence with others contain an important source of information about the history of Prekmurje in the second half of the 18th century. The article is centred on thirteen letters which reveal Kizmič's relationship toward the state apparatus, church authorities, and feudal lords. Despite his numerous administrative tasks Kizmič managed to prepare five Slovene books, one of which is entitled *Knjiga Molitvena v korist slovenskega naroda* (1783). This most-often reprinted Slovene book was a 'breviary' for people living between the Mura and the Raba rivers.

Author's Abstract

UDC 550.34:316 (091)

WALDHERR Gerhard H., PhD, Assistant Professor, Universität Regensburg, Institut für Geschichte, Universitätsstraße 31, D-93053 Regensburg

SIVE DEO – SIVE DEAE. Forms of Preventing and Overcoming Fear During Earthquake Catastrophes in Roman Antiquity

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 5–20, 83 notes

Sn. (De., Sn., En.)

A sudden, unforeseen invasion of natural phenomena such as earthquakes, floods, tornadoes, etc. often cause havoc or even potentially fatal disruptions of numerous processes within a society. The collision of the environment against man is labelled a natural catastrophe. Yet this is not a momentary event, but always involves extremely complex processes which are the object of research of different sciences. A marked breakthrough in the growing study of the multidisciplinary disaster research is the knowledge that mechanisms which are formed by the society when disaster strikes are not nature-given. Therefore they are also not always constant and unchangeable, but reflect specific conditions of given social circumstances. The attitude toward natural disasters is therefore also historically conditioned; this is why historic sciences research such phenomena as well.

Author's Abstract

UDC 312(497.4)''1809/1817''

ŠUMRADA Janez, PhD, Assistant Professor, University of Maribor, Faculty of Pedagogy, SI-2000 Maribor, Koroška 160

Population in Slovenian parts of Napoleon's Illyria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 51–72, 27 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author publishes a series of statistical data on population, mainly from the *Archives nationales* in Paris. In the first place, he evaluates two major censuses of Napoleon's Illyria: the one which was carried out in 1809 by the French military authorities with the help of local Austrian civil servants is, generally speaking, not reliable. The other went off in 1811, together with important administrative and territorial reshaping of the Illyrian provinces. The 1811 census data for the Slovenian ethnical territory are being wholly published for the first time. Comparing the 1811 census for Carniola with the 1817 Austrian data for the same duchy, the author is able to assert the reliability of the French results, which are entirely comparable to the Austrian census. More than half of 1817 Austrian *Hauptgemeinden* covered the same area as the 1811 French *arrondissements communaux*.

Author's Abstract

UDC 347.78(=863)(091)

DULAR Anja, Senior Librarian Specialist, National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, e-mail: anja.dular@narmuz-lj.si

From the History of Printing Privileges

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 21–36, 42 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author writes about Valvasor's application and the subsequent reply by the Vienna Court Office of Emperor Leopold I. with which author Valvasor was bestowed upon a special emperor's privilege to print *Theatrum Moritís Humanarú* in 1681. The article also deals with the history of printing privileges which in the first centuries after the print had been invented were the predecessors of copyrights.

Author's Abstract

UDK 940.532(497)1.456.31)"1944"

GODEŠA Bojan, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Kočekova mislja v Rimu poleti 1944

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 73–85, 48 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Edward Koček je poleti 1944 odšel v Rim, kjer naj bi se srečal s papežem Pijem XII. in mu pojasnil razmere v Jugoslaviji ter urti pot za navezavo stikov med osvobodilnim gibanjem in Vatikanom. Zaradi tega, ker ni imel uradnega pooblastila NKOJ-a, se Koček s papežem Pijem XII. ni uspel srečati. Partijsko vodstvo je Kočekovo potovanje v Rim negativno ocenilo, s tem pa se je začelo jeseni 1944 z njim dokončno razhajati.

Avtorski izvleček

UDK 325.2(450.36=863)

VOJK Sandi, dipl. zgodovinar, Viredo degli Scagioni 21, I-34141 Trst-Trieste, e-pošta: bisb@spn.it

Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 87–109, 110 cit.

Sn. (I., Sn., En.)

Avtor predstavlja vlogo povojnih slovenskih političnih beguncev na Tržaškem na podlagi objavljene literature, kraji pregled te literature in nekaj razmišljanj o primarnih virih. Prtkazana je večinska katoliška usmerjenost beguncev ter njihova vloga organizatorjev kulturnega življenja slovenskega katoliškega političnega tabora v zamejstvu ter vzgojiteljev avtonomnega katoliško usmerjenega izobraževanja. V drugem delu avtor analizira opredeljevanje najpomembnejših glasil zamejskih katolikov, *Slovenskega Primorca* in *Katoliškega glasu*, do begunske problematike. Pregled katoliških glasil ponuja vlogo in pomen političnih beguncev za katoliški tabor v zamejstvu in prikazuje razvoj odnosa zamejskega katoliškega tiska do vprašanja slovenske politične emigracije.

Avtorski izvleček

UDK 930.1" Georges Duby"

KOMIAC Andrej, dipl. zgodovinar, mladi raziskovalec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Georges Duby – metode, rezultati in pomen preučevanja francoskega plemstva

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 111–121, 30 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava prispevek pokojnega francoskega zgodovinarja Georgesa Dubyja k poznavanju visokostrednjeveškega plemstva. Posebno pozornost si zasluži znan njegov metodološki pristop k raziskovanju plemiške družine in ženskih strategij posameznih družin, ki je vplival na kasnejše rodove raziskovalcev.

Avtorski izvleček

UDK 929 Marušič B.

SVOLJŠAK Petra, dr., asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Dr. Branko Marušič – šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 1 (110), str. 123–125, 1 cit.

Sn. (Sn., En.)

Branko Marušič se je rodil 4. februarja 1938 v Gorici. Družina se je nato preselila v Solkan, kjer je obiskoval osnovno šolo ter nato gimnazijo v Šempetru pri Gorici, Solkanu in v Novi Gorici, kjer je 1955 maturiral. Sprva ga je "črka zela" spejla po očetovih poteh, saj se je na ljubljanski univerzi vpisal na študij medicine, nato pa na zgodovino, kjer je 1962 diplomiral z diplomsko nalogo "Goriški Slovenci od prodora pri Kobariču do konca leta 1918." Na inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani je bil do 1965 asistent, nato pa do 1987 kustos za zgodovino in ravnatelj v Goriškem muzeju v Novi Gorici. Od leta 1987, ko je tudi doktoriral z izbranim opusom svojih znanstvenih objav, ki ga je naslovil "Prinorci naš pretekli" (Koper 1985), je zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, sprva kot višji znanstveni sodelavec in potem znanstveni svetnik.

Avtorski izvleček

UDC 930.1 "Georges Duby"
KOMAC Andrej, BA, postgraduate, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2.

George Duby – Methods, Results, and Significance of the Research on French Nobility

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 111–121, 30 notes

Sn. (En., Sn., En.)

In this article, Georges Duby's contribution to the knowledge of the medieval French nobility has been evaluated. A special interest has been attached to his methodological approach to the research of noble family and marriage structures. Furthermore, the impact of his methods of research on the scholarship has been emphasised.

Author's Abstract

UDC 940.532(497.1:456.3)"1944"
GODEŠA Bojan, PhD, Scientific Fellow, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

The Mission of Edvard Kocbek to Rome in the Summer of 1944

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 73–85, 48 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author deals with the mission of Edvard Kocbek in Rome, where he should have met the pope Pius XII and explain to him the conditions in Slovenia and Yugoslavia. His aim was to pave the way for the establishing the connections between the Slovene/Yugoslav Liberation movement and the Vatican. Because of the fact that he had not got the written authorisation of National Committee for the Liberation of Yugoslavia, he did not meet the pope. The leadership of the Slovene Communist party gave a negative judgement of Kocbek's mission in Rome and thus began the separation between Kocbek and the Communist leadership in autumn 1944.

Author's Abstract

UDC 929 Marušič B.
SVOLJŠAK Petra, PhD, Scientific Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Dr. Branko Marušič – Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 123–125, 1 note

Sn. (Sn., En.)

Branko Marušič was born on February 4, 1938 in Gorica. Later on the family moved to Solkan where he completed primary school. He attended high school in Sempeter by Gorica, Solkan, and Nova Gorica, graduating in 1955. At first he followed his father's footsteps and studied medicine at the Ljubljana University, but later switched to history, graduating in 1962. The title of his diploma work was »Slovenes of Gorica from the Kobarid Breakthrough until the End of 1918.« Until 1965 he worked as an assistant at the Institute for Ethnic Studies, then as a curator for history and Head of the Gorica Museum in Nova Gorica. Since 1987, when he got his Ph.D. by publishing the selected opus of his treatises entitled »The Past in Primorsko Region« (Koper 1985), he has been working – first as a senior scientific fellow, later as a scientific advisor – at the Milko Kos Historical Institute at the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts in Ljubljana.

Author's Abstract

UDC 325.2(450.36=863)

VOLJK Sandi, BA, Vicolo degli Scaglioni 21, I-34141 Trieste-Trst, e-mail: bitslo@spin.it

Slovene Political Emigration in Trieste until 1954

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 1 (110), pp. 87–109, 110 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Based on published sources the author writes about the role of Slovene political refugees in the Trieste region after World War II, gives a brief survey of literature on this subject, and outlines several ideas concerning primary sources. Predominantly Catholics, these refugees played a significant role as organisers of cultural events in the life of the Slovene Catholic political party in the neighbouring countries and as educators of autochthonous Catholic intellectuals. In the second part of his paper the author analyses the viewpoints of prominent Slovene Catholic newspapers in the neighbouring countries, namely *Slovenski Primorec* and *Katoliški glas*, toward the refugee problem. A review of Catholic newspapers confirms the role and significance political refugees had on the Catholic party in the neighbouring countries, illustrating the development of the attitude of Catholic publications in these countries toward the Slovene political emigration.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 420 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
30/1976, št. 1-2 – 700 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 2 – 420 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT
31/1977, št. 1-2 – pred ponatisom	42/1988, št. 3 – 440 SIT	51/1997, št. 4 – 1400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT	52/1998, št. 1 – 1400 SIT
31/1977, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774



9 770350 577019